WASS ALBERT

A kastély árnyékában

KRÁTER

Wass Albert a *Mire a fák megnőnek* történetét folytatja. Egyetlen család környezetében, egy mezőségi tanya verőfényében és a vele szomszédos kastély árnyékában rá tud tapintani a Kiegyezéstől a Békeidőkig tartó korszak belső életére, mozgató eszméire és tévedéseire. Csak a líra szépsége tudja esztétikailag megszerettetni velünk ezt a súlyos vádirattá komorodó epikát.

„Bizony, öreg vagyok, és nem ebbe az országba való. Ahol vakok hajtják a szekereket, süketek lesik a hangokat és némák beszélnek csak igazságról. Magyarnak lenni ma annyi, mint süketnek, vaknak és némának lenni." – mondja az író eszméinek szóvivője, a fanatizmusáért nyugdíjba kényszerült magyar tiszteletes.

(Makay Gusztáv, Magyar Csillag 1944. január)

Kráter Műhely Egyesület
Wass Albert Életműve
25. kötet
kemény kötésben 12. kötet

Pomáz, 2002

A könyv megjelentetése idején a Kráter Műhely Egyesület
kiadói tervét és munkáját támogatta a Nemzeti Kulturáli Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Táncsics Mihály Sajtóalapítvány

A kötet a Révai *1943-as kiadása* alapján készült

©Szász Lóránt és örökösei, 2002
©Kráter Műhely Egyesület, 2002

Felelős kiadó és sorozatszerkesztő Turcsány Péter

Sorozat- és borítótervező Kováts Kristóf

A borítókon
Fülemile Ágnes *és* Kapocsy György *fotói*

ISBN 963 9195 38 3 Wass Albert Életműve
ISBN 963 9195 97 9 kartonkötés
ISBN 963 9195 98 7 keménytáblás

Kiadja a Kráter Műhely Egyesület
2013 Pomáz, Búzavirág u. 2. Tel./fax: 06-26-328-491
E-mail: info@krater.hu
www.krater.hu

Szöveggondozó Tóth Béla

Műszaki szerkesztő Várvédy Zsuzsa

Nyomás AduPrint Kft.

Felelős vezető Tóth Béláné

1

A négy szürke lipicai kanca úgy vetette a fejét, mintha tudta volna, hogy aki a szánkóban ül, nagy farkasprémes utazó bundában, fülére húzott csúcsos süveggel, zúzmarás bajusszal, mozdulatlanul, mint valami szobor, az maga a főispán, a vármegye legnagyobb ura. Vetették a fejüket, rázták a nyakukba akasztott sokhangú zörgőt, melyek hosszú, piros síjon sorakoztak egymás alatt. A szél kapdosta a kápákra akasztott rókafarkat, játszott a négy ló párájával, s egy-egy darabot belőle, mint zúzmarát, lerakott a gyeplőt tartó kocsis bozontos bajuszára, szemöldökére.

A kocsis úgy ült ott a feketére fényezett szánkó bakján, sötétkék, zsinóros bundájában, magyaros süvegben, mint valami haragos, öreg hadisten. Birkabőr kesztyűs, nagy kezeiben keményen fogta a négy ló gyeplőjét, nem nézett sem jobbra, sem balra, csak egyenesen a négy lóra és a négy ló elé, a csikorgóra fagyott téli útra. Orra alatt két fehér jégcsap fityegett egészen az álláig és száját is eltakarta. Zúzmarás szemöldökei fehéren ugrottak elő piros arcából, s e két sövény mögül két apró kék szem figyelt előre, olyan színűek éppen, mint amilyen színe az égnek volt, azon a napon.

Egyetlen felhő sem látszott sehol. A levegő tele volt apró, csillogó kristályokkal véges-végig, mintha maga a hideg fagyott volna meg a Mezőség fölött. Pattant és sercegett szinte a levegő tőlük s olyan volt az égbolt, mint egy óriás félgyöngy, melyből távoli tengerek kéksége tükröződik vissza halványan.

Olyan volt a Mezőség a gyöngyszínű ég alatt, mint a halott. Semmi sem élt, csak egyedül a szamosújvári út, melyen néhány lomha bivalyos szán mozgott fát hordva, s néhány fázósan siető gyalogos ember és a főispán szánja. Kétoldalt a dombok s a völgyek itt-ott kiszélesedő öblei mind halottak voltak. Mélységesen fehér és mélységesen mozdulatlan hó födte őket, s ez a hó olyan volt rajtuk, mint régi termekben a por, mely vastagon mindent eltakar. Tanúsága annak, hogy élet nem mozdul, akarat nem törekszik, még csak kóbor szellem sem kalandoz sehol.

Fárasztó mozdulatlanság feszült a télbe temetett világon. Távoli gerinceken a behavazott erdők szálfái úgy állottak, mint valami jéggé fagyott őrség. Rétek, legelők, szántások, árkok, kertek és sövények összeolvadtak egyetlen mozdulatlansággá, s a szem, amelyik reájuk nézett, elfáradt, és az embernek sóhajtania kellett, s lépteit megszaporázta, hogy hamarabb hazaérjen.

A négy ló szinte röpült a szánnal ezen a téli világon át. A főispán kényelmesen hátradőlt az ülésen, a prémes bunda és a prémes lábzsák kellemes meleget őriztek körülötte, arcát frissen verte az egészséges, kemény, hideg levegő. A főispán jó hangulatban utazott. Öt nap hivatal után két nap pihenés otthon: így rendezte be az életét, józanul, okosan, vágyak, célok, politikai viszálykodások fölött őrködő mértékletességgel.

Örvendett az útnak, mely kemény volt és csikorgó, a szánnak, mely játékosan siklott fölötte, a lovaknak, melyeket csikó koruktól ismert, s melyek gyors futással hálálták meg a rájuk pazarolt munkát és időt. Örvendett a levegőnek, mely éles volt és egyszerű, józan gondolatokat serkentő. A kocsis egyenes hátának, a zörgők egyhangú munkájának, a levegőben csillogó hidegnek, a délutánnak, mely dideregve már a dombokat nyaldosta, a domboknak, a mozdulatlanságnak, mindennek.

Gondolatai terv nélkül szálltak, néha megakadtak itt-ott egy-egy magányos fűzfán, egy-egy erdősarkon, egy-egy előtűnő falucska képén. Az élet delén túl járt már a főispán, negyven és ötven között. Ilyenkor van legtöbb dolga a gondolatnak, mert előre is, hátra is, múltba is, jövőbe is messzire szállhat. Fiatalnak és ruganyosnak érezte magát, de bajusza hosszú volt már, s emlékei is hosszúak. A kor divatja szerint szakállt is eresztett, s ez a gyér, barna szakáll, mely puha volt és egyáltalában nem akart hosszabbra nőni, amúgy is kemény arcát még idősebbé és férfiasabbá tette. Ez az arc keskeny volt és napfénytől, vadászattól barnára cserzett, a pofacsontok egészen kicsit kiállók és az orr keskeny, egyenes. Szemöldöke gyér volt és a szeme apró. De ezeknek az apró szemeknek acélszínű tükrében belső gazdagság fénylett. Néha tréfacsináló jókedv villant, néha bölcs derű ömlött belőle. Máskor tompa volt, átláthatatlan és hideg, mint maga a tél. De tudott villámlani is és lesújtani, hogy akit ért, az összegörnyedt tőle és belesápadt.

Homloka magas volt és bal oldalon gyöngén domború. Az egyenes és lelkiismeretét rendben viselő ember homloka volt. Haját divat szerint középen elválasztva hordta, és nem engedte hosszúra nőni. Sőt megkívánta, hogy tarkóján és fülei fölött rövidre nyírja a borbély.

Jó nehéz szövetből készült ruhákat viselt, magas gallért, arany kézelőgombokat és magos szárú, gombos, fekete cipőt. Középmagas, vékony termetén, mely azért izmos volt és vívásra edzett, a ruha mindig kissé otrombán és nehézkesen állott. De ennek egyetlen oka az volt, hogy zsebeit tömött levéltárcák, szivartárcák és egyéb szükséges holmik tömték puffadtra. Minden zsebnek megvolt az állandó lakója, és minden holminak, amit magával hordott, az állandó zsebe és ezeken a szokásain egy életen keresztül nem változtatott semmit. Este, ha lefeküdt, zsebeiből mindent pontosan kirakott az éjjeliszekrény márványlapjára, az arra alkalmas helyre. Elöl az aranyórát, mögötte szivartárcát, gyufát, bicskát, szipkát, szivarszurkálót, azután pénztárcát, levéltárcát, zsebkendőt.

Egyszer elromlott az órája és óráshoz küldte. Másnap reggel, midőn felöltözött és az éjjeliszekrényről mindent visszarendezett zsebeibe, hirtelen nyugtalanság fogta el. Érezte, hogy valahol valami nincsen rendben. Sokáig állt ott és tapogatta magát, nézte az éjjeliszekrény üresen álló fehér lapját. Nyugtalanul ült le a reggelihez. Nem ízlett a kávé, nem ízlett a szivar. Mikor úgy érezte, hogy elérkezett az idő, midőn át kell menjen hivatalába, megszokott mozdulattal nyúlt mellényzsebéhez, ahol az aranyórát hordta. Ekkor jutott eszébe, hogy az órát

javítani küldte, s hogy ez az, ami hiányzik. Egyszerre jókedve lett, fütyörészve ment át a hivatalába, kedvesen és mosolyogva köszönt vissza mindenkinek, s a hivatalszolgát nem szidta össze azért az almacsutkáért, amit a folyosó egyik sötétebb sarkába ledobva látott, hanem menet közben, míg a kalapját átvette, csak ennyit mondott neki:

– Ha még egyszer ilyen mocskot látok, kihajítlak innét. Nem disznóól ez, fiam, hanem megyeháza.

Ilyen ember volt a főispán.

Csengett a lovak nyakán a sok kicsi zörgő, ahogy cifra, címeres hámjukban hetykén vetve karcsú nyakukat, futottak a szánnal azon a hótól és hidegtől mozdulatlan téli délutánon. Üres volt a szamosújvári út, alig mozgott rajta egy-egy erdőről megtérő bivalyfogat. A bivalyok hátára rongyos pokróc volt kötve a hideg ellen, a paraszt ott topogott mellettük csikorgó bocskorában, s verdeste a kezeit. A négyesfogat csengésére már messziről kitértek, egészen az út szélére hajtottak, szinte-szinte az árokba már. A kocsis, fönt a szánkó bakján, mégis reájuk kiáltott mindannyiszor, mintha törvény lenne:

– Hé – hopp!

Zúzmarás nagy bajusza alól vastagon dőlt ilyenkor a pára, s az erdőző paraszt ijedten ugrott a bivalyai mellé. Ostornyéllel szaporán ütögette a fejüket, mintha azok hibáztak volna valamit, szegények.

A főispán a dombokat nézte. Így, hó alatt is régi ismerőse volt valamennyi. Idegen ember csupán egy bizonytalan körvonalú, összefonódó fehér hullámzást látott volna, de Varjassy Gábor szeme meglátta rajtuk és köztük azt is, ami láthatatlan volt. Az emlékeket.

Ott tó lapul, nem is látszik. Nádját levágták, zsombékját hó befújta. Rét is lehetne, legelő is, szántóföld éppenúgy. Kis sík felület, a szem éppen csak átszalad fölötte, mint a nyúl. De nyáron külön világ. Sötétzöld nádasában naphosszat cserreg a nádirigó, tükrének szélén gémek állanak, tocsogójában a tőkés ruca hápog. Ősszel iszap és áztatott kender-szaga van, s mikor az első csillag keleten kigyúl, vadrécék suhognak át a töltés fölött.

Ott fent az erdő széles szürkeség, halott, hideg, üresnek látszó. De a szürkeség mögött, bent, nyúl lapul és őz lépeget, róka oson és farkas sunyít, s fekete vaddisznók túrják a havat a makk után.

Hányszor járt ott, ismer jól minden utat, tudja, merre tör ki a disznó, merre vált át a róka. Minden út: megannyi vadászemlék. Minden katlan: megannyi élmény helye. S a dombok is kereken. Vidám nyulászatok tanúi, fehérségük bokrost, kökényest, nyúlbújtató árkot rejteget s nyáron vetések érnek s törökbúza zöldül. Mennyi eke szántott már végig ezeken a dombokon, mennyi borona takart magot, s mennyi sok sarló aratott izzadva rajtuk. Ki tudhatná azt. S ki tudhatná azt, hol mennyi magyart rejtenek ezek a dombok magukban, mennyi jó magyar csontot. Jó volna mind előkotorni őket, életre hívni, kedvet lehelni beléjük az élethez: jó

volna bizony. Mert a temetőkben már-már több az idegen csont, mint a magyar. Jó volna összeszedni a csontját azoknak, kik szerte feküsznek, rég elhalt küzdő magyaroknak, s ha életre hívni nem is lehetne őket: de be lehetne keríteni magyar sírokkal a falut, jól bekeríteni. Hogy a sok magyar fejfa megvédje a kevés élő magyart az idegen temetők s az idegen életek ellen.

Bizony, olyanok ezek a dombok, mintha halottak lennének. Varjassy urak parancsára akasztottak először ekét sziválos földjükbe kérges jobbágyöklök, tova Szamosújvártól egész föl Varjasig. Évszázadok alatt sok minden történt rajtuk, de más urat, mint Varjassyt nem szolgálták ezek a dombok soha. Most mégis mást szolgálnak. Nem is urat, hanem parasztot. Nem is magyart: abból is oláht. Hogyan történt? Bizonyára rengeteg hibával. Veszedelemmel, pusztulással, Isten csapásával. De legfőként hibával. Sokkal. Mit lehetne ellene tenni? Tudja Isten. Van idő apró földekkel, paraszttal törődni az ország sürgős nagy dolgai mellett?

A szán megállt. A főispán fölrezzent.

– Mi a baj, Pista?

A kocsis mély, rekedtes hangon felelt vissza a bakról.

– Semmi, instállom. Csak hadd szuszogjanak a lovak. Itt vagyunk az iványi dombon.

Persze, az iványi dombon. Itt az a rendje, hogy szuszogjanak egyet a lovak. Ő szoktatta rá a kocsisokat erre, ezt a Pistát is. Nézte a kocsis zsinóros hátát, sapka alól kilátszó bozontos üstökét. Lám, őszül már ez a Pista. Pedig alig idősebb nála, talán négy vagy öt esztendővel. Kint a tanyán volt béres az apja, az öregeknél. Gyermekkorukban ügyes játszótárs volt, tudott fára mászni, ágatlan, csupasz fára úgy, mint senki. Azóta is, ha jókedve van, gyakran megkérdi tőle:

– No Pista, tudnál-e még fára mászni?

Pista elmosolyodik ilyenkor a bajusza mögött, különösen, ha más is hallja a kérdést, el is vörösödik kissé a képe, s legyint.

– Öregedünk már mink is rendre, méltóságos báró úr, öregedünk bizony…

Ezek a parasztok olyan hamar öregednek, az igaz. Hányan vannak, hajdani játszótársak, kik hajlottan járnak már, s az arcuk ráncos, foguk kihull, hányan vannak hajdani cselédlányok, kik vígak voltak és csintalanok egykor, nem is olyan régen, s most fekete kendős öreg anyókák, mellük beesett, arcuk sápadt, s ha kérni jönnek valamit, olyan alázatosak és ijedtek, s a szemükben nincs semmi sem, ami emlékeztetne arra, ami volt.

Talán az életükkel van valami baj ezeknek a Pista-féléknek, mert dolgozni igazán nem dolgoznak sokat, egyforma rest valamennyi, saját dolgában is. Egy dunántúli ember vagy egy alföldi ember, de akár egy erdélyi szász egymaga elvégzi három mezőségi ember dolgát, s mégis vidám, piros arcú és későbben öregszik. Az életmódjukkal lehet baj talán.

Pistával, a varjasi tanya béresházában még négy testvér nőtt föl. Két leány férjhez ment, maholnap unokájuk van. Az egyik fiú béres most is a tanyán, a másik

kondás Cegőtelkén. Pistának három fia van s egy leánya, ott laknak a lóistálló mellett s egészségesek. Pista mégis öreg már, pedig alig haladta meg a negyvenet. Ki érti ezt?

Pedig a cseléd élete nem nehéz élet, ugyebár. Lakást kap, kommenciót, amiből megélhet, malacot hizlalhat, tehéntartást, hogy tej legyen a háznál, tüzelőt, ruhát, mindent. Semmi gondja nincs: elvégzi a dolgát, reggeltől estig, s alszik nyugodtan. Hogy terem a föld vagy nem terem, jön jég vagy nem jön jég, kifagy a vetés, nem fagy ki, döglik a disznó, döglik a juh, döglik a marha: nem az ő gondja ez. Ha minden vetés kifagy, ha az aratók csupasz szalmát aratnak, ha a vész egy szálig elviszi a kondát, vagy a métely a nyájat, azért ő éppen úgy megkapja a magáét minden hónap elsején, mikor a tiszttartó kinyitja a gabonás ajtaját és egyenként szólítja nevükön a cselédeket. Akit szólítottak, annak az asszonya kilép a többi közül, kezében a zsákkal, s az udvarbíró kiméri neki vékával a búzát meg a törökbúzát.

Ha jó ember a tiszttartó s nem kötekedő s nem oktalanul durva, akkor a cselédnek is jó dolga van. El sem kívánkozik onnan, ahova befészkelte magát. Megül évről évre, megszokja azt a munkát, amit végez, szinte megszereti. Ha arra való asszonya van, lassan gyűjtögetni kezd, veszen egy kis földet, majd házat épít rá sárból, s koldul hozzá egy kis nádat az úrtól, mikor látja, hogy jókedve van, azzal befedi. Lassan átköltözik a maga házába, még cseléd azért, csak éppen a sajátjában lakik. Aztán ha valami történik, új tiszttartó jön, aki új rendet akar vagy ehhez hasonlót, akkor szépen kilép a szolgálatból s maga ura lesz. Szántja a földjét, itt-ott elvállal egy kis munkát melléje s éldegél nyugodtan. Amíg egészen megöregszik. Csak éppen az a furcsa, hogy korán öregszenek mégis. Lám, ennek a Pistának is már őszül a haja…

A lovak megmozdultak. Fölvetették a fejüket, érezték, hogy a kocsis keze fölemelte a gyeplőt. Már indultak is. Játékosan rakták a lábukat s a szánkó pehelykönnyen siklott alá az iványi dombról.

A domb alatt összegüzsörödve lapult a falu, Ivány. Rendetlen udvarok, kis ferde képű házak zsúfolódtak az út két oldalán, fölnyúltak egészen a domb tetejéig, ahol égnek meredő csupasz ágakkal öreg kőrisfa állott.

Ezt a kőrisfát nézte Varjassy Gábor, míg a szán átsiklott vele a falun. Ezt a kőrisfát nézte, valahányszor erre vezetett útja.

Ott, ahol az a kőrisfa van, annak a lapos, nagy dombnak a tetején valamikor a Varjassyak vára állott. Régen volt az, már nyoma sincsen. Csak egyes-egyedül az a vén kőrisfa. Ki tudja, ki ültette azt is?

A falu valamikor a várhoz tartozott, várjobbágyok laktak benne, magyarok. Művelték a Varjassy-földeket, őrizték a várat, szántottak és verekedtek, ahogy adódott éppen, s ahogy a parancs kívánta. Vajon ott is, akkor is mi volt a hiba? A rendszer? A jobbágyság? Bizony aligha. Ahol jó volt az úr, jó sora volt a jobbágynak is, ahol rossz volt az úr, ott rossz sora volt. Túl rendszereken, így van

ez mindenhol és minden időben: jó jegyző, jó falu, rossz jegyző, rossz falu. Jó minisztérium fölemel egy országot, rossz minisztérium elpusztít egy népet.

Az egyik ló megbotlott.

A főispán összeráncolta a szemöldökét. Valahol hiba volt, bizonyos. Lóban? Kocsisban? Útban? Valahol hiba volt.

Nézte a falut a régi várdomb alatt. Hogy felkúszott reá. Hogy ellepte. Mintha nem lett volna ott sohasem váruk a Varjassyaknak, ahonnan uralkodtak végig a tavak völgyén le Szamosújvárig.

De nem is ez a baj, nem is ez. Idegen a falu egészen, ez a baj. Temploma sincsen már, csak idegen, s magyar szót nem hall benne az ember. Vajon ki felelős ezért nemzet előtt s történelem előtt? Isten? Sorscsapás? Vagy a Varjassyak?

A szán elhagyta a falut. Dombra kapaszkodtak. Fent a hegyoldalban falu látszott megint, román falu, császár nevét hordja. Császár vette el ezeket a földeket valamikor a rebellis Varjassyaktól s telepített reá hű románokat, hogy szolgálnák őt a magyarok között. Ivány is így járt és sok falu még. Mert rebellisek voltak a Varjassyak mindig, tüzesek, verekedők s ritkán okosak. Nem tűrtek idegen urat maguk fölött, kaptak hát idegen cselédet. S most?…

Bocskoros ember állt az út szélén, s levett süveggel nagyot köszönt a főispáni szánnak.

– Seruta muna la mariasza!

A főispán bosszúsan köszönt vissza magyarul:

– Adjon Isten…

Ej, mindegy ez. Azzal, hogy magyarul köszön vissza, még nem nyert csatát. Az is mindegy, hogy ki volt felelős. Mindenki hibás volt benne, bizonyára. A magyar jobbágy éppen úgy, mint a magyar úr. S mint akár a császár, vagy bárki más. Mindegy. Megtörtént. De most vége legyen.

S vége van. Senki sem hiszi ezt jobban, mint éppen ő. Vége van a hét szűk esztendőnek, mely évszázadokig ült a magyarok fölött. Váltakoztak a csillagok is. Újra fölfelé halad a magyarság, fölfelé az európai műveltség útján, föl a nagy európai nemzetek közé. Mert mi volt a hiba? Két végletre szakadt a magyar. Csak paraszt volt és úr. Az egyik nagyon lent, a másik nagyon fönt. A kettő között semmi. Hát most ez a semmi lassan föltelik, föltöltődik, erős polgári társadalom alakul, virágzó ipart és kereskedelmet fejleszt, városokat épít, kultúrát virágzik és gazdagságot terem. Lassan megtelik az ország dolgozó magyar polgárral, aki semmiben sem marad mögötte a német, angol, francia polgárnak, sem észben, sem tehetségben, sem pedig szorgalomban.

Hogy néhány falu elveszett a Mezőségen? Majd nőnek helyette városok, itt is, ott is, vasúthálózat köti össze őket, nyílt út vezet a tengerig, melyen a magyar kereskedelem hódító útjára indulhat, mint hajdan Attila a világ ellen. Fejlett közigazgatás, erkölcsös vezetők, nemes célokért hevülő ifjúság, szorgalmas ipar, tiszta kereskedelem, sokgyermekes, jómódú polgárság: ez a magyar jövendő. Ezen

az úton halad az ország, Istennek legyen hála, s ez az egyetlen út, melyen haladnia kell. Hogy vannak ellenségei még a magyarnak? Vannak hát s baj lenne, ha nem volnának. Gyönge ember az, akinek ellensége sincsen. A bécsi ellenség? Azzal majd megbirkózik a magyar föld, a tudományosabb gazdálkodás. Azzal majd megbirkózik a magyar iparos, ha jobb árut készít, mint a bécsi mester. Azzal majd megbirkózik a magyar kereskedő, ha pontos lesz és megbízható, fürge és élelmes. Azzal majd megbirkózik, azzal az ellenséggel, békés fegyverekkel, a haladás fegyverével maga a meggazdagodott ország. A másik pedig? A befurakodott és elszaporodott idegen paraszt? Hát az majd megmarad parasztnak, túrja a földet tovább faekével úgy, mint nagyapái. A tudományos gazdálkodásra ránevelt magyar paraszt majd fölvásárolja később földjeit s vagy fölszívódik közéje, vagy szétvándorol munkát keresni s eltűnik észrevétlenül, úgy, ahogyan jött. Így lesz ez persze, másként nem is lehet!

A dombra hideg verőfényt szikrázott a délutáni nap. A főispán engedte gondolatait, hadd távozzanak el messzire a hóba temetkezett nyomorúságos mezőségi falvaktól, csapongjanak kedvük szerint épülő vasutak és fejlődő városok között s fürödjenek a biztos jövendő dicsőségében.

A dombról látszott már a nagy tó völgye s fölötte távol a Torliget. Ez már az ő erdeje volt. Míg kényelmesen hátradőlt meleg farkasbőr bundájában, már látta a majdan épülő vasutat, mely a Torliget fáját gazdag városok felé viszi.

Nyugodt volt a főispán és elégedett.

A völgy kitágult, már a tó mellett szaladt a szán. A gondolatok közt hirtelen zavar támadt, a távoli nagy elképzeléseket mintha apró, neveletlen suhancok zilálták volna szét. A tó széles fehér abroszán emlékek szaladtak szembe, régiek, s a főispánból gyermeket csináltak.

A tó. Térképen Hódos-tónak hívják, az emberek varjasi tónak. De ők csak úgy: a tó. Valamikor, egészen tisztán emlékszik még reá, ilyennek képzelte a tengert. Ilyen nyugalmasnak, ilyen zöldeskéknek, ilyen fodrosnak. Ez akkor volt még, mikor egy régi nyáron először hozta őket erre a szekér, őt és Ilonkát. Kolozsvárról jöttek, dombok tetején, haza. Vérszaga volt a világnak akkor, mindenki hős volt vagy áruló, ezernyolcszázötvenet írtak. Úgy vágytak már a városból haza, minden dombon megsürgették a szekerest, borzalmasan hosszú volt az út.

Ők Ilonkával hátul ültek, szénából rakott ülésen. Szűkszavú ember volt a kocsis, Andrásnak hívták. Kérdésekkel rohanták meg, mi van otthon, virágzanak a fák, fiaztak a nyulak, fészkelnek még a rigók a kertben? Legtöbbet Ilonka kérdezett, még nem tudta azt, amit ő már tudott akkor, vagy sejtett legalábbis, elejtett szavakból, suttogásból. Hogy a kastély leégett, és hogy semmi sincsen már úgy, ahogy volt.

András kurtán felelt, rekedten és rosszkedvűen.

– Virágzanak, ahol tudnak… hásze van még nyúl, hogyne volna… rigó is, ha van kedve fütyölni ebben a világban…

Az erdőt már megismerték. Tudták, hogy alatta, túl a dombon ott van a falu. A falu, a kastély, a kert s minden, ami egyetlen szóval otthon.

Aztán a dombra értek s látták: a kert fái között üres falak meredeztek az égre, piszkosak voltak és feketék. Szemük kitágult, nem szóltak semmit, csak összebújtak ketten, ő meg Ilonka. S a szekér elhaladt a régi kert mellett, mely kerítés nélkül állott és olyan volt, mint a gazdátlan szomorúság. Nem fordult be a megszokott útra, elhaladt a kert mellett s át a falun, keresztül a réten, s a tó mellett betért a tanya felé.

Szépségesen szép volt akkor a tó. A nádas susogott zölden és rigók meg poszáták énekeltek benne. A kaszáló füve tele volt virággal s nagy, sárga pillangók szálltak a virágok fölött, könnyen és vidáman. A nagy víz kék volt, s fodrain csillogott a napfény. Olyan szép volt minden, az egész nyár ott a tó körül, a fürjek pitypalattya, a jó langyos gabonaszag, olyan szép volt, hogy egy szempillantás alatt elfeledték a kertet és a kormos, borzasztó falakat, s kitágult szemmel néztek föl a dombra, ahol már az új otthon látszott, a tanya.

Istenem, a tanya. A két öreg ott állott a diófa alatt, amikor megérkeztek. Öreg: milyen furcsa ez a szó. Talán annyi idősek sem voltak éppen, mint ő mostan. Fiatalok voltak, bátrak és erősek. Vesztett világuk helyébe két kezükkel készültek építeni újat. Szegények. Az életnek mennyi csúf kalandja esett meg velük, s volt erejük mégis újra meg újra elkezdeni mindent… mi adja az embernek ehhez az erőt?…

Sohasem felejti el, ahogy akkor álltak ott a tanyai diófa alatt. Szűk volt az udvar, apró volt a ház, de rend volt és tisztaság, nyugalom és békesség, céltudatos akarat és egyszerű élet.

Ők ketten, gyermekek, idegenül nézték a házat. A külső szobában vert agyagból volt a padló, mint cselédeknél szokott. Ilyen volt a konyha is. Csak a belső szobának s annak, amit számukra építettek, jutott deszkapadló. Deszkapadló: új és sárgásfehér, gyantaszagú, friss. Még látszott hézagaiban a gyaluforgács. Bizony, aki csinálta, nem sokat értett hozzá.

Emlékszik arra is, az első vacsorán tejes puliszka volt. Ilonka nem akart enni belőle, már-már lebiggyedt a szája. S ő akkor azt mondta, emlékszik tisztán:

– Hallgass! Szegények vagyunk.

Emlékszik, az öregek összenéztek. Apa szomorúan, Anya keményen, összeszorított szájjal. S Anya felelt is:

– Bizony – mondta –, szegények vagyunk.

De nem volt sóhajtás a szavában. Büszkén mondta, mintha dicsőséget mondana. Igen, úgy mondta éppen. S azután is, mindvégig dicsőségképpen viselte az egyszerű sorsot, s az egyszerű környezetet. Akkor is, mikor már gazdagok

voltak megint. Mikor már mód lett volna újra szebb házra, jobb bútorokra, méltóbb életre.

Ez volt az a pont, ahol ő s a szülei elszakadtak egymástól. Igen, egyedül ez volt, amiben nem tudták soha megérteni egymást. A két öreg sohasem tért többé vissza oda, ahonnan az élet kiborította őket. Nem tudtak vagy nem akartak? Talán mind a kettő. Mikor már mindenük megvolt, még több, mint azelőtt, mikor már módjuk lett volna, jussuk lett volna, sőt szinte kötelességük lett volna visszatérni a régi élethez, kastélyhoz, libériás inashoz, négylovas hintóhoz: ők akkor is megmaradtak nemzetes úrnak és nemzetes asszonynak, ott kint a tanyán. Nem építették föl újra a kastélyt, nem nyitották ki a kolozsvári házat farsang idején, bálokat nem adtak, négyes fogaton nem jártak, mint mások. Nem élesztették föl a család hírnevét, mint mások, pénzzel, szórakozással, pompával. Vajon mi lehetett ennek az oka?

Talán megszokták már az egyszerű élet kényelmeit, hozzá nőttek a földhöz, vagy elvesztették kedvüket a hosszú és kínos esztendők alatt? Talán belül, a lelkükben történt valami, amiről nem lehet tudni, valami, ami nem engedi, hogy újra föltámasszák azt a múltat, amiben növekedtek, s amit elveszítetek hirtelen?

Nehéz azért megérteni őket. Az a megszólítás is: nemzetes úr, nemzetes asszony. Ma mindenkit, aki egy rangban van velük, méltóságosnak címez a cselédség, a társaság és a hivatalos élet. Csak ők ragaszkodtak makacsul ehhez a régi megszólításhoz. Mi ez, makacsság? Vagy valami egyéb?

A főispán gondolkozott. Homloka ráncokba szökött.

A főispán rosszkedvű volt.

Fordult egyet az út. A tó mögött, a dombon föltűnt a tanya. Békésen és szelíden állt ott, kéménye füstölt, a füst egyenesen szállt fölfele, mint egy Istenhez igyekvő üzenet. A ház mögött zölden álltak a fenyők és magasan. A kerti gyümölcsfák egyenes sorai mint éles nyilak fúródtak a fehér hómezőbe. Mozdulatlanul álltak a hatalmas istállók s a felhajtó út mentén a cselédházak két sora.

A főispán szeme a tanyát kutatta. Nem mozdult semmi odafönt. Mintha egy alvó világ lenne…

Fejében megragadt ez a gondolat. Kinyílt, szétterpeszkedett s képeket varázsolt. Igen, alvó világ. Ez az, amit eddig nem tudott megfogalmazni. Most rátalált a helyes nyomra. Alvó világ. Alusznak az öregek és álmodnak és alszik körülöttük az élet és álmodik. A harcot álmodják, ami volt. S a leveretést, ami volt. Álmodják a küzdést, amibe belefogtak, önvédelemből. És mert nem tudtak fölébredni, nem látják, hogy nincs többé szükség önvédelemre, hogy a küzdés már fölösleges, és egy kicsit olyanok már, mint a jó Don Quijote, az ábrándos lovag, magyar változatban.

Igen, ilyen a tanya élete. A birtok felét maguknak tartották, s azon őrzik a régi szokást és a régi rendet. A küzdés szokását: mindig sarkában lenni a cselédnek,

semmit sem másra bízni, mindent személyesen végezni el. Ott állni az abrakolásnál és az itatásnál. Hónap elején személyesen osztani ki a cselédek járandóságait, órák hosszat állni a gabonásban rostáláskor, s szántásnál, vetésnél ott ácsorogni naphosszat a tábla széliben.

Az önvédelem rendjét: nem bízni soha másban. Nem tartani gazdatisztet, intézőt, aki a számadást csinálja, egyetlen botosispánnal, személyesen ügyelni mindenre, minden szem gabonára, minden csepp tejre, minden szál fára, minden begyűlő krajcárra.

Ezt ma már nem csinálja senki. Nagymamák ma már nem húznak csizmát, hogy utána járjanak a béreseknek, nem állnak oda kupeccel alkudni, veszekedni. A világ fejlődik, kultúra, civilizáció, békés társadalmi rend… vagy talán csak azért különös mindez, mert ma már nem csinálja senki? A dámák farsangolni járnak, szalont tartanak, teákra hívják egymást, így töltik az időt… az urak vadásznak és politizálnak, kártyáznak a kaszinóban és vitatkoznak az ország dolgain… egy új világ nyílt, Európa bevonult Magyarországra, s ezt nem látja a tanya, nem látják az öregek…? Alusznak, igazán…?

A társaságban anekdotákat mesélnek már arról, hogy az ő anyja, az öreg Varjassy báróné miképpen káromkodik, ha cselédei rossz fát tesznek a tűzre, s a tolvajokat maga veri meg, agarászostorral. Néha valósággal szégyenkezni kell ezekért a tréfákért, amik így hangzanak el, szalonokban, ebédlőkben, kártyaasztalok mellett. Meg hogy az ő apja zsinóros ruhában jár, mint valami régi családi kép vagy urasági inas, és ha nagy ritkán bejön a kaszinóba vagy valahova az urak közé, egyebet sem tud mondani, mint hogy a világ rossz úton halad. S hogy jaj azoknak a fiaknak, akik feledni tudják, amit apjuk a maga bőrén tanult, s megcsókolják a kezet, mely apjukat ütötte. Hát igazán nem látják az öregek, hogy itt másról van szó? Nem apró tusakodásokról, sértődésekről, marakodásokról, egy összefogó nagy gondolatról van szó, mely magyarrá tesz mindenkit, aki ebben az országban él, még akkor is, ha ellenség volt, még akkor is, ha szót sem tud magyarul. Nem értik meg a Szent István-i ország nagy gondolatát? Tudással, kultúrával, gazdagodással meghódolásra kényszeríteni végre a gőgös nyugatot, hogy ismerje és tisztelje a magyart?

Csizmásan, istállószagú bekecsben, egy tanya udvaráról nem lehet előbbre vinni az ország dolgait. Nem bizony.

A főispán nézte a tanyát, a tanya nem nézett vissza rá. A nap aláhajolt a doboji hegy mögé, kék-hideg árnyék nyúlt végig a völgyön s párát bontott a tanya fölött, szürkét, hideget.

Az út kanyarodott s föltűnt a kastély. A főispán elmosolyodott s jókedve visszatért. A tanyát elnyelték mögötte a dombok.

A kastély büszkén állott a hegyen. Piros cseréptetője messzi világított. Új volt még. Kéményeiből vastagon omlott a füst. Közte s a falu közt feketéllett a kert, akár egy széles, biztonságos sövény.

A főispán feltűrte a bunda gallérját. Orrán s a fülén hideget érzett. A nap lement, a fagy maradt úr egyedül a földön.

Hát igen, a kastély. Ez már az ő műve. Hiszen igaz, igaz: szép volt az is, amit a tanyán csináltak. Szép és romantikus. A semmiből újra vagyon lett, az elharácsolt földek rendre visszakerültek, meghíztak, termőbbé lettek. Szaporodott az állat, megnőtt a vagyon. Szép és nagy dolog persze az is, az öregek megállták jól a helyüket. Na de a kastély, az más.

Ősszel egy angol miniszter járt itt. Megdicsérte a kertet, a tavat, a vidéket. A kastély ablakából. A hintóból kiszállva megcsodálta a bennszülöttek nádfödeles viskóit. Kedves volt, így mondta: bennszülöttek. Vajon a tanyai ház ablakából is szépnek látta volna a tavat? Bizonyára nem. S ha négylovas hintó helyett zörgős szekér ment volna elébe az állomásra, talán ki sem száll a vonatból. S mindjárt nem lett volna olyan érdekes a bennszülöttek nádfödeles háza, ha maga is olyanban kellett volna lakjon.

De így eljött, itt volt, megdicsérte a vadászatot, jól érezte magát. Megismerte a magyarokat. A magyarokat? Igen. A magyar urakat. Sokat közülük mindenesetre. Akik ott voltak a kaszinóban, azon a vacsorán. Akik eljöttek a vadászatra. Akik innen tovább hívták és tovább vitték, más kastélyokba, le a Maros mentén s kitudja még hová.

Hát ezért kellenek ezek a kastélyok. Mert Angliában is vannak s mert mindenhol vannak, amerre civilizált emberek élnek. Ez az, amit nem értenek a tanyán.

Igen, a kastély, ez az ő műve. S ha semmi egyebet nem is csinál többet, ez az egy, ez már túléli őt; ezért már érdemes volt megszületni.

Ott épült, majdnem pontosan azon a helyen, ahol a régi állott. Istenem, milyen is volt ez a hely, amikor nekifogtak. Romok és romok. Gazfészek, szemét, csalánerdő. A kertet legelőnek használták, fáit kilopták. Út, kerítés sehol. Csak ösvények mindenütt, ahogy a falubeliek egymáshoz átrövidítettek a dombon keresztül.

Aztán nekifogtak s fölépült. Sok pénzbe került, az igaz, kölcsönt vettek föl a birtokra miatta, s a berendezést Erzsébet hozta. Erzsébet, ez a nagyszerű asszony. A legcsodálatosabb dáma. Mindent ő vezet, mindent ő irányít, a háztartást, a rengeteg cselédet, a kertet, mindent. Hogy tudja ő ezt. Egyetlen kis kézmozdulat, s az inasok már értik és ugranak. Egy porszem nincs soha, sehol. A libériák olyanok mindig, mintha akkor készültek volna. Bármikor érkezhet vendég, nappal vagy éjszaka: soha fejvesztettség, soha kapkodás, mint máshol. Erzsébet éppen egy percre eltűnik mosolyogva, aztán visszajön. S megy minden rendben, zajtalanul, hiba nélkül. Csodálatos asszony…

Egy gyalogos ember jött szembe az úton. Alázatosan, nagyot köszönt. Tanyai cseléd, megismerte. Gondolatai irányt változtattak.

Milyen is lenne Erzsébet csizmában, bekecsben, agarászostorral? El sem lehetne képzelni. Amint béresekkel veszekedik és káromkodik… Erzsébet!

Hangtalanul nevetett. Nem, ezt igazán nem lehetne elképzelni. Igen, így van ez jól. Haladni csak előre lehet és csak fölfele. Sohase vissza, sohase le. Isten őrizzen attól. A régi Varjassyak csináltak, amit csináltak. Bizonyára derék emberek voltak s jó hazafiak, ha arra került a sor. De a család jövője csak most van igazán megalapozva.

Itt van ez a kastély s a birtok. Ehhez jön majd a tanya s a birtok másik fele. Meg a kolozsvári ház. Erzsébetre is jut még, azon majd házat vesznek Pesten vagy Bécsben talán. Van a három gyerek. Margitka férjhez megy, az nem sokat számít. Gondoskodni fog, hogy szép hozománya legyen, persze csak pénzben. S a férfit is megnézi majd alaposan, aki el akarja venni. Hogy arra való legyen. Valami tanyai félparaszt ne merjen szemet vetni rá. Művelt legyen a fiú, okos és gazdag. Társaságban forgolódó, külfölddel ismerős.

A két fiú közül az egyik diplomata legyen. Vagy politikus. Közjogász, vagy amihez kedve lesz, csak szabad pályát válasszon, művelt és úri pályát. Talán Istvánka lesz ez, a nagyobbik. Ő a simulékonyabb, kevésbé indulatos is, mint öccse, Gábor. Alig hatéves és már ír, olvas folyékonyan. Szeret tanulni. Igen, talán ő lesz az, aki a Varjassy nevet megcsillogtatja majd a művelt világ előtt.

A másik legyen gazda. De nem ilyen földtúró, tanyai: tanult, művelt, külföldi oskolában végzett gazda legyen, aki éppen annyira kereskedő is és éppen annyira iparos is, mint amennyire gazda. Hogy nőjön meg kezében a vagyon, hatalmasodjon el, s lehessen biztos alapja évszázadokra a Varjassy családnak.

A főispán elégedetten hátradőlt. Igen, így kell ezt csinálni. Nyugodt volt, biztos volt, büszke volt.

A szán elérte a szélső parasztházat, s már bent volt a faluban.

Hát igen, a falu. A főispán kutató szemmel nézett végig a házakon. Alapjában véve nem sokat változott az utóbbi időben. A házak éppen olyan morcosak és rosszkedvűek, nádfödelük erre-arra billen, udvarukon rendetlenség. Igen, az angol csodálkozhatott. S mondhatta azt, hogy bennszülöttek. A falun nem látszik meg, hogy kastély épült fölötte.

Azaz mégis. Itt van például a bolt, mindjárt a sarkon. Ilyesmi nem volt eddig. Valahonnan jött egy kis vörös zsidó, Móricnak hívták, de a falusiak egyszerűen csak Áziknak nevezték el, mert mikor megjött és még senkit, semmit nem ismert, fölment a dombra és nézte a pallérokat, hogyan építik a kastélyt. Zápor jött, a pallérok behúzódtak rögtönzött födeleik alá, de a kis vörös zsidó csak állt tovább az esőben s nézte a félig kész falakat.

– Ázik a zsidó – mondotta egy jókedvű pallér, a többi továbbadta, s a név reáragadt.

A zsidó pedig csak állt és nézett, s amikor elállt az eső és a pallérok újra dologba álltak, még mindig ott állt. Akkor megkérdezte az egyik:

– Mit nézel, zsidó?

– Csak gondolkoztam – felelt az.

– Ugyan micsodán gondolkoztál itt az esőben olyan sokáig?

– Hogy mi hasznom lehetne nekem ebből, amit maguk itt építenek.

A pallérok nagyot nevettek a bolond feleleten, a zsidó pedig lement a faluba, jött-ment néhány napig, aztán egyszer csak kibérelt egy lakatlan kis házat és boltot nyitott. Lehetett nála vásárolni mindenfélét: ostornyelet, szappant, patkószeget, kis tükröt, hajba való pántlikát, még szagosvizet is. Akinek nem volt pénze, attól elfogadott gabonát, csirkét, gyapjút, amit adtak. Így élt. És egyre nőtt a boltja és egyre több mindenfélét lehetett kapni nála. Most már Erzsébet is vele hozatja a házi apróságot, ami kell, s ha nem tojnak a tyúkok, tőle vásárolja a tojást. Jól fog a gazdaságnak is, hogy itt van kéznél. Vasat a kovácsnak, zsindelyszeget, sót és sok egyéb mindent tőle vásárol a tiszttartó. Fejlődés ez, kereskedelem.

Meg aztán itt van mellette mindjárt a posta. Nem haladás ez is? Régen cipetyék vitték a leveleket egyik udvarból a másikba, ha kellett Kolozsvárra is. Most mindez jön magától. Hozza a posta, viszi a posta. Egy fuvaros hetenként háromszor behajt Szamosújvárra, viszi azt, ami összegyűl, s hozza azt, ami ideszól.

Aztán van jegyzőség is. Indul a polgárosodás, fejlődik a társadalmi élet. Már van a faluban jegyzőcsalád, tanítócsalád, kereskedőcsalád, vagy postáskisasszony, van segédjegyző, mind a polgárságot képviselik Varjason, a magyar polgárságot. Vasárnap kiöltözve lehet látni őket az utcán, építik a maguk kispolgári életét a falu makacs testében, míg egyre többen lesznek, egyre műveltebbek lesznek, s végül megtanítják emberi módon élni a parasztot.

Hogy egyelőre a jegyző tanult meg románul, s gombos cipője helyett csizmát kellett húzzon a sár miatt? Hát a kezdés, persze sohasem könnyű. Na de majd, majd…

A jegyző egyébként rendes és igazságos ember, nem tesz különbséget a falubeliek között. Mindenki egyformán polgára ennek az országnak, akár magyar, akár román. Egyformán fizet adót, egyforma jogai vannak. Senki se érezze azt, hogy különbséget tesznek közte s más ember között. Erre ő figyelmeztette a jegyzőt, s az ügyel reá. Csak kétféle ember van – mondta a jegyzőnek –, derék ember és haszontalan ember. Aki derék és igyekvő, azt emelni kell, aki hitvány, azt lenyomni. Hogy alakuljon át vagy pusztuljon el. Cél az, hogy becsületes, szorgalmas és engedelmes polgárai legyenek az országnak. Hogy milyen nyelven beszélnek, az most nem olyan fontos. Érezze jól magát mindenki, gazdagodjon, legyen megelégedett. Akkor fejlődik az ország. Ami a többi dolgokat illeti, nyelv, nemzetiség, az majd jöhet aztán. Rendre, rendre… ha éppen szükséges.

Az ostorhegyes hangosan fölnyerített, s a négy ló fölemelt fejjel befordult a kerti kapun.

Csak úgy röpült a szán a kanyargós kerti úton fölfele. Otthoni istálló szagát érezték a lovak, siettek.

A főispánt elhagyták a gondolatok. Nézte a hóba öltözött kertet, a fenyők sötétzöld ága meghajolt a súly alatt, itt-ott szánkónyomok látszottak, ahol a gyermekek játszottak délben. Egy-egy fordulónál kibukkant a kastély s eltűnt megint. A főispán mosolygott a szánban. Otthon volt.

Minden héten örvendett a hazatérésnek. Tudta, hogy otthon mindig rendben talál mindent. Mikor a kastély elé hajt, a följáró lépcsőjénél ott áll már a tiszttartó, mögötte az inas, fehér kesztyűsen. Ő kiszáll, kezet fog a tiszttartóval, azalatt az inas leveszi a poggyászt.

– Na mi újság, Brencsák? – kérdi s a tiszttartó recsegő, mély hangon válaszol:

– Nincs semmi baj, méltóságos uram. A hízók esznek jól, pusztulás nincs, Istennek legyen hála, a süldők szépek, az ökröket pihentettem, két tehén leborjadzott…

Közben ő fölmegy a lépcsőn.

– Na jól van, Brencsák – bólint vissza onnan –, majd holnap megnézek mindent.

Azzal belép az ajtón. Az előszobában lefejti róla az inas a bundát, hócipőit lehúzza. A hallban ott várja Erzsébet, megcsókolják egymást.

– Na, hogy utazott, lelkem? Volt elég bunda? Nem fázott?

– Nem fáztam, dehogy fáztam. Jól utaztam, hogyne. Hogy vannak a gyerekek?

– Jól vannak. Egészségesek, Istennek hála.

Fölmennek együtt a piros szőnyeges falépcsőn. Dolgozószobájában oda van készítve az asztalra a meleg bor, szivar… szeme végigfut a szobán, minden rendben van, a puskák szokott helyükön állanak, az íróasztalon minden úgy van, ahogyan hagyta, sehol egy szem por, sehol rendetlenség. A kandallóban ég a tűz, lángja megvilágítja a falakon az agancsokat, medvebőröket.

Megissza a bort, szivarra gyújt. Beszélnek erről-arról, ki járt itt azóta, kikkel találkozott ő Désen, Kolozsvárt, Budapesten… aztán lassan átmennek a szobákon.

Az ebédlőben már terít az inas, a sötét, magos támlájú székek szigorúan állanak a nagy, súlyos asztal körül, melynek közepén ezüst gyertyatartóban öt szál gyertya ég… a falról arcképek néznek, van köztük három Barabás, Erzsébeté mind, sajnos a Varjassy-ősökről nem sok kép maradt… van néhány értékes régi festmény, azokat ő hozta külföldi útjairól… sok pénzt adott értük, de nem sajnálja. Az ebédlő után jön a szalon, csupa klasszikus bútor, összeillő és hangulatos, Erzsébet állította össze. Balra tőle van egy kisebb szalon, ez az Erzsébeté, rózsaszín empire az egész, a falon néhány könnyű francia pásztoridill… ezen túl folyosó jön, vendégszobák s a déli szárnyon a gyerekek. A hálószobák túl vannak, mindjárt a dolgozószobából nyílik az övé s Erzsébeté mellette, külön egy ajtóval a hallra. Ennek a szobának kis erkélye is van, nyáron tele virággal. Látni lehet onnan a tavat, akárcsak a szalon erkélyéről s az országutat, Szamosújvár felől. Ott üldögél Erzsébet nyári estéken, amikor hazavárja.

Végigmennek majd a folyosón s benyitnak a gyermekekhez. A játék zsivaja abbamarad, egyenként odajönnek s kezet csókolnak. Ő mosolyogva végigsimít a fejükön, s minden zsebéből előkerül valami apróság, aminek örvendeni tudnak. Újra kezdődik a játék, a zsivaj, a hancúrozás, ő félreáll a kemence mellé, szívja a szivarját s elnézi őket.

Istvánka már nagyobb, a játékot ő irányítja. Margitka engedelmeskedik neki vakon, de a legkisebbik, Gábor, minduntalan ellenszegül, bőg és dulakodik, ha nem úgy történik minden, ahogy ő akarja.

Igen, Erzsébet jól neveli őket, csak éppen Gábort kényezteti kissé kelleténél jobban. Igaz, hogy Gábor még csak hároméves. De azért kurtán kell tartani a gyermeket, szigorúan és igazságosan. Hogy nevelődjön hozzá az élethez, szokja meg, hogy törvények vannak és kötelességek, amiknek engedelmeskedni kell. Csak így lesz ember belőlük. Igen, csak így. S ő azt akarja, hogy azok legyenek! Emberek! Nagy emberek, hatalmas emberek, józan, okos és bölcs emberek, tiszta látású emberek. Művelt emberek. Európai emberek. Igen, ezt akarja. Föltétlenül és minden áron ezt. Ha kell, saját akaratuk ellen is!…

Na de arra talán mégsem lesz szükség.

Ebben a percben fordult be a szán, párásan és zúzmarásan, kevély csengőszó mellett a kastély elé. A feljáró kőlépcsőjénél ott állt rókabőrös bundájában a tiszttartó s mögötte fehér kesztyűvel az inas.

A főispán elmosolyodott. Otthon volt.

2

Abban az időben, mikor a kastély épülni kezdett, egy ember ment át a falun. Gyalogszerrel, rongyosan, mindössze egy kis batyu volt nála. Apró volt és vörös, zsidónak látszott. Senki sem tudta, honnan jött, mit akart, hova igyekezett.

Az ember meglátta fönt a dombon a munkát, letért az útról, s megnézte, mi az. Két-három napig ott lézengett a faluban s az építés körül. Tavasz volt, az embereknek akadt dolguk elég, nem értek rá törődni vele.

Aztán az ember hirtelen eltűnt, s néhány nap múlva csak ott volt megint. Most már nem batyu volt vele, hanem egy láda, s egyenesen az építőkhöz ment. Ott leült egy rakás téglára, nem szólt senkihez semmit, csak kinyitotta a ládát, néhány holmit kirakott belőle maga mellé, és ült és várt.

Az egyik munkás kíváncsian odament, hogy megnézze, miket rakott ki a zsidó. Hát volt ott bicska meg olló meg szappan meg borotva meg bakancsfűző, kis tükör… és volt két malteroskanál. Néhány munkás még odagyűlt, nézték a holmikat, csúfolódtak, szájaskodtak. Arra tévedt a főpallér is, látta a csoportot, odament, s szeme megakadt a két malteroskanálon. Azelőtt való nap törött el éppen egy, s hozatni kellett volna Kolozsvárról.

– Mennyiért adod?

A zsidó megmondta az árát. A pallér kezébe vette, tapogatta a szerszámokat.

– Megtartom mind a kettőt – mondotta, s a pénzt kiszámolta a láda födelére.

Mások is jöttek. Vettek bakancsba való fűzőt, bicskát. Volt olyan, aki hazakészült, s keresetének kis részéből vásárolt egy tükröt az asszonynak. Lassan kiürült a láda. A zsidó pedig járni kezdett a mesteremberek között és beszélgetett velük. Ez nincs, az nincs. Ez kellene, az kellene. Akkor már neve is volt. Áziknak csúfolták.

Eltűnt, s néhány nap múlva csak ott volt megint. De már nem gyalog: rossz, egylovas szekérrel, a ló alig állt a lábán, s a szekér majdnem szétesett.

A lovat kicsapta a domboldalra legelni, s a szekérről leszedte az árut. Most már sok mindene volt. Szekérkenőcs, szeg, kalapács, ásó, fejsze, kasza. Híre szétterjedt a faluban, s az emberek kezdtek járni a szekérhez. Két nap múlva üres volt az egész.

Mikor a zsidó harmadszor visszajött rongyos, vén lovával s billegő szekerével, már asszonyt is hozott s két kis gyermeket. Ő s az asszony a szekér mellett jöttek, kétoldalt, csak a gyermekek kuporogtak fent, az áru között. A lovat újra kicsapták legelni, az asszony ott maradt a szekérnél, s a zsidó elindult a faluba. Szimatolt, keresett, végül is talált egy üres házat, melyiknek egyik fala már dőlt be, s nem lakott benne senki. A gazdával két napig alkudott a bérért. Végül beköltözött.

A házat kijavították, belül kettőbe osztották: egyik fele volt a bolt, másik a lakás. S a falu pénze lassan megindult feléjük.

Egy szombati napon, délután a házaspár felöltözött új ruhába – az asszony valami fekete pettyes kartonholmit húzott magára, s mert az asszony kövér volt, s majd kétszer akkora, mint az ura, olyan volt a szűk kartonruhában, mint valami jól töltött májas hurka –, az asszony lábán valami uraságtól levetett vékony, gombos cipő feszült, barna és karcsú orrú s bütykös lábujja keresztülrajzolódott rajta. Ázik úr is egészen rendesen összeszedte magát, szakállát megmosta, kalapját kikefélte… a két kis koszos porontyot rábízták a szomszédasszonyra, aki máskor is segített még nekik ezt-azt: azzal elindultak a tanítóékhoz.

A tanító, aki nagy, csontos, sovány ember volt, őszülő, pápaszemes és elhanyagolt, és akit Aufbauer úrnak neveztek, szerfölött elcsodálkozott, amikor Ázikék beléptek hozzá. Éppen dohányt vágott az asztal lapján, ócska beretvával, maga termelte vastag levelű, csúnya dohányt és hirtelenében felelni is alig tudott a köszöntésükre.

– Hozta… hozta Isten…

Az Ázik házaspár illemtudón belépett, bocsánatot kértek az alkalmatlankodásért, de hát ahonnan ők jöttek, ott az volt a szabály, hogy az úriemberek leviziteljenek egymásnál… és hát bizony itt igazán nagyon kevesen vannak… nagyon kicsi élet, nagyon kicsi… éppen azért jobban össze kell tartsanak ők… mármint persze az úriemberek.

Aufbauer úr, aki alapjában véve nagyon jóindulatú ember volt, és szomjasan ölelt magához mindent, ami kultúra, falun kívül állóság, ami úri és ami ahhoz a bizonyos polgári előkelőséghez tartozik, szóval Aufbauer úr csak hápogott és tátotta a száját és azt mondta:

– Ó igen… igen… örvendek persze… természetes… mi, a tanult osztály…

Ázikék akkor már ültek az asztal mellett, az asszony komótosan, a férfi kicsit félszegen és ügyetlenül kalapját az asztalra tette… de az asszony beszélt többnyire és ez rengeteget javított a helyzeten. Mikor ugyanis a hangos beszédre a tanító felesége is előkerült a konyhából (előbb megtörülte vörösre dolgozott kezeit a konyhatörlőben, aztán igazított valamit a kontyán, juj, milyen zsírfoltos a ruhám, mérgelődött, de vajon kik is lehetnek, kik, a nyavalyába…). Tehát mire végül is előkerült és az ajtóban megállva az asztal körül ülőkre nézett, egyikről a másikra, még szóhoz sem jutott a csodálkozástól, s Ázikné máris kövéren és fürgén mellette termett, feszülő, fekete pöttyös kartonruhájában.

– Ó, drága tekintetes asszonyom, hogy milyen jó színben látom, hogy mennyire örvendek, hát bejöttünk egy percre az urammal, hogy meglátogassuk a drága tekintetes asszonyt, hogy lám, hogy van, hát igazán ilyen jó színben még sohasem láttam, na igazán…

És csapdosta a kezeit és szétomlott szinte az örömtől.

A tanítóné, kis hegyes orrú, fürge, sovány asszony (nem nagyon csúnya, de ahhoz éppen eléggé, hogy megfelelő élettársa lehessen Aufbauer úrnak, Mezővarjason), a tanítóné szóhoz sem jutott, s aztán egyszerre örvendeni kezdett annak, hogy jó színe van, és bizonyára sikerült meghízni egy keveset, és egyszerre csak ott tartott, hogy pálinkát rak az asztalra és poharakat és egy tányéron valami nyirkos, konyhaízű süteményt…

Aztán berohantak az Aufbauer csemeték, összesen hárman, fiúk mind, helytelenek és maszatosak és egyszerre kiderült, hogy Ázik úr zsebében van egy barna papiros, amiből zöld meg piros meg fehér, ragacsos és fűszer- meg szekérkenőcs-ízű cukrok bújnak elő… szóval így zajlott le a látogatás.

Egy hétre rá, vasárnap délután, a tanítóné összecsücsörítette a száját, s hegyes orrát magosra fölemelve így szólott az urához:

– Apa, ma elmehetnénk ezekhez az Ázikékhoz.

Aufbauer úr, aki éppen valami papirosokat vonalzott az iskola részére, horkanva kapta föl a fejét.

– Mit mondtál, anyu?

– Hogy elmehetnénk ezekhez az Ázikékhoz. Elvégre…

Szóval elmentek. A tanító föltette egyetlen magos gallérját s a hozzá való keményített kézelőket, melyeket madzaggal lehetett az inghez erősíteni. A keményített kézelőkben gombok is voltak, két nagy, ragyogó zöld gomb, valami bizonytalan anyagból. Bár nyár eleje volt, meleg, olyan, hogy a rigók csak úgy fütyöltek a fákon, fölvette ünnepi fekete felöltőjét is, hogyha már megy, lássák

legalább, hogy nem közéjük való, tanult ember, kultúrás ember, aki csak leereszkedik a szatócshoz.

Aufbauerné elővette nagy ügyelettel a szekrényből azt a bizonyos kalapját, amelyikkel annak idején, még leánykorában Kolozsváron járt volt, s amelynek tetején hatalmas madarak tollai állottak csokorba gyűjtve. Ügyelve a fejére rakta, hosszasan igazgatta a repedt tükör előtt, aztán beleszúrt egy akkora kalaptűt, mint valami kisebbrendű nyárs, melyen apróbb állatokat sütnek ropogósra. Először a fejébe szúrt, igen mélyen kereste a kontyát, sziszegett és azt mondta: au. Végül mégis eltalálta és elindulhattak.

Az utcán természetesen feltűnést keltettek, ami részben a csodálatos madarak tollát viselő kalapnak volt tulajdonítható, de részben a tanító úrnak is, aki fekete kabátban izzadt a napon, mikor mások még az ingüket is szellőzni hagyták az áldott, jó melegben.

Nagy volt a meglepetés és váratlan Ázikéknál is. Azelőtt való héten kaptak korcsmára engedélyt, s a lakás bizony tele volt pálinkaszaggal, meg emberekkel, akik a vasárnap tiszteletire s erre a szagra bégyűltek volt. De Ázikné úgy söpörte ki őket egy szempillantás alatt, mint a pelyvát.

– Na menjenek, menjenek, nem lássák, hogy vendégeim jöttek? Tessék, tekintetes asszony drága, tessék befáradni, jaj, de szép kalapja van, lelkem, jaj, be úri finom! Tessék, tanító úr, tessék – és terelte őket a kettéosztott lakás belső felébe.

Ott bent, a deszkafal mögött, bizony sötét volt. Egyetlen kis ablakon jött be csak némi fény. A hátsó fal mellett ládák állottak egymás tetején, előttük két kicsi pálinkáshordó. A fal mellett két ágy volt, s az ablak előtt asztal, valami bizonytalan színű terítővel takarva. Ide ültette le Ázikné a vendégeit. Három szék volt, két jobb s egy gyöngébb. A két jobbikra leültette a vendégeket, ő maga a harmadikra kuporgott, de csak úgy, hogy inkább állt, mint ült. Nehogy szégyenükre letörjön. Ázik, az nem számított. Csak csetlett-botlott esetlenül a szűk, kicsi helyen, hebegett és a szakállát dörzsölte. A gyermekek szerencsére kint voltak a szomszéd udvaron játszani.

Hanem Ázikné aztán összeszedte magát. Beszélt, hogy a hangjától látni sem lehetett semmit. Hogy jaj, drága tekintetes asszony, éppen munkában vagyunk, én s az uram, a magunkfajta embernek soha sincsen pihenője, soha sincsen békessége. Ezzel a korcsmával is annyi a vesződség, ezzel a bolttal is. Meg aztán ez a lakás. Tessék már megnézni, hát lehet élni ebben? Már beszéltek is az egyik kőművessel, aki a kastélynál dolgozik, hogy épít nekik egy házat, lent a falu közepén, téglából, kőből, hozzá is kezd nemsokára, csak végezzen ott fent. A telekért most vannak alkuban, nagyon szép telek, ott lent a két utca sarkán, szemben a templommal, szinte a piacon. Az nagyon jó hely lesz, igazán nagyon jó. És rendes házat építenek majd, két nagy szobával s a bolttal. Nagy lesz a bolt is. Egyik felét elrekesztik

korcsmának. Cselédet is tartanak, aki takarítsa a boltot s ügyelje a gyermekeket. Mert így, ez nyomorúság… bizony az…

Közben többször a ládákhoz ment, matatott köztük s mindig hozott valamit, amit az asztalra tehetett. Cukorkát, édes pálinkát, barna papiroson törökmézet, szentjánoskenyeret. És kínálta őket.

– De tessék csak, de vegyenek csak… na még ebből… na még egy pohárkával… ó, tekintetes asszony lelkem, ez igazán semmi, konty alá való…

Azután meg:

– Nincs szüksége, lelkem, egy kis borsra? Egy kis jó mandulára? Nagyon finom, most hozta az uram, igazi görög mandula… tessék elvinni, tessék megpróbálni… egy kis fahéj, egészen finom… paprika, Szegedről való… tessék csak elvinni egy keveset és megpróbálni, soha nem fog főzni másféle paprikával…

És így és így, szünet nélkül, félóra hosszat, órahosszat. Szegény tanító nem tudta hova nézzen, mit csináljon, kihez beszéljen. Ázik úr folyton ki-kiszaladt, ahogy az ajtó csengője jelezte, hogy belépett valaki a boltba. A tanítóné pedig nekipirosodott a sokféle újdonságnak, nézte ezt, nézte azt, közben főzésről beszélt és az újféle fűzőkről, amik Bécsből jöttek, és amikről azt mondják, hogy…

– Anyu lelkem, nem gondolod…?

De nem is hallgattak rá az asszonyok, talán nem is hallották, úgy benne voltak a beszédben. A tizedik vagy talán a huszadik „anyu lelkem”-re aztán fölkapta a tanítóné az orrát s az urára nézett.

– Úgy gondolod, hogy menjünk…? Úgy gondolod…? Jó, de tudja, Ázikné, azért a koreánder mégiscsak koreánder, és én azt mondom, hogy…

Hát igen, ez így volt, ez a látogatás. S mikor aztán egy év múlva jegyző költözött a faluba, s a tanítóék először jöttek össze a jegyzőékkel, a tanítóné azt mondta a jegyzőnének:

– Hát tudod, drágám, bizony valami nagy élet nincsen itt nálunk. Csak mi vagyunk, meg a tiszttartóék, meg a román papék… na meg a boltosék, akik egyébként nagyon rendes emberek.

A boltosék akkor már a falu közepén laktak, saját házukban, ahol a két utca összeér, a sarkon. Nem éppen a kastélyépítő kőmíves emelte a házat, a ház már készen volt, csak meg kellett venni. Olyan volt, mint minden jobb parasztház. Toldottak hozzá vályogból még egy előreugró részt, az volt a bolt s a korcsma. A korcsma előtt deszkafödél, az alatt iddogáltak nyáron a korcsmázó parasztok. Az udvarra később tekepálya került. A boltnak üveges ajtaja volt, s az üvegajtó mögött színes ostornyelek, láncok, kötélistrángok lógtak. Bent rendes polcokon állott az áru, s Ázik úr meg Ázikné asszony uralkodtak a pult mögött, vettek és eladtak, fogukhoz verték a garast, és ahol lehetett, becsapták a parasztot.

A két gyermek pedig kint játszott azalatt az utcán, a parasztgyerekek közt.

Mikor a kastély építése éppen elkezdődött, egy kora tavaszi szép délelőttön a nemzetes úr s a nemzetes asszony áthajtottak a tanyáról a kastélydombhoz.

Szekerüket, a régi sárga csézát két öreg ló húzta, s a bakon egyszerű condraruhában ült a kocsis, szalmakalappal a fején.

Az öregek elébb a doboji tanyát nézték meg, ahova Gábor fiuk akkor már bérendezkedett. Ott voltak a tanyáról kapott ökrök, tehenek és lovak, ott voltak a vásárolt disznók is. Gábor ekéi éppen szántottak a major fölött, s mellettük ott állott bőrkabátban, zöld kalappal a fején, vastag botjára támaszkodva az újonnan fogadott tiszttartó: Brencsák úr.

Ez a Brencsák nagy vörös ember volt, recsegő hangú, két éktelen vörös bajuszcsomóval az orra alatt. Feleségével és tizenhat éves Eszterke lányával egyelőre Dobojban lakott, néhai Bibarc Ábris tiszteletes üresen maradt házában. Bibarc Imre szívesen bérbe adta a házat, neki magának egyelőre úgysem volt szüksége reá. Valahol az Alföldön lábászkodott, ahogy akkoriban a mérnököket nevezték.

Az uradalom fogatai – akkor már uradalomnak nevezték Varjassy Gábor birtokrészét, Brencsák bélyegzőt is készíttetett hozzá –, szóval az uradalom fogatai azon a tavaszon bizony kevés munkát végeztek még. Téglát, követ és építéshez való egyéb dolgokat hordtak folytonosan, s így az uradalom földjeinek nagy részét abban az évben Brencsák úr kiadta felibe a parasztoknak. Ezeket a feles uradalmi földeket többnyire oláhok kapták, talán azért, mert hamarabb jelentkeztek, de lehet, hogy azért, mert kezet csókoltak Brencsák úrnak, s ezzel megnyerték a szívét.

A nemzetes úr s a nemzetes asszony megnézték az állatokat, a szántást, váltottak néhány szót Brencsák úrral is.

– Bizony keveset végeztek – mondotta a nemzetes asszony összehúzott szemmel s keskeny, szigorú arcából két acélszürke, jéghideg szem vizsgálta végig a sopánkodó Brencsák urat.

– Mit csinálhatunk, kegyelmes asszonyom… ilyen volt az időjárás… meg a körülmények… amilyen parancsot kapok, kegyelmes asszonyom…

De Varjassyné elvágta kurtán.

– Nem vagyok kegyelmes asszony. Nem azért fizetik, hogy a titulusokat növelje, hanem a munkát.

Mielőtt szekérre ültek volna, Varjassy Istvánnak is volt még egy szava.

– Tiszttartó, figyeljen ide! Ott fönt, a legelő alatt, ahol most építenek, van egy hajtóház. Abban lakik az öreg Mihály. Kikötöttem volt, hogy maradhasson. Kommencióját rendesen megkapja, ameddig él. Régi hű cselédem volt. Érti, tiszttartó?

– Értem, méltóságos uram…

– Nem vagyok méltóságos úr. Nemzetes úr vagyok. Érti? Méltóságos lehet Krausz báró, lehet Icig-Micig, akárki! Magyar urat ez a titulus illet, megértette?

Botjával megbökte a kocsist.

– Indulj!

Egy idő óta hamar méregbe jött. Néha elég volt egy semmiség, hogy fölingerelje. Mint most is, ez a Brencsák, bújjon bele az ördög.

Döcögött az öreg cséza, cöklettek a sárgák. A bosszúság lassan lehűlt, elhamvadt. Igen szép tavaszi délelőtt volt, eszüket vesztve szólottak a pacsirták s ekék mozdultak a hegyeken mindenütt, pásztorgyermekek kurjantottak, vizek csörögtek, tavasz volt, tavasz. Régi tavaszok jutottak az eszébe, küzdelmesek, de szépek, régi tavaszok, amik odalettek. Hova? Hát igen, a mulandóságba. Mert minden változik, minden alakul, emberek, eszmék, s a világ, talán az leginkább. Érdemes volt annyi tavaszon át küzdeni, kínlódni, annyi őszön át, télen át, azért, hogy majd változzon egyet a világ s minden eltűnjön, elenyésszen, akárha nem is lett volna soha? Hát érdemes volt annyi derék embernek életét, sorsát, mindenét föláldozni, hogy majd a begyöpösödött sírok fölött egy új nemzedék elfeledje az apák szenvedéseit s együtt dáridózzon azzal, ki apáit megölte? Hát érdemes volt végigszenvedni Kufsteint egyetlen eszméért, hogy néhány esztendő múlva sajnálkozó gúny tárgya legyen ugyanaz az eszme, az embert saját gyermeke nevesse ki? Érdemes volt küzdeni? S látni azután, hogy a küzdés mind céltalan volt és haszontalan: a fiak önként hódolnak be annak, ki őket letörni sohasem tudta…? Érdemes volt? Annyi tavaszon, őszön, télen át…!? Annyi kalandon, nyomorúságon keresztül…?

Varjassy István két gyöngülő öreg szeme a dombokat nézte, ahogy a langyos napfényben fürödtek, s ezek a kék szemek tisztán és őszintén azt felelték a világnak: igen, érdemes volt. Mert szép volt. Emberhez illő, férfiúhoz illő, magyarhoz illő. Azért. Majd ez a világ intézze a maga számadását, ahogyan tudja. Ők, a régi világ, elintézték a magukét, rendben levőnek, tisztának érzik ezt a számadást. Ahogy a Szentírás is mondja: harcodat megharcoltad, munkádat megmunkáltad, eredj a Te Atyádnak örömébe…

Igen, valahogy így áll ez a Szentírásban, vagy talán még szebben. De már nem emlékezett világosan reá.

A nemzetes asszony ült az ura mellett. Hallgatott ő is. Egy idő óta többet hallgattak mind a ketten. A csézás szekér beért a faluba. Elhajtott a kastélydombig s megállt.

– Hajtsak föl? – kérdezte a legény.

– Hova a fenébe hajtanál! – förmedt rá a nemzetes asszony. – Nem látod, hogy tele van hordva minden téglával, meg kővel?

Lekászálódtak s nekivágtak gyalog. Az ösvény szélén, itt-ott, ahol szekér, láb nem taposta még le, követ, téglát nem raktak fölébe, egy-egy ibolya virított szelíden.

Mentek csöndesen fölfele és szótlanul. A lelkük megtelt emlékezéssel. Régen… ó, talán igaz sem volt… valamikor az ő házuk állott ezen a dombon. Régi kastély, címeres, komoly. De a kert körülötte csupa virág és madárdal. Négy évet éltek benne csak… azután jött, aminek jönnie kellett.

Oláhok gyújtották föl. Oláhok rabolták ki és döntötték le a kastélyt, az istállókat, az egész udvart. A templomot is… igen, a magyarok templomát is.

Benne voltak a dologban Muresán Indrei, a pópa, Bács Szándu, a doboji dászkál, Mitruék s még sokan. Ma is itt élnek. Jól élnek, vígan. S gazdagodnak, szaporodnak. Titkos forrásokból jön hozzájuk a pénz s veszik meg a magyarok földjét, s veszik el a nyelvüket, a vallásukat…

S hogy a világ megváltozott, úgy mondják, jóra és magyarrá változott, ez csak annyi: épül újra a kastély. Mintha semmi sem történt volna. Vakok az emberek és süketek? Vagy vakítják és süketítik őket? Ezt nevezik új magyar föllendülés korának? A kastélyépítést? Vakok, vakítják őket. Lelkesednek a díszmagyaros, kardcsörgető világ visszatértén és míg örömükben kastélyt építenek, feledik, hogy mi okozta vesztét az előbbinek. Az álnok császárváros kitárta előttük megbocsátó kapuit s ők, mint ostoba, részeg bogarak, megvakulnak a fénytől, költik a nehezen megvédett vagyont és bírálat nélkül tegeződnek össze azokkal a kastélyos, idegen urakkal, akik szüleik életét húsz éven keresztül sanyargatták. Akik ősi magyar jussából túrták ki a gazdát, azért, mert hazáját védte, hogy birtokába beülhessenek. S most játsszák a magyar főurat. Még díszmagyart is öltenek, s nem sül ki a szemük…!

A lelkük tele volt keserűséggel.

Így értek föl a dombra. Nézték a nagy kőhalmokat, az építész rajzról elmagyarázta, hogy ide mi jön, oda mi jön… aztán ott hátrább istállók, gabonás, csűr, cselédlakások…

Belefáradtak. Nem érdekelte őket. Elbúcsúztak az építésztől, s elindultak Mihály háza felé.

A ház, melyben sok-sok esztendővel ezelőtt, az ezernyolcszáznegyvenkilencedik esztendő egyik sötét novemberi napjának estéjén megszállottak, azon az emlékezetes, szomorú és súlyos estén, melyen az életük irányt vett a küzdés felé, hogy hosszú évek harcos munkájával újra visszaszerezzenek mindent… a ház ott állott, ugyanazon a helyen, a legelő alsó csücskén, a kert szélső kőrisfáinak közelében. Szinte semmit sem változott: nádfödele éppen olyan fekete volt az időtől és éppen olyan oldalra billenő, a pajta hozzá éppen olyan rozoga. Mögötte ott állott a karám, melyben nyáron a rideg marha éjszakázott, s fönt a legelő tetején látszottak a Torliget fái. Igazán, mintha semmi sem változott volna. Szinte kísérteties volt, ahogy átmentek a néma udvaron, melynek apró füvéből egy-egy sárga békavirág dugdosta fejét. Szinte kísérteties volt: hallották majdnem a hóstáti szekeres dörmögő hangját s a kerekek csikordulását, a szelet, mely akkor zúgott a kőrisek csupasz ágai között…

Egy percre megálltak, körülnéztek. Nem szóltak egymáshoz, de tudták, hogy ugyanazt érzik. Varjassy István rátette kezét az asszony vállára, s ennyit mondott csak, sóhajtva, halkan:

– Hej, Minka lelkem…

De olyan volt ez, mintha mindent elmondott volna, ami azóta történt. Aztán benyitottak a házba. Öreg Mihály a kemencénél ült, mellette két unokája. Sípot faragott fűzfából nekik. Ritkás, hosszú haja hófehér volt Mihálynak s fehér a bajusza is, mely álláig csüngött alá. Sovány volt és csupa ránc. Bizony öreg volt. A házat nagyobbik fia lakta, családostul. Mihálynak hívták azt is, csordás volt az udvarnál, őrizte a legelő marháit. Három gyermeke volt már, azok is ottan éltek, elfértek a házban. Öreg Mihályt már csak egyedül kellett tartani, Máriskó, szegény, elmaradt mellőle csöndesen, s ki tudja hol, valahol vár már reá az életen túl.

Jóska, a kisebbik fia, falubeli gazda lányát vette el, Muresán Ileánát, s kapott vele négy hold földet Dobojban. Ott épített házat magának, s lakott benne négy gyermekével, akik bizony magyarul már alig beszéltek. S bár a doboji tiszteletes Mihálynak, Annának, Jóskának és Simonnak keresztelte őket, odahaza csak Mihaila, Ána, Jószup és Szimion volt a nevük. S bizony ezen nem lehetett segíteni, Jóska bólogatott, bólogatott, ha elővették, de mégis az történt mindig, amit a felesége akart.

Öreg Mihály elmeresztette a szemét, mikor régi gazdáit meglátta bejönni a házba. Fölállt hirtelen s görnyedt háttal döccent előre néhány lépést.

– Nemzetes úr! Nemzetes asszony!

Megállt, ráncos, vén kezét szeméhez emelte, hogy elrejtse velük a könnyeket, melyek sovány, barázdás arcán végigfolytak, bajuszán lecsurogtak. A két unoka ijedten nézte a síró nagyapát. Aztán a nemzetes asszony hangja keményen végigcsattant a házon.

– Na, Mihály, te tökéletlen Mihály, hát mi a baj? Valami baj van, te?

Mihály elvette kezeit az arcáról, szégyenkezve elfordult, legyintett.

– Nincs baj, instállom, nincsen semmi. Csak vénülünk, az a baj.

– Bizony vénülünk, Mihály – szólalt meg mély, dörmögő hangon a nemzetes úr, s odalépett az öreg cselédhez, vállára tette a kezét, néhányszor megütögette szelíden. – Vénülünk biza, Mihály, igazad van. S a világ, az is vénül, ugye…

Mihály ránézett kis könnyes vénemberszemeivel, fehér hajával, sápadt arcával, csodálkozva, aztán megingatta a fejét.

– A világ… az nem, nemzetes úr. A világ az nem vénül, az mindég fiatal… éppen ez a baj…

Tovább tűnődött, rázogatta a fejét.

– De nem is baj… az úgy kell legyen… a világ legyen fiatal… münk is vótunk… ők is legyenek… münk már a magunkét kijártuk, a magunk oskoláját…

– De éppen ez a baj, öreg, hogy a mü oskolánkból nem akarnak tanulni a fiaink!

Az öreg megint csak megrázta a fejét.

– Tanuljanak a magukéból ők is… úgy hát… mindenki magának végezze… az oskolát… ha münk magunknak végeztük, majd végzik ük is maguknak… én tudtam, ha fölfúvódik a marha, hova köll ütni a bicskát, melyik bordához… ez a

Mihály, a fiam, jobban akarta tudni… belepusztult a tekintetes tiszttartó úr üszője… most megfizetheti, a magáébul… bizony, nemzetes uram, mindenki maga járja ki ezt az oskolát…!

Megnézték a belső szobát is, tiszta volt és rendes, akárcsak régen.

– Máriskó sem tartotta különbül – dicsérte meg a nemzetes asszony a fiatal Mihály feleségét.

Kikérdezték őket erről-arról, megveregették a gyermekek arcát, a nemzetes úr egy-egy piculát adott mindegyiknek, aztán kiléptek megint az udvarra. Öreg Mihály velük ment az udvar közepéig. Sapkáját kezében vitte, egy jókedvű kis tavaszi szellő megborzolta ritkás fehér haját. Mihály fölnézett az égre, mely olyan ragyogó-kék volt, mint talán sohasem.

– Jó idő jár, nemzetes uram, szántásra, vetésre…

– Biza jó idő, Mihály.

– Hála legyen az Úristennek érte.

– Te Mihály – fordult hátra, ahogy hirtelen az eszébe jutott –, a házat s a kertet, amit használsz, reád íratom. Megszolgáltál érte…

Mihály nem hálálkodott, csak állt az udvar közepén, meghajtotta a fejét, úgy állt.

– Instállom… köszönöm alássan… már nekem az mindegy… azt már én el nem vihetem úgysem…

Mentek le az úton, amelyik a faluba vezet, ott mentek, hogy ne lássák az épülő falakat, ne lássanak semmit. A régi kert szélén mentek lefelé, a mart tele volt ibolyával, méhzsongással s a levegő valami furcsa szomorúsággal. Hallgattak.

Csak a szekéren szólalt meg a nemzetes asszony, mikor már a falut is elhagyták s látszott a tó s a tanyai földek zöld búzavetései.

– Sok pénzt vettek a földre, ezért a komédiáért. Csak győzzék majd a kamatot.

Szája szigorú volt, szeme messzire nézett.

Mihály, a csordás már három hete ólálkodott az építés körül, hogy a tiszttartó urat valahogy magában kaphatná. A csordát ott tartotta egészen közel a dombhoz, hogy láthassa, ha a tiszttartó kétkerekű kocsija valahol előbukkan. Többször látta is ezalatt a három hét alatt, de szólani még egyszer sem tudott vele, mert másokkal volt dolga mindig. Legfőképpen pedig azért nem, mert mérges volt folytonosan, veszekedett a kőmívesekkel és káromkodott, s Mihálynak nem volt bátorsága, hogy előhozakodjék a maga kérésével.

Pedig a kastélydomb közelében a füvet már mind lelegelte a csorda s azon az esőtelen, szikkadt nyáron nem sarjadt a fű. Föl kellett volna már hajtani őket a Torliget alá, nehogy ebből is baj legyen. Mert a baj, az úgy lóg a szegény ember fölött láthatatlanul. Azt sem tudja, hol s mikor s merre, de egyszerre csak a nyakába szakad. Mint ez az üsző is ni, amelyik megpuffadt a lucernától, s amelyikbe olyan szerencsétlenül verte volt bele a bicskát a tavaszon. Éppen a

tiszttartóé kellett legyen az is. Ez el nem engedi soha! Pedig ő jó helyre nyomta azt a bicskát, sze látta már másoktól is csinálni. Hiába mondja az öreg, hogy rossz helyre szúrt. A hely jó volt, csak az üsző nem bírta. Olyan volt a természete neki, hogy nem bírta, s belepusztult. Emberben is egyik ilyen, másik olyan. Egyiknek ez a baja, a másiknak az. Éppen csak a baj maga, az van meg mindenkinél.

Nézte Mihály az építést messziről, s leste a tiszttartó kétkerekűjét. A falak már állottak, úgy mászkáltak rajta a kőművesek, rengeteg állványaikon, mint valami pókok. Sok munkás gyűlt össze, mocskosak voltak és veszekedők, káromkodtak, kiabáltak, néha össze is verekedtek. Sokféle helyről kerültek össze emberek, mert a pallér csak olyan munkást fogadott föl, aki már dolgozott ilyesmit. Sietni kellett, azt mondta, őt is sürgetik. Hát siettek. Nyüzsögtek a falak körül nap nap után, hangoskodtak, mocskolódtak. Mihály pedig nézte őket és leste a tiszttartót.

Harmadik hét végén aztán mégis hozzáférhetett. Reggel, alighogy fölkelt a nap s a csorda rágni kezdte a füvet, már jött a kétkerekű föl a dombon. A tiszttartó ült benne egyedül, fehér vászonruhában, úrias szalmakalappal, maga hajtotta a kis szürke lovat. A falaknál megállott, leugrott a kocsiról, s hagyta a lovat, hogy keressen magának füvet, ahol talál. Hónap eleje volt, augusztus eleje, túl voltak már a zabaratáson is. Munkást, fuvarost fizetni jött a tiszttartó. Sok pénzt kiosztott, jó óra hosszat mind osztogatta. A pénzosztás, úgy látszott, hasznára vált, mert jókedvű lett tőle s még tréfált is az emberekkel. Vastag, rekedt hangján nagyokat kacagott, s az arca veres lett ettől, akár a cékla.

Mihály odaóvakodott a közelébe. Addig állt, topogott, botjára támaszkodva, míg a tiszttartó meglátta.

– Na mi-a, hé? Mért nem vagy a csordánál?

Mihály illendőre igazította magát.

– A tiszttartó úrral szeretnék néhány szót…

– Na, mondjad!

Félrementek a munkásoktól, eloldalogtak azok is arrébb, látták, hogy nincs szükség reájuk. Más baja nem rájuk tartozik. Mihály levette a kalapját, megvakarta a fejét s elkezdte:

– Hát instállom… azzal az üszővel… hogy azzal miképpen igazítsuk… hogy jól legyen?…

A tiszttartó rámeredt, két szeme kidülledt, jókedve eltűnt.

– Mi hogy legyen? Megveszed, ha elpusztítottad!

Mihály könyörgőre fogta a dolgot, de előbb nyelt egyet hozzá. Szegény ember nyeléssel segít magán, gondolta.

– De tiszttartó úr, instállom… nekem se vagyonom, se pénzem… egy tehenem van, meg egy borjúcskám… úgy gondoltam, ha azt elfogadná…

– Mit, te? A borjút? Azt a tetves borjút? Azért a gyönyörű fajtiszta üszőért? Az tenyészállat volt, te barom! Annak az anyját Svájcbul hozták gőzösön, akár

valami grófnét! Te tökkelütött marhája ennek a világnak, inkább nyomtad volna azt a bicskát a saját hasadba, hogy az a…

Mihálynak zúgott a füle a tiszttartó haragjától, meg is ijedt volna szívesen, ha tudja, hogy ez hasznára válik az ügynek. De nem ismerte még a tiszttartót eléggé, csak nézte kimeredő szemeit, vörösödő képét s nagy sárga fogakkal teletömött száját, ahogy a szitkokat dobálta feléje. Egyik lábáról a másikra állott, röstellte, hogy annyi idegen hallja s látja, s ilyesmiket gondolt: hogy né, ezt itt menten megüti a guta, meg hogy de szépen forgassa a szemeit, még kicsavarodnak s lába elé esnek koppanva, mint két csúnya féreg. Meg aztán azt, hogy: na Mihály, te jól kifogtad.

Egyebet nem tudott a tiszttartóról, mint hogy felesége van neki, meg leánya. A felesége sovány és szigorú, egyszóval sikari. A leánya meg szeplős, de elég szemrevaló volna különben. Meg aztán azt tudta róla, hogy örökké káromkodik, vastag botjával meg is veri néha a béreseket és ha iszik, mindjárt énekel. Ezeket is csak mások szavából tudta.

Végül is a tiszttartó hamarabb fáradott ki a szitkozódásban, mint Mihály a türelemben. Elfogyott belőle a lélegzet, arca kékes-vörös színű volt már, szeme fehérje szinte kiguvadt. Fújt néhányat, nagyot. Ekkor Mihály megszólalt egyszerűen.

– Hát akkor tessék elvenni a tehenemet s annyi. Maradnak a gyermekeim tej nélkül s annyi. Majd ad az Isten helyébe valamit. Csak ezzel már egyszer rendben legyünk.

A tiszttartó rámeredt Mihályra.

– A tehenedet? Azt a koszost? Hát miféle tehened van neked, valami rongy, valami vén dög bizonyára…

Hirtelen egy gondolat akadt a szavai közé. Elhallgatott, megdörzsölte néhányszor a bajuszát, aztán csöndesebben kérdezte:

– Van valami jel azon a tehénen?

– Jel? Miféle jel? – csodálkozott Mihály.

– Jel, te barom! Olyasvalami, amit nem lehet levenni róla! Mint az uradalmi teheneken!

Mihály csak állt sután.

– Nincsen azon semmi, mért, hogy volna. Megismerem én azt ezer közül, nem kell jel annak…

A tiszttartó gondolkodott, dörzsölgette a bajuszát, az állát, aztán hirtelen ránézett Mihályra.

– Na. Egye meg a fene. Küldd be azt a tehenet valamelyik gyerekkel a majorba. Elfogadom. Az ingedet csak nem húzhatom le, ha egyebed nincsen?… S máskor ügyelj, hogy ne szaladjon be a jószág a lucernásba, azért vagy ott, nem bokrétának!

Azzal megfordult, fölült a kordéra nagy nehézkesen s rásuhintott a gyeplőszárral a kis szürke farára.

– Gyű te, nyomorúság…

Mihály megmaradt a csordával s a bajjal, hogy miképpen mondja el mindezt az asszonynak.

A tehén, ugyanaz a tehén, amiről szó volt, következő tavaszon, mivel elapasztott már s a borjadzástól még messze volt, kikerült a legelőmarhával, Mihály keze alá. S a szarván ott volt az uradalmi sütés. Nézte Mihály s csudálkozott. Aztán megtudta, hogy a majorban külön jászolnál ott áll a tiszttartó tehene is, annak semmiféle jelzés nincsen a szarván, de azt beszélik a béresek, hogy azok közül a tehenek közül való, amit múlt nyáron vásárolt az uradalom drága pénzen valahonnan messziről.

Mihálynak ott a csorda mellett volt ideje bőven gondolkozni ezen a csodán.

Volt egy ember a faluban, aki abban az évben öregedett meg, amikor a kastélyt építették. Muresán Indrei volt ez, a pópa. Nem úgy öregedett meg, ahogy az emberek öregedni szoktak, lassan és szinte észrevétlenül, hogy ma itt fáj valami, holnap ott… idén már nehezebb fölmenni a hegyre szüretkor, mint tavaly… nem úgy. A pópa hirtelen öregedett. Látszott rajta az öregedés. Mindennap soványabb lett, ráncosabb képű. Mindennap lejjebb hordozta a fejét, nagyobbakat sóhajtott és többször mondta az embereknek minden ok nélkül, hogy jaj, Istenem, Istenem…

– Özvegyember – mondták a falusiak –, nem bírja az egyedüllétet. – De nem ez volt a baja Indrei pópának. Órák hosszat ült az ablaknál és nézett föl a dombra, amelyiken a kastélyt építették. Órák hosszat nem mozdult onnan, csak nézett… és ezekben az órákban öregedett. Olyan volt a szeme ilyenkor, mint aki kísértetet lát. Az emberek megriadtak tőle. És úgy volt igazán: kísértetet látott Muresán Indrei. A kastélyt.

A kastélyt, amelyik ellen ő lázította a népet éveken át, titokban, nehéz munkával, titkos parancsra. Templomban és otthon, keresztelőn, temetésen, esküvőn, mindig és mindenhol. A kastélyt, melyre mikor az első égő csóvát hajították, ő imádkozott és hálát adott az Istennek, hogy engedte megérnie ezt a napot. Ó, hányszor nézett föl arra a dombra ökölbe szorított kézzel, és hányszor büszkén, mikor már csak romok és üszkös falak maradtak a gyűlöletes hajdani uraságok pompája nyomán s hogy ő, ő győzte le őket!

Három napon keresztül égett a kastély akkor és égtek az uraságí csűrök, istállók, s ő három napig állt egyfolytában a domb alatt és a diadal lázas önkívületével nézte, hogyan pusztul el minden, ami magyar. A templomnak még a köveit is széthordták, hogy nyoma se maradjon ebben a faluban, pedig kőtemplom volt és régi nagyon, régebbi sokkal, mint az övék.

És azután is: hányszor nézett föl a lekopasztott dombra, dölyfös elégtétellel a lelkében, hányszor. S most mégis, mintha semmi sem történt volna: épül megint a

kastély. Igaz ez? Lehetséges ez? Engedi az Isten? Vagy talán éppen… akarja az Isten?

Muresán Indrei gyorsan megöregedett. A világ változott, nem gyorsan, mint akkor, tűz és vér között, lassan változott, ahogy az élet halad, olyan lassan. Ahogy az idő halad s az év s a munka… és az Isten többi dolgai… úgy éppen, olyan lassan. De változott. Az utakon újra rókafarkas csengős úri szánok siklottak, magyarul beszélő marcona pandúrok járták a falut… igen, a világ lassan visszatért oda, ahol volt azelőtt. Mintha semmi sem történt volna. Mintha mindaz, ami akkor volt… tűz és vér és emberhalál… nem lenne fontos egyáltalában… hát mi fontos akkor?

A kastély épült és Muresán Indrei nézte az ablakból, nézte nap nap után. És egyszerre egészen tisztán és világosan érezni kezdte, hogy az életben csupa hiábavalóságot cselekedett, haszontalan és értelmetlen dolgokat. Mert van valami a világban és a világ fölött, amit megváltoztatni úgysem lehet, sem tűzzel, sem vérrel, sem gyűlölettel… és ez az élet törvénye, aminek gyökere az igazságban van.

És egyszerre az eszébe jutott – ó, régen, régen gondolt rá utoljára – egy havasalji apró kis falu, békés, nagy hegyek között, ahol jó lett volna egy életen át juhokat őrizni, békés szemű, szelíd juhokat, faházban élni, Istennek tetsző, emberhez illő igaz és szép életet. Nem avatkozni olyan dolgokba, amik Istenre tartoznak egyedül. Mert úgy jó az, bizonyára úgy, ahogy ő azt eleve elrendezte volt. És bizony talán jobb lenne, ha a sok Jószup, Tódor, Gavrila és Juon egy szép napon fölkerekedne mind, és csöndesen visszamenne oda, hegyeken túl, az elhagyott hazába, mert mindenki csak ott élhet emberhez méltó életet, ahová Isten telepítette s nem ahová magától tévelyedett. Ez a föld nekik mindig idegen marad és mindig ellenség egy kicsit, és hiába szűnt meg a jobbágyság, hiába vetettek tüzet annyi tetőre: mégis cselédeknek érzik magukat, az idegen föld cselédeinek és a tetők mindig újra fölépülnek.

Mert van valami a földben és van valami a levegőben, ami nem az övék. Valami egészen különös, valami egészen félelmetes… Valaminek az árnyéka, mintha folytonosan ott lebegne előttük, az úton, a földeken, ha szántanak, vetnek vagy akár aratnak rajta. Valaminek az árnyéka, valami nagy múltnak talán, ami nem az övék, s ami elsötétíti előttük a jövendőt is. Hiába szerezték meg a földet, a föld nem ragaszkodik hozzájuk, a föld számára mindig idegenek maradtak, s ezt érzik, s ezért egy kicsit mindig honvágyuk van valami után és egy kicsit mindig szomorúak, anélkül, hogy tudnák, mi okozza a szomorúságukat. Csak hallgatni kell, amikor munkában énekelnek. Fiatalok, egészségesek, piros arcuk van és kedvük a szerelemhez: és mégis, az ének, ami a szájukat elhagyja, olyan szomorú, olyan felhős, úgy tele van bánattal és valami titokzatos vágyódással. Vagy nézni kell, amikor lendítik a kaszát vagy markolják az ekét vagy őrzik a jószágot: mindenük megvan, s olyanok mégis, mint a száműzöttek, akik hazagondolnak.

Néha próbálják megmagyarázni ezt az érzést, ezt az idegenséget, ezt a szomorú vágyódást és azt mondják: elnyomottak vagyunk. Kisemmizettek vagyunk. Nincsenek jogaink. Harcolni akarunk a jogainkért, uralkodni akarunk ezen a földön, ez a mi bajunk.

Pedig – és ezt Indrei pópa ott az ablakból egyre tisztábban látta, egyre élesebben –, pedig ez mind hazugság. És külön-külön rájönnek lassan maguk is, mire megvénülnek, csak nem merik egymásnak megmondani. Azt, hogy nem tudnának uralkodni ezen a földön úgysem, még azon a kevesen sem, ami az övék. Mert nem érzik otthonuknak ezt a földet, igazán otthonnak, vérükből és húsukból való otthonnak és ez a föld nem támasztja a lábaikat nagy mozdulatokhoz, kisiklik alóluk minduntalan s ők elcsúsznak rajta. Küzdeni akarnak az igazságért, de csak a küzdéssel maradnak mindannyiszor, mely értelmetlen vérengzésbe fullad és az igazság… Ó, az igazság egészen másféle dolog, annak ehhez az érzéshez semmi köze sincsen és nem szentesíti a küzdelmeket, melyektől később megfeketedik és összezsugorodik a lélek és babonás, belső rettegésekkel tölti meg az életet.

Élet ellen, igazság ellen, magasabb törvények ellen nem lehet küzdeni és a szabadság nevében csak odahaza bonthat zászlót az ember. És ezen a földön sem az élet, sem az igazság nem a Jószupoké, Tódoroké, Mitruké, még ha sokszor úgy is mutatja az elvakított látszat. Csúnya tréfát űztek velük, messzi császárvárosban székelő idegen urak, csúnya és gonosz tréfát és már nagyon is sokszor. Elhitették velük, hogy ez az igazi hazájuk, hogy nem igaz, amit az öregek mesélnek a havason túli országról, itt születtek dédapáik, ükapáik, ez az igazi otthonuk, csak kitúrták belőle a magyarok: s ők szegények elhitték a mesét, tovább szőtték, beleélték magukat és segítettek gyöngíteni egy másik nemzetet, amelyiktől azok az idegen urak, ott messzi Bécsben féltek.

Mert az otthon, az igazi otthon, az ott van a hegyek között és azokon is túl. Ennek az otthonnak a látomása az, amit ez a távolba szakadt nép itt a messzi idegenben kerget, felhős homlokkal és elboruló szemmel és örökké szerencsétlenül. Felhős homlokát és elboruló szemét politikai méregkeverők használják föl aljas céljaikra és nincs senki, aki megmondaná nekik, és nincs senki, akinek elhinnék, hogy az, amit ők keresnek, a Mitruk, Jószupok, Tódorok, Gavrilák, amitől szomorúak és amit igazság, szabadság, jog és egyéb szavakban igyekeznek kifejezni: az a valami ott van túl a hegyeken, amerre a nap kél, hegyekből és fennsíkokból áll, folyókból és virágos domboldalakból áll, és egyetlenegy neve van csak: Haza.

De nem értik meg. Csak amikor fejük már a sír felé görbül, rettennek föl ösztönösen, hogy nem, nem itt kellene… ez a föld kemény, hideg és idegen… ez a föld nem arra való, hogy pihenjen benne az ember… menni kellene valahová… de nem tudja nekik megmondani senki, hogy hová. És aztán elmennek a halálba és velük is súlyosodik egy láncszemmel a bilincs, amely ezt a népet ideköti az idegen földhöz.

Kellene jöjjön valaki, ki egyszer eltépje ezeket a bilincseket erős és kegyetlen kézzel, még akkor is, ha hússal együtt szakad ki belőlük, megmarkolja őket és vigye, mint ahogy eltévedt gyermeket szokás hazavinni. Eltévedt gyermekek népe ez a nép. S ha egyszer ott volnának újra a hegyeken túl, ahol mások a földek és mások a füvek és mások a fák, a levegő is más: egyszeriben elszállana homlokukról a felhő, szemük tágulva nézné a világot és fölujjonganának az örömtől. Furulyájuknak pattogóbb és vígabb lenne a hangja s a sulykoló asszonyok tiszta vizű patakok partján csak boldogságról énekelnének. Milyen szép is lenne…

Ilyeneket gondolt vén Muresán Indrei, míg ott az ablakban görnyedt s nézte, kísértetlátó nagy szemekkel nézte, ahogy a kastélyt építeni kezdték, emelték, építették s befejezték.

A kastélyt, ugyanazt, amelyet ő egyszer, valamikor…

– …Ó, Uram, ments meg a gonosztól, mentsd meg lelkemet a gonosztól!…

Mire a kastély elkészült, megjött a jegyző is. S vele az új magyar közigazgatás bevonult a faluba.

Szinte csodálatos véletlen volt, hogy ugyanaz a két szekér hozta ki a jegyző holmiját Szamosújvárról, amely a cseh parkettező-mestereket szállította volt be, kik munkájukat végezve, hazautazhattak. A jegyző meg csak akkor készült elkezdeni a magáét.

Annak pedig úgy fogott neki, hogy a házat, amit előre kibéreltek már az ő számára, azonnal elfoglalta. Ez a ház a gazdátlanul maradt Majoros-féle ház volt, amelyikből a Majorosok valamiképpen kivesztek idő előtt, s így házuk s földjük a községre maradt. Az elkallódott magyarok házára rákerült tehát a szép új magyar címer, amelyik első napokban sok örömöt és bizodalmat hozott a szegény varjasi magyaroknak. Megálltak előtte munkába menet s munkából jövet, levett kalappal nézték a címert, mely minden földhözragadt nyomorúságuk dacára is az övék volt. Később már nem nézték, megszokták, hogy ott van s megszokták azt is, hogy csak olyankor lehet találkozni vele, amikor baj van. Idézések címlapján, foglaláskor, árveréskor, adószedéskor. Máskor bizony soha.

A jegyző, aki a címerrel együtt a Majoros-házba beköltözött, jóravaló embernek látszott. Kicsiny volt és száraz, köhögős. De igen-igen fürge és a szeme úgy járt, mint a gyíknak, amikor az emberekkel beszélt. Legelőször is kidoboltatta magát a faluban, hogy megjött, átvette a hatalmat, s akinek ez van meg az van, így van meg úgy van, az azonnal jelenjen meg nála az irodán, hivatalos óra alatt. Oláhul egy szó nem sok, annyit sem tudott, s így maga mellé vette a kisbíró fiát, Deák Janit, napszámért, hogy végezzen ezt-azt s tolmácskodjon, amikor szükséges.

A jegyzőnek felesége is volt, éppen olyan kicsi és száraz, mint ő, és éppen annyit tudott beszélni az is. Mikor együtt voltak mind a ketten a szobában, olyan lárma keletkezett egyszeribe, mintha egy rakás fehérnép veszekedett volna egy rakás férfival. Pedig sohasem veszekedtek, mivel nagyon békés természetű emberek voltak mind a ketten. Gyerekük nem volt.

A jegyzőt egyébként Franyek Zoltánnak hívták. Ereiben a tót véren kívül lelkes magyar érzések is csörögtek s ennélfogva céltudatos komolysággal fogott hozzá, hogy fölépítse Mezővarjason a maga kis magyar világocskáját. Sötét ruhát hordott, hosszú nadrágot, magas keménygallért és buta orrú, gombos fekete cipőt. Haját sörteként fölfelé fésülte, s kezében örökösen ott volt az esernyő, hogy ezzel is, mint egész viseletével, hirdesse a falu fölött álló rangját, méltóságát és helyzetét. És hirdesse egy új osztály és egy új társadalom születésének nagy pillanatát. Egy új osztályét, mely pillanatnyilag sem fönt nem volt, sem lent, nem tartozott sem éghez, sem földhöz, állami koszton élt és végezte a maga szűk kötelességeit. De városi nadrágot hordott és gombos cipőt, mert iskolát végzett. Tudta, ki volt Bach Johann Sebastian és Schiller, és ennélfogva szentül érezte magában a hivatást, hogy kultúrát és civilizációt terjesszen a földhözragadtak között. Ez a szívós és kötelességtudó osztály a maga idegen iskolákból összeszedett zagyva műveltségével késznek mutatkozott arra, hogy lassan mindenhova befurakodjon, ellepje a falvak felszínét és kisvárosokat, idegen kiejtésű gyermekeivel lelkesen szavaltassa a Talpra magyart, s országot alapítson magának a tudatlanság sivatagjában. Hogy megtöltse a falvakat idegen szavakkal, színekkel, fogalmakkal és gondolatokkal, a civilizáció papjává és a közfelfogás diktátorává nőjön és kezébe vegye a sarjadzó magyar életet, mint ahogy kertész veszi kezébe a gyönge palántát. Hogy vigyázza, gondozza, irányítsa fejlődésében a maga vérmérséklete, tudása és hite szerint.

Ennek a diadalmas új magyar társadalmi osztálynak első varjasi képviselője volt Franyek Zoltán úr. Íróasztala mögül uralkodott a falun. Szigorúan nézett a belépő emberekre, kurtán és keményen beszélt velük és teljesen egyformán, akár magyarok voltak, akár románok. Hivatal után elbeszélgetett akárkivel, kedvesen és jóindulattal. De íróasztal mögött az íróasztal tekintélyét őrizte. Bálványt csinált az íróasztalból, s hivatalos ügyekben olyan volt, mint Iustitia maga: bekötött szemmel ítélt, a törvény írott betűi szerint. Olyan volt, mint maga a kor, mely létrehozta. S mely a törvénytisztelet és aktaimádat kettős pallosával a kezében vagdosta elő a romok közül az új magyar hazát. És bekötött szemmel.

Nemsokára segédjegyző is került az irodába, mivel Varjashoz még négy község tartozott s szaporodott a munka. Piros képű, vidám fiatalember volt a segédjegyző, Kuka Berci, ellentétben gazdájával csizmát viselt, lovaglónadrágot és tollas, zöld kalapot. Valahonnan az Alföldről dobták ki ide, csodálkozott is szerfölött, de jókedvét nem vesztette el. Ő sem tudott más nyelven, csak magyarul, s nem is sokat törte magát az idegen hangzású neveken. Muresánt egyszerűen Marosánnak írta, Tódort Tivadarnak. Nem lett ez kárára senkinek, legfeljebb az igazi Tivadaroknak, akik nem köszöntek sem jegyzőnek, sem másnak azzal, hogy „kezitcsóko-lom”, mint a Tódor-Tivadarok, s így rosszabb magyarok lettek azoknál, ha valamilyen kedvezésről volt szó.

Abban az időben költözött a posta is Varjasra. Ezt az intézményt egyelőre csak Piroska kisasszony képviselte, meg Marosi–Muresán Ignác egylovas szekere, mely másodnaponként bedöcögött Szamosújvárra a postazsákkal. Marosi-Muresán ezért, mint kezitcsókolomos jó hazafi hat véka búzának az árát kapta havonta. Piroska kisasszony pedig naphosszat ült a bíróház posta céljára kibérelt hátsó szobájának ablakában, melyet két cserép hervadó virág díszített, s nézte a falut, mely unalmas leányéletének hátralevő napjait jelentette.

Piroska kisasszony magas volt és kövér, arca barna, zsíros és jóindulatú. Szeretett hangosan kacagni, hogy megmutogathassa a fogait, melyek épek voltak és hiánytalanok. Néha, főképpen tavasszal, merengő volt és kissé életunt. Unta már olykor a leányságát, melyet ide s tova harminc esztendeje viselt, erény és sóhajtozás között. Azért szerette a rikító színű ruhákat és szívesen lepletykált Áziknéval a boltban, akivel méretekben is találtak. Életének ünnepe volt, mikor Franyek jegyző úr látogatásával tisztelte meg a postahivatalt, vagy akár a tanító úr jött el. Vagy akár csak a jegyzőné vagy a tanítóné. Ilyenkor érdekfeszítő és hosszas kultúrbeszélgetéseket folytattak arról, hogy melyikük kitől veszi a tejet, a tojást, a csirkét. Melyik paraszt tesz vizet a tejbe, melyik asszony szedi le a fölét, mielőtt elküldené. Egy kicsit olyan volt ez, mintha a civilizáció hajótöröttei beszélgettek volna, kiket vad népek közé vetett a vihar. Vagy mintha hős és regényes úttörői lettek volna egy eljövendő kultúrországnak, ahol majd mindenkinek gombos cipője lesz egyszer, keménygallérja, fekete kabátja. S ezáltal természetesen mindenki boldog lesz és megelégedett, s áldani fogják szegény bátor és magányos úttörők emlékét, kik egyelőre kultúra helyett kotlós tojással, vizezett tejjel s ravasz parasztokkal vesződnek.

De Piroska kisasszony legszebb napjai mégis azok voltak, amelyeken Kuka Berci segédjegyzőnek volt dolga a postán. A segédjegyző is magas volt, kövéredésre hajló, kerek arcú, hetyke bajuszú, fényes csizmában, lovaglópálcával, zöld vadászkalappal… Piroska kisasszony úgy gondolta ilyenkor, hogy megunt leányságát szívesen fölcserélné Kuka Bercivel. A segédjegyzőből jegyző lesz… ő megtartja a postát… nem is lenne rossz.

Kuka Berci pedig jövögetett.

– Kisztihand – vágta össze a csizmaszárait –, csókolom a kisztihandját, kedves nagysád, hogy s mint szolgál kedves egészsége? Virulunk, virulunk, mint a rózsa, nemde bár, kedves nagysám?

Hát igen. Kuka Berci határozottan rokonszenves fiatalember volt. Művelt, szellemes társalgó. De nemcsak Piroska ítélte őt ilyennek. Véleménye egyezett a jegyzőné, a boltosné s a tanítóné véleményével. És ebből származott az első tragédia, ami felhőt borított rövid ideig a kibontakozás útján haladó új varjasi társadalom fölé. S történt ez a következőképpen.

Először is a hegyes orrú tanítóné egy napon megállapította Áziknénál, a boltban, hogy a segédjegyző úr különösen szorgalmas és lelkiismeretes ember kell

legyen, mert olyankor, mikor a jegyző valami hivatalos dologban távol van, még éjszaka is a jegyzőségen dolgozik és csak hajnaltájban kerül nagy álmosan haza. Ezt pedig az öreg Nyikulicáné mondta, az meg igazán tudhatja, mivel nála bérel szállást a segédjegyző. A hegyes orrú tanítóné még egyebeket is mondott a jegyzőnéről, bár Ázikné nem szólt a kérdéshez, mert ő zsidó asszony volt, s úgy érezte, hogy ehhez az úri vetélkedéshez semmi köze sincsen. Na meg aztán a bolt szemével nézett és nem látott hasznot abban, ha állást foglal a segédjegyző és a jegyzőné dolgában. Így hát hallgatott.

Valahogy mégis kiszivárgott a dolog, talán mert közben mások is voltak a boltban s hallották. Elég az hozzá, hogy a jegyzőné ezeket mondotta Piroskának, mikor átsétált hozzá a postáért.

– Te, ezek az Aufbauerék nagyon magasan hordják az orrukat, nem találod? Annak az asszonynak sincs semmi dolga, minthogy másokat szapuljon. Hát csak kerüljön a szemem elé… tudom, csak irigykedik, a közönséges…

Abban a percben jelent meg az utcafordulónál a tanító a feleségével. Ők is a postára jöttek. A jegyzőné kinyújtotta a nyakát, biccentett Piroskának s szó nélkül haza indult. Még a fejét is félrefordította, hogy ne lássa azokat.

Langyos nyár végi idő volt éppen s úgy alkonyodás felé. A legelőről hajtották haza a csordát. Álmos tejszag vonult végig a falun. Piroska kikönyökölt az ablakon s álmodozva nézte a szemközti dombokat, melyek barnák voltak a fénytől.

A tanítóék megérkeztek

– Na – meresztette hegyesre az orrát Aufbauerné –, ez a jegyzőné is gyorsan odébb állott. Látszik, hogy rossz a lelkiismerete. Csodálom, hogy még emberek elé mer lépni…

– Miért? – kérdezte Piroska csodálkozva és jóindulatúan, mert békés és jóindulatú teremtés volt, nem szerette a pletykát s a civódást.

– Miért? – hökkent meg a tanítóné. – Hát nem tudod? Ez a perzselni való mit művel, mikor a férje nincsen itthon? Elcsábította azt a szerencsétlen fiút, azt a mamlasz Bercit és vele fetreng egész éjszaka…

– De anyu lelkem… – csitította Aufbauer úr szemérmesen a feleségét.

– Miért? Tán nem igaz? Nem mondotta Nyikulicáné is? Mások is? Egy ilyen vén skatulya, hogy nem szégyelli magát! Elveszi egy olyan fiatal gyereknek az eszét, igazán, hogy az ember nem győz szégyenkezni…

Piroska először kivörösödött, azután elsápadt. Hirtelen belevágott a tanítóné szavába.

– Hát pedig ez mind hazugság!

– Mi? – hegyesítette ki magát Aufbauerné. – Hazugság? Honnan tudod olyan biztosan?

Sápadtan mondotta Piroska s már nem könyökölt békésen az ablakpárkányra, hanem állott mereven.

– Onnan, hogy Berci engem szeret és elvesz feleségül!

Azzal hátralépett és becsukta az ablakot.

Másnap délelőtt, hivatalos időben, mikor a jegyzőségen javában folyt a munka – széles íróasztalánál, közbül a jegyző trónolt, balra tőle egy másik asztalnál körmölt szaporán a segédjegyző s a jegyzőné, aki szintén segédjegyzői fizetést húzott s ezért segített is néha valamit, ott állt a szekrénynél és rendezte az aktákat –, egyszerre és váratlanul belépett a tanítóné. Szája körül diadalmas és gúnyos mosoly volt, orrát magasan tartotta s kezében egy iskolai jelentést lobogtatott, amit máskor egy gyerekkel szoktak átküldeni. De most ő hozta.

– Ezt küldi az uram, jegyző úr, jó napot. Szervusz, drágám. Né, Berci, magának még nem is gratuláltam!

– Mihez, kezitcsókolom? – emelte föl az írásból jóindulatú kerek fejét a mit sem sejtő segédjegyző nagy csodálkozással.

– Hát az eljegyzéséhez – édesedett el a tanítóné és hamiskásan hozzátette –, nem szép, hogy eltitkolja tőlünk, ej, ej, maga hamis ember! Piroska már elárulta!

Nahát lett ebből fölfordulás. A jegyzőné csak elsápadt s megtántorodott.

– Jesszus… – lehelte.

Berci segédjegyző vörös lett, mint a pipacs és csak hebegni tudott, hogy „de nagysám, hát… hát…” és a jegyzőnét nézte megijedve. Franyek úr pedig tanácstalanul nézett egyikről a másikra és mint a férjek rendesen, ő sem tudta, hogy miről van szó. Végül is a jegyzőné zsebkendőjét az arcához szorítva kiviharzott a szobából, megvető és lesújtó pillantását kapva el az asztal mellől felugró Kuka Berciről, aki sietett volna magyarázkodni.

– De tekintetes asszonyom… de hát ez… hát ez… hát ez hallatlan – csapott végül is két széles tenyerével kétségbeesetten a csizmáira, mikor az ajtó becsapódott a jegyzőné mögött –, hát ez hallatlan!

– Én is úgy látom – emelte föl hegyes kis orrát káröröm mel a tanítóné –, na, hanem nekem dolgom van s különben is igazán semmi közöm a mások erkölcsi életéhez… Isten vele, kedves jegyző úr, Isten vele, Berci…

Hát igen. Az irodában a két férfi maradt s elkezdődött köztük a kimagyarázkodás. Hogy hát így, meg úgy, gonoszok az emberek. S végül is abban állapodtak meg, hogy a tanítóné csúnyán megsértette a jegyző hitvesét, s ezért Aufbauer úr elégtételt fog adni Franyek úrnak, a lovagiasság szabályai szerint. Közben azonban a jegyzőné egy futással szaladt Piroskáig, berontott hozzá a postaszobába, s azt sem nézte, ki van ott, ki nincs ott, nekitámadt amúgy istenigazában. Hogy mit akar és hogy jön hozzá, hogy Berciről ilyeneket mondjon, és hogy kikaparja azt a két mocskos szemit, mert az ilyen erkölcstelen, romlott perszóna ésatöbbi, ésatöbbi… és hát természetesen Piroska sem maradt adós.

Két napra rá az iványi jegyző és Kuka Bertalan úr parádéba öltözve megjelentek a tanítóéknál. Nagyon előkelőek és kimértek voltak, nem ültek le, pedig a hegyes orrú kis tanítóné ijedtiben nagyon is kérlelte őket. Kijelentették,

hogy ők mint Franyek Zoltán úr segédei, lovagias elégtételt jöttek kérni felük nevében Aufbauer Bernát úrtól.

– De miért kérem, miért? – dadogta ijedtében a tanító és sovány nyakán táncolt az ádámcsutka.

A két ünneplőruhás úriember hidegen utasított vissza minden magyarázatot.

– Fölkérjük uraságodat, nevezze meg segédeit, hogy a hivatalos érintkezést fölvehessük velük. Ajánljuk magunkat.

– De kedves uraim, de édes Berci lelkem, az én feleségem azt nem úgy gondolta… az én feleségem… de hát hadd mondjam el…

Nem volt kinek. Azok kimérten és előkelően, akárha nyársat nyeltek volna, elhagyták a tanítói lakást. Aufbauer úr végigsimított a fején, aztán a feleségére nézett.

– Kellett ez nekem? – hebegte megrendülten. Az asszony pedig leborult az ágyra és zokogott, hogy ő milyen szerencsétlen, elhagyott teremtés. A gyerekek nézték.

Párbaj azért nem lett a dologból, azon egyszerű oknál fogva, mivel a segédek nem tudták, honnan szerezzenek kardot vagy pisztolyokat. Így aztán kényelmesebbnek ígérkezett, ha békés úton oldják meg a kérdést. A tárgyalások hosszúra nyúltak, s ez alatt az idő alatt a két asszony fekete gyászruhában járt és vörösre sírt szemekkel. Piroska kisasszony pedig egy mártír szenvedő tekintetével nézett ki délutánonként a postaház ablakán. A jegyzőné azért nem állotta meg, hogy át ne gyalogoljon Brencsáknéhoz Dobojba, sírva elpanaszolni, hogy miatta halálos párbajt vívnak a férfiak, ó, Istenem… Brencsák Eszterke kerekre nyílt szemekkel hallgatta és úgy nézett a jegyzőnére, mint valami csodára. Egy asszony, akiért párbajoznak! Mint a Jókai-regényekben! Jaj!…

A tárgyalások vége az lett, hogy a tanító ünnepélyesen bocsánatot kért a jegyzőtől azért a sértését, amit felesége annak felesége ellen elkövetett. A bocsánatkérés nagyszerű pillanata Ázik boltjának korcsmarészében zajlott le, egy szombat délután. Ázik előre elkészített mindent. Aznap délután senkit nem engedett be a korcsmába, s mikor az urak ünneplő feketében megérkeztek, az ajtót bezárta mögöttük, s ő is átvonult tapintatosan a boltba. Az asztalon borosüvegek állottak és poharak. Ott volt a négy segéd, az iványi jegyző, Berci, a tiszttartó és az iványi tanító. Más senki idegen.

A két harcos oroszlán ott állt szemben egymással. Aufbauer Bernát tanító és Franyek Zoltán jegyző. Egy nagy sovány ember és egy kis sovány ember. Ünneplő fekete ruhában mind a ketten. Komoran álltak a szűk ivó közepén, s körülöttük megilletődött arccal a segédek. Nagy és súlyos pillanat volt. Aztán Aufbauer úr fölemelte a karját, arca kipirult, szemeit elfutották a meghatottság könnyei, lépett egyet a jegyző felé és zokogva csuklotta:

– Zoltikám… ne haragudj reám…

A jegyző szemét is elfutották a könnyek, ő is kinyújtotta a karját.

– Bernátkám… – suttogta megbocsátó rezignációval.

Aztán egymás karjaiba omlottak. Az érzelmes jelenet összeszorította a jelenlevők torkát. De nem annyira, hogy egy dörgedelmes éljent ne tudtak volna rikoltani, s utána vidám vállveregetések közepette hozzáfogtak a borosüvegekhez.

Ázik úr nemsokára új üvegeket kellett hozzon. A jegyző s a tanító egymás mellett ültek, minden pohárnál koccintottak és megcsókolták egymást. A nap még le se ment, s már részegen énekelt az egész úri társaság.

Valamivel később, éppen naplemente táján ott ment el a korcsma előtt a doboji dászkál, Bács Szándu. Egy idegen kalugyer volt vele, piszkos és szakállas. Indrei pópától jöttek.

– Én azt hiszem, Indrei megbolondult – mondotta csöndesen a kalugyer.

– Öreg – legyintett Bács Szándu –; fiatal kell ide, lelkes, bátor!

Meghallották az énekszót a korcsma felől. Fölfigyeltek.

– Magyarok mulatnak – legyintett a dászkál.

– Mulassanak csak – bólintott a kalugyer –, addig jó, amíg mulatnak.

Egy ember jött szembe az úton. Köszönt. A dászkál megállott s utánaszólt halkan. Románul.

– Forgács.

– Tessék – állott meg kelletlenül az ember.

– Gondolkoztál?

Az ember közelebb jött. Halkabbra fogta a hangját ő is.

– Nem arra való most az idő… – mondta.

A dászkál a szeme közé nézett.

– De a hat holdat megvehetnéd… nálam van a pénz… kamatmentes…

Az ember egyik lábáról a másikra állt, megvakarta a fejét.

– Nehéz dolog…

Bács Szándu a korcsma felé mutatott.

– Ezektől félsz? Azt hiszed, sokáig uraskodnak? Kérdezd meg a domnu parintyét, odavaló, túlról. Már jön a mi időnk!

Az ember legyintett.

– Nem állok át. Magyar ma minden. Ha taníttatom a fiamat, úr lehet!

– S ha román, akkor nem lehet? Azt hiszed? – a dászkál szeme villogott. – Hát mit csinálnak a magyarok? S mit csinálunk mi? Nem látod? Pénzt adunk a szegénynek, taníttatjuk a fiaikat Blázson, dolgozunk, hozzuk a pénzt kintről, készülünk, készülünk… ezt csináljuk már évek óta, s csinálni fogjuk, ameddig készen leszünk vele… Félsz talán az uraktól? Törődnek azok veled? Gondol valaki reátok, szegényekre, ebben az országban? De ahol egy román gyermek született, mi ott voltunk. Ahol segíteni kellett, mi ott voltunk. Ahol panasz volt, ahol baj volt, mi ott voltunk… Szereztünk nekik földet, állatot… segítettük, támogattuk, növeltük egymást… esztendők óta ezt csináljuk. Nem látod? Nincs szemed? S vajon ezalatt mit tettek a ti uraitok?…

A kalugyer, ki bozontos szakálla mögött némán hallgatott eddig, most hirtelen kinyújtotta karját s színpadias, nagy mozdulattal a dombra mutatott:

– Építettek egy kastélyt!…

3

A főispán jókedvűen ébredt. Kellemes alvása volt, álomtalan és nyugodt, mint az egészséges embereknek. A szobában már égett a tűz, otthonra való ruhája, cipője ott állt gondosan kikészítve az ágy melletti széken. Természetes volt, hogy minden ott van: ing, nyakkendő, harisnya, minden úgy és minden az, ahogy szokta és amit viselni szokott. Ez a természetesség kellemes volt és megnyugtató, egymagában is boldogság majdnem: gondos asszonyt és tökéletes háztartást éreztetett, mely egyúttal magasabb rendű kultúra is, gyakorlati megnyilvánulásban.

A főispán elnyújtózott az ágyban és a feleségére gondolt. Idestova tizenkét éve éltek együtt, békességben és összhangban. Ha mélyen magába nézett, be kellett ismerje, hogy szereti a feleségét, bár házasságuk nem volt kimondottan szerelmi házasság. S ez a szeretet nem volt holmi elemezhetetlen érzelmi vakság, szenvedélytől fűtött bizonytalan érzés. Józan volt és elemezhető. Tiszteletből, bajtársi megbecsülésből, egyszerű és érthető rokonszenvből tevődött össze, ami kijárt a tökéletes háziasszonynak, a gondos anyának és a figyelmes feleségnek. S végül a dámának, kiben minden pillanatban, minden mozdulatában és cselekedeteiben megérezte a méltó társat a magasabb emberi kultúrához vezető úton.

Magasabb emberi kultúra: ez mindkettőjük számára a rendet, a tisztaságot, anyagi és szellemi függetlenséget, s ennek a függetlenségnek minden eszközzel megalapozott biztonságát jelentette. Tiszta gallért, fürdőt, vasalt ruhát, gondosan takarított szobát, kesztyűs inast és fényesen csillogó veretet a lovak hámjain. És mindezek tetején valami puritán és egyszerű becsületességet, mely másokkal szemben és földi javakkal szemben megvédi az embert minden elfogultságtól, léha könnyelműségtől és hiú cifrálkodástól. Az ember ruhája legyen tiszta és rendes – ezt vallották mind a ketten –, se pecsét ne legyen rajta, se gomb ne hiányozzék, és készüljön, ha lehet, a legjobb és legtartósabb anyagból. De ne legyen feltétlenül új és mindenáron divatos. A cseléd legyen rokonszenves, szófogadó, kevés beszédű és kapja meg minden elsején pontosan a fizetését. De felesleges, hogy libériáján címeres ezüstgombok hivalkodjanak s lenézze miattuk az egyszerűen öltözött parasztokat. A ház is legyen tiszta, napos, jól szellőztetett, portalan. S nem okvetlenül szükséges, hogy homlokzatán, kapuján s más feltűnő helyeken dölyfös címerekkel vakítsa a világot. Az ember élete pedig legyen egyszerű és emberséges, a tisztesség útján haladó, józan, okos és előrelátó. Ne legyen kicsinyesen önös, de ne is mindent másokért föláldozó. Tisztelje mindenkiben az embert, de elsősorban önmagában s igyekezzen hibátlan ember lenni, hogy ezáltal legyen jó hazafi.

Mindez együtt, neki s Erzsébetnek, magosabb emberi kultúra. Olyan, amihez hasonlatosan külországokban látott, német s holland városok polgárainál, kik a maguk alapos, nyugodt patríciusi rendjét évszázadok óta őrzik régi családi házaikban, melyeknek falán az ősök éppen olyanok, akár az unokák. Itt, ebben az országban nincsenek hozzájuk hasonlók. Talán ők ketten az elsők: ő és Erzsébet. De utánuk folytatódni fog, s Magyarország általuk lép be Európába. Igen, ez a cél, ez a hivatás: Európát behozni Erdélybe. Igen, ez az és semmi egyéb.

A főispán frissen kiugrott az ágyból, hideg vízzel lemosta magát s felöltözött. Magára vette a kikészített tiszta inget, nehéz, sötétszürke angol szövetből vadászruhát, tompaorrú, sárga vadászcipőt. Zsebeibe megszokott és gondos renddel elhelyezte az éjjeliszekrényen levő holmikat, s mielőtt kilépett volna, megelégedetten végignézte magát a tükörben.

A szomszédos dolgozószobában várta már a reggeli. Ilyenkor, ha nem volt vendég a háznál, ott szokott reggelizni. Kávét, bivalytejjel. Két kockacukorral. Rozskenyeret szalonnával s utána egy pohár szilvóriumot. A reggeli mellé már oda volt készítve a szivardoboz, s jólesett arra gondolni, hogy néhány perccel azelőtt bizonyára bent járt már Erzsébet, megnézni, hogy úgy van-e minden, ahogyan kell.

Kávé, rozskenyér, szalonna kitűnően ízlett. A szilvórium után kellemes érzés volt rágyújtani a szivarra. Aztán bejött Erzsébet és kedvesen jó reggelt kívántak egymásnak. A főispán udvariasan felkelt és elébe ment néhány lépést, az asszony pedig mosolyogva tartotta csókra az arcát.

– Jól aludt, Gábor?

– Jól, kedves. Hát maga?

– Én is.

Mind a ketten egészségesek voltak, nyugodtak, derűsek és biztosan érezték magukat az életben. Beszélgettek a háztartásról, a gazdaságról, a szomszédokról s mindarról, amit egymással közölni szükségesnek láttak. Később bejöttek a gyerekek is, elöl Istvánka, mögötte Margitka s Gábort kézen fogva vezette a francia nevelőnő. A gyermekek kezet csókoltak, még Gáborka is. A főispán megcsókolta a homlokukat, végigsimított a fejükön s mindegyiktől kérdezett valamit. Végül megkérdezte a nevelőnőt, nem volt-e baj velük a héten, mire a sovány és öreg francia leány elvörösödve a kitüntetéstől, természetesen azt felelte, hogy nem volt. Erre mind a három gyermek kapott egy-egy piculát azzal, hogy tegyék a perselyükbe. A piculákat a sovány francia hölgy gondosan elszedte tőlük, nehogy elveszítsék játék közben. De játékra már nem került sor, mert Pista inas bejött az ajtón, összecsapta a bokáit s katonásan jelentette, hogy a tiszttartó úr kint várakozik. Erre a gyermekeket elvitték, velük ment Erzsébet asszony is és Brencsák belépett a szobába.

– Alázatosan kívánok jó reggelt, méltóságos uram! – recsegte hangosan az ajtóban, s mélyen meghajolt hozzá, hogy a vér mind az arcába tódult, mely elég vörös volt amúgy is már.

A főispán leült az íróasztalhoz s onnan nyújtott kezet.

– Jó reggelt, Brencsák.

A tiszttartó odalépett, óvatosan megfogta a főispán kezét és még mélyebbet hajolt. Az ránézett vörös arcára, melyen a hajlongástól az erek is kidagadtak. – Még megüt a guta egyszer, ha ennyit hajlongsz – gondolta, aztán a parkettre nézett, melynek fényes barna kockáin apró tócsákban látszott meg Brencsák havas csizmáinak a nyoma, s arra gondolt, hogy az inas megint káromkodni fog magában, amikor meglátja. Aztán szelíden az egyik karosszékre mutatott:

– Üljön le, Brencsák.

Brencsák leült. Kinyújtóztatta vastag lábait s meglátta, hogy csöpög csizmáiról a megolvadt hó a fényes parkettre. Erre gyorsan maga alá kapta őket. Zavartan krákogott néhányat, arca még vörösebb lett ettől. Bajusza borzosan lógott a szája elé. Széles mozdulattal félretörölte.

– Na, mi újság, Brencsák?

És Brencsák mondta: hogy az erdővágást befejezték a héten, a fogatok hordják a trágyát, két tehén megborjadzott, egy süldő megdöglött, de a juhok, Istennek hála, már nem döglenek… dobojiak kivették a kaszálót negyedén, ők is hordják… szekerek, ekék, boronák, mind rendben vannak…

Beszélt, beszélt Brencsák, kicsit előredűlve ült a nagy karosszékben, cseppet sem otthonosan, a parkettől és az előkelő környezettől feszélyezetten és beszélt. A főispán figyelmesen hallgatta, néha közbevetett egy-egy kérdést, bólogatott és szórakozottan nézte Brencsák úr otromba csizmáit, melyről szürke tócsa olvadt le már a karosszék alatt.

Brencsák úr pedig hirtelen ezt mondta:

– Megfogadtam az új ispánt is, méltóságos uram!

A főispán szórakozottan bólintott.

– Jó. Remélem, ügyes ember lesz. Hogy hívják?

Brencsák úr szuszogott egyet, aztán belefújta az orrát nagy kockás zsebkendőjébe, s az arca újra kiveresedett.

– Ügyes ember, méltóságos uram. Felelek érte. Bács Jánosnak hívják.

A főispán felfigyelt a névre. Nem nagyon meglepetten, nem is kíváncsian, csak éppen egy kis érdeklődéssel a hangjában kérdezte:

– Bács János? Ennek az izé… ennek a Bácsnak a fia?

Brencsák vörös ábrázatára kiütközött az izzadság, azt törülte le a zsebkendőjével.

– Igenis, méltóságos uram – nyögte nehézkesen –, innen Dobojról való.

Aztán hirtelen másra térítette a szót.

– A búzák jól telelnek, hála Istennek, nem lesz baj velük. A takarmány is, úgy látom, elegendő lesz, habár nem ártana azért megvenni a pap szénáját, mert nem lehessen tudni mégsem, mikor jön a tavasz, meg aztán az ökröknek kell majd tavaszi szántásra…

A főispán csak nézett rá szórakozott szemekkel, s agyában igyekezett visszapergetni mindazt, amit erről a Bács fiúról hallott, meg az apjáról. De aztán csak ennyit mondott mégis a végén:

– Jó, na. Csak utána kell nézni ennek az ispánnak, Brencsák, erősen utána kell nézni…

– Igenis, méltóságos uram, hogyne, természetesen… – fogadkozott buzgón a vörös tiszttartó –, hogyne, természetesen…

Így került Bács János, Szándu dászkál fia a varjasi uradalomhoz ispánnak.

A nap ferdén és hidegen tűzött az istállók fehér falára. Tiszta, csípős téli délután volt. A levegőben fagyott pára csillogott. A füstölgő trágyadombon verébraj melegedett, s a csűr tetején kövér varjak gunnyasztottak, szemközt a nappal.

Az új ispán ott állt a tehénistálló falának támaszkodva és lefelé figyelt, a kastély irányába. Ebben az időben szokott kijönni a báró, hogy megnézze az istállókat, Brencsák tiszttartó ezt többször is lelkére kötötte. Egyáltalában Brencsák tiszttartó jól kioktatta, mondhatni apai figyelemmel, a báró szokásaira. Hogy nem szereti az ácsorgó embereket, az olyanokat, akik dologtalanul állnak, s az olyan ispánokat, akiknek nem jár eléggé a szája. Brencsák tiszttartónak ez az apai figyelme nem volt egészen önzetlen. Bács János és Brencsák Eszterke nyár óta értik egymást és a dászkál negyvenöt hold földje egészen jó kis birtoknak látszott. A fiú pedig ügyes, idővel tiszttartó lehet, s az ezzel járó jövedelmek legalább továbbra is családban maradnak, ha ő megöregszik.

Bács János tehát ott állt a tehénistálló falának támaszkodva és figyelte az ösvényt, mely a kastély fái közül fölfele kanyargott. Fekete hajú, széles vállú, középmagas fiatalember volt, erősen barna ábrázattal és egy állandó hetyke mosolygással a szája körül. Előbb román iskolába járt, Balázsfalván, de aztán beállt magyarnak, megtanulta a „Talpra magyar”-t, s lelkesen szavalta minden ünnepélyen, lelkesebben, mint maguk a magyarok. Kijárt néhány esztendőt a kollégiumban is, csizmát hordott, lovagló nadrágot, vadászkalapot és bőrbekecset és Baciu helyett Bácsnak írta a nevét.

A környék románjai s magyarjai csodálkozva figyelték a dászkál Jonel fiának furcsa átalakulását. Maga Bács Szándu titokzatos arccal és sötéten hallgatott, ha célozgatni kezdtek előtte az emberek, Jonelből lett Jancsi pedig hetykén és bizakodva mosolygott. Ez a hetyke mosolygás tetszett meg rajta a kis szeplős Brencsák Eszterkének. Brencsák Eszterke vörös volt, mint az apja és szeplős, mint az anyja. Egyébként alacsonynak és gömbölyűnek formálták az égi hatalmak, kis bársonyos kövérséggel az álla alatt és ábrándozó vizes-kék szemekkel. Eszterke jól nevelt úrilány volt, s tetszését néhány hétig csak hirtelen elpirulásai alá rejtette, valahányszor Bács Jánossal összetalálkozott. Odahaza azonban a tiszttartóház sűrű csipkefüggönnyel elsötétített szobájában borzongó álmokat szőtt, és izgatóan szép

elképzelésekkel gyötörte vágyakozó szívét, melyek mind Bács János szerelme körül forogtak.

Aztán egy napon (és ez éppen az iványi jegyző nevenapján történt, hajnal felé, midőn a cigányok már izzadtra hegedülték magukat s az ünneplő társaság rekedt énekléssel és nekigombolkozva ült az ebédlőasztal körül, kicsit szeszgőzösen és fölhevülve), szóval azon az emlékezetes névnapon, úgy hajnal felé, félórás erőltetett csárdás után Bács János karonfogta Esztikét és kivitte a kertbe.

Nyár volt és persze holdvilág.

– Meleg van – pihegte kifulladva Esztike és fejét, mely forró volt és borzas, gyöngéden az imádott férfi vállának támasztotta.

Ez okozta-e vagy a bor vagy a harmatos éjszaka illata vagy egyébként is hasonló szándékok vezették Bács Jánost, azt nem lehet tudni. De elég az hozzá, hogy abban a pillanatban átkapta Esztike derekát, jól magához szorította, másik kezével elfogta a fejét és minden magyarázat nélkül szájon csókolta.

– Jaj… János, az Istenért… mit akar… – nyögte Esztike fölcsukló elragadtatással, és ő maga is átkarolta a merénylő nyakát.

Ezt a kérdést valamivel szemérmesebben még egyszer megismételte, midőn véletlenül vagy szándékosan beletántorodtak a mellettük álló, frissen gyűjtött sarjúboglyába. Azonban akkor is elég értelmetlen kérés volt ez Esztikétől, mivel tökéletesen tisztában volt azzal, hogy Bács János mit akar.

Így talált rájuk Brencsák, aki szellőzködni jött ki a friss levegőre. Határozottan szerencsétlen találkozás volt ez, Eszterke két csattanós pofont kapott, Bács János pedig iramodott át a kerten, neki a kukoricásoknak, ahogy a lába bírta. Minden oka megvolt erre, mert a karó, amivel Brencsák kergette, határozottan hegyes volt. És legkevésbé sem látszott megnyugtató szerszámnak olyan ember kezében, akinek egyetlen célja, hogy keresztüldöfje vele azt, akit utolérni igyekszik. Brencsák azonban nehéz volt és szerencsére kissé szívbajos. Nem bírta sokáig a futást, és meg kellett elégedjen azzal, hogy visszatérve a mulató házhoz, az ordítva beígért derékletörés helyett még két istenes nyaklevest lekent a szemérmesen sivalkodó leányzónak.

Az ügynek azonban nem lett ezzel vége. Bács János, úgy látszik olyasmit fedezett föl az iványi jegyző sarjújában, ami megérte a kockázatot, s így néhány nap múlva, vasárnap délelőtt megjelent a tiszttartóéknál. Kiöltözött, hosszú nadrágot húzott, még virágot is vitt. És megkérte az Eszterke kezét.

Természetesen a karóról nem esett szó. Brencsák úr rövid megfontolás után kinyújtotta atyai jobbját, hogy hát édes fiam, ha Eszterke is úgy akarja… A mama pityergett, Eszterke szeplői kigyúltak, Brencsák óbort hozott föl az urasági pincéből. S megállapodtak abban, hogy tavaszon, a vetések befejeztével meglesz az esküvő.

Ez a meséje annak, hogy Pál Feri, az ispán, restnek és semmirevalónak látszott s januárban Bács János foglalta el a helyét. Aki ott állott azon a szép és csikorgó vasárnap délutánon a tehénistálló falának dűlve, s ügyelte a kastély felől jövő utat.

Az istálló szárnyas ajtaja nyitva volt, bent a jászolnak dűlve dudorászott a tehenes, a hónaposfiú a borjak kerítésén ült és lógatta lábait. Szemben, az ököristállóban éppen olyan vasárnapi hangulat volt. Két béres a küszöbön ült és pipázott. Másik kettő lomha lassúsággal hordta ki saroglyán az összegyűlt ganét. Lehányták a trágyadombra, álltak mellette és beszélgettek. A többi négy ott ácsorgott a szénakazalnál, villára támaszkodva.

Az új ispán nem törődött velük. Az ösvényt nézte s közben Esztikére gondolt. Vajon jól vásárolt ezzel a lánnyal? Látta magát mint uradalmi ispánt. Tavasszal új ispánlakást építenek. Két szoba, konyha és a többi. Két tehéntartás, négy borjútartás, kocatartás, lótartás. Kommenció. Meg lehet élni. Na meg aztán az após mint principális. Na meg aztán… segíts magadon, Isten is megsegít… ahogy lehet…

– Vom vede – dünnyögte mosolyogva, hazai nyelven –, majd meglássuk.

Megfordult, s bement az istállóba. Kellemesebbnek látszott a jó meleg tehénszagban várni. Odaintett a lábát lógató hónaposfiúnak. Románul szólt hozzá.

– Eridj, állj az ajtóba. Ha jön a baronu, szóljál. De nyisd ki a szemed!

Azzal beült a jászolba a széna közé, s elővette a dohánytárcáját.

A főispán jött. Bundás bekecsben, vadászkalappal a fején, kezében szöges végű kampósbotjával, jött a kastélyudvarból fölfele. Elébb a lóistállóhoz ment, az lentebb volt a többinél. Bement, végignézte a lovakat, elbeszélgetett a kocsisokkal. Mikor onnan kijött s felnézett a tehénistálló felé, az új ispán ott állt az udvar közepén s dörgő hangon szidta a béreseket.

– Mozogjatok, hogy az öregisten dőtse rátok a világot, sok tolvaj naplopó, majd megtanítalak én benneteket…!

A főispán hallgatta.

– Új seprő jól seper – gondolta és elmosolyodott.

Fent, a két istálló körül valóban nyüzsgött a munka. A béresek futva hordták a ganét, csak billentettek egyet a saroglyán s futottak vissza. Szaladva hordták a szénát, az aljazni valót. A tehenes serényen kefélte a fényes szőrű tehenek farát, a hónaposfiú szapora kézzel vágta a borjak számára a répát, az új ispán pedig katonásan összevágta a csizmáit s úgy jelentette:

– Méltóságos báró úrnak alázattal jelentem, készülünk az esti fejésre és takarmányozásra!

A főispán végignézett az új ispánon. Tetszett neki. Serénynek, szigorúnak, katonásnak látszik – gondolta.

– Hogy hívják magát?

– Bács János, alázattal jelentem!

– Persze – bólogatott –, persze.

És még egyszer megnézte jól, most már élesebben, vizsgálóbban.

– Na, csak végezzék a dolgukat szaporán. Nézzen mindennek utána, fejésnek, abrakolásnak. A trágyát egyengessék el, ne lökjék csak úgy oda, mint kutya a piszkát – micsoda dolog ez? Annak az ajtónak pedig igazítsák meg a sarkát, hogy ne lógjon úgy…

– Ma reggel esett le, jelentem…

– Akkor ma reggel kellett volna megigazítani. Értette?

Bács János összekapta magát.

– Igenis, értettem.

– Éjszaka sűrűn és rendszertelen időben vizsgálatot kell tartani az istállókban. Hogy minden szeres a helyén legyen, a jászlakban legyen takarmány, rágjon az a marha éccaka. S hajnali etetésnél, takarításnál pontosan talpon legyen mindenki. Ez a maga dolga.

– Igenis, méltóságos úr!

A főispán végignézte a teheneket, borjakat. Kikérdezte a tehenészt, melyik mennyi tejet ad, mikor ellett, mikor kell borjadzon. Már haladt kifelé, mikor meglátott a hídláson egy gyufaszálat.

– Ki dohányzott itt? – kérdezte szigorúan. Szeme megszűkült, szakállas arca kihegyesedett. – Ki dohányzott itt?

Ispán és tehenes összenéztek. Bács János lehajolt és fölvette a gyufaszálat. Arca vörös volt. A tehenes szólalt meg először.

– Játszottak a gyerekek, instállom. Biztosan azok hagyták itt. Nem dohányzik senki az istállóban, instállom. Sze tán, Isten őrizz. Nem akarunk mi bajt!

A főispán keményen nézett végig rajtuk.

– Ha meglát valakit dohányozni, azonnal rúgja ki. Megértette, Bács? Azonnal kirúgni s mást fogadni helyette. Nem tűröm, hogy az istállóban dohányozzanak. Maga pedig maradjon itt a takarmányozásnál és ügyelje a fejést.

– Igenis, méltóságos úr!

A báró elment. Az ispán összenézett háta megett a tehenessel, vigyorgott és legyintett. Vigyorgott a tehenes is és elfordult. Értették egymást. Egyik Bács Jonel volt, másik Marzsinyán Dumitru.

Brencsákot a kocáknál találta. Úgy támaszkodott a kerítésnek, mintha legalább egy órája ottan állna. Pedig még lihegett a sietéstől, ahogy a kert mögött fölszaladt, midőn érte jött a béreslegény, hogy a báró elindult az istállókhoz.

– Ezt az ispánt kurtára kell fogni, Brencsák. Ne neveljen urat belőle. Dolgot adni neki és folyton ellenőrizni. Értette?

– Igenis, méltóságos uram, megértettem.

Brencsák köhögött és fújta az orrát. A főispán tudta, hogy mondani akar valamit. Várt. Egy idő múlva elkezdte a tiszttartó.

– Méltóztatott látni az új fiaztatót?

– Láttam.

– Ebben már malacoztathatunk akármilyen hidegben!

Hallgattak. A kocák rágták a csöves törökbúzát, döfölődtek. Brencsák újra köhögött, újra fújta az orrát. Újra elkezdte.

– Most már, hála Istennek, mindent fölépítettünk

A főispán bólintott. Brencsák folytatta.

– Még csak éppen egy ispánlakás kellene.

– Ispánlakás? Aludhatik az ispán az irodában, mint eddig.

Brencsák krákogott.

– De ha megházasodik?

– Akkor keressen magának állást máshol. Nekem legényispán kell.

– De alázatosan kérdem, ha ügyes ember? Akkor kár lenne elbocsátani!

A főispán szeme összeszűkült.

– Tán nem akar ez a fickó házasodni?

– De igen… igen… azt akar…

A főispán összevonta a szemöldökét.

– Akkor kár volt befogadni, Brencsák!

A tiszttartó meggörbült a tekintet előtt, s hallgatott vörösen.

– S kit akar elvenni ez a kölyök?

A tiszttartó újra köhögött. Nehezen nyögte ki a szót.

– Méltóságos uram… ez úgy van… Esztikét, a lányomat veszi el ugyanis… tudniillik…

Elakadt és újra krákogott. A főispán homlokán a meglepetés redői ültek. Összevont szemöldökei alól hosszasan nézte a tiszttartót. Aztán ennyit mondott, halkan:

– Úgy. Értem.

Többet semmit. Az ispánlakás kérdése, Bács János és Brencsák Eszter jövőjének kérdése úgy maradt megoldatlanul. Bizonytalanul, a levegőben lebegve, erre is, arra is billenő eséllyel. Úgy éppen, mint a többi homályos kérdés, mely mélyen kettőjük sorsa mögött lapult, mélyen az uradalom élete mögött és mélyen a kastély élete alatt: a falu alacsony kunyhóinak árnyékában, a szürkületbe boruló sikátorok homályában, tétova tekintetek ködében, távolba tűnő utak ismeretlen irányának messzeségében.

Egy rozoga, vén ló ócska deszkaszánt húzott föl a kerti úton. Néha megállt vele. Fejét lehorgasztotta, szuszogott. Aztán megindult magától megint. Bent a szánban, feketén, mint valami kimustrált varjú, egy hosszú, sovány ember ült. Lötyögött rajta a kopott fekete kabát, csúcsos süvegét fülére húzta, arca piros volt a hidegtől. Ráncos, borotvált ábrázatából egy nagy, sovány orr kunkorodott elő bánatosan. Két színtelen, apró szeme az utat nézte s a fákat s a világot, mely fehér volt és hideg. Durva, fehér parasztkesztyűbe bújtatott keze csak megszokásból tartotta a gyeplőt, a vén gebe ment anélkül is, magától, ahogyan tudott.

A felhajtónál nem került a kastély elé, szerényen a konyha irányába vette útját, s úgy állt meg oldalt, hogy ne legyen útjába senkinek. A sovány ember szótlanul lemászott a szánból, pokrócot terített a rozoga lóra, aztán bezörgetett a konyhaajtón.

Bent a konyhában nagy lárma volt. Viháncoltak a dologtalan úri cselédek, kergetőztek, nevettek.

– Na, mi-a? – dugta ki a fejét borzasan egy szolgáló.

– Adjon Isten, lelkem – köszönt neki a jövevény –, itthon van-e a méltóságos báró úr?

A cseléd új volt és idegenből való, végignézett a kopott emberen.

– Itthon hát.

– Akkor legyen olyan kedves, szóljon valakinek, hogy jelentsenek be.

A cseléd behúzta a fejét s kis idő múlva megjelent az ajtóban az inas. Ez már megismerte.

– A báró urat tetszik keresni, tiszteletes úr? Azonnal bejelentem.

Bent elhalkult a zsivaj. A pap topogott kint a hóban, dörzsölte az arcát, verdeste a kezeit. Kis idő múltával jött az inas megint.

– Tessék jönni.

A hátsó lépcsőn mentek föl az emeletre. Elöl az inas, mögötte a látogató.

– Tessék letörülni a lábat.

A tiszteletes engedelmesen dörzsölni kezdte csizmáit a lábtörlőhöz, az inas ezalatt az ajtóban állt és nézte. Majd kinyitotta az ajtót és intett.

– Tessék bemenni.

A főispán ott ült a nappaliban, a kandalló előtt. Nemrégen tért meg a sétából, a friss levegő s az istállók szaga kellemesen felélénkítették. A kandallóban nagy, hasított tölgyfahasábok égtek, fényük sárga csíkokat vetett a falon terpeszkedő medvebőrökre, régi fegyverekre, a bőrhuzatos sötét bútorokra. A szobában már szürkület kezdődött.

– Jó napot, tiszteletes. Mi szél hozta erre?

A pap mélyen meghajolt.

– Alázatos szolgája – mondta és zavartan topogott a sima parketten.

A főispán kiszólt az inasnak, pálinkát, szivart hozatott, a látogatót leültette.

– Hát mi újság Dobojban, tiszteletes úr?

A pap megrágta a kérdést, hümmögött hozzá.

– Újság? Kérem alázattal, újság minálunk kevés akad. Mi várjuk a méltóságos báró úrtól az újságot.

Az inas töltött a poharakba.

– Egészségére, tiszteletes úr.

– Alázatos szolgája.

Koccantak a poharak, aztán a báró kényelmesen hátradőlt a székén. Lábait keresztbe rakta, jobb kezével megsimogatta puha barna szakállát és csak azután kérdezte meg:

– Miért éppen tőlem várnak újságot a dobojiak?

A tiszteletes letette a poharát, nyelt egyet az erős ital után, ádámcsutkája vonaglott, aztán egyenesen kivágta. Éppen csak az arca pirosodott el jobban a bátorságtól.

– Nemcsak a dobojiak, méltóságos uram, de főképpen a varjasi magyarok. Méltóságodtól várják sorsuk jobbra fordulását, mert mástól nincs kitől várjanak semmit.

A báró arca elkomolyodott. Elgondolkozva figyelte a papot.

– Úgy? És mi a kívánságuk a varjasiaknak?

Az egyenes kérdésre egy pillanatig meghökkent a jó tiszteletes. De már nem lehetett kerülgetni a kérdést. Belevágott a vastagjába.

– Méltóságos uram, engedelmével… úgy áll a dolog, hogy a mi földnélküli magyarjaink sorsa ma is csak éppen olyan keserű, mint volt húsz évvel ezelőtt. Hiába élünk felszabadult Magyarországon, a Kárpátoktól egészen az Adriáig, ahogyan mondani szokták, a mi magyar népünk fölött itt Varjason is, Dobojban is még mindig csak az oláhok uralkodnak, meg másféle idegenek.

– Hogy érti ezt? – húzta össze Varjassy Gábor a szemét.

A pap újra nyelt egy adag bátorságot.

– Úgy értem, könyörgöm, hogy oláh pópák és oláh gazdák kezében van még mindig a mi népünk. Meg mindenféle idegenek kezében. Kik hol intéző, hol jegyző, hol ennek, hol annak a képében reánk nehezednek s nem segítik a magyart, mert ők sem magyarok. Szomorú, de ez az igazság. A Kárpátoktól az Adriáig, méltóságos uram.

Keserű volt a kifakadás. A főispán bosszúsan nézte a kopott, sovány embert.

– Mondjon már valamit példát, hogy megérthessem.

A tiszteletes nagyot sóhajtott, hosszú, vékony orra szinte a földig lógott. Megvakarta ritkuló hajzatát s úgy kezdett bele, mint aki előtt nincsen már egyéb út, csak a végső leszámolás.

– Például, engedelmet kérek, hogy szót merek emelni, méltóságos uram birtokán a részes művelők mind oláhok. Az intéző úr nem ad sem kapálást, sem kaszálást, sem erdővágást másnak, csak oláhnak. Ott állítják össze a részesek listáját most is, Bács Alexandrunál, a mi legnagyobb ellenségünknél, a dászkálnál. Hogy kik kapjanak ezen a nyáron rétet és törökbúzaföldet. A mi magyarjaink pedig aratás nélkül maradnak, kapálás nélkül maradnak és el kell szegődjenek az oláhokhoz. Azok pedig olyan napszámot fizetnek, amilyent akarnak. S kacagnak bennünket. Hogy mienk az ország, mondják, s mégsem tudunk megélni benne! Az oláh gyarapodik, a magyar szegényedik. Ez az igazság, méltóságos uram!

Az izzadság is kiverte szegény papot ettől a szónoklattól. A báró szótlanul nézett egy darabig.

– Nem tudom – mondotta azután –, hogy mi oka lehet Brencsáknak erre, de majd utána nézek. Bizonyára restek voltak a maga magyarjai és nem dolgozták meg jól a földeket. Más oka nem lehet.

A tiszteletes újra sóhajtott egy nagyot. Sovány, csontos kezével esetlenül belelegyintett a levegőbe.

– Más oka van annak, méltóságos uram, más oka. Az intéző úr nem is próbálta ki az én magyarjaimat. Az intéző úr csak az oláhokat kedveli, mert azok kezet csókolnak neki és hallgatnak arról, amiről hallgatniuk kell. Meg aztán az intéző úr is csak olyan magyar. Olyan Kárpátoktól az Adriáig való, Szent István-i magyar, ahogy mostanában mondják, csúfságára derék királyunknak. Akár a tanító úr, akár a jegyző úr. Aufbauer, Franyek, Brencsák: ezek ma a magyarok, méltóságos uram, a Kárpátoktól az Adriáig ezek őriznek bennünket. Az a baj. Az intéző úr is kivel van jóban? Bács Alexandruval. Méltóságod apjaurának, az öreg nemzetes úrnak legnagyobb ellenségével, azzal a hóhérral. Lám, annak is a fiát nem hogy bécsempészte méltóságod udvarába? Ispánja lett méltóságodnak a Bács fiú, kinek az apja felgyújtatta méltóságodék kastélyát, s agyon akarta verni méltóságod apjaurát. Ez a Bács fiú elveszi az intéző úr lányát, s aztán úgy forog minden méltóságod birtokán, ahogy az oláhok akarják. Méltóztassék máris megnézni: cseléd, erdőpásztor, mind csak az oláhok közül kerül. Pedig azok így is gazdagabbak, mint a mieink. A mieink között sok nagyon a földhözragadt nyomorult szegény, az oláhok között alig akad. Megszedték magukat, amíg lehetett. A méltóságodéból, amit éveken át bitoroltak. S ennek dacára is ők részesülnek pártfogásban. Ez keseríti az én híveimet, itt is, Dobojban is.

A főispán megdöbbenve nézte a felhevült embert, ki a maga kopottságában, elesettségében szinte fölemelkedett ezektől a szavaktól. A tiszteletes pedig nyelt egyet a végén s újra magába roskadt. Soványan és rozogán összegörnyedt a székben és a padló kockáit nézte.

A főispán fölkelt s kiszólt az inasnak:

– Küldj valakit a tiszttartó úrért. Jöjjön föl azonnal. – Meglátjuk mindjárt – mondotta nyugodt hangon, miután visszajött s újra töltötte a poharakat. – Egészségére, tiszteletes úr. Hogy állanak egyébként az egyházi ügyek?…

Talán fél óra telt s megjött a tiszttartó.

– Hívatni méltóztatott – állt meg a küszöbön aggodalmasan.

A főispán intett.

– Jöjjön csak, Brencsák. A tiszteletes úr éppen panaszolja, hogy a magyarok kimaradtak a részes földekből. Azt mondja, hogy maga mindenben az oláhoknak kedvez. Hogyan van ez, Brencsák?

A tiszttartó ábrázata előbb elvörösödött, aztán csurogni kezdett róla az izzadság, szemei kidülledtek s két roppant tenyere szétterpesztett ujjakkal döngve a mellére verődött.

– Én? – kérdezte elképedve és tenyerével újra mellbe verte magát. – Én? Hogy én az oláhoknak kedvezek? Én méltóságos uram, engedelmet kérek, senkinek nem kedvezek. Én csak az uradalom érdekeit nézem, mindenben csak az uradalom érdekeit. Ha lenne fiam, tulajdon fiam ellen is cselekednék, ha az uradalom érdeke megkívánná. Én, méltóságos uram, megmondom úgy, ahogy van. A doboji magyaroknál rosszabb munkások nincsenek ezen a világon. Restek, szájaskodók és tolvajok. Ez az igazság, méltóságos uram. Én úgy mondom, ahogy van. Sajnos, de ez az igazság!… Én jó magyar ember vagyok, méltóságos uram, vagyok olyan magyar ember, olyan jó hazafi, mint akármelyik pap ebben az országban!… De én csak azt tudom mondani…

– Figyeljen ide, Brencsák – vágott közbe nyugodt, de szigorú hangon a főispán –, a tiszteletes úr majd összeírja magának azokat a magyarokat, akiknek szükségük van rétre és kapálóra. Ezek jönnek majd elsősorban számításba. Megértette, Brencsák?

– Igenis, méltóságos uram. Én a magam részéről mindig igyekeztem, mindig azon voltam, méltóságos uram…

– Nem érdekel, Brencsák. Ennyit akartam csak mondani. Elmehet.

– Igenis, méltóságos uram. Alázatos szolgája vagyok.

– Jó estét.

A pap úgy ült a karosszékben, mint valami görcsös, elszenesedett fatuskó. Csak hogy Brencsák kitopogott, széles hajladozások közepette, mozdult meg ő is.

– Alázatosan köszönöm, méltóságos uram, szegény magyarjaim nevében.

A főispán szivarra gyújtott, aztán piszkavassal megkotorta a kandalló tüzét. A szoba lassan homályba hullt már.

– Most pedig magát leckéztetem meg, tiszteletes úr – mondotta, miután újra leült s lábait szokás szerint keresztbe téve, kényelmesen hátradőlt a karosszékben és kövér füstkarikákat eregetett a mennyezet felé –, mert amit mondott, az mind szamárság.

– Micsoda, könyörgöm? – hökkent meg a pap.

A főispán nyugodtan folytatta.

– Amiért valakit Brencsáknak hívnak vagy Franyeknek vagy akár Bács Jánosnak, attól lehet nagyon rendes, derék és kötelességtudó magyar ember. Nevelés dolga az egész, tiszteletes úr. Mi, magyar nevű magyarok, nagyon kevesen vagyunk ebben az országban, megtölteni nem vagyunk képesek, ahogy maga mondta: Kárpátoktól az Adriáig. Ezért nem szabad megvessük az idegen nevű magyarokat sem, hanem azon kell legyünk, hogy jó magyar érzelmű magyarokat neveljünk belőlük. Ez a Szent István-i Magyarország alapgondolata, tiszteletes úr. Komoly dolgok ezek és nagy dolgok, talán alacsony helyről nem is láthatók tisztán.

A Brencsákokból, Franekokból és Bácsokból jó magyarokat kell nevelni, ez a feladat, akik ha kell, majd vérüket is lelkesen áldozzák ezért a hazáért…

– És hiszi, méltóságos uram, hogy ez sikerülni fog? Hiszi, méltóságos uram, hogy ez a magyarság bennük őszinte és helytállanak érte akkor is, amikor hátrány származik belőle s nem előny?

A főispán komolyan bólintott.

– Hiszem, tiszteletes úr. Elég két nemzedék ehhez s a hazához fűződő kötelék ezekben az emberekben éppen olyan erős lesz, mint a jó nevű magyarokban. Én nem vagyok pap, s mégis azt vallom, amit a Szentírás tanít: kétféle ember van csupán, jó ember és rossz ember. Arra kell törekedni, hogy a tisztességesek fölemeltessenek s a hitványak elpusztuljanak, bármilyen nevük is legyen. Egy idegen nevű tisztességes ember többet ér nekem ebben a hazában, mint egy magyar nevű gazember. Ami pedig a mi magyarjaink földtelenségét illeti, az nem olyan nagy baj, tiszteletes úr. Tanuljanak ipart, kereskedelmet. Menjenek városra, polgárosodjanak, mert a polgárosodásban rejlik a jövendő. Racionálisan gazdálkodni csak nagybirtok képes, a parasztnak nincs jövendője Európában. A polgárosodás útjára kell téríteni őket. Természetesen a mieinket, elsősorban a magyarokat. Legyenek iparosok, kereskedők, minél többen. Egy országot kell megtölteni iparossal és kereskedővel!

– Ami pedig az ilyen kicsinyes torzsalkodásokat illeti, hogy az egyiknek ilyen a neve, a másiknak olyan, ennek az apja ez volt, az volt: nem lényeges dolgok ezek, tiszteletes úr. Nem a név teszi az embert, hanem az érzés, meg a tisztesség!

A pap sokáig hallgatott a karosszék mélyén. Közben sötét lett egészen. Az inas bejött és meggyújtotta a lámpát. Ekkor felállt, összegombolta kopott fekete kabátját s mélyen meghajolt a főispán előtt.

– Hát én elmegyek akkor, méltóságos uram. És még egyszer hálásan köszönöm, amit érettünk tett. S erre a sok szép beszédre azt mondhatom csak: adja Isten, hogy úgy legyen minden, ahogy méltóságod mondja ezekkel a mi idegen magyarjainkkal. Mert én bizony, az igazat megvallva, méltóságos uram, azt hiszem az én egyszerű falusi eszemmel, hogy kutyából nem lészen szalonna sohasem. Legalázatosabb szolgája vagyok.

A sovány ember meghajolt mélyen, aztán kiment. Kint fejébe nyomta a kucsmát, kezére húzta a rossz parasztkesztyűt, felült a rozoga szánra s kezébe vette a vén sovány ló gyeplőjét.

– Gyű te, Pillangó.

S szegény kimustrált öreg Pillangó elindult fáradt kocogással lefelé, a szürkületbe hulló kerti úton. A fák között már sötétség volt, szürke párákba burkolódzva gunnyasztott lent a falu s a kastély ablakából egy kiszűrődő fénycsík hidegen végigcsillant a télbe temetkező estén.

A főispánék másnap látogatóba mentek. Délelőtt előállott Pista a szánnal, az inas föltette a bundatakarókat. Előbb Erzsébet asszony ült föl, lábait gondosan

bebónyálták, szája elé kendőt kötött a hideg ellen, prémes sapkáját mélyen a homlokába húzta. Erzsébet asszony nem szerette a hideget, mint ahogy a járást, hegymászást, vadászatot és egyéb fárasztó szórakozásokat sem szerette. Egyetlen mulatsága volt: látogatóba menni. Lehetőleg szép időben, kényelmesen.

A főispán maga mellé tette a puskáját – hátha róka akad valahol az úton –, azzal elindultak. A nap szertelenül csillogott a fák zúzmaráján, csilingeltek a csengők, szántalpak alatt a hó csikorgott: egyszóval szép volt minden, nyugalmas és békés. A faluban nagyokat köszöntek az emberek, kuvaszok iramodtak a csengős szán után s háztetőkön, kerítéseken, nyurga akácokon borzolt varjak ültek.

A főispán hátradőlt az ülésen. Látta a jegyzőséget, a postát, a boltot és azt gondolta: polgárosodunk. Lassan, lassan, de beszívódik Európa a Mezőségre is. Európa csemetéi, a két zsidó gyerek éppen akkor szánkózott lefelé a falu utcáján, a fordulónál hirtelen a fogat elé kerültek. Késő volt, nem tudták már befékezni a szánkót idejére. Egészen a lovak elé csúsztak. Az ostorhegyes megijedt, felágaskodott s oldalra ugrott. Magával rántotta a másikat, a szán reccsent, billent, de nem borult föl, csak fél talpával az árokba süllyedt. Pista káromkodott, végighúzott ostorával előbb a zsidó gyereken, aztán a lovakon. A zsidó gyerekek sivalkodtak, Pista újra káromkodott, a lovak pedig kirántották a szánt az árokból s egy döccenés után az úton futottak megint.

– Majd fel nem dőtöttek a tetves zsidai, istenit az anyjuknak – szólt hátra Pista a bakról, s mindjárt a véleményét is leszögezte az egész kultúrkérdésben –, hogy maradtak volna ezek is az anyjuk keserűségében, ahol voltak, csak bajt csinálnak az embernek. Amióta itt vannak ezek, minden vasárnap beverik valakinek a fejit, annyi a részeg. Ami kelletett, azt megvettük addig is a szamosújvári örménynél, ami meg nem kelletett, az legalább nem is vót.

A főispán elmosolyodott ezen a kifakadáson, s odaszólt németül Erzsébetnek:

– Mintha anyámat hallanám. A primitív önkéntelen védekezése a kultúra ellen.

Erzsébet asszony nevetett, de nem szólt.

Félórai kellemes szánkózás után Detrefalura értek. A régi Detre-kúria – újabban Pohlenberg-kastély – oroszlános kőkapuján táncolva fordultak be a lovak.

Mikor harmincöt évvel ezelőtt báró Pohlenberg Alfréd ulánus őrnagy megvásárolta a gazdátlanul maradt Detre-birtokot – olcsón, megfelelő üzleti érzékkel –, bizony a kúria félig romokban állott. A régi gazda elesett a szabadság védelmében, családja elmenekült az oláhok elől, s nem is akart már visszatérni többé a megcsúfolt otthonba. Az oláhok elhordtak minden elhordhatót, s mikor nagy patrónusuknak, az osztrák császárnak győzelmét hírül vették, boldogan megszállták a földeket is, merthogy azokat úgy is nekik ígérte volt régtől fogva a császár szavával minden pap és minden suttyomban bujtogató idegen.

Pohlenberg báró olcsón jutott a birtokhoz. Első dolga volt, hogy zsandárokkal verette el a betelepedett hűséges szövetségeseket, a jámbor oláhokat. Kik hamar rá

kellett jöjjenek, hogy a régi magyar úr helyett kaptak egy még gorombábbat, egy osztrákot, aki éppen úgy nem érti a tréfát.

A ulánus őrnagy először is rendet csinált. Kiverte az oláhokat a legelőből, a rétből, az elrabolt holmit zsandárokkal szedette össze, s a rablókat bíróság elé állította. Aztán felszerelte a birtokot. Fogadott Besztercéről egy szász ispánt, aki oláhul is, magyarul is tudott. Állatokat vásárolt, felépítette az istállókat, külországi gépeket hozott, s egyszeriben első gazda lett a megyében. Pompás fogatain járogatni kezdett a szomszédokhoz és egyáltalában nem zavarta őt, hogy ezek a szomszédok magyarok, megfékezett rebellisek, legázolt ellenség. Vadászatokat rendezett, veszekedett az adószedőkkel, szidta a lusta oláh cselédeket: alig telt el néhány esztendő, s éppen olyan mezőségi földesúr lett, mint a többi.

Egyenes lelkű ember volt Pohlenberg báró, és hamarosan megszerette magyar szomszédait. Megismerte őket, megtetszett gerinces bátorságuk, ahogy az osztrák és cseh hivatalnokokkal szemben viselkedtek, s a hivatalnok-féléket katona létére maga sem kedvelte. Hiába beszéltek az ő anyanyelvén, hiába szolgálták az ő uralkodóját, hiába hízelegtek: lassan és szinte észrevétlenül a magyar urak oldalára állott és segített nekik, ahol tudott, a papiros-kukacok ellen.

A magyar urak eleinte húzódoztak az idegen szomszédtól. De aztán a közös ügyek lassan összemelegítették őket vele, hasznos is volt a barátsága és mire a keserves idők véget értek, a kiegyezés első megyegyűlésére már úgy hajtott be Pohlenberg báró négyesfogata, akár a régi megyei uraké.

Ő maga sohasem tanult meg magyarul. De a gyermekei kiejtésén már alig érzett az idegen hangsúly. Egy fia volt s három leánya. Nagy, csontos emberek mind, akár az apjuk. A fiú, kit szintén Alfrédnak kereszteltek, Budapesten végezte a jogot és a vármegyéhez került. Éljen meg a maga lábán – mondotta az apja –, én is úgy kezdtem az életet. A három leány otthon maradt. Anyjuk korán meghalt és ők vezették apjuk háztartását. Csúnya, nagy leányok voltak, csontos arcúak, soványak, de jókedvűek. Lovagoltak, vadásztak, bolondos tréfákon törték a fejüket és a detrefalusi ház mindig tele volt vendéggel.

Azon a napon is, mikor Varjassy Gáborék látogatóba mentek, nagy volt a nyüzsgés a Pohlenberg-házban. A három leány férfiruhába öltözve éppen azzal szórakozott néhány fiatal vendég-úrfi társaságában, hogy a jártatásra induló csikótanító szán mögé hosszú kötélen négy gyermekszánkót akasztottak s úgy húzatták magukat. Régi mulatságuk volt ez: a hosszú kötélen minden fordulónál nagyot faroltak a könnyű kis szánkók, s a leghátulsó ilyenkor többnyire az árokba fordult. Olykor megesett egy-egy ficamodás, sőt évente egy-egy lábtörés is. Ez azonban hozzátartozott a mulatsághoz.

Mikor Varjassyék szánja a ház elé ért, éppen indult a vidám társaság. Hangos kacagással, ricsajjal veszekedtek a leghátulsó szánkó jogáért, s lelkendezve hívták az érkezőket is.

– Menjetek csak, menjetek! – mosolygott szelíden Erzsébet asszony, s mosolya alatt odasúgta a férjének. – Nem szégyellik ezt a maskarát, férfiruhába öltözni…

Varjassy Gábor mosolygott a bajuszában. Bizony, bolondosak ezek a leányok. De kedvesek, csak kár, hogy olyan csúnyácskák szegények. Azért ő sem vállalkozott a szánkó-kirándulásra.

Az öreg Pohlenberg az ajtóig jött elébük. Hangos, recsegő szóval fogadta őket s németül:

– Á, hozott Isten, kedves barátom. Kezeit csókolom, leggyönyörűbb báróné. Méltóztassanak beljebb jönni…

Nagy, csontos ember volt Pohlenberg báró, úgy hatvan körül, gyér, ősz haja alig takarta már kopaszodó fejét. Nehéz szövetből készült vadászruhát hordott, csontgombokkal, zöld hajtókával. Kissé nehézkesen járt s beszéd közben idétlenül mozgatta óriás kezeit. Borotvált arca rózsaszínű, egészséges, szinte ránctalan.

Bent a vadászszobában, a kandalló körül egész kis társaság volt együtt. Komolyabb emberek, kik kinőttek a szánkózásból. Ott volt Cegőtelkéről Sonkoly Edömér báró, Sármásról Turi Dénes, a mócsi főszolgabíró és a körorvos.

A házigazda mondott néhány esetlen katonabókot, aztán néhány percig szótlan csend volt. Végül Sonkoly Edömér a házigazdára nézett és megszólalt:

– Talán folytassuk az előbbi témát, nagyon érdekes volt. Arról vitatkoztunk ugyanis – magyarázta Varjassy Gábornak –, hogy van-e létjogosultsága a falusi iskoláknak vagy nincs? Én ugyanis a kormány iskolapolitikáját nemcsak nevetségesnek, de kimondottan károsnak látom. Mert minek, kérlek, parasztnak az iskola? Növeli az igényeit, elégedetlenné teszi s elvonja a gyermekeket a munkától. Én kérlek, azon a véleményen vagyok a körorvos úrral szemben, hogy mindenki maradjon meg ott, ahová való. A paraszt fia maradjon parasztnak, a csizmadia fia csizmadiának. Mert kérlek szépen…

Sonkoly Edömér báró azok közé az emberek közé tartozott, akik minden szavukkal úri mivoltukra akarják a figyelmet fölhívni. Akiknek minden állásfoglalása azt az egyetlen szempontot ügyeli, hogy maradéktalanul az előkelő úri társaság álláspontja legyen az, amelyikre helyezkedik. Úri, társaságbeli és előkelő: ennek a három szónak a légköréből igyekezett megítélni mindent. Nem meggyőződésből – meggyőződése nem is volt –, egyszerűen céltudatosságból, valósággal önvédelemből, mintha minden szavával azt akarná igazolni, hogy mennyire beleillik ő ebbe a társaságba.

S ehhez származásánál fogva meg is volt minden oka. Sonkoly-Krausz Eduárd báró, a tata és Hermine mama mindent elkövettek, hogy egyetlen gyermekük mindazt a nevelést megkapja, amit tőlük a sors megtagadott, részint a szászrégeni fatelepen, részint a toplicai szatócsboltban, ahol fiatal éveiket eltöltötték. Harminc esztendő alatt sikerült a Sonkoly-Krausz nevet Sonkolyra egyszerűsíteni, ami mindenesetre előnyösebben hangzott. Sikerült a megvásárolt

cegőtelki kastély és uradalom fényével magukhoz csalni azt az úri társaságot, melyet azelőtt csak messziről és irigykedve nézhettek s elérték, hogy Edömér fiuk fenntartás nélkül beleolvadt ebbe a társaságba, sőt annak leglelkesebb védelmezője, íratlan törvényeit és szabályait legpontosabban betartó, s azok fölött leghívebben őrködő sznobja lett.

A jó Edömér báró nyurga volt, sápadt arcú és kissé esetlen. Hogy görbe orrának, húsos ajkainak és ferde nézésű szemeinek gyanús jellegét arisztokratikusra tompítsa: bal szemén monoklit viselt, azonban ez a monokli közönséges ablaküvegből készült. Vadászott, mert ez, sajnos, együtt járt az úri társasággal, azonban a politizálásban sokkal több örömét lelte. Különösen, ha olyan emberek előtt beszélhetett, akik rangban és származásban nem ütötték meg a „társaság” mértékét, és így mélyen maga alatt állóknak érezhette őket. Mint például a mócsi körorvost, ezt a derék, kövér és derűs embert, akihez a szavait intézte.

– Mert, kérem szépen, tegyük fel, hogy annak a közönséges parasztnak a fia, tegyük fel: megtanulja mindazt, amit egy úriembernek meg kell tanulnia. Mi lesz akkor abból a parasztból? Úriember lesz? Dehogy, kérem. Okoskodó paraszt, aki az ő született műveletlenségével azt képzeli, hogy ő most már mindenkinél mindent jobban tud. Mert ilyen a paraszt, én ismerem. Ahogy egy kicsit jobban érzi magát, elbizakodott lesz és szemtelen!…

– Szemtelen, szemtelen! – kapott bele a szóba Pohlenberg báró, a házigazda, mint aki örvend, hogy végre valamit megértett abból, amit vendégei mondanak. – Ja, die párásztok, die oláh párásztok, verdammt nocheinmal! Mind felákásztani kellene! Mind! Räuberbande!

És dühösen hadonászott a kezeivel.

A körorvos kövér arcában huncutul csillogtak a tréfakedvelő szemek. Csöndesen mondotta:

– Nem tudom, báró úr tapasztalatai ezen a téren meddig terjednek, azonban én mégis azt vallom, hogy nem annyira a származás, mint inkább a lelki képességek azok, amelyek valakit alkalmassá vagy alkalmatlanná tesznek ahhoz, hogy a kellő tudás megszerzésével az úri társadalom tagja lehessen. Az én apám például kovácsmester volt Gernyeszegen, a Teleki grófoknál…

Edömér báró gúnyosan elmosolyodott.

– Bocsánatot kérek – mondotta és megigazította a monokliját –, jelenlévők mindig kivételek.

– Persze, persze… – bólogatott csöndes mosollyal a körorvos és nem lehetett tudni pontosan, hogy mire gondolt.

– Kérlek, Gábor, nincsen igazam? El tudod-e képzelni, hogy egy közönséges parasztnak a fia éppen olyan korrekt úriember lehessen, mint akármelyikünk?

A főispán bosszúsan nézett a kérdezőre.

– Hogyne – mondotta kurtán –, el tudom képzelni.

Sonkoly Edömér egy pillanatra megdöbbent, de azonnal elkapta a helyzetet és behódolt.

– Hogyne, kérlek, tudom, mire gondolsz, persze, kivételek mindig vannak, nem mondom… de hát mondd csak, mi értelme van ennek a sok iskolának? Mire jó, hogy az a sok paraszt írni meg olvasni tanuljon? Miért kell ez?

– Azért – felelte a főispán idegesen –, hogy együtt tudjon haladni a kultúrával, ne legyen kiszolgáltatva a lelkiismeretlen kereskedőknek, s hogy kiválhasson belőle az értékes elem, amelyből az ország polgári társadalma kialakulhat.

A szolgabíró, meg a körorvos komolyan bólogattak. Sonkoly Edömér összeszorította a száját és sértődötten hallgatott. Turi Dénes nagyokat szippantott a pipából. Az öreg német pedig nagyot ütött az asztalra és folytatta megszakadt mondanivalóját:

– Tja, a párásztok. Weisst Du, diese blőden Valachen…

És szidni kezdte a cselédeit, akik nem tudnak összebarátkozni az újabb fajta ekékkel.

Szerencsére a szánkózók nagy csengés-bongással hazatértek, s a ház egyszerre megtelt lármával és kacagással.

A főispán rosszkedve mégsem oldódott föl. Érezte, hogy a ház levegője idegen, semmi köze a földhöz, melyen épült, s az országhoz, melybe tartozik. Idegen és mindenen kívülálló, akár egy elátkozott sziget. S akik benne vannak, mégis uralkodni akarnak földön és országon.

Ezt érezte Erzsébet is. Látszott, a körorvos és a szolgabíró ugyanezt érezték. Talán Turi Dénes is? Ő pipázott. Az adósságaira gondolt, amivel Pohlenbergnek is, Sonkoly-Krauszéknak is tartozott.

A három leány s a velük hazatérő fiatalság hangos léhasággal töltötte meg a szobát. Üres volt ez a léhaság és idegen számára értelmetlennek tetsző.

– Pedig mennyi tennivaló volna… – gondolta Varjassy Gábor és halkan felsóhajtott.

Szerencsére tálalták már az ebédet is.

Délután hamar hazaindultak.

– Hideg van, ha lemegy a nap – mondotta Erzsébet asszony és nem lehetett marasztalni többet.

Szótlanul ültek egymás mellett a szánban. A lovak sűrű párája fehér zúzmarát rakott a kocsis bajuszára.

A falu előtt előreszólt a főispán.

– A tanyára megyünk még, Pista.

– Igenis, instállom.

Az asszony kérdőleg az urára nézett, aztán bólintott. Nem beszéltek.

A szán áthajtott a falun. A kastélykert felhajtójánál a lovak be akartak fordulni, de Pista rájuk vágott az ostorral. Bosszankodva rázták a fejüket, a zörgők

csilingeltek ettől, de engedelmeskedtek. Hamarosan kiértek a házak közül, s a rétnél letértek a tanyai útra.

Csikorgott a hó a szántalpak alatt. A lovak lassabban futottak, a csengő is elhalkult. A nádas halott volt és mozdulatlan, ahogy elhaladtak mellette. A tó olyan volt, mint egy nagy sima rét, s a főispánnak eszébe jutott Mózsi bá', az öreg halász és eszébe jutottak a gyermekkor bódorgásai, rucázások Mózsi bá'val, és ahogy a szán a tanya útján fölfelé vitte, egyre több és több emlék rohanta meg és olyan volt egyszerre, mintha messzi útról tért volna haza.

Már a kőrisfa-sorban voltak. A fák kitárták nagy, csupasz koronájukat az út fölé, sudárak voltak és magasak, s a főispánnak eszébe jutott, hogy ott valamikor nem is voltak fák, kopár hegyoldalon ment az út fölfelé és cselédházak sem voltak és semmi se volt, csak egy puszta kis tanya a dombon… és hogy mindezt ők csinálták, ketten, az öregek. Miért?… Miért csinálták… Valószínűleg azért, hogy szép és jó otthona legyen ez a domb gyermekeknek és unokáknak. Ugyanúgy csinálták és ugyanazt, amit most ők ketten Erzsébettel csinálnak túl a másik hegyen. Milyen különös is… az ember amíg él, egyre csak azon igyekszik, hogy valami maradandót csináljon azok számára, akik a nyomába jönnek. Arra nem is gondol, hogy akik jönnek, azok mindent másképpen látnak majd és mindent átalakítanak, az egész életet átalakítják és átköltöztetik a maguk új látóköre és egyénisége szerint és tulajdonképpen szinte feleslegessé válik az, amit az ember a jövendő számára csinált, gondolt, tervezett…

– Vajon az is éppen ilyen felesleges lesz, amit én csinálok? – döbbent föl hirtelen a főispánban a kérdés. – Az én gyermekeim is mindent másképpen és elölről kezdenek? … Lehetséges az?…

És ettől a gondolattól egyszerre melege lett, izzadság lepte el a homlokát, érthetetlen aggodalom súlyosodott a gondolataira, olyasmit érzett, mint a feltaláló, aki rádöbben, hogy a találmánya, melyen egy emberöltőn keresztül dolgozott, talán nem is jó semmire, nevetséges és értéktelen.

De valami félszeg nyugtalanság továbbra is mélyen bent a lelkében maradt, s nem volt ideje elűzni onnan. Fölértek. Feszesen álló cselédházak sorfala között befutott a szán a széles, nagy istállókkal kereken épített tanyaudvarra. Ott állt a régi ház, a régi szülőház, szemben az istállókkal, a vén diófa s néhány fenyő között szerényen meghúzódva, egyszerűen, tisztán, barátságosan. Zsindelytetején vastagon pihent a hó, kéménye füstölt, léces tornácán vén kutya állott. Alacsony volt és egészen kicsiny, apró, mint egy hóban guggoló öreg-öreg asszony. S a főispán szánja megállott előtte.

A vén kuvasz lejött a tornácról s vakkantott néhányat, farkcsóválva, rekedtes hangon. Az ajtó kinyílt s a küszöbön ott állott kopott, zsinóros fekete ruhában, csizmában, öreg Varjassy István. Kis kék szemével hunyorogva nézett a szán felé, fején kis fekete házisapka, mely alól néhány gyér fehér hajtincs lógott ki a füle mögött. Kezében hosszú szárú pipa, bajusza, szakálla fehér, tartása hajlott.

– Te vagy az, fiam? … Na, gyertek bé, nehogy megfázzatok. Hideg idő van, ez a szamár vén Birtalan azt mondja, ilyen még nem volt, de az szamár; hát hogyne lett volna, emlékszem én, hogyne, volt még egyszer egy tél, emlékszel, Minka lelkem, mikor a kezem odafagyott volt a puskához, hehehe, mikor is volt az, emlékszel te, Minka?…

Bementek a házba. Gábor kezet csókolt az apjának, aztán az anyjának. Erzsébet megcsókolta őket. A nemzetes asszony soványan és feketén a sürgölődő cselédlányt igazgatta.

– Szedd már le azokat a bundákat, fiam, tedd őket a kemence mellé, hogy melegedjenek bé. Aztán mondd meg Ambrusnak, hogy nézzen a lovak után, egy-kettő.

Az öregúr pedig csak állt a szoba közepén, kezében a pipával, kis kék szemeivel tűnődve nézett és egyre kérdezte:

– Mikor is volt az, Minka? Emlékszel-é, Minka?

– Emlékszik a keserűség – zsörtölődött az öreg nemzetes asszony –, gyertek, üljetek le, mindjárt hoz a leány egy kis kávét, bivalytéjjel. Azt szereted még, ugye, Gábor.

Ültek a szobában és a szoba olyan volt, mint régen; ugyanaz a padló, ugyanazok a bútorok, ugyanaz a pipaszag. S a szavak is ugyanazok voltak és ugyanaz volt minden tíz, húsz, harminc évvel ezelőtt, mintha az idő megállott volna, elromlott volna valahol egy rugó a világ gépezetében, s mialatt a többi megy, forog, halad előre, azalatt itt minden áll és minden mozdulatlan.

Ültek négyen a szobában. Az öregúr pipázott, az öregasszony horgolt, s ők ketten csak ültek és úgy érezték, hogy nincs mit mondjanak. Mert amiről beszélhetnének, az itt nem érdekel senkit, azt itt nem értené meg senki, olyan lenne, mintha idegen nyelven szólanának.

Az öregek lassú szóval kérdezősködtek, gyermekről, gazdaságról, ismerősökről. Az öregúr kissé nagyot hallott, neki hangosabban kellett beszélni. Sokszor nem értette meg a mondatot, olyankor szomorú szemekkel, tűnődve nézett maga elé és gondolkozott a megfejtésen.

– Budapesten voltál-é? – kérdezte Gábor.

– Voltam.

– Mostan?

– Mostan.

– Nehéz volt az út?

– Vasúton járunk Budapestre, papa!

Az öregúr elszégyellte magát, szaporán eregette a füstöt, fejét lehajtotta.

– Persze, persze, kiment az eszemből. Vasúton hát, vasúton. Azért úgy is nehéz lehet, ekkora hidegben.

– Fűtik a vonatot!

– Mit? Hogy fűtik? Ne mondjad… fűtik!…

Megcsóválta a fejét, gondolkozott.

– Fűtik, azt mondod… hej, nagyot haladt a világ… hallod-é, Minka, már a vonatot is fűtik!

– Bizony, halad a világ – hagyta rá Gábor.

– Na, csak tengelye ne törjön a nagy haladástól – szólt közbe Minka mama a kötés mellől –, s árokba ne dőtsön valamennyiteket. Gábor fiam, az adóssággal hogyan álltok?

– Fizetjük a kamatot – felelte Gábor kelletlenül.

– Ideje volna mentődni tőle, fiam. Az adósság olyan, mint a patkány, ha nem irtod ki, folyvást szaporodik.

– Olcsó pénz, kár volna most visszafizetni.

– Olcsó, olcsó. De nem a tiéd!

Megragadt a beszéd, mint kátyúban a szekér. Gábor a padlót nézte, Erzsébet a falakat. Milyen dísztelenek, üresek. Egy tükör, néhány ócska kép. S a bútorok huzata zsíros már és kopott. Hogy is lehet ilyen házban élni…

Az öregúr vette át újra a szót.

– Hát láttad-é Budapesten az én régi jó barátomat, a kedves… na, hogy is hívják csak… Villám Balázs! Villám Balázst láttad-é? Úgy szeretnék még egyszer találkozni vele…

– Papa, sze Villám Balázs meghalt a nyáron!

– Meghalt? Na, szegény, szegény… ejnye igazán… na… szegény, szegény Villám Balázs…

– Tán azt szeretnéd – szólt közbe Minka mama –, hogy minden vén szamár a világ végéig éljen? Éppen ideje volna, hogy meghaljunk már mi is, eleget nyomtuk ezt a fődet. Aki megöregszik, az már semmire se jó, pusztuljon el.

Az öregúr csak ingatta a fejét.

– Ejnye, ejnye, Villám Balázs… micsoda jó lovas volt az a Villám Balázs… emlékszel, Minka lelkem, mikor ott Pest mellett voltunk… ott volt Széchenyi is, tudod… mikor Miklós, Wesselényi Miklós azt a németet fél kézzel fölemelte székestül… hogy is hívták csak azt a falut…

– Tudja a keserűség, miről beszélsz… – dohogott a nemzetes asszony és átkiáltott a konyhába a cselédnek, hogy hozza már a kávét.

Uzsonna alatt bejött Ambrus, az udvarbíró. Tötyögve, vaskosan, ázott paraszt-szagot, condra-szagot hozva magával és téli hideg levegőt. A nemzetes asszony éppen olyan keményen és szigorúan kérdezte ki, mint valamennyi udvarbírót régen, a ganéhordásról, erdővágatásról, borjakról, süldőkről. Megbeszélték a szamosújvári vásárt, mit kellene felhajtani, mit kellene kicserélni, mustra-ökröt, tehenet. Hosszasan elvitáztak az öregek, hogy Ruzsit ki kell-e mustrálni már vagy nem, s hogy Kondor és Jámbor helyett ne vegyenek-e inkább két bivalyat. Aztán a cselédekre fordult a szó, kinek mi a baja, kívánsága. Kinek beteg a gyermeke, kinek halt meg anyja-apja, kinek van szüksége új bocskorra,

kinek jár marhatartás. Folyt, folyt a szó, lassan, széles nagy nyugalomban, mintha az egész világban semmi más nem lenne, csak ganéhordás és erdővágás, Kondor, Jámbor és Ruzsi, beteg cselédgyermek és bocskortalan béres. Mintha semmi-semmi nem volna olyan fontos, mint ezek.

A főispán hallgatta, mintha álomban hallaná szinte és olyan jó volt, olyan pihentető. Hogy nem esett szó politikáról, képviselőházról, választásról, nem esett szó pártokról, ellentétekről, vitákról: mindenkinek a véleménye olyan jól megegyezett, valóban, Ruzsit ideje kimustrálni, Jámbor és Kondor helyett bivalyakat kell venni, a Rózsi fiának be kell kötni a mellyét faggyas ruhával s a béresnek meg kell venni a bocskort. Olyan egyszerű volt minden és olyan tiszta, olyan szépen egyeztek a vélemények, béke volt és erőteljes, nagy nyugalom. Mintha nem is három öregember beszélgetett volna, hanem három világkormányzó bölcs és hatalmas király, kik ismerik az életet és tudják a törvényt: hogy mindennek az alapja a rend, a béke és az igazságosság.

Az öregúr néha odabökött pipájával az udvarbíró felé, na Ambrus, kérdezte, hát járnak-e rókák a nádnál? És Ambrus bólintott, igen, instállom, járnak, hordják a majorságot… és hangosabban mondta, hogy megérthesse az úr.

– Kimegyek, meghajtjuk, ha enyhül az idő – fogadkozott bólogatva a nemzetes úr –, meglövöm őket, meg én…

– Meg biza, instállom, meghajtjuk – bólogatott az öreg cseléd is és a nemzetes asszony is bólintott főkötős fejével –, bizony jó is lesz már, mert elhordják a csirkéket tavasszal…

Aztán Ambrus elköszönt, tisztességtudóan, nyugodalmas jó éjszakát kívánva, s otromba csizmáival kidöcögött a házból. Ahol állott, olvadt hólé maradt a padlón, s a nemzetes asszony behívta a szolgálót, hogy törülje föl.

– Ne morogj érette. Majd ha megvénülsz, utánad is feltörli valaki.

A főispán nézte apján a kopott zsinóros ruhát, anyján a fekete hárászkendőt, csipkefőkötőt, s a szíve egészen érthetetlenül megtelt melegséggel, valami furcsa, szomorú örömmel, hogy lám, az évek csak telnek és telnek, és itt mégis minden ugyanaz, a zsinóros ruha és a csipkefőkötő, a bivalytejes kávé, a pipafüst és a beszéd… és egy pillanatra eszébe jutott, hogy ez egyszer mind nem lesz többé, ez a lenézett, elmaradt, furcsa világ itt… és abban a pillanatban valami nagyon keserűt érzett, tisztán és egészen világosan érezte, hogy a helyén egy nagy üresség marad a világban, amit az ő számára nem tud majd pótolni semmi, még Európa sem, a kultúra sem, az új élet felé haladó jövendő sem.

De Erzsébet mindezt nem érezte. Unatkozott. Ásított. Búcsúzni kezdtek. A nemzetes asszonynak csak ekkor jutott eszébe, ami már napok óta a lelkét nyomta.

– Te Gábor, hallod-e, miket beszélnek? Hogy te befogadtad magadhoz ennek a doboji dászkálnak a fiát. Igaz ez?

A főispán elvörösödött. Egészen furcsa volt, egyszerre gyermeknek érezte újra magát, aki az anyja szúró szemei előtt gonosz csínyért felel.

– Brencsák fogadta föl… de ügyes ember – tette hozzá gyorsan.

A nemzetes asszony arca megkeményedett.

– Úgy. Hát mégis igaz. Én nem szólok bele a dolgaidba, Gábor. De meg kellett volna gondold, mielőtt cselekszel, hogy miféle embernek adsz kenyeret. Tudod, ki az apja: a legaljasabb gazember, akit ismerek. Ő gyújtotta föl a házunkat, ő lázította ellenünk a falut. S a fia se lesz különb. Hát nem tudtál egy rendes magyar embert kapni?

– De rendes magyar ember lesz ebből is, mama – védte magát Gábor –, szorgalmas és ügyes, és igazán nem tett semmi rosszat…

Erzsébet is beleszólt.

– Senkit sem lehet elítélni az apja miatt.

A nemzetes asszony végignézett rajta, szigorúan, keményen.

– Persze, hízelegni tudnak, s ti felültök nekik. Minket ütöttek s nektek hízelegnek. Ha azt tudnám, hogy valaha az én udvaromon ez az oláh kölyök fog rendelkezni a béreseknek, akkor még ma felgyújtanám az egészet! Én még emlékszem arra, ami volt, s kár, nagy kár, hogy ti feledni akarjátok.

A búcsúzás hangulatát elrontotta ez a jelenet. A főispán rosszkedvűen ült be a szánba. Haragudott Bács Jánosra, Brencsákra s mindenkire. Mérgesen határozta el, hogy még holnap fölmond neki.

A szán megindult, s a tanya elmaradt az estében. Kereken néma, hólepte dombok körvonalai látszottak csak, a hó csikorgott, s a szán futott a falu felé. Egy perc és minden elmaradt. Már a réten voltak, már befordultak a házak közé, már látszott fent a dombon a kastélyból kivillanó lámpafény.

Hideg volt. Összehúzta magán a bunda gallérját. A közeledő kastéllyal visszatért az élet, a gondok, tervek, célok, tennivalók… visszatértek, ellepték újra, fontos ügyek, halaszthatatlan tárgyalások, sürgős kötelességek… s már eszébe sem jutott Bács János többé.

Kivételesen még engedélyezett magának egy napot. Utána úgyis három hétig nem jöhet haza. Budapesten kell legyek – mondotta Erzsébetnek, s az asszony bólintva vette tudomásul.

– Menjen, Gábor, ha dolga van.

Erzsébet tudta, hogy ezeknek a pesti utaknak kitérőjük is van valahol. Suttogó pletykák beszéltek valami havasi házról, fent a máramarosi hegyeken. De sohasem mutatta, hogy tud erről. Erzsébet okos asszony volt. Szerette a férjét a maga módja szerint, de féltékeny nem tudott volna lenni. Szerette benne a gondos és jó családapát, az értelmes embert, a rokonszenves embert és megbízható élettársat. De a férfiakról megvolt a véleménye, ami szerelmük hűségét illeti. Tudta, hogy az ilyen házasságon kívüli vargabetű hozzátartozik a férfi életéhez, mint az étel, az ital vagy a levegő. Úgy magyarázta ezt, hogy a férfiban vannak bizonyos állati vonások. A dac, a hiúság, a verekedési ösztön, az uralomvágy és legfőképpen a

szerelem. Ezek nélkül nincsen férfi, legfeljebb az egyik küzd valamicskét ellenük, a másik meg semmit.

Erzsébet asszony egészen pontosan tudta, hogy ebből a három hétből legfeljebb egyet tölt el Gábor Budapesten, a többit annál a bizonyos asszonynál. Mégsem érzett semmi fájdalmat vagy bosszúságot. Legfeljebb egy kis diákos örömet, olyan csínytevő kárörömfélét, hogy Gábort így becsaphatja. S néha arra gondolt, milyen furcsa arcot vágna Gábor, ha rájönne, hogy ő már régen tud erről. S ilyenkor nevetnie kellett.

Hanem azért néha izgatta a kíváncsiság. Szerette volna látni azt az asszonyt. Vajon szőke-e? Vagy fekete? Magas? Alacsony? Van benne valami különös, amivel Gábort magához tudja vonzani? És ha van, mi az?

Néhány évvel ezelőtt egy színésznő volt, arról is tudott. Egészen jelentéktelen személy volt, de olyan hihetetlenül szőke és rózsás bőrű, hogy Gábor megkívánta és később alig tudott mentődni tőle. Ő tudta az egész esetet, a nőt is látta néha, s még azzal is tisztában volt, hogy mikor és milyen nehézségek árán sikerült Gábornak szabadulnia tőle, s hogy ez a szabadulás pontosan mennyi pénzébe került. Persze Gábornak fogalma sem volt arról, hogy ő mindent tud, és mennyit kellett nevessen magában, mikor Gábor gondtelt arcát látta, fejfájásról, álmatlanságról panaszkodott, s ő tette magát, hogy elhiszi, gyógyító teákat főzetett és porokkal etette szegényt.

Majd ennek is olyanformán lesz vége egyszer – gondolta Erzsébet csöndes kárörömmel –, és megint belekerül Gábornak néhány hízott ökrébe a mulatság.

S azzal nyugodtan és derűsen hozzálátott, hogy mindent gondosan becsomagoljon az úti bőröndbe, ami erre a három hétre kell. Még meleg alsóruhát is tett a táskába, amit egyébként nem szokott Gábor városra vinni, de a hegyek között jól fog jönni szegénynek bizonyára.

Azon az elutazás előtti napon följött az öreg pópa, Muresán Indrei a faluból. Kopott, pecsétes ruhában, gondozatlan szakállal botorkált föl, s az inas csodálkozva kérdezte tőle, hogy mit akar.

– Búcsúzni akarok – nézett zavaros tekintettel Muresán Indrei az inasra –, azt mondja meg. Búcsúzni akarok.

A főispán a nappaliban fogadta, leültette, szivarral is megkínálta.

– Csak nem megy el innen, tisztelendő úr? – kérdezte szívesen.

A pópa nézte a főispánt, nézte s a tekintetében volt valami furcsa, valami zavarosság.

– Elmegyek – bólogatott komolyan, s a szemét le nem vette a főispán arcáról –, elmegyek…

– S hová megyen, tisztelendő úr?

– Hová megyek? – a pópa fölkapta a fejét, beletúrt borzas szakállába, majd bizonytalanul legyintett a kezével. – Elmegyek. El. Messzire. Nem akarok itt maradni többet. Érti a báró úr? Nem akarok.

Hirtelen a ruhájára mutatott.

– Látja ezt a ruhát? Látja, milyen piszkos? Csupa korom, piszok. Ez mind a tűztől van, azért nem maradok. Ahova érek, mindenütt korom van. Akárhova nyúlok a kezemmel, fekete lesz. Fekete. Nézze. Akárhogy mosom, nem jön le a feketeség.

S mutatta a kezeit. Ráncosak voltak, de tiszták. A főispán egyre növekvő aggodalommal figyelte. Hiszen ez megbolondult – villant át a fején. Muresán Indrei csüggedten legyintett.

– Persze, nem lássa. Nem is láthatja, még kicsi volt akkor. De az öreg báró úr látná! Az öreg báróné is látná. A báró úr most is azt hiszi, hogy az öreg Muresán Indrei bolond, pedig nem az. Az öreg báró úr tudná, hogy nem vagyok bolond. Az öreg báróné is tudná. Ők látnák, hogy fekete vagyok a koromtól, ő mindig is látták. Fekete a kezem, az arcom, a ruhám és nem tudom lemosni. Nem látszik és mégis fekete és mégsem tudom lemosni. Tudja, mi ez, báró úr?

Előredűlt, közelebb hajolt, mutatóujját fölemelte szája magasságáig, úgy súgta, rekedten:

– Ez az Isten, báró úr…! Az Isten, aki bennem van… az Isten!

Úgy maradt egy darabig, előrehajolva, fölemelt mutatóujjal. Arcán rémület volt. Aztán összecsuklott, magába roskadt, s egyszerre nagyon-nagyon öreg lett Muresán Indrei.

A főispán aggódva nézte.

– Ne hozassak doktort, tisztelendő úr? Rosszul érzi magát?

A pópa fölnézett rá, aztán megcsóválta a fejét s legyintett.

– Nem, báró úr, nem vagyok én beteg. Bolond sem vagyok, amért öreg vagyok, s amért megláttam az Istent. De báró úr ezt nem érti, ezt csak az öreg báró úrék érthetnék. De oda nem megyek el. Én nem bocsánatot kérni jöttem, én nem búcsúzni jöttem. Én azért jöttem, hogy mondjak valamit a báró úrnak. Egy tanácsot mondjak.

Lehajtotta a fejét, néhányszor végigsimított a szakállán. A parkett kockáit nézte, s amíg beszélt, azokat nézte végig.

– Báró úr – kezdte rekedtes suttogással –, amit én tettem, azt megtette volna más is. Mindenki, aki román. Hogy fölgyújtson egy kastélyt, amiben urak laknak, magyar urak. Én fölgyújtottam. Én s a falu. Ezt a kastélyt, itten. Fölgyújtottam. Egy egész hétig égett. Égett, füstölt, fekete volt minden tőle. Én néztem és örvendtem… és én is fekete lettem, báró úr.

– Fekete lettem. Tudja, báró úr, ha az ember valamit nagyon akar, akár jót, akár gonoszat, akkor már előre leszámol az Istennek. Én is leszámoltam. Azt hittem, hogy leszámoltam. Gondoltam, bűnös leszek, pokolra jutok. De nem lesz itt többet kastély, és a románok lesznek az urak ebben az országban. S ezt én csinálom, s akkor nem baj, ha én bűnös is leszek és elviszen az ördög.

– De nem úgy lett, ahogyan gondoltam. Az Isten legyőzött engem. Újra fölépítette a kastélyt. Mert nem a báró úr építette föl, nehogy azt higgye. Az Isten építette föl, hogy engemet legyőzzön. És most itt a kastély, éppen úgy itten van, mint azelőtt… csak énbelőlem lett bűnös ember, fekete kezű ember, fekete arcú ember… énbelőlem… és a faluból, a románokból, akik ott voltak, és akik csinálták, amit én mondottam… hát ez a borzasztó, báró úr…

– Ha az ember odaadja valamiért a lelkét… odaadja az ördögnek… és az ördög becsapja… az Isten megtréfálja… mit tehet akkor az ember?

Muresán Indrei fölemelte a fejét és egyenesen a főispán szemébe nézett egyenesen, mereven a szemébe.

– Én azért jöttem, hogy megkérjem a kegyelmes főispán urat… megkérjem… öljön meg engemet, báró úr!

– Mit csináljak? – hökkent meg a főispán.

– Öljön meg! – súgta eszelősen a vén pópa. – Engem és ezeket mind! Tegyen ítéletet rajtunk!

– Istené az ítélet – mondotta a főispán zavartan.

– Éppen azért! Szemet szemért! Fogat fogért! Azt mondja az írás! Tegye azt velünk is a kegyelmes báró úr, amit mi tettünk a kegyelmes báró úr apjának vagyonával! Pusztítson el minket, égessen föl minket, hogy vezekelhessünk a bűneinkért s legyen a lelkünknek Istenben nyugodalma…!

Nézték egymást hosszasan. Aztán a főispán lassan s komolyan megszólalt.

– Tisztelendő úr, ami eltelt, az eltelt, s az ítélkezés Isten dolga egyedül. Itt újra rend van és békesség, s ebből megtanulhatja mindenki, hogy az igazság ellen nem lehet fegyverrel támadni. Mi nem bántjuk a románokat. Éljenek közöttünk tisztességesen és békében, legyenek jó polgárai ennek a hazának, s mi nem teszünk kivételt velük. Szabad országnak minden népe egyformán szabad…

Az öreg pópa fölugrott. Szemei lázban izzottak, szakálla borzoltan meredt a főispán felé. Hangosan kiabálta:

– Hát nem látják, hogy mi van itten? Nem látják? Azt akarják, hogy csupa bűnös ember legyen itt? Fiaink is, unokáink is bűnösek legyenek, fekete kézzel járjanak és fekete arccal és ne leljen nyugodalmat a lelkük? Hát nem látja, báró úr, hogy itt újra tűz lesz és újra tűz lesz, és ameddig a világ fennáll, mindig csak tűz lesz, ha a bűnösnek örökösen megbocsátanak?

– Én azt akarom, hogy az én népem elmenjen innen! Én azt akarom, hogy az én népemet elűzzék innen, elverjék innen, ha kell, megöljék, kipusztítsák, csakhogy elkergethessék innen! Mert ennek a népnek nem itt van a hazája, báró úr! És akármilyen igazságos is legyen egy ország, ha másé, akkor nekem nem lehet hazám! És jaj az olyan népnek, amelyiknek nincsen hazája! Annak fekete lesz a keze és fekete lesz az arca, mert el kell adja lelkét az ördögnek!

A főispán is felállt. Felhúzott szemöldökkel, kicsit gúnyosan nézett a papra.

– Tisztelendő úr politikai felfogása kissé különös. Mi nem bántjuk a nemzetiségeket, amíg híven engedelmeskednek az államhatalom parancsainak. Öldökölni, gyújtogatni pedig nem enged erkölcsi és emberi érzületünk. Minden bűn önmagában hordozza büntetését. Mi megbocsátottuk a múltak vétségeit tisztelendő úr népének. Hogy Isten megbocsátja-e vagy nem, azt tisztelendő úr jobban tudja, mint én. Ami pedig a jövőt illeti, biztosítom tisztelendő urat, hogy ebben az országban többé semmiféle tűz nem lesz.

– De velünk mi lesz, báró úr? Velünk! Románokkal! Fekete marad a kezünk? Fekete marad az arcunk? És sohasem lesz hazánk? Sohasem lesz tiszta a lelkünk? Soha nem büntet meg senki ebben az országban, ha bűnt követünk el? Hogy megtisztulhassunk a szenvedésben?

A főispán szája körül gúnyos mosoly rezgett.

– Tisztelendő úr, ez az ország nem büntetéssel, hanem szeretettel neveli gyermekeit, emberséggel és türelemmel. S aki méltatlan lesz ehhez, az megbűnhődik saját lelkiismeretében. Azt hiszem, ilyennek írja le a Szentírás Isten országát is, tisztelendő úr jobban kell tudja, mint én. S mi ebben a földi életben ugyebár arra kell törekedjünk, hogy minél jobban megközelítsük ezt.

Muresán Indrei egy pillanatig csodálkozva, szinte ijedten nézett a főispánra. Aztán legyintett, megfordult s az ajtó felé indult. Onnan dörmögött vissza.

– Isten országát talán lehet vezetni így… de földi országot, azt nem lehet, báró úr… azt nem lehet bizony…

Morogva ment le a lépcsőn, még a kertben is egyre dünnyögött. Mikor hazaért, a cselédet elkergette s bezárta maga mögött az ajtót. Este még látták, akik az ablaka előtt elhaladtak. Térdelt a padlón egy szál gyertya mellett és imádkozott.

Reggel, mikor jött a cseléd, hogy tüzet tegyen a konyhán, zárva volt a ház. A zörgetésre senki sem felelt. Később mások is jöttek és betörték az ajtót. Muresán Indreit ott találták a belső szoba ajtaján, fölakasztva. Szája tátva volt, borzas szakállára ráfagyott a nyál. Szemei mereven egy pontra néztek s úgy dülledtek ki, mintha valami rémületeset látnának.

Bizonyára az ördögöt látta meg, halála pillanatában Muresán Indrei. Az emberek, akik koporsóba tették, legalábbis ezt suttogták egymás közt. S szapora kézzel vetették a keresztet.

4

A tiszttartó-ház kéményéből vastag, fehér oszlopban szállt fölfelé a füst. A fekete-kék esti égboltra, melyet itt-ott kiszurkáltak már a csillagok, úgy rajzolódott föl, akár egy hosszú ösvény, melyet égi gyermekek szánkója taposott, s melynek vége beleolvad a magasságba. Arra tévelygő falubéli ember, aki ezt a különös égbe szálló fehér vonalat látta, azt gondolhatta volna, hogy a tiszttartó-ház belső

szobáiban szent életű emberek imádkoznak, s így üzennek föl Istenhez a föld dolgairól, azon a téli estén.

Pedig szó sem volt erről. A tiszttartó-ház nappali szobájának széles ebédlőasztalán borosüvegek állottak, s az asztal körül ingujjra vetkőzött férfiak ültek, szám szerint négyen, s verték a kártyát. Pipafüst és borgőz töltötte meg a szobát vastagon. A tiszttartóné olykor az ablakhoz ment és fél szárnyát kitárta, hogy ritkuljon kissé a levegő. A tiszttartó ilyenkor megtörülte csíkos ingujjával izzadó arcát és hátraszólott a válla fölött.

– Mi az, fiam, meg akarsz fagyasztani?

Erre, akár jelszóra, Eszterke felkelt a kisasztal mellől, hol valami csipketerítőn dolgozott, a kályhához ment, s a prüszkölő parazsat megtömte fával.

Négyen birkóztak a kártyával s a borral. A tiszttartó maga, Bács Jani, az ispán, Aufbauer úr és Franyek Zoltán, a jegyző. Ingujjban voltak valamennyien, Brencsák még a nyakán is kigombolta a csíkos inget, s szőrös mellén izzadságcsöppek fénylettek. Aufbauer úr sovány hátán lötyögött a nadrágtartó, nagyokat nevetett, szájából ilyenkor odvas fekete fogak bukkantak elő, szélesek és lapátosak, akárha lónak a fogai lettek volna. A kis sovány jegyző olyan komolyan ült ott, mintha hivatalos dolgát végezte volna. Szemüvege alól hol a lapokat, hol a többiek arcát nézte. Nadrágja melle közepéig ért, s olyan volt, mintha mellkasa nem is lett volna, csupán a nadrágtartó két szárával egy hosszú hasat akasztott volna a nyakába. Bács Jani rövid, vaskos karjain még az ingujját is föltűrte, barna arca zsírosan fénylett, és legfőképpen a poharakat ügyelte, hogy melyik üresedik.

Brencsák kiveresedve verte az asztalt.

– Na, egy tököt! Na, még egyet! Na még! Adut! Adut! Hát ez! Viheted a francba a makk ászt! Így kell ezt kijátszani!

Aufbauer úr nevetve csóválta a fejét, fekete fogait majd kiejtette a szájából.

– Disznód van te, mindig mondottam, hogy disznód van!

A kis jegyző ügybuzgó komolysággal nézett a szemüvege mögül.

– De ha Bernát azzal a makkal idejében kijő, nem csinálod meg. Nem létezik.

– Mondhatsz, amit akarsz – recsegett a tiszttartó –, akkor is még itt volt a piros tízes! Azt nem nyelted volna le, höhöhö! Tölts már, Jani, szentségit a fejednek!

Az asztal fölött függőlámpa égett, s odébb a kisasztalon egy másik, annál dolgozott Eszterke s a tiszttartóné a kelengyén. A tiszttartóné pöttyös fekete ruhát viselt, mely hízásra hajló termetét kedvesen kidomborította. Kontyából egy hajtű furcsán kiállt, szeplős, kövérkés nyaka szinte illetlenül szökött ki a ruha kivágásából. Mozgékony kis asszony volt a tiszttartóné, hol itt volt, hol ott. Olykor a konyhába ment, olykor az iroda melletti kis szobába, melyet tulajdonképpen uradalmi vendégszobának építettek, de most az osztováta állott benne, melynél Rebi, a béresasszony a kelengyénekvalókat szőtte.

Amióta Dobojból átköltözhettek az új tisztilakba, Brencsákné nem győzött betelni a szép új lakás tágasságával. Rendezési szenvedélyét, mely minden asszonyi lélek mélyén kisebb-nagyobb mértékben megtalálható, naponta kiélte. Hol a hálószobát rendezte újra, hol a nappalit, a fiókokat, a szekrényeket. Hol a kamarát, a konyhát, a cselédszobát, a vendégszobát. Egyedül az irodában nem mert rendezgetni. Urának tekintélyes foglalkozását az őserdők szerencséjének babonás félelmével tisztelte. Százszor elmondta a tanítónénak, a jegyzőnének, sőt még Áziknének is:

– Jaj, lelkem, én az uram dolgaiba nem ártom magamat. Még csak hozzá sem szólhatok. Nagy tudományos ez az én uram, a maga gazdasági politikájával, meg mindenfélével. Én lelkem még a közelébe sem megyek az ő sok könyvének, írásának, ezer holmijának. Csak nézem a szomszéd szobából, hogy néha fél éjszakán keresztül mind ír abba a rengeteg sok könyvbe… jaj, lelkem, én nem ártom magamat azokba!… Férfidolgok azok!

Hanem aztán az asszonydolgokban annál életrevalóbb volt Brencsákné. Alig telepedtek meg a varjasi uradalomban, máris felállította az osztovátát, volt gyapjúja, lene, kendere, minden, ami kellett. Rebi szőtt éjjel és nappal, a béresasszonyok fontak, gombolyítottak, tojást hoztak, kotlót ültettek, ezt-azt csináltak s Erzsébet asszony nem győzte csodálni, hogy a tiszttartó feleségének hamarább van csirkéje, mint neki, több vászna van, jobb pokrócai készülnek… hát igen, Brencsákné határozottan ügyes asszony volt.

Eszterke félszemmel a csipketerítőn dolgozott, félszemmel Janit nézte, ahogy csupasz karjaival az asztalra könyököl, ahogy a kártyáját nézi, ahogy leüti az asztalra, ahogy fürgén felugrik és bort tölt. Szemében, ahogy a fiúra nézett, éppen olyan feltétlen tisztelet ragyogott, mint anyjáéban, mikor az urának rengeteg tudományára tett parádés célzásokat a többi asszonyok előtt. Eszterke csodálta a vőlegényét. Csodálta erejét, mely kurta és vaskos karjaiban lakott s vállaiban, mikor futva vitte föl a zsák búzát a gabonás emeletére. Csodálta hetyke bátorságát, már azt is, hogy őt azon az éjszakán Iványban meg merte csókolni. Egyáltalán annak az éjszakának az emléke, illetve pontosabban a sarjúboglyáé, melybe akkor estek, elevenen élt és kísértett benne, mint egy borzongató és izgalmas ígéret, s ha eszébe jutott, meg kellett nedvesítse nyelvével az ajkait, mert kiszáradtak.

Eszterke igyekezett gyakorlatilag is fölelevenítení annak az éjszakának szédítően kellemes emlékeit azáltal, hogy alkalmat keresett Janival a kettesben maradásra. Azonban a mamának áspis-szemei voltak, és úgy látszik, bőséges tapasztalatai, mert egy pillanatra sem hagyta magukra őket. Így Eszterke meg kellett elégedjen a sovány emlékekkel s az epedő sóhajokkal, melyeket sűrűn küldözgetett az asztalra könyöklő ifjú felé.

Az ifjú egyébként elemében volt. Máris a családhoz tartozónak érezte magát, s cinkosnak az uradalom dolgaiban. Cselédfogadások, részesföldek dolgát együtt beszélték meg, s a megbeszélésekbe nem egyszer belevették az öreg dászkált is,

mint a helyi viszonyok alapos ismerőjét. A dászkál ilyenkor úgy viselkedett, mint akit nem nagyon érdekel a dolog. Véznán és kopottan üldögélt a tanácskozók mellett, sovány madárfejét lelógatta, s olykor rántott egyet-egyet a vállán. Ezt megfogadhatjátok… azt nem ajánlom… ez megérdemli a pártfogást… az rest ember… De belül csupa figyelem volt ilyenkor, mint az ugrásra készülő macska, s a krajcárosan mért szavakat okosan válogatta, hogy az jusson be, akit ő akar. És kit akart? Istenem. Az uradalom cselédei között szinte nem is volt már magyar.

Csapkodták a kártyát.

– Itt az adu! – ordította Brencsák. – Esment! S esment! Na, az anyád ne sirasson, filkó! Vigyed!

Az uradalom bora pedig fogyott az üvegekből.

Úgy egy órával lámpagyújtás után bejött a cseléd.

– Az öregbéres akar beszélni a tekintetes úrral – mondotta.

– Mi baja van? – horkant fel Brencsák a kártya mellől. – Jöjjön bé!

Az öregbéres bejött. Szép szál magas ember volt, doboji magyar ember. Még az öreg nemzetes urat szolgálta annak idején, onnan került át.

– Na! Mi bajod van?

Az öreg tisztességtudóan megállott a küszöbön, kezében a sapka.

– Engedelmet instállok, tekintetes úr, az egyik ökör beteg.

– Mi baja van?

– Nem kérődzik.

– Mióta?

– Reggeltül.

– S most szólasz, te marha?!

– Vártam a tiszttartó urat, hogy tán kigyün az istállókhoz máma…

Brencsák kivörösödött.

– Mert restek vagytok mind és csak tátjátok a szátokat, ahelyett hogy gondolkozzatok! Asszony, adj egy deci seprőpálinkát. De nehogy megigyad, te! Töltsd az ökör szájába, eridj. Egyéb van-e valami?

– Itt vannak instállom az emberek is, dél óta.

– Miféle emberek?

– Hát ezek, a részesek. Istvánék, meg a doboji Márton.

– Nem megmondtam nekik, hogy jöjjenek máskor! Most nem érek rá. Majd megizenem, hogy mikor jöjjenek.

– Azt mondják, a tiszteletes úr küldötte őket…

Brencsák ökle lecsapott az asztalra.

– Hát ki itt az intéző? A pap vagy én? Eridj, Jani fiam, zavard el őket.

Jani letette a kártyát, kabátját a vállára vetette, felhajtott még egy pohár bort, s kiment. Az öregbíró utána. Brencsák töltött magának.

– Majd megtanítom én azt a papot! – fújta. – Előbb felbosszantja a bárót ellenem, aztán nyakamra küld egy rakás rossz parasztot. De majd elintézem a baját,

csak jöjjön a legeltetés ideje. Behajtatom a juhait az erdőből, mert oda szokta küldeni őket tavasszal. Adok neki tilosban legeltetést. Majd akkor fusson a báróhoz, az is másképpen fog reá nézni. Tölts magadnak, Zolti. Szervusz.

A jegyző savanyúan bólogatott.

– Sok baj van ezzel a pappal, az bizonyos. Minap is a községi tanácsban milyen lármát csapott. Hogy mért nem adtam a bikatartást Balla Ferencnek, mért adtam Tománnak. Hát mi köze ehhez egy papnak? Nem igaz? Ő a jegyző vagy én vagyok a jegyző?

Jani visszajött. Lelökte a kabátját.

– Elküldtem őket. Egy levél is volt náluk a paptól. Itt van.

Négyrét hajtott kockás papirost lökött az asztalra. Brencsák utána nyúlt nagy szőrös kezével, kibontotta s félhangon olvasni kezdte. Kezeit messzire ki kellett nyújtsa, mert távollátó volt.

– Ked-ves… Gusz-ti… itt kül…döm az embere…ket. Akikről a… báró úr… rendel… kezett. Mejé… megé… megérdemlik a legjobb helyet, mert hű… hű… hűséges magyarok voltak… negyven hold kapálást és negy-ven hold… hát még mit nem… kaszá-lást adjál ne-kik. Tisz-te-lő hí-ved Hol-ló Já-nos lel-ki-pász-tor… hogy tisztelnéd az öreganyád térgyit. Hallod, Jani? Negyven holdat! S még hogy a legjobbat! Mert megérdemlik. Hát azt majd én mondom meg, hogy mit érdemelnek s mit nem. A Dombokköze ki van már adva?

– Nincs még. Nem kellett senkinek. Azt mondják, sovány.

– Hásztán sovány. Amilyen van. Ezt adjuk nekik, érted, Jani? Hogy ne járjon a szájuk. S kaszálót kapnak a tó mellett, a sátéból. Érted?

– Kevés. Alig tíz hold az egész. Nem lesz baj érte?…

– Hát aztán? Mit tegyek? Ha nincs! Vegyen még földet a báró, ha mindenkinek akar juttatni valamit! Különben is, mire hazajön, elfelejti az egészet. Na osszad, Bernát. Lássuk, miből élünk. Asszony! Hozz még abból a borból!

A kastélykert fölötti zsellérházban meghalt öreg Mihály. Egész télen át nyögött, fogta a derekát, tapogatta a bordáit, melyek kiállottak, mint a rossz cigánylónak. Naphosszat ült a kemence mellett, csak ült és nézett maga elé, várt. A tavaszt várta. Hogy kisüssön langyosan a nap és a fű zöldülni kezdjen, csilingeljen a bárányok nyakán a csöngettyű, kihajtsák a gulyát s ami elromlott, kijavuljon.

De a tavasz nem jött. Csak mind fújt a szél az eresztékek között, a ház néha megcsikordult tőle, mert öreg volt, akárcsak Mihály. Csak mind hullott a hó vagy fagyott, éjszakánként recsegtek a gerendák a hidegtől, s az ablak üvegét vastagon lepte a zúzmara. Az unokák is dideregve bújtak össze a kuckóban, s az apjuk, ha erdővágásból hazajött, hidegtől kimart kezein, fagy csípte orcáján csak úgy hozta be a házba a tél kegyetlen leheletét.

Későn jött a tavasz nagyon abban az évben. Öreg Mihály nem győzte kivárni. Csak ült-ült a kemence mellett, megsoványodott arcába belelógott hosszú, sárgásfehér haja, s nézte a tüzet, vagy nézte az ablak üvegét, és néha motyogott

magában. Olykor maga köré gyűjtötte az unokákat, ha jobb kedve volt, s bízott egy kicsit a tavaszban és furcsa meséket mondott nekik, egészen furcsákat, amiket gyermekfővel nem is lehetett megérteni.

Valami nagy háborúról mesélt ilyenkor mindig, ahol sokan meghaltak, és aminek egy nagy tűz lett a vége és rablás és pusztulás. Egy régi kastélyról mesélt, ami leégett, s hogy részeg oláhok hogyan gyújtották föl az istállókat, hogyan hordták szét a sok marhát, lovat, disznót… kiütötték a hordók fenekét, s vederből itták a finom úri bort… és a kasznár urat hogyan ölték meg, kiszúrták a szemeit, szegeket vertek a körme alá, karót nyomtak a hasába, s úgy húzták le róla a bőrt elevenen… az urak bujkálva jártak és gyalogosan… nem volt egy tehénre való pénzük, még a főzésre való tojást is kölcsönkérték a faluból… s az urak leültek a szegény ember asztalához, s egy tálból ették vele a puliszkát… bizony, bizony…

Hitték is, nem is a gyermekek a mesét. De azt, hogy az urak puliszkát ettek, azt semmiképpen sem hitték. Kacagtak rajta. Hogyne, az urak! S még, hogy leültek egy ilyen házban, az asztalhoz!

Öreg Mihály nem sokat törődött azzal, hogy hiszik-e az unokák vagy nem hiszik. Ő csak mondotta, mondotta. Aztán, hogy a tavasz csak nem jött, mind nem jött, egy este abbahagyta a mesét, fejét letette a bundára s elaludott. Reggel nem ébredt föl. Meghalt.

Sírját oda ásták meg a ház mögé, a legelő sarkába, Máriskó mellé. Nem nagyon látszott mára Máriskó sírja, se domb, se fejfa nem maradott utána, hogy helyét jelezze ezen a világon, de szegény embernél ez úgysem fontos. Aki tud még róla s keresi, az megtalálja az emlékezetében, akinek meg nincsen vele dolga, annak úgyis mindegy. Úgy körülbelül rámondták: itt lehet Máriskó. Aztán ástak melléje egy gödröt, s abba temették az urát. Hadd feküdjenek egymás szomszédságában, ha így tettek az életben is.

A temetésre eljött a tanyáról a nemzetes úr s a nemzetes asszony. Szánnal jöttek, a szán lentebb megállott, s ők karonfogva felballagtak odáig csöndesen, öregesen. Más nem is igen volt a temetésen, csak éppen a két fiú, ki-ki a maga családjával. Sírás se volt, mert mit lehet siratni egy öreg emberen, aki amúgy is halni való volt már, aki fölött az élet eltőtt, s csak teher volt ő is a világnak, s a világ is neki.

Hideg volt, a pap sietve elmondta a magáét, aztán hányni kezdték a göröngyöt a koporsóra, fagyottan kopogott a föld, s lassan kinőtt a hóból egy sárga halom, öreg Mihály utolsó földi nyoma. Mely itt van még egy darabig, ezen a tavaszon látszani fog, úgy-ahogy nyáron is, aztán benövi a fű, földje megroskad, marha tapos rá, legeli, s egy-két év után úgy szaladnak át az unokák fölötte, mintha egyéb se volna ott, csak virágos mező.

A két öreg ott állott a sír mellett, nézték, nézték s az életre gondoltak, arra, ami eltelt. Nézték a töpörödött kis zsellérházat, s eszükbe jutott az a régi novemberi este, mikor a hóstáti fuvaros szekerén megérkeztek ide… nézték a

kőrisfákat s mögöttük az új, idegen kastélyt… aztán arra gondoltak, hogy szép volt, ha nehéz is volt… de újra elkezdeni nem volna jó, nem volna értelme.

Álltak ott sokáig. Már a pap régen bevégezte a dolgát, már a sírások is bevégezték, az emberek ácsorogtak és nézték, hogy mi lesz… a pap toporgott, mert fáztak a lábai, a gyermekek kezdtek a ház felé húzódni, körmüket fújták… s ők még csak álltak és néztek az élet után, ami elszállt, hogy helyet adjon valami másnak.

Aztán az öreg nemzetes úr megmozdult, lehajolt, fölvett egy sárga göröngyöt, kicsit forgatta a kezében, majd szétmorzsolta s visszalökte a többi közé.

– Na, Mihály – mondotta halkan, rekedten s nagyon öreg hangon –, te már befejezted a magadét. Legyen veled az Isten ezentúl is.

Azzal karon fogta a nemzetes asszonyt, s megindultak lassan, öregesen vissza a szánhoz. A szánból még egyszer visszanéztek a horpadt födelű zsellérházra, mely valaha az övék volt s Mihály lakott benne, s most, hogy a Mihályé lett, nagy bajosan reá íródott, most majd más lakik benne. Megnézték még egyszer jól, hogy el ne feledjék, ha utoljára látnák. Aztán odaszóltak csöndesen a kocsisnak:

– Mehetünk, Gergely.

Nem szóltak egymáshoz, de érezték mind a ketten, hogy így lesz ez majd a végén is: utoljára megnézik a világot, azt, ami kedves volt belőle, amiért érdemes volt tenni ezt, meg azt… megnézik jól, hogy ne feledjék el, aztán valami láthatatlan kocsisnak halkan odaszólnak:

– Mehetünk, Gergely…

S halk suhanással, alig észrevehető módon, elmarad az élet.

Alig temették el öreg Mihályt, néhány nap múlva már üzent a tiszttartó fiatal Mihályhoz. Jöjjön be, mert szava van vele.

Az irodán azt mondta neki:

– Ide figyelj, Mihály. Akarsz csordás maradni? Akarsz békében élni?

– Már hogyne akarnék, instállom – felelte Mihály

– Akkor ide figyelj. A báró meg akarja venni tőled a telket, amit az öregre írattak. Mit kérsz érette?

Fiatal Mihály vállat vont. Ha a báró meg akarja venni, úgyis megveszi. Mit szóljon ő hozzá.

– Adjon a tiszttartó úr érte, amit akar.

– Kapsz egy tehenet, borjúval. Többet nem ér, sze a ház csak bajnak való. Jó lesz?

– Jó lesz, instállom.

S a ház visszaszállott az uradalomra. Mihály megkapta a tehenet borjúval, igaz, hogy öreg tehén volt már, de tehén. S még mielőtt a hó elment volna, egészen kitelepítették Mihályékat a házból, átrakták őket a csordához, Dobojba. A házat pedig bontani kezdték, ledöntötték, eltakarították. Öreg Mihály fölött alig roskadt egy arasznyit a föld, s a ház már nem volt sehol. Csak a ledöntött vályogfalak s

néhány szertehullott, feketére vénült nádkötés mutatta a helyet, ahol állott. Ahol egy embernek szállása volt egy hosszú és keserves életen keresztül, s ahonnan néhány élet elindult, hogy meghódítson magának valamit a világból.

A jogtanácsos úr mindössze egy pengő forintot számított magának az átírás végrehajtásáért.

Doctor juris Prosperjeck János úr, a főispán jogtanácsosa, méltósággal viselte ezt a hivatalt. Névkártyáján rajta állott: báró Varjassy Gábor uradalmainak jogtanácsosa. Cvikkert hordott és magas, keményített gallért. Egyáltalán, nagyon hasonlított megboldogult apjaurára, néhai jó Prosperjeck Anton bezirker úrra. Anyjától, a zsidó származású Helén mamától csupán fürgeségét és józan kalmár-szellemét örökölte, meg a kékesi házat a szatócsbolttal. Ezt az utóbbit azonban eladta egy még élelmesebb zsidónak, akit nem terhelt doktorság a pénz keresésében. Helyette aztán vett magának másikat Szamosújváron, ahol ügyvédi irodát nyitott, jogtanácsos lett s hamarosan tekintélyes és gazdag ember.

Nem hiába erőltette Helén mama, hogy ügyvéd legyen a fiúból. Nem hiába mondta: az ügyvédség, fiam, a legtisztább üzlet, azon veszíteni nem lehet. Mert miből él az ügyvéd? Abból, hogy más embernek baja van. Baj pedig annyi van a világon, hogy akárhány ügyvéd megélhet belőle. Na s ha nincs? Azért ügyvéd, hogy csináljon! Legyen valami haszna belőle, ha már annyit tanult.

Helén mama filozófiája pompásan bevált. Prosperjeck János prókátorsága aranybánya volt. Mert baj akadt elég. Testvérek veszekedtek az örökség fölött? Prókátort fogadott ez is, az is, pásztorolni a maga igazát. Persze a prókátorok győztek. Mindegyik fölszámította a maga költségeit, s az örökséget megosztották. Fele a prókátoroknak jutott, fele a testvéreknek.

Valaki nem fizette rendesen a tartozását? Prókátorhoz vitték az ügyet. Az aztán ráküldte a végrehajtót, kamatostul, költségestül dobra vert mindent, a pénzzel pedig elszámolt ügyesen. Ha maradt valami, azt megkapta a kliens. Ha nem: hát mindenesetre erkölcsi diadalát zsebre vághatta.

De persze szigorúan törvényes volt minden. Isten őrizz! Nem hiába van csavaros formája a paragrafusnak, az ügyvédekkel tart az is.

Szóval Prosperjeck János úr mások bajából lassan módos és tekintélyes polgárrá gyarapodott, akire büszkén tekinthetett a haza. Oszlopa volt ő az új társadalomnak, vállán az igazság nyugodott, meg a rend s a Szent István-i tető, mely alá bárki behúzhatta magát. Még koncot is találhatott, ha volt könyöke hozzá, s győzte ravaszsággal. Na meg, ha tudta jól verni a mellét, szavalni a Talpra magyart, siratni Kossuthot és dicsőíteni a nagy magyar újjászületést, a Kárpátoktól az Adriáig.

Prosperjeck János mindezeket nagyszerűen tudta. Hamarosan tagja lett a városi tanácsnak, alelnöke a tulipán-egyletnek s a Lelkes Fiatal Hazafiak Tekéző Társaságának tiszteletbeli díszelnöke. Feleségül vette a polgármester hatodik és legjelentéktelenebb leányát, s ezzel bevonult a magyar haza első polgárai közé.

Varjassy Gábor elégedett volt vele. Dolgait rendesen, pontosan és ügyesen igazította. Havonta egyszer kikocsizott Varjasra, átnézte a könyveket, meghallgatta Brencsák panaszait, hogy melyik paraszt hol szántott be, ki szegte meg a szerződést, ki maradt adós. Fényes fedelű, fekete noteszébe alapos gonddal följegyzett mindent, aztán visszakocsizott Szamosújvárra. Előbb természetesen tisztelgő látogatást tett a bárónénál, ha odahaza volt s a gyermekeknek is vitt néhány apróságot. Fizetését minden hónap elsején pontosan fölvette a Szamosújvár és Vidéke Első Takarékpénztárból, mely gazdagok örömére, szegények csapására abban az időben létesült mint első fokú kultúrtényező, s melynek természetesen igazgatósági tagja volt ő is.

Mióta Varjassy Gábor főispán lett, Prosperjeck János úr tekintélye is jótékonyan kiterebélyesedett. Fiatal ügyvédek tisztelettel néztek reá, bírák barátságát keresték. Jogtanácsosi tekintélye mellett megnövekedtek társadalmi érdemei is, melyeket biblikus puritánsággal támogatott a jó örmény polgárok szemében az a rendre kisarjadzó hat Prosperjeck-csemete, kiket a jelentéktelen és szürke kis polgármesterleány szült egymásután, szerény, de kitartó szívóssággal.

Mindezektől eltekintve valóban nagyon elfoglalt ember volt a jogtanácsos. Délelőtt tárgyalásai voltak, délután gyűlései, megbeszélései, tanácskozásai. Szombat esténként a Lelkes Fiatal Hazafiak Tekéző Társasága tartotta szokott összejövetelét a Korona különtermében, ahol megjelenni mint díszelnöknek kellemes kötelessége volt. Ilyenkor egy korsó sörrel a kezében hosszú és lelkes beszédeket mondott, mialatt vakító fehér és hallatlanul magas kemény gallérjában fel-alá táncolt kiálló ádámcsutkája, mellényzsebéből vastag arany óralánc fityegett s aranykeretes csíptető-szemüvege vékony zsinóron lógott alá a gomblyukából. Buzdította a köréje gyűlt aranyifjúságot a tekézés test- és lélekedző nemes mulatságára, mely a haza szolgálatára tetterős honfiakat képez. S végül emelte poharát a polgármesterre, aki kegyes volt helyet adományozni az új tekepályának, vagy a törvényszéki elnökre, aki vándordíjat létesített, vagy a tulipánegylet honleányi erényekben gazdag elnöknőire: a polgármesternére, főügyésznére, főszolgabírónéra, rendőrkapitánynéra, s a díszes úrhölgyek seregére, kik zászlót adományoztak az egyesületnek, mely alatt elfogódott lélekkel és lelkiekben gazdagon menetelhessen e város ifjú polgársága új diadalok felé. Kárpátoktól az Adriáig. A beszédet lelkes éljenzés követte s mindenki fenékig ürítette a poharát.

A jól végzett napi munka után fáradtan tért haza a családi körbe. Kényelmes papucsot húzott s karosszékében hátradőlve végigolvasta a Budapesti Hírlapot meg a Szamosmenti Tárogató legújabb számait. Miközben a hat jól fejlett csemete legalább hatvan helyett lármázott.

Végül megpaskolta az asszony szelíden terjedelmes hátát és miközben nagyot ásított, megkérdezte családfői gondoskodással:

– Na, Vilmácska, mi újság itthon?

– Semmi. Apu – felelte ilyenkor Vilmácska és barátságos kövér arcával szelíden rámosolygott.

Természetesen Prosperjeck János úr apróbb ügyektől sem zárkózott el, legfeljebb bojtárjaival csináltatta azokat. Természetes volt az is, hogy minden varjasi út alkalmával akadt egy-két aggodalmas tekintetű paraszt, aki kalapját a kezében forgatva, hosszú és körülményes mondatokban panaszolta el a tisztilak irodájában a maga bajait és kérte a jogtanácsos urat, hogy vegye pártfogásába az igazát. Ezek kivétel nélkül olyan emberek voltak, akikkel Brencsák már előre megbeszélte a dolgot, s akik önkéntes örömmel „megemberelték” a tiszttartó urat egy kotlóval, egy szakajtó tojással vagy vágni való csirkével, csak azért, hogy szóljon néhány jó szót érettük a jogtanácsos úrnál.

Ezek az emberek aztán szintén bekerültek Prosperjeck János úr híres fekete noteszébe. Így keletkeztek a Marzsinyán contra Kiss, Pavulec contra Székely perek, s talán nem is tűnt föl senkinek, Prosperjeck János úrnak legkevésbé, hogy ezekben a perekben ő többnyire a Marzsinyánokat és Pavelucokat képviselte odaadó honfiúi buzgósággal, aki ennek folytán többnyire meg is nyerték a pert.

Ilyen per volt a Rusz Dumitru contra Balla Dénes.

Balla Dénes doboji gazda volt, apái, nagyapái évszázadok óta odavalók, együvé tartozók a Birtalanokkal, Székelyekkel, Pálokkal, Kissekkel, Molnárokkal. Ennek a Balla Dénesnek az apja, Balla Ádám beteges, gyönge ember volt, olyan korán öregedő, magatehetetlen. Volt neki egy darab kaszálója az erdő alatt, valami háromholdnyi hely, amit még azokban a régi, zavaros időkben elvettek volt tőle a doboji oláhok, s hosszú ideig a három Rusz testvér használta, nagyszájú, hitvány emberek. Balla Ádám nem tehetett ellenük semmit, félt, hogy fölgyújtják, megölik, s így hagyta a dolgot. Közben a három Rusz testvér egymás között megegyezett a kaszálón, s Anton, a legidősebb megváltotta a másik kettőnek a részét pénzen, s egymaga használta az egészet. Ennek az Antonnak volt a fia Dumitru, aki már az egészet örökölte.

Közben Balla Ádám, az öreg meghalt, Balla Dénes hazavetődött s átvette az örökségét. Azon kezdte, hogy kiverte Rusz Dumitrut a kaszálóból. Rusz Dumitrunak segítségére jöttek a rokonai, Balla Dénesnek is az övéi, s olyan háború keletkezett, hogy a törvény kellett segítségül jöjjön. A királybíró meghallgatta ezt is, azt is, aztán megbüntette verekedésért az egész társaságot. Hanem a kaszáló füvét Balla Dénes lekaszálta, hazahordta. Rusz Dumitru pedig elment a dászkálhoz, a dászkál Brencsákhoz, Brencsák a jogtanácsoshoz. Prosperjeck János úr türelmesen végighallgatta Rusz Dumitrut s a tanúkat, akik esküvel bizonyították, hogy Rusz Dumitru apja pénzen vásárolta azt a kaszálót tulajdon testvéreitől. Fölvette a pert, Balla Dénest is, Rusz Dumitrut is beidézték néhányszor Szamosújvárra s velük együtt egy egész csomó embert, végül aztán ő felsége, a király nevében kimondották az ítéletet: a kaszáló Rusz Dumitrut illeti, mivel az

apja pénzért vette, s mivel harminc esztendeje már, hogy a Rusz család használja, s ez alatt az idő alatt senki törvényes panaszt nem emelt.

Balla Dénes hallgatta megütődve, hogy mit mond az ő ügyében a magyar király, a bíró szájával. Hallgatta, még az álla is leesett a csodálkozástól. Aztán megcsóválta a fejét s ennyit mondott:

– Ezt se hittem volna, hogy ő fölsége a tolvajnak fogja pártját.

Azzal kifordult a tárgyalóteremből, hogy ne is lássa Rusz Dumitruék kárörvendő pofáját. Persze a perköltségek elvitték az egyik tehenét, s a széna árát is meg kellett fizesse, büntetéssel együtt, amért erőszakkal lekaszálta. Mindezekre s kamatokra ráment a másik tehene is.

De Balla Dénes nem szólt semmit, egyetlen árva szóval sem panaszkodott senkinek. Mert ha már a király is így látja, ha már az is az oláhoknak kedvez… akkor nincsen mit szólani. De furcsa király lehet az ilyen, magyarban, annyi bizonyos. Ezen gondolkozhatott Balla Dénes.

Hanem három napra rá egy hosszú, sovány, feketébe öltözött és igen kopott ember állított be Prosperjeck János úr szamosújvári irodájába.

– Az úr ama Prosperjeck nevezetű prókátor? – kérdezte az íróasztal mögött uralkodó jogtanácsostól.

– Én lennék.

A jövevény jól megnézte, alaposan.

– S magyar ember az úr?

Prosperjeck János elmeresztette a szemét erre a kérdésre. Felállt, s közelebb ment, hogy jobban megszemlélhesse a csodabogarat. A csodabogár lábán csizma volt s a csizmába begyúrva fekete pantalló. Hosszú, fekete kabátja viseltesnek látszott, széles karimájú fekete kalapjáról hiányzott a szalag. Sovány volt és borotvált képű. Arca ráncos, nem éppen fiatal. Orra vékony és hosszú, keskeny szája fölé hajló.

A jogtanácsos megszemlélte alaposan a különös embert, aztán megkérdezte:

– Kihez van szerencsém tulajdonképpen?

A jövevény összeráncolta a homlokát, végignézett a vigyorgó bojtárokon, s csak azután felelt.

– Holló vagyok, a doboji pap. Azonban arra feleljen az úr, amit kérdeztem. Magyar ember az úr?

Prosperjeck úr teljes tekintélyében kiegyenesedett.

– Igenis, magyar vagyok.

A doboji pap azonban nem nyugodott meg ettől. Elgondolkozva csóválta meg a fejét.

– Nem tudom elhinni.

– S mért nem tudja? – peckeskedett most már bosszúsan a jogtanácsos.

– Mert aki olyasmit cselekszik, mint amit az úr cselekedett, az nem lehet magyar ember!

Keményen csapta oda a szavakat a pap. A három ügyvédbojtár elkomolyodott és összenézett. Nem kellene kidobni ezt az embert? A jogtanácsos elfehéredett a bosszúságtól.

– Miről beszél maga? – recsegte. – Hogy jön hozzá, hogy ilyeneket mondjon nekem? Tudja, ki vagyok én? Tudja-e, ki vagyok?

Előrehajolt, aprókat ütött öklével vézna mellére, úgy ismételte:

– Tudja-e, ki vagyok?

– Tudom – bólintott komoran és lenézően a másik –, egy Prosperjeck nevezetű prókátor, aki becsületes magyar emberek vagyonát átperli az oláhoknak. Oláhok hamisságának szószólója az úr. Tudom.

A jogtanácsos rikácsolt a méregtől.

– Kikérem magamnak az ilyen hangot! És felszólítom, hogy hagyja el az irodámat! Én az igazságot nézem és nem az oláhokat vagy a magyart. Nekem az mindegy. Én a törvényt nézem és az igazságot! Hordja el magát innen!

A pap csak állott komoran s nézte a pezderkedő aprócska embert. Sötéten mondotta:

– Hát elég rosszul nézte meg az igazságot, tisztelt prókátor úr, a Balla Dénes dolgában. Elég hitványul nézte meg. Az oláhok elrabolták a földjit, az úr meg szentesítette a törvénnyel ezt a rablást. Dicséretes magyar ember az úr, s derék egy prókátor.

Ez már sok volt a jó Prosperjecknek. Dühösen sziszegte:

– Hallja, ne sértegessen engem, mert megjárhatja. Mi köze az én dolgaimhoz, mi? Takarodjon innen! – s hatalmas mozdulattal az ajtóra mutatott.

A pap szemére húzta a kalapot s a szeme tüzelt.

– Hogy mi közöm van? Minden magyar embernek köze van ehhez, prókátor úr, jegyezze meg! S vigyázzon arra, amit mondok: még számon kéri valaki egyszer azt, amit ez ellen a nép ellen elkövetnek az urak. S nehogy a prókátor úr legyen az, akitől számon kérik.

Azzal megfordult s az ajtó feléindult.

– Fenyeget?! – rikácsolta képéből kikelve a jogtanácsos. – Még fenyeget is?! hát megtáncoltatom én magát ezért, megálljon! Megtáncoltatom én!

A pap megállott az ajtóban s visszafordult.

– Nézze az úr – szólt vissza komoran –, én Isten szolgája vagyok csupán és nem árthatok sokat az úrnak. De hiszem, hogy egyszer megfizet még az Isten azért, amit Balla Dénessel elkövetett. S még magyarnak meri mondani magát az úr? Phi, szégyen és gyalázat!

Azzal becsukta maga mögött szelíden az ajtót. Végigment a folyosó nyikorgó padlóján, lement a kitaposott lépcsőn, át az udvaron s ki az utcára. A kapu előtt megállt, nézdelődött. Kövér, kereskedőforma ember haladt arra, azt megszólította:

– Megbocsásson, szeretett atyámfia, hol lakik egy becsületes prókátor ebben a városban?

A kövér ember ránézett.

– Prókátor? Éppen itt van egy – s a kapu fölötti táblára mutatott.

A pap ránézett a táblára, melyen Dr. Prosperjeck János, köz- és váltóügyvéd, jogtanácsos neve ékeskedett, aztán szelíden megcsóválta a fejét.

– Én azt kérdeztem, kedves atyámfia, hogy merre lakik egy becsületes prókátor?

Az idegen egy pillanatig megütődve nézte a papot, aztán megcsóválta a fejét.

– Uram, olyan prókátor nincsen.

Legyintett s tovább indult. Néhány lépés után megfordult, újra megnézte jól a csodálatos csizmás embert, aki ilyen furcsákat kérdez, megcsóválta a fejét és dünnyögött valamit. Úgy ment végig, egészen a sarokig, míg el nem nyelte a szomszédos utca. Fejcsóválva, dünnyögve, vissza-vissza nézve.

Holló János tiszteletes pedig ott állott az utcán, tanácstalanul. Levette a kalapját, megvakarta a fejét s gondolkodott, hogy mitévő legyen. Háta mögött léptek hallatszottak s valaki megállt mellette.

– Tiszteletes úr még itt van? – kérdezte egy hang.

A pap fölnézett s egy kopott ruhás fiatalembert látott. Rövidre nyírt hajút, barna képűt, pelyhes bajszút. Megismerte. A jogtanácsos egyik bojtárja volt.

– Én itt – felelte kelletlenül.

A bojtár csak állott mellette.

– Vár valakit, tiszteletes úr?

– Várom Jeremiást, hogy elsirassuk együtt ezt az országot.

Egy ideig a bojtár sem szólott semmit. Álltak s hallgattak.

– Igaza volt a tiszteletes úrnak abban, amit mondott…

A pap ránézett a fiatalemberre.

– S ezt maga mondja?

– Ezt én.

– Prókátor maga is?

– Csak bojtár.

– S mitől lesz a bojtárból prókátor?

– Pénztől.

– Egyéb nem kell hozzá?

– Egyéb nem.

A pap elgondolkozva nézett maga elé.

– S maga megvédte volna szegény Balla Dénest?

A fiatalember barna szeme megvillant.

– Én meg, ha módom lett volna hozzá!

A tiszteletes megint csak gondolkozott.

– Hogy hívják magát, fiatal barátom?

– Kovács Ferencnek, szolgálatára.

– Jó neve van – bólintott elégedetten –, tisztességes név.

– Apámtól maradt… egyéb nem is, semmi…

A pap megindult lassan az utcán, a bojtár mellette. A sarokig mentek így, egyik se szólott. A saroknál megállt a pap.

– S mennyi pénz kell ahhoz, hogy prókátor legyen a bojtárból?

– Amennyiből két hónapig megélhet Kolozsvárt, hogy letegyen két vizsgát.

A pap hirtelen kinyújtotta nagy, csontos kezét.

– Szervusz, Kovács Ferenc, Holló János vagyok. Kiviszlek falura, gyere. A többit majd meglátjuk. Hol a cókmókod?

Egy óra se telt, s együtt fordultak be a vásártér mellett Süle Orbán korcsmájába. Kovács Ferenc zöldre festett katonaládát cipelt. A korcsmából átmentek az udvarra, onnan az istállóba.

– Ez itt a Pillangó – mutatott Holló János a csontos, öreg lóra.

– Szép neve van – bólintott Kovács Ferenc.

– Szép – hagyta rá a pap – és talál az országhoz.

– Hogy érti ezt? – csodálkozott a bojtár.

– Ezt is Magyarországnak nevezik s mégis mindenki röpködhet benne, csak éppen a magyar nem.

– Hát ez igaz – komolyodott el Kovács Ferenc.

Befogták Pillangót a szekérbe, aztán fölültek s elindultak. Lucsogott a sár a ló lábai alatt s szortyogtak a kerekek.

– Végit járja a tél – vélte Kovács Ferenc.

– Egyszer minden béfejeződik – hagyta rá a pap.

– Éppen elég baj.

– Miért?

– Mert Balla Dénes pöre is befejeződött, azon én már nem segíthetek.

A pap meglegyintette Pillangót az ostorral.

– Baj van mindég, ami segítségre szorul.

– Hát az van…

Kimérten, lassan kocogott Pillangó az öreg szekérrel, azok ott fönt a deszkaülésen billentek erre, arra, ahogy a gödrök megkívánták. A füzesi hegyek északos oldalán még fehérlett a hó, de a déli omlások sárga agyagföldje már csupaszon állott és sűrű párát izzadt a napon. Az ég tiszta volt és kék, mint a vigasztalás. Az árok szikkadt partján borzas kis pacsirták ültek s álmos szemekkel néztek szembe a nappal.

– A tavasz is eljön – törte meg a csöndet halk szóval Kovács Ferenc.

– El – bólintott a pap –, ha segítenek neki…

S fölnézett a kék levegőégre, amelyet szikrázva pásztáztak végig a napsugarak.

Na, itten vagyunk.

A falu úgy feküdt az estében, mint a lőtt farkas: mogorván, párásan, csapzottan, keserű bűzöket eresztve. Az olvadás mocska meggyűlt az utcák szélén,

nyeszlett akácok búsongtak a kerítések sarkán, sár volt és trágyalészag, és mindenhol vizek csurogtak, mocskos, sárga, rossz szagú vizek.

Kovács Feri körülnézett, de nem szólott semmit. A pap figyelte, aztán bólintott.

– Nyomorúság, az van.

– Mindenhol van.

– Na, itt lakom én.

A paplakás udvarának rozoga léckapuja nyitva volt, egyik sarka oldalra billent, mint a beteg varjú szárnya. Pillangó otthonosan fordult be rajta, egyenesen a félszer alá ment s ott megállt.

– Gergő bá', héj…! – rikoltott a pap, mire kinyílott a félszer melletti pajta ajtaja, s egy apró, bozontos öregember nézett ki rajta mogorván. Bocskor volt rajta és folton foltozott mocskos condraruha. Arca szürke volt a ránőtt szakálltól, födetlen fején borzas koloncokban lógott a szürke haj. Barátságtalanul nézett végig emberen, lovon, szereken.

– Hát hazagyütt mán…?

– Ez Gergő bá' – mutatta be Holló János tiszteletes az öreget –, vén, mogorva házőrző, de hűséges lélek. Na, jöjjön, Gergő bá', fogja ki a lovat.

– Fogom, fogom – motyogott az öreg és odacsoszogott a ló elé. Közben barátságtalanul nézegette Kovács Ferencet.

– Látom, vendéget is hozott a tiszteletes úr.

– Hoztam biza, Gergő bá'. Nagy hasznát lássa ennek a falu.

Az öreg végigmustrálta a jövevényt.

– Ennek? – kérdezte hitetlenkedve. – Osztán mi a mestersége az úrnak, ha meg nem sértem?

– Bojtár – felelt Kovács Ferenc helyett a pap.

Gergő bá' eltátotta a száját a csudálkozástól.

– Bojtár? Ilyen gúnyában akar a marhák mellé állni?

Holló János elnevette magát.

– Ez nem afféle bojtár, öreg. Ez az igazságot pásztorolja…!

Gergő bá' nagyot legyintett erre, aztán a lóhoz fordult.

– Na, akkor nem sok hasznát vesszük. Szegény embernek olyan marhája nincsen.

Jót nevettek mind a ketten Gergő bá' szaván. Közben lekászolódtak a szekérről, leemelték az ócska katonaládát, s megindultak a ház felé. Bizony a ház nem volt valami barátságos látvány. Nádfödele fekete volt és helyenként horpadt már az időtől, tornáca csupasz, egész külseje magányosságot és szegénységet hirdetett. Az ajtó csikorogva nyílott meg, mögötte korhadt padlójú, öreg szoba volt, melyben mindössze két ócska szekrény állott, meg egy pad. Ezen a szobán keresztülmentek s bényitottak a következőbe. Abban már meleg volt. Fehérre meszelt cserépkályha dédelgette a tüzet s a padlón sáros bocskornyomok mutatták,

hogy Gergő bá' tartotta benne a lelket, míg oda volt a gazda. A szoba közepén egy asztal állott, zöld házi szőttessel letakarva, az asztal közepén fekete táblájú biblia, mellette csorba vizeskancsó. A fal mellett ágy, mosdó, szekrény, könyvespolc, s az asztal körül három ócska szék. Az egész szobán meglátszott, hogy nem jár benne asszony: az ablakokról hiányoztak a függönyök, a falon nem volt egyetlen kép sem, egyetlen kis dísz, valami, ami kedvessé tudna varázsolni egy otthont.

– Van még egy ágy a padláson, azt lehozzuk – mondotta a pap, miután letették a ládát –, nem éppen paradicsom, de jó lakás. Meleg.

Holló János tiszteletes úr hat esztendeje élt már a doboji papi-laknak ebben az egyetlen szobájában. Furcsa, magányos ember volt, nem érintkezett csupán a híveivel. A környékre letelepülő polgári rend bolondnak tartotta, mert nem kereste velük a barátkozást, nem járt uzsonnákra, névnapokra, nem tett látogatásokat, nem ivott, nem kártyázott, nem adomázott: egyszóval bolond ember volt és ráadásul unalmas. Csupán a parasztjaival törődött meg a méheivel. A parasztokat tanítgatta szántani, vetni, kalangyát rakni, gyümölcsfát oltani, szőlőt ültetni, a méheket pedig órák hosszat elnézegette a kerti lugasban, ahogy dolgoztak, serénykedtek a maguk kis világában. A parasztok szerették, habár nehezen vette be a fejük, hogy miért kell ősszel már megszántani a földet, mikor tavasszal is ráérne, miért kell bajlódni a gyümölcsfával, mikor úgyis terem az, amelyikre gyümölcsöt rendel az Isten. De lassan rájöttek, hogy van sok igazság abban, amit a papjuk mond, főként ha nem a szószékből, hanem a földeken járva mondja. Megfogadták a tanácsait, lassan beoltották a mezsgyéken burjánzó vackorfákat, szőlőt telepítettek, megszántották a földeket ősszel, s észre sem vették, hogy lassanként mindenből többjük van, mint azelőtt. Mindössze egy hibáját nézték örökös rosszallással: hogy nem akar megházasodni. Hallottak valamit rebesgetni, hogy abban a Maros menti faluban, ahonnan ide került, felesége is volt, aki meghalt, vagy Isten tudja, mi történt vele: de azért mégis csak úgy illene, vélték, hogy ahol pap van, ott papné is legyen.

Holló János azonban nem törődött a szóbeszéddel. Nem járt barátkozni senkihez, sem a jegyzőhöz, sem a tanítóhoz, sem a postamesterékhez. Kijárt a falusi gazdák földjeire, tanácsokat adott, gazdálkodott az egyház vagyonán. Végezte a maga dolgát, nyesegette a gyümölcsfákat, figyelte a méheit, s esténként leült az asztal mellé s a pislákoló kis lámpa mellett olvasgatta az öreg bibliát. Tehenét, lovát Gergő bá' gondozta fizetésért, ő vágta a fát, ő ásta föl a kertet. Főzni és seperni bejárt a harangozó felesége, Ráki néne, egy jókedvű, kövér és derék öregasszony, s egyébre nem is volt szükség. Holló János meg volt elégedve így is az életével. Múltjáról, családjáról sohasem beszélt. Ha valahol szóba hozták, kikerülte a választ, arca elsötétült és másra tért át.

– Isten szolgája vagyok – mondotta gyakran – s a magyar nemzeté. Szeretnék háládatos, jó szolga lenni.

Ez volt Holló János, a doboji pap.

Vasárnap délben, templomozás után összegyűltek a doboji presbiterek a papnál. Behozták a külső szobából a padot is, s akinek nem jutott ülőhely, az állva maradott. Megtöltötték a kis szobát egészen, köhögéssel, topogással, condraszaggal.

Mikor mind együtt voltak, akkor a tiszteletes odabökött fejével Kovács Ferencre.

– Nézzék meg emberek ezt a fiatal urat.

A presbiterek megnézték jól, kicsit csodálkozva, de megnézték. A pap folytatta:

– Kovács Ferenc a neve neki.

– Isten éltesse – morogták az atyafiak, s most már a név után is megnézték, hogy miképpen illik reá.

– Ennek az úrnak az édesapja éppen olyan földmívelő parasztember volt, mint amilyenek maguk.

Erre aztán megnézték megint, most már alaposan. Némelyek csóválták a fejüket, mások bólogattak.

– Felvitte Isten a dógát – morogták egyesek.

– Derék apja lehetett, hogy urat tudott nevelni belőle.

De a tiszteletes vitte tovább a szót.

– Ez a fiatalember prókátor, úgy nézzék meg. Kisujjában van az ország minden törvénye, tudománya. Akinek az igazságát ő a kezébe veszi, annak többé nem fáj a feje miatta.

– Ez már szép dolog – bólogattak elismerően a presbiterek.

– S ez a Kovács Ferenc elhatározta, hogy mivel szegénysorból lett úr ő is, nem hagyja el a szegénységet ezentúl sem, hanem minden munkásságát arra szenteli, hogy a szegény falusi népet segítse a maga igazságának elnyerésében.

– Ez már igazán derék – mondotta hangosan az egyik öregember, s a többiek is elismerően néztek Kovács Ferencre, hogy szegény belepirult a nézésekbe.

– Hát azt szeretnék-e, hogy maguknak is legyen ilyen maguk közül való prókátoruk, aki dolgaikat a törvénynél segítse?

– Hej biz' az jó volna, tiszteletes úr… nagyon reánk férne… azt csinálnak velünk a törvény előtt, amit akarnak… hiába, ha nincs arra való köztünk…! Nincs hát, az a baj…

A pap diadalmasan fölemelte a hangját.

– Hát pedig én azért hoztam ide ezt a fiatal urat, hogy prókátora legyen a mi falunknak s magunknak, valamennyiünk támasza a törvény előtt!

Már erre egy szót se szólt senki, csak döbbenten néztek hol a papra, hol Kovács Ferencre, hol egymásra. Mintha nem tudnák, hogy jól hallották-e. A tiszteletes megnógatta őket.

– Na. Hát mit szólnak hozzá? Nem is örvendenek?

Egy fehér bajuszos, piros arcú vénember találta meg elsőnek a hangját.

– Már hogyne örvendenénk, tiszteletes úr, de inkább csodálkozunk, mert ilyen még nem történt nálunk, mióta világ a világ, hogy egy úriember azért jöjjön közénk, hogy segítsen rajtunk! Isten éltesse a fiatal urat!

Egyszeribe éltetni kezdték Kovács Ferencet valamennyien. Még a kezét is megszorongatták, csak úgy nyüzsögtek körülötte. Úgy kikérdezték nagyhirtelenjibe, hogy válaszolni is alig győzött. Hova való? Melyik faluból? Él-e az apja? Él-e az anyja? Van-e testvére? Hányan vannak? Nyolcan? Na, hogy az Isten tartsa meg és segélje valamennyit… Hogy van-e baj, amin segíteni kéne? Van bizony elég. Marcinak is meggyűlt a baja épp a múlt héten valami tinó miatt, amit eladott a zsidónak… a zsidó követeli vissza a pénzt, mert megdöglött a tinó… megdöglött hát, mert zsendelyszöget evett a széna között… azért csak nem lehet felelős ember!…

Hát Andrásékat nem kiperli maholnap az a tolvaj Pável a házból? Mert azt mondja, hogy az ő földjére építették, pedig tudja azt mindenki a faluban, hogy a méta az akácoknál van, s nem ahol Pável mondja. Úgy használták azt a földet még a nagyapáik is… Baj bizony van elég, az ember azt sem tudja, hol s mikor szakad a nyakába… bizony, nagy dolog lenne, ha valaki kézbe tudná venni ezeket, aki érti a törvény betűjét, mert az egyszerű ember csak megzavarodik attól…

Mikor már nagyon benne voltak a panaszkodásban s az örvendezésben, akkor a pap újra csöndet intett.

– Hanem álljanak meg, emberek. Még valami hibádzik. S ebben mi kell megsegítsük Kovács Ferenc atyánkfiát.

Csupa figyelemmé változtak az arcok egyszeribe. Némelyikre a gyanakvás is kiült hirtelen, az ősi, paraszti gyanakvás. Hiszen hohó… itt most arról van szó, úgy látszik, hogy adni is kell valamit… tán éppen előre… nono, álljunk csak meg s lássuk…

A tiszteletes elmondta a dolgot. Hogy két vizsga kellene még s ahhoz pénz, két hónapra való, ételre, lakásra, vizsgadíjra. Az arcok elkomolyodtak. Itt-ott összenéztek, itt-ott bizalmatlanság fészkelt a szemekben.

A pap látta a bajt, gyorsan elejét vette.

– Ide figyeljenek, presbiterek. Én úgy gondoltam, hogy kölcsönben adjuk neki ezt a pénzt, az egyház kaszájából. Ha letette a vizsgát, irodát nyit, átveszi az ügyeinket s a pénzt rendre visszafizeti. Bizony jól fogna mindnyájunknak egy becsületes prókátor, aki jó szívvel van hozzánk, tanácsot ad és megsegít, ha bajba kerülünk. Mit szólnak hozzá, emberek?

A tekintetek lassan megnyugodtak, a szemek földerültek. Így persze más. Ha az egyház pénzét kell adni, az más. Meg aztán a tiszteletes úr nem olyan ember, bízni lehet benne, tudja ő, mit csinál. S bizony, ami igaz, igaz: jól fogna egy becsületes prókátor, akihez bízvást elmehet az ember, ha bajban van, hogy né, ez meg ez esett, mit lehetne tenni…? S még hozzá ha úgy van, ahogy mondják: olyan

magunkfajta parasztból lett ember ez a prókátor. Az ilyen jobban meg is érti őket, mint az úri fajta.

A másik percben már örvendeztek, hogy milyen okos papjuk van, s mekkora szerencséjük ezzel a prókátorlegénnyel.

Így lett Kovács Ferinek irodája még azon a nyáron a szamosújvári Víz utca egyik földszintes házának alacsony udvari szobájában.

Csak egy ember nézte görbe szemmel Kovács Ferit a faluban, s ez Gergő bá' volt. Meg is mondotta egyszer:

– Az olyan embert, ki a hamisággal jár, én azt nem kedvelem!

– De Gergő bá' – förmedt rá a pap –, sze ez a mi prókátorunk az igazságot szolgálja!

Hanem Gergő bá't nem lehetett meggyőzni.

– Prókátor, prókátor. Minden pereskedésben két prókátor van, és csupán csak egy igazság. Egy közüllek mindig rosszban sántikál. Ma ez, holnap a másik. Nem adok én az olyan úrra semmit, aki az igazságot csak törvényben esméri.

S hiába járt Kovács Feri minden második héten Dobojba, hogy összegyűjtse a falu bajait, Gergő bá' rokonszenvét nem nyerte meg. Azon a júniusi délután, mikor meghozta a posta a hírt, hogy Kovács Feri letette a vizsgát, s előlépett bojtárból prókátorrá, a presbiterek örvendeni összegyűltek újra a papnál. Mikor a pénz dolgát beszélték kint a tornácon, amit most már rendre visszakaphat az egyház, Gergő bá' beleszólt a pajta mögül.

– Sok pénzüket elhordja még kendteknek ez a kevés, ami visz-szagyün.

Alig nyílott meg az iroda a Víz utcában, máris egy kötésre való baj gyűlt össze hozzá. Kovács Feri mindent följegyzett, kihallgatta az embereket, kikérdezte apróra, s minden szó mögött a színigazságot kereste. Ha rálelt, akkor aztán nekifeküdt amúgy istenigazában. Csodálkoztak a bírák eleget a lelkes fiatal ügyvéden, aki úgy dolgozik a parasztok ügyein, mintha jövendője függne tőlük.

Az első nagyobb per augusztus derekán került a kezeibe. Véletlen volt csupán, hogy nagyra nőtt, kezdetben egészen jelentéktelennek látszott. Varjason ugyanis még azon a tavaszon nekifogtak az ispánlakás építésének. Hogy miképpen sikerült Brencsáknak rávenni a bárót, hogy veje számára lakást építtessen, azon sokan csodálkoztak. De egyébként Brencsák részéről érthető volt az igyekezet: a fiatalok május óta ott laktak a nyakán, vendégszobáját elfoglalták, s a közös konyha, közös háztartás, bár még békében haladt, de eljövendő civódások fellegeit gyűjtögette a tiszttartó-ház fölött. A kis szelíd Eszterke, mintha varázsvesszővel érintették volna meg: a házasságban egyszerre önérzetessé lett, véleménye volt, beleszólt a nagyok dolgába és egyáltalában úgy viselkedett, mint aki egy sorban áll a szüleivel. Előfordult az is, hogy egyszerűen kijelentette: ő ma ezt főzeti ebédre, mert ez a Jani kedvenc étele. S ha anyuéknak nem tetszik, főzessenek maguknak egyebet.

Így aztán érthető, hogy igyekezettel fogtak neki az ispánlakás építésének.

A kőmívesmunkát Faragó András vállalta el. Április végén hozzáfogott, maga mellé vett egy segédet, négy napszámost, s június derekára készen állott a munka reá eső része: kőalapon négy helyiség. Két szoba, konyha, kamara. Igaz, hogy Brencsák eredetileg öt szobát szeretett volna, de a báró egy reggel véletlenül arra járt, beszélt a kőmívessel, megnézte a tervet, és az egészet újra csináltatta. Szerencsére még csak az alapnál tartottak és így nem kellett sokat lebontani.

Mikor a falak készen állottak, s már csak a fedélszéket várták, ami tudvalevőleg nem kőmívesmunka, Faragó András eljött a tiszttartóhoz, hogy kérje a kialkudott bért. A tiszttartó egyelőre csak a fele-öszeget fizette ki.

– Hadd lássuk előbb – mondotta –, nincs-e valami hiba a falban. Majd ha rajta lesz a tető.

Július végére a tető is fölkerült a házra, rikító piros cserépből. S már dolgoztak az asztalosok is. A ház végérvényesen kész volt.

Faragó András újból fölkereste a tiszttartót. A tiszttartó pedig elővett egy papírt és számolni kezdett.

– Kialkudott öt szobát, készült négy. A bér egyötöde tehát lemarad.

Faragó András elcsudálkozott.

– De tiszttartó úr, instállom – mondotta, s kalapját idegesen forgatta a kezében –, én azért éppen annyit dolgoztam, mert föl kellett bontsam az egész alapzatot, s lerakjam megint. Ezt ki fizeti meg nekem?

– Ennyit kap s kész – dörrent reá a tiszttartó –, s ha nem tetszik, menjen az Úristenhez.

Hát Faragó András nem ment az Úristenhez, mivel nem tudta, hogy az ország melyik részíben keresse meg. Azonban elment a Víz utcai irodába és magával vitte a szerződést is, mely szerint ő ennyit meg ennyit kell kapjon a kőmívesmunkák elvégzéséért.

Kovács Feri megnézte a szerződést. Abban az állott: „Faragó András kőmívesmester elvállalja fenti összegért az ispánlakás építésével járó minden kőmívesmunkát, saját munkásaival, mindenben szigorúan tartva magát az uradalom rendelkezéseihez.” Ennyit mondott a szerződés. Egyebet semmit. Kovács Feri megkérdezte:

– Arról nem volt szó, hogy hány szobát kell építeni s hány méter falat?

– Szó volt, hogyne lett volna – mondotta Faragó András –, de a tiszttartó úr nem vette bé a szerződésbe. Csak annyit, hogy mindenben a parancsa szerint dolgozom. Hát én aszerint dolgoztam kérem.

Az ügyvéd az íróasztalnál ült, a kőmíves az íróasztal előtt állott. Az ügyvéd kicsit lehunyta a szemét, gondolkozott, aztán ezeket mondta.

– Hát barátom, ez a maga pere nem egészen tisztességes így. Mert öt szobáról volt szó és maga ahhoz mérten alkudott. Végül mégis csak négyet kellett építeni. Ezek szerint kevesebbet is dolgozott. Aki pedig kevesebbet dolgozik, kevesebb pénzt is kap. Maguknál nem így van?

– De így van, tekintetes úrfi – bólogatott Faragó András –, azonban azt nem számítja senki, hogy én már leraktam az öt szobára való alapot, mikor a báró úr jött és letiltotta az öt szobát. És így sokat föl kellett újra szedjek, ami megint csak munka volt és újra lerakjak, ami esment munka volt. Ezt nem számítja senki!

Kovács Feri újra lehunyta a szemét

– Igaza van – mondotta végül –, ezt csakugyan nem számítja senki. És ezt még én sem számíthatom, mivel nehéz volna kiszámítani, hogy az a munkakülönbség mennyit tenne ki pénzben, amit maga azzal végzett, hogy előbb parancsra lerakta, aztán parancsra fölszedte, majd újra lerakta az alapot. Tehát elvállalom az ügyét, mely bár nem egyenes, de mégis igazságos. Na, írja ezt itt alá, aztán menjen a dolgára. A többit majd meglássuk. A szerződést hagyja itten.

Így került a varjasi ispánlakás ügye Kovács Ferihez. Kovács Feri előbb felszólította udvariasan báró Varjassy Gábor uradalmát, hogy a Faragó Andrásnak járó ennyi meg ennyi pengőforintokat nyolc napon belül fizessék ki, mert ha nem… Ezt kétszer egymás után is megírta.

Brencsák káromkodott és széttépte a leveleket. Fizetni persze nem fizetett. Így aztán perre került a dolog.

Ennek az ügynek segítségével került Kovács Feri először szembe hajdani gazdájával, Prosperjeck János jogtanácsos úrral. A jogtanácsos úr azon az álláspontón volt, hogy négy szoba, az négy szoba és öt szoba, az öt szoba. Kovács Feri ezzel szemben azt állította, hogy szerződés, az szerződés. A jogtanácsos tisztafejű ember volt, látta, hogy itt csak veszteni lehet, s ezért fölajánlotta a megegyezést. Kovács Feri csak úgy fogadta el, ha Faragó Andrásnak kifizetik a teljes összeget, s ráadásul az ő költségeit. A jogtanácsos fogait csikorgatta, mert úgy érezte, hogy igaztalanul került kelepcébe az uradalom. Hiszen öt szoba és négy szoba között lényeges különbség van. Ő is gyűrni kezdte az agyát a szerződés fölött, hogy kisajtoljon a huncutság ellen egy másik huncutságot. Végül is ezt mondta:

– Faragó András kőmívesmester és Brencsák Gusztáv gazdatiszt szóbelileg megállapodtak abban, hogy Faragó András kőmívesmester építeni fog egy öt helyiségből álló lakást és ezért a munkájáért ennyi és ennyi pengőforintokat kap. Ezt szerződésbe is vették, olyanformán, hogy Faragó András elvégzi a munkát ezért az összegért, tartva magát az uradalom rendelkezéseihez, melyeket már megkapott. Időközben az uradalom azonban másképpen rendelkezett, és ezáltal az előbb kötött szerződés természetszerűleg megszűntnek tekinthető. Az új munkára azonban megállapodás nem történt, s így az új rendelkezések szerint épített kisebb épület díja a méltányosság szerint lett kiszámítva, az előbbi megállapodást véve alapul…

Így érvelt a jó Prosperjeck János jogtanácsos úr. A bíróság meghallgatta mindkét ügyvédet s aztán – legnagyobb sajnálatára – Kovács Ferencnek volt

kénytelen igazat adni. S így kötelezte az uradalmat, hogy a Faragó Andrásnak járó pengőforintokat, kamataikkal együtt, valamint a perköltségeket megfizesse.

Az ítélet kihirdetése után a két ügyvéd együtt hagyta el a járásbíróságot. Kint a kapu előtt a jogtanácsos szembe fordult Kovács Ferivel. Föltette orrára a csíptető szemüveget, s szigorú arccal nézett egykori bojtárjára.

– Öcsém, megnyerte ezt a pert, bár lényegileg nem volt igaza.

Kovács Feri udvariasan mosolygott rá volt principálisára.

– Jogtanácsos úr hibásan fejezte ki magát, ha szabad megjegyeznem. Lényegileg nem abban volt igazam, amit előadtam, hanem abban, amit nem adtam elő.

– Hogy érti ezt? – csodálkozott Prosperjeck úr, s még a csíptetőt is levette orráról.

– Úgy, hogy a kőmívest nem azért illette meg a pénz, mert az a szerződésben ki volt számára kötve, hanem azért, mivel az új rendelkezés későn jött, s így lényegesen több munkát végzett az alapzat lebontása és újra fölépítése által, mintha kezdettől fogva négyszobás lakást épített volna.

A jogtanácsos elgondolkozott. Úgy mondta, lassan.

– Az igazságnak sok csínja-bínja van, öcsém…

– Van – hagyta rá Kovács Feri –, s a baj az, hogy az emberek vagy csak a csínját, vagy csak a bínját látják…

Abban a percben fordult be a dési útról a főispán kocsija. A főispán intett, szólt a kocsisnak s a négy ló fújtatva megállt a macskaköves járda mellett. A főispán rugalmasan ugrott ki a kocsiból.

– Éppen magát keresem, Prosperjeck.

A jogtanácsos bemutatta a mellette álló fiatalembert.

– Méltóztassék megengedni, hogy bemutassam fiatal kartársamat, dr. Kovács Ferenc ügyvéd urat, ellenfelünket a kőmíves-perben. Éppen most jövünk a tárgyalásról. A pert elvesztettük.

A főispán kezet fogott Kovács Ferivel, s komolyan és sokáig nézte.

– Úgy. Hát maga az. Hallottam már magáról.

Aztán a jogtanácsoshoz fordult. Homloka ráncba szökött.

– Elvesztettük a pert? Gondoltam, hogy ez lesz belőle. Mondtam annak a szamár Brencsáknak, hogy fizesse ki azt az embert. Tudják, hogy nem szeretem az ilyen perlekedéseket!…

A jogtanácsos görnyedve hajladozott.

– Bocsánatot kérek, méltóságos uram, én csak az intéző úrtól nyert megbízásomat teljesítettem…

– Jó, jó – vágta el a főispán a mentegetődzést –, menjünk az irodájába, beszédem van magával. Üljön föl a kocsira.

– Viszontlátásra – nyújtotta kezét a fiatal ügyvédnek –, magáról azt beszélik, hogy a parasztok ügyvédje.

– Én az igazság ügyvédje vagyok, méltóságos uram – vörösödött el Kovács Feri.

A főispán szája körül, a bajusz alatt alig észrevehető kis gúnyos mosoly képződött.

– Vigyázzon, ügyvéd úr, mert az igazság veszedelmes, ha túlzásba viszik. Robban, mint a puskapor s igazságtalanságot lövell magából… na, viszontlátásra.

Kocsiba ültek. Kovács Feri sokáig állt s nézett utánuk, míg a négy pompás szürke csattogva röpítette tova a hintót a kisváros kövezett utcáján.

5

Tavasszal megérkezett Varjasra Muresán Indrei utódja, Rádu Konstantin. Valami eldugott havasalji faluból hozták el a románok, veszekedő, kövér feleségével s diák fiával együtt. Alacsony emberke volt, rókaarcú, hegyes vörös szakállú. Mindig borzas, és örökké részeg. Ruhája csupa pecsét, szakállában ételmaradékok, s valamelyik zsebéből pálinkás üveg kandikált ki rendesen.

Harmadik nap, hogy ott volt, s berendezkedett, tisztelgő látogatásra indult a kastélyba. Feleségét otthon hagyta.

– Mit akarsz, Anasztázia? Urakhoz megyek. Nem hurcolhatlak magammal, mint valami madárijesztőt.

A kövér, és örökösen mérges Anasztázia mordult valami csúnyát, Rádu pap pedig elégedett rókamosolyával a szakálla között, vette a botját, s elindult.

A kastélykertben ragyogva ünnepelte magát a tavasz. A fiatal platánok halványszőke rügyeiket bontogatták, egyetlen lila virággá duzzadtak az orgonabokrok, s illatuktól szédülten fütyült a hazatérő sárgarigó. A serkedő fűben gyermekláncfű sárga virágai ragyogtak, mint apró kis napocskák, s az áttetsző tavaszi-ruhás kőrisek alatt kék volt a föld az ibolyától. Fenyők csúcsain vadgalambok ültek, néztek szembe a délelőtti nappal, s tavaszi vágyukat beleburukkolták a jó szagú levegőbe.

A gyermekek a kertben játszottak. Cserebogarat kergettek, s nagy, sárga pillangókat. A fölfelé igyekvő furcsa kis szakállas embert Gáborka látta meg elsőnek. Azon nyomban ugrándozni kezdett, s énekelte kiabáló ötéves gyermekhangon.

Elment a pap almát lopni,
elfelejtett zsákot hozni,
levetette a gatyáját,
teletömte mindkét száját, ujjújújújú!

Rádu pap megállt, hallgatta az éneket, aztán rájött, hogy ez neki szól. Kacagni kezdett, s megfenyegette botjával a gyermekeket.

– Vigyázzatok, mert megeszlek! Embervértől vörös a szakállam, gyermekvértől vörös! Hamm, bekaplak, s végetek!

Gáborka abbahagyta az éneklést, s megszeppenve nézte a csúnya, vörös embert, aki meg akarja enni. Rádu pap közelebb jött. Gáborka szája sírásra görbült, Margitka hátrább húzódott, de a kilencéves Istvánka elpirult, kihúzta magát, és testvérei elé lépett.

– Nem félünk magától.

– Netene – hökkent meg Rádu pap, s behúzta szakállas állát a kabátjába –, van egy késem, gyermeknyúzó, van egy fogam, gyermekzúzó… van két kezem, gyermekfogó… hamm, bekaplak, Róka Miska!

Ugrott egyet feléjük bakkecske módjára. De Istvánka nem mozdult, csak még pirosabb lett az arca.

– Róka Miska maga! Azért olyan vörös!

A pópa megállt, egy pillanatig gondolkozott, hogy menjen-e tovább, vagy maradjon-e még, de aztán tréfacsináló kedve győzött. Összehúzta magát, mint valami gonosz erdei varázsló, kezeit kinyújtotta görcsösen szétálló ujjakkal, s nagy, idétlen lépésekkel közeledni kezdett lassan a három gyermekhez.

– Átyum, bátyum, kerek tó… én vagyok a varázsló… malaccá varázsollak… a zsákomba beraklak… fuss el!

De egyik sem futott el, csak Margitka kapaszkodott ijedten az Istvánka karjába.

– Nekem bátyumozhatik – mondta Istvánka harciasan –, úgyis tudom, mi maga.

A pópa megállt.

– Hókusz-pókusz, mi vagyok?

– Oláh pap!

– Róka Miska! – visított közbe Gáborka, akinek nagyon tetszett az előbbi elnevezés.

Rádu pap egy pillanatig megütődve nézte a három gyermeket, olyan arccal éppen, mintha nem is gyermekeket látna. Aztán elővette természetes arcát.

– Na hát akkor mondják meg, báró úrficskák, hol van a kedves papa?

– Ott ni – mutatott Istvánka a kastély felé.

Valóban akkor jött lefele Varjassy Gábor az istállóktól.

– Na várjanak csak, bárócskák – mondotta vigyorogva a kis vörös ember –, ha visszajövök, megmutatom, hogyan kell cserebogárból malmot csinálni.

– Malmot? – hitetlenkedett Gáborka.

– Azt, azt. Na várjanak csak, ha visszajövök.

Azzal már szaladt is fölfele kurta lábaival, hosszú fekete kabátjában, s a botot úgy húzta maga után, mintha csak véletlenül akadt volna a ruhájához.

A főispán a lépcső alatt várta meg a különös vendéget.

– Alázatos szolgája, báró úr – köszönt vigyorogva már messziről Rádu pap, s nagyokat hajlongott, ami még bohócosabbá tette –, méltóztassék jól lezárni mindent, mert oláh pap jön látogatóba! Rádu Konstantin vagyok, az új oláh pap, méltóságod falujában. Alázatos szolgája.

A bemutatkozás mindenesetre különös volt, és a főispán alig tudta elfojtani feltörő mosolygását, mikor a kis vörös emberkével kezet fogott.

– Örülök, hogy megismertem.

De Rádu pap hevesen tiltakozott.

– Ne méltóztassék ilyet mondani. Tudom én, hogy oláh pappal találkozni bajt jelent. De én nem vagyok az a fajta – folytatta súgva, titokzatosan –, én másféle pap vagyok. Én minden reggel megölelek egy menyecskét, méltóztatik tudni… ilyen pappal találkozni szerencsét jelent!…

A veranda elé már ki volt téve néhány kerti szék, azokra telepedtek. A főispán bort hozatott és szivarral kínálta vendégét. Közben Erzsébet is előkerült a kertből, s a pópa újra bemutatkozott.

– Rádu Konstantin vagyok, kezitcsókolom, oláh pap. Tessék vigyázni kezitcsókolom az ezüstkanalakra… azt mondják, a vérünkben van!…

– Micsoda? – kérdezte Erzsébet egészen ártatlanul és inkább szánakozva, mert a tréfát egyébként is nehezen értette meg, s azt hitte, hogy valami betegségről van szó.

Rádu pap egy pillanatra elbámult erre a kérdésre, aztán elnevette magát.

– Hehehe… a lopikálás, méltóságos báróné, hehehe… de én nem olyan pap vagyok – tette hozzá gyorsan és halálos komolysággal, s még a két karját is tiltakozva nyújtotta ki maga elé –, éppen előbb mondottam a báró úrnak, én egészen másféle pap vagyok, ne tessék tőlem megijedni…

Majd újra kacagni kezdett, és szőrös mancsaival térdét verdeste. Erzsébet csodálkozva a fejére nézett, mintha azt kérdezte volna tőle, hogy „hát ezt a csodabogarat hol szedte föl?” Aztán magukra hagyta őket.

Rádu pap nyelte a bort, egyik poharat a másik után. Szívta a nagy bőrszivart, s beszélt összevissza mindenféle zagyvaságot. A nyolcadik pohárra már kijelentette, hogy ilyen finom bort csak térdelve szabad inni, s letérdelt a földre, a lépcsőházban ólálkodó cselédek őszinte tetszésére, akik oda bújtak el vihogni a különös vendégen. A kilencedik pohárhoz imádkozni kellett, a tizediket pedig éneklés nélkül nem illett volna meginni, legalábbis így mondta Rádu pap. Imádkozott, énekelt, aztán a tizenegyedik pohár után búcsúzni kezdett. Kézfogás után még egyszer benyúlt a szivardobozba, pardon, mondotta, ha meg méltóztatik engedni, egyet ezekből még elviszek, hogy megmutassam az asszonynak. Szegény, olyan buta falusi, méltóztatik tudni, nem látott még effélét. Az udvaron hirtelen eszébe jutott valami, pár lépést jött visszafele, és titokzatosan csücsörített arccal suttogta:

– Ha a híveim közül majd valakivel baj van… vagy akarna méltóságod tőlük valamit… vagy úgy ni, mit tudom én… tessék csak nekem szólani. Majd én eligazítom. Eligazítok én mindent, hogy jó legyen.

És kacsintott hozzá a szemével. Olyan volt az arca abban a percben, mint egy vén, alamuszi rókának.

A főispán nevetett, és csóválta a fejét. Rádu pap pedig döcögött lefelé a dombról, és dudorászott. Pecsétes, kopott kabátja úszott utána a levegőben, s úgy lógott mellette a bot, mintha minden percben el akarna veszi. A kertben csak elébe álltak a gyermekek.

– Ígérte a malmot, Róka Miska! – emlékeztette vékonyka hangján Gáborka.

– Hoppá-hopp! – ugrott egy nagyot a levegőbe Rádu pap. – Róka Miska vagyok, persze. Róka Miska. Malom, malom. Hol a cserebogár?

– Itt van.

Kezébe vette a bogarat, forgatta, nézte.

– Négy kell, bárócska, négy kell. Négy cserebogár. Úgy lesz malom belőle.

Került még elő a zsebekből több is.

– Huppá, huppá, niteláj, zsoake, zsoake Nyikuláj! – rázta Rádu pap markában a cserebogarakat és ugrándozott hozzá, mint valami megkergült vén kecskebak.

Aztán keresett két szalmaszálat, középen összeillesztette őket, akár egy kerék küllőit, a kerítésből letépett egy darab drótot, azzal átfúrta közbül a két szalmaszálat, s kipróbálta, hogy jól forognak-e a tengelyükön. Mikor mindez így készen volt, akkor fogta egyenként a cserebogarakat és mindegyiknek a hátuljába beleszúrt egy szalmavéget. A gyermekek feszülten figyelték a titokzatos műveletet, melyet közben huppá és hasonló szavakkal fűszerezett.

Mikor mind a négy küllő föl volt szerelve egy-egy cserebogárral, akkor elengedte őket, és csak a drót végét tartotta a kezében. A cserebogarak, szegények, kibontották szárnyaikat, és repülni igyekeztek. Röpülésüktől a kerék forogni kezdett, egyre sebesebben, és csakhamar egy zümmögő malomkerékhez hasonlított valóban.

– Niteláj, niteláj, zsoake, zsoake Nyikuláj! – örvendezett Rádu pap, mint valami vén szatír, a cserebogarak kínlódásának.

A gyermekek, különösen Gáborka, kerekre nyílt szemmel nézték a zümmögő csodát. Aztán az egyik bogár elszabadult, s a szalmák összegabalyodtak.

– Huppá-hupp! – rikoltott a pópa. – Új cserebogár kell!

Gáborka már mozdult, de akkor megszólalt Istvánka, komoly felnőtt hangon.

– Ez nem szép malom. Ez állatkínzás.

És mereven az ugráló papra nézett. A másik kettő is elkomolyodott. Álltak, s nézték a papot, aki a cserebogarakat kínozza.

Rádu pap szájába belefagyott a huppá-hupp. Arca elsötétült, mintha szégyellte volna magát. Hirtelen mozdulattal eldobta a drótot, meg az elkínzott

cserebogarakat. Egy pillanatig nézte Istvánkát, aztán megfordult, és szó nélkül kiment a kerti kapun. Az útról még egyszer visszanézett.

– Furcsa gyermekek vagytok – motyogta félhangosan, és többször megcsóválta a fejét –, nagyon furcsa gyermekek vagytok.

Szőrös, rőt arcában a két tűnődő szem Istvánkát nézte.

Rádu pap kedélyesen megpaskolta Anucát, a cselédlányt – tehette, mert felesége, a mérges és áspisszemű Anasztázia lent bajlódott a pincében a krumplival –, aztán a pálinkás üveget az asztal alá dugta és kiszólt az embereknek:

– Háj, gyertek be, testvérkék.

A testvérkék egyenként beóvakodtak a papi szobába, melynek falait ócska szentképek borították, s az ablak mellé helyezett íróasztalon ott állottak a vaskos anyakönyvek, melyek a varjasi és doboji románokról számoltak be az Úristennek. A testvérkék – szám szerint vagy tizenhatan – morcos, faggyúszagú, kihúzott ingű, bocskoros, élemedett parasztok voltak, gondterhesek és alázatosak. Zsíros hajuk hosszúra nőve fityegett a nyakukba, arcukat szőr lepte, szemük félénk áhítattal szökdöste kereken a szobát, mely templomra, s ezen keresztül Istenre és a halálra emlékeztette őket.

Rádu pap az íróasztal mögé állott, s szemeit végiglegeltette rajtuk, mint jó pásztor a nyáján. Két kis ráncos, szőrlepte kezét paposan összefogta a hasán, s borzas szakállával, mely vörös volt és borszagú, kedvesen bólogatott nekik.

– Na frátyicule – mondotta, s ehhez a szóhoz gyermekesen összecsücsörítette az ajkait –, na testvérkék, hát eljöttetek?

– Eljöttünk, domnule parintye – dörmögték néhányan a testvérkék közül, mialatt otrombán és nehézkesen elhelyezkedtek a falak mentén, s ahol lehetett, hogy mind beférjenek a szobába, melyet egyszerre megtöltöttek valami áporodott birkaszaggal –, eljöttünk, atyácska úr.

Az atyácska úr bólogatott, s nézte őket, egyenként mustrálgatta valamennyit, aztán gürüzdölt egyet a torkán, s belekezdett:

– Testvérkék, jó emberek, azért hívtalak itt össze benneteket, kik nagyobbak vagytok a többiek között, okosabbak, értelmesebbek – az emberek szemlátomást híztak ezektől a szavaktól, egyenesebben tartották magukat, ruhájukat megigazították, s igyekeztek mentől értelmesebb arcot mutatni –, azért gyűjtöttelek itt össze, hogy megismerjük egymást. Én benneteket, akik ennek a népnek első emberei vagytok, akik ismeritek és vezetitek ezt a népet, akik, ahogy látom, mind istenfélő, derék románok vagytok, s ti engemet, aki az Úristent képviselem közöttetek, s az Ő törvényeinek betöltésén őrködök.

Itt szuszogott egyet Rádu pap, az emberek pedig bólogattak engedelmesen, s megkövéredve a sok dicsérettől.

– Azt akarom, testvérkék, hogy békességben és jóakaratban éljünk mi együtt ebben a két faluban. Én végzem nektek azt, amit az Úristen nekem végezni rendelt, keresztellek, esketlek és temetlek benneteket, hogy derék keresztényekhez méltóan

kerülhessetek majd az Úristen felséges színe elé. Ti pedig végezzétek azt, amit számotokra rendelt: járjatok el a templomba, imádkozzatok, legfőképpen pedig fizessétek rendszeresen azt, ami a papnak jár, aki érettetek töri magát az Úristen és a szentek előtt. Tartsátok meg a régi jó szokásokat, a pománát és a preszkurát, és minden ilyenfélét, és ne sajnáljátok azt, amit a papnak adtok. Mert a pap se sajnálja tőletek az imádságot, a böjtöt, a sokféle beszédet meg az énekeket. Amik mind arravalók, hogy megkönnyítse az utatokat Isten színe elé, ki majd aszerint ítél meg benneteket halálotok után, hogy milyen szívvel voltatok az ő szolgája iránt, vagyis velem szemben hogyan viselkedtetek az adakozásokban. Na, most pedig elmehettek. S ha hoztok valamit, testvérkék, azt ne nekem hozzátok, hanem egyenesen a feleségemnek, a doamna preutyászának, aki kissé veszekedő ugyan, de nagyon derék, istenfélő asszony. De amikor bort vagy pálinkát akartok hozni, testvérkék, drágák, azt egyenesen énnekem adjátok, s úgy, hogy az asszony ne is lássa. Nem kell lássa, testvérkék. Mert az asszony jó társa ugyan az embernek ezen a földön, ezt tanítja a szentírás, és ez bizonyára úgy is van. De azért az asszony mégis csak asszony, gyarlóbb és butább, mint az ember, és nem ért meg minden dolgot. Azért a pálinkát meg a bort, azt mindig úgy hozzátok, jó emberek, hogy ő ne is lássa, szegényke. Na jó, jó. Itt a kezem, megcsókolhatjátok, testvérkék, aztán mehettek.

S a testvérkék, a nagy melák Mitruk, ráncos arcú Tódorok, zsíros hajú, hajlott hátú Jószupok, alázatosan, és meghatott lélekkel sorra odatopogtak Rádu pap elé, szőrös arcukat a kezére hajtották, s nagyot cuppantottak rá. Aztán kidöfölődtek az ajtón. Rádu pap pedig lucskosra csókolt kezefejét megtörülte pecsétes nadrágjába, majd lenyúlt az íróasztal alá, kiemelte a butykost, s jót húzott belőle.

– Áj – sóhajtott utána megelégedetten –, Isten segítsen bennünket.

Az emberek szétvitték a hírt a két faluban. Hogy megjött az új pap, apró, vörös és hegyes szakállú, de nagyon szép beszéde van neki. Úgy tud dicsérni mindent, hogy az embernek elolvad a szíve, amikor hallja.

Erre aztán megindultak a kíváncsiak, új papot csodálni. Fekete kendős, tisztes öregasszonyok, hónyuk alatt egy tyúkkal vagy kacsával vagy egy szakajtó tojással, pironkodó fiatal menyecskék terítővel, kenyérrel, vénemberek egy üveg pálinkával, ezzel-azzal: néhány napig búcsújárás volt a Rádu pap házában. Az öregasszonyokat beküldte a feleségéhez a konyhába, segítsenek neki ezt vagy azt. A menyecskéket megvicogtatta az irodában, sugdosott a fülükbe olyanokat, amiktől még pirosabbak lettek, az öregemberektől pedig átvette az üveget, ivott az egészségükre, s a többit bedugta az íróasztal alá. Egyiknek megígérte, hogy imádkozni fog az esőért, a másiknak, hogy misét mond a szép idő érdekében. A menyecskéknek megígérte, hogy fiúgyermeket hoznak a világra – különösen ha este eljönnek a pajta mögé, ahol a széna van –, az öregasszonyokat pedig azzal vigasztalta, hogy egész biztosan a mennyországba kerülnek, csak segítsenek ügyesen a preutyászának kertet gyomlálni, kotlót ültetni, fonni, szőni.

Mikor az első ismerkedés elcsöndesedett, s eltelt két-három nap, hogy alig jött valaki, Rádu pap egy szép meleg délutánon jót húzott a pálinkás üvegből, ami az íróasztal alatt állott, fejébe nyomta széles fekete kalapját, kezébe vette botját s beszólt a konyhába:

– Anasztázia drága, elmegyek.

Anasztázia drága fölegyenesedett a kotló mellől, két széles, vörös kezét csípőjére rakta, s megkérdezte:

– Hova az ördög farkába mégy már megint?

Mivel Anasztázia asszony egy jó fejjel magasabb volt, mint Rádu pap, amellett vaskos, derék és jól megtermett, a mozdulat, ahogy díjbirkózó-formájú kezeit a csípőjére rakta, határozottan harciasnak látszott. Ezért aztán Rádu pap nagyon halkan és istenfélő emberhez méltó szelídséggel felelt. Még a fejét, szakállas, vörös rókafejét is negédesen oldalra billentette hozzá.

– Megyek, drágám, mert úgy illik, vizitákat csinálni a faluba. Úgy illik, drágám, pap vagyok, úriember!…

De Anasztázia asszonyt nem hatották meg nagyon az érvek. Morcosan nézett végig az urán.

– Részeges disznó vagy, Konstantin, megint ittál. Tőlem eredj, de ha részegen jössz haza, meglátod!…

Szegény Rádu pap alig győzte tisztázni magát.

– De drágám, Anasztázikuca drága. Istenre mondom, nem ittam. Tudod te, hogy én nem iszom. Csak ha muszáj…

– De ha muszáj, szívesen!

– De drágám. Az illendőségért. Ha megkínálják az embert. Nem mondhatom: bágye Nyikulica drága, nem iszom, nem enged a feleségem. Nem mondhatom. Hiszen pap vagyok, te Anasztázikuca, te. Pap vagyok. Pap az urad, s te papné vagy. Hát meg kell értsed…

Anasztázikuca leengedte két vaskos, vörös karját a csípőjéről, legyintett, s megvetően intett az ajtó felé.

– Eredj na, te… te pap!

Rádu Konstantin úgy iramodott kifelé ettől, mintha félni kellene, hogy Anasztázia asszony meggondolja magát. Suvadt, mint a nyúl, a kerítés mentén, úgy suvadt el a háztól, Még a botját is elfelejtette magával vinni.

Kint az utcán elhatározta, hogy először a jegyzőhöz megy. De mivel útja a posta előtt vitt el, hirtelen meggondolta magát és betért. Piroska kisasszony éppen a körmeit nyesegette, mert múlt este észrevette, hogy séta közben Kuka Berci segédjegyző egyre a kezeit nézegeti. Mivel pedig tavasz volt, s a szerelem ilyenkor nagy és könnyen megtörténhetik – csak éppen egy kis szerencse kell hozzá –, hogy az ő leányélete is jóra fordul ezen a tavaszon: hát Piroska kisasszony olyan gonddal és ügyelettel nyesegette a körmeit, hogy észre sem vette a látogatót, aki ott állt az

alacsony kis léckerítés mögött, mely hivatalosan osztotta ketté a postát. Hallotta, hogy valaki bejött, s ezért megszokottan föltette a kérdést:

– Mi kell? Levelezőlap nincs.

Rádu pap nevetgélni kezdett. Ez szokása volt, valahányszor kívánatos fehérnéppel hozta össze a szerencse.

– Hehehehe, nem kell levelezőlap, kezeit csókolom, szép kicsi kisasszony. Nem kell Rádu papnak, dehogy kell.

Piroska kisasszony meglepetten nézett föl az idegen hangra, s a nevetésre. Nagyot csuklott, mikor meglátta a hegyes szakállú furcsa kis embert s a körömvágásra használt varróolló koppanva esett ki a kezéből.

– Jesszus – lehelte –, de megijedtem.

Rádu pap felöltötte legmézesebb arcát.

– Tőlem? De drága, szép kisasszonykám, tőlem nem kell megijedni. Én szeretem a szép kisasszonykákat. Én vagyok a Rádu pap, tetszik tudni, a jó, kedves Konstantin bácsi… ejnye, ejnye, kisasszonykám, milyen szép, milyen fiatal!

Régen mondtak Piroskának ilyen szépeket, egészen elpirult belé. Hogy szép, s hogy fiatal! Kár, hogy Berci nem hallja, hátha féltékeny lenne. S milyen kár, hogy nem hallja a jegyzőné, hátha megpukkadna. Szendén lesütötte a szemeit, még el is pirult. Így pirosan, kövér, egészséges kerek arcával, duzzadó szemérmességével olyan kívánatosnak látszott Rádu pap előtt, hogy még a szakálla is remegett tőle.

– Utyutyutyu, kicsi kisasszony – csücsörgette a hangját szerelmetesen –, nem kell félni Konstantin bácsitól. Konstantin bácsi nem ír levelet, nem vár levelet, nem ad sok dolgot. Konstantin bácsi csak éppen nagyon szereti az ilyen gyönyörű szép kicsi kisasszonyokat, akik a körmüket szépítik tavasszal… utyutyutyu…

Ez az utyutyutyu azonban egyszerre felriasztotta Piroskát. Nem értette. Mi az, hogy utyutyutyu? És egyáltalában ki ez a csúnya, vörös szakállú, piszkos ember? Mit akar? Miféle Konstantin bácsi? S mi az, hogy Konstantin bácsi?

Elkomolyodott. Arca szinte hegyes lett ettől.

– Tulajdonképpen mi tetszik, és kihez van szerencsém?

A jó Konstantin bácsi egy szempillantásra meghökkent a változástól, de aztán azonnal elmosolyodott megint s mély meghajlással bemutatkozott.

– Ha megengedi kis nagysád, kisztihand, Rádu Konstantin vagyok, az új pap ebben a faluban. Tessék jól megnézni engem. Látott már ilyen papot?

Azzal hirtelen megperdült a tengelye körül. Fekete kabátjának a szárnyai úgy lebegtek, mintha valami döglött madárról akasztotta volna át. A lebegő szárnyak, s a furcsán keringő kis szőrös ember egyszeribe nevetésre kényszerítették Piroskát megint. Hangosan fölkacagott.

– Na lássa – állott meg Rádu pap a forgásban, s hegyes mutatóujját Piroskára szögezte –, ezt már szeretem. Ez illik az ilyen szép, kicsi kisasszonynak. Vidámság. Nevetés. Hoppá-hopp!

Piroska kisasszony úgy nevetett, hogy egész teste rázkódott belé.

– Jaj, tisztelendő úr, jaj – nyögte nevetés közt –, furcsa ember maga, hallja-e…

Rádu pap lehalkította a hangját, előredőlt a rács fölött s úgy súgta, összecsücsörített szájjal.

– De még milyen furcsa vagyok, de még milyen! Azt ha tudná! Ha én megölelek egy szép leányt, jujj, kiszökik a bőréből! Jujj, jujj, jujj, ennyit tud csak mondani!

Piroska kisasszony a falnak fordult, úgy kacagott. Könnyei is csurogtak.

– Jaj, Istenem, milyen furcsákat beszél maga, jaj, Istenem!

Beszélt volna a jó Konstantin még furcsábbakat is, de abban a percben kinyílott az ajtó, s belépett rajta Kuka Berci segédjegyző. Összecsapta csizmáit, köszönni akart szokása szerint egy hangos kisztihandot, de úgy maradt, a küszöbhöz szögezve, szó se jött ki a torkán. Csak nézte a könnyesen nevető Piroskát s a furcsa, ismeretlen embert.

Piroska tért először magához. Még csuklott a kacagástól, amikor megszólalt:

– Jaj, Berci, jöjjön, jöjjön. Mutassam be magának az új tisztelendő urat. Jaj, Istenem, mekkorát nevettem. Jöjjön, na.

Berci komoly képpel belépett, összeütötte a csizmáit, kezét mereven kinyújtotta s bemutatkozott:

– Ecsedi Kuka Bertalan, segédjegyző, szolgálatára!

Rádu pap megfogta a feléje nyújtott széles, nagy kezet, két kézzel megmarkolta s rázogatni kezdte szaporán.

– Örvendek, kedves uram, igazán örvendek. Rádu Konstantin vagyok, Rádu Konstantin. A nevem rosszabb, mint én, higgye el, uram. Örvendek.

Ő is nevetett, Piroska is nevetett, csak Kuka Berci nem nevetett még mindig. Komolyan nézett a kis szakállas törpére, pecsétes ruhájára, s nem értette, hogy mi az, amin nevetni kellene. Piroskára nézett, Piroska őreá és újból kitört belőle a nevetés.

Egy másodpercig zavartan hallgattak, aztán Rádu pap elengedte a fiatalember kezét, Piroska felé fordult és mélyen meghajtotta magát.

– A papnak menni kell, úgy parancsolta az Isten. Csókolom a kicsi kezeit, kicsi kisasszony, s ne haragudjon Konstantin bácsira, amért megzavarta, Konstantin bácsi örvend, hogy megismerhette a szép kicsi kisasszonyt. Kisztihand, kisztihand. Alászolgája uraságodnak, alászolgája.

A kicsi kisasszony, aki egy fejjel magasabb volt Konstantin bácsinál, tenyereibe temette az arcát, úgy kacagott. Még a nyaka is piros volt, ami a ruhából kilátszott, a nagy kacagástól. Kuka Berci ámult s nagyra nyitotta a szemeit. Rádu pap pedig szapora hajladozások és jóindulatú mosolyok között kivonult a postahivatalból.

Kint csettintett a nyelvével, pattintott az ujjaival s nagyot rántott a nadrágján. Aztán vidám fütyörészéssel ment tovább a jegyzőék felé.

A jegyző néhány perccel azelőtt hagyta el az irodát, s jött át a lakásba. Azzal volt elfoglalva, hogy cipőt váltson, mert sétára készült. Egész nap gyönyörködött az ablakon keresztül a gyönyörű tavaszban, s most elhatározta, hogy megnézi közelebbről. Ebbe az elhatározásába toppant be Rádu Konstantin.

– Tessék! – hallatszott a jegyző barátságtalan hangja. Nem szerette, ha a lakásban zavarták.

Kinyílott az ajtó, s óvatos félénkséggel belépett a pap. Fejéről levette a nagy, csúnya kalapot, haja ritka volt alatta és borzas.

– Alászolgája – köszönt szerényen és mosolyogva.

A jegyző szigorúan mustrálta végig a furcsa, ismeretlen embert. Kezében ott volt a cipő, amit éppen föl akart húzni, s egyik lába cipő nélkül mutogatta magát, agyonstoppolt fekete harisnyában.

– Kit keres? – mordult rá a belépőre.

Az szaporán kezdett hajladozni és egyre mosolygott vörös szakállában.

– Bocsánat, ha nem zavarok, a jegyző urat, ha nem zavarok.

– Én vagyok – morogta bosszúsan a jegyző, s igyekezett felhúzni másik lábára is a cipőt –, nem tudott hamarább jönni, amíg az irodában voltam?

– Csak tessék, egészen nyugodtan, ne tessék zavartatni magát, ne tessék! – biztatgatta Rádu pap s figyelte a cipőfelhúzást –, mintha itt se lennék, éppen úgy.

Végre belebújt a jegyző a cipőbe. Kiegyenesedett, megtörülte a homlokát, föltette a szemüvegét s úgy nézte meg az ismeretlent.

– Na, most mondhatja. Kicsoda maga és mit akar?

Rádu pap mézes mosollyal hajladozott.

– Bocsánat, Rádu Konstantin vagyok, Rádu Konstantin. Az új pap. És jöttem egy kicsit tiszteletemet tenni a jegyző úrnál… de nem akarok zavarni a világért sem, dehogy akarok!

A jegyző szigorú arca döbbent kifejezést öltött.

– Ó, ó, a tisztelendő úr! Bocsánat, hogy éppen így kapott, dehogy zavar, dehogy. Tessék helyet foglalni, tessék…

Rádu pap pedig szabadkozott.

– Világért sem akarok zavarni, világért sem. Nem vagyok én olyan ember, jaj, dehogy!…

– Hogy zavarna, szó sincs róla, roppantul örvendek, dehogy zavar – replikázott hasonló udvariassággal a jegyző.

Egy-két percig hajladoztak és udvariaskodtak egymás előtt, a kis szakállas és a kis szakálltalan ember. Aztán sikerült leülniök. Rádu pap a szék alá tette nagy, színehagyott kalapját. A jegyző pedig fölugrott, és az ajtóhoz szaladt. Átszólt a másik szobába.

– Gizike lelkem… gyere, édes, vendég van…

Gizike lelkem nyomban meg is jelent, színes virágokkal díszített házi ruhában. Kis hegyes orrát magosra fölemelte, úgy szemlélte a furcsa vendéget. Rádu pap felpattant, mint a labda.

– Kisztihand, kisztihand, tekintetes asszonyka, nécsak né, milyen szép asszonyok vannak ebben a faluban, az első látogatás, amit csinálok, s máris ilyen szép asszonyt találok, jaj, jaj, mi lesz itt velem… kisztihand, Rádu Konstantin vagyok, az új pap, igen, az új pap…

Ezt mind egyetlen lélegzetre mondotta el a jó Konstantin, és a jegyzőné kimeresztette halszemeit, úgy nézte. Sohasem látott még ilyenforma embert. De azért nem haragudott rá, ó dehogy. Sem az arcára, sem a szakállára, sem nyálas kézcsókjára. Hiszen szép asszonynak nevezte. Szép asszonynak! Persze, jó ízlése van, jó szeme, látszik. Derék ember kell legyen, ügyes ember, amért ilyen bolondos szegény, s amért ilyen csúnya és szakállas, és ilyen elhanyagolt.

S Gizike nagy serényen elővette a kredencből az édespálinkát, a cukrostésztát és teljes odaadással kínálgatta vele a vendéget.

– Egészségére, tisztelendő úr drága, ne kináltassa magát, vegyen ebből is, na igazán…

Vett a jó Konstantin, nem kellett kínálni. Falta a tésztákat. De különösen a poharat hajtogatta sűrűn. És beszélt, beszélt.

– Bizony itt más élet van, mint ott, ahonnan jöttem. Ott nem volt senki kérem, éppen senki, csak azok a buta oláhok. Úgy mondom na, ahogy van. Amért én is oláh vagyok, azért megmondhatom. Buták, műveletlenek szegények. De jaj, itten más. Itt úriemberek élnek, látszik kérem, látszik, az egész falun látszik, hogy műveltség, úri műveltség van a faluban. Kultúra! Ha, kultúra… és szép asszonyok… és úri jegyzők, urak. Hajjaj, a magyarok urak. Úri nemzet, nagy nemzet…

Mikor egy félóra múlva fölkelt, és vette a kalapját a szék alól, a tálban már nem volt egyetlen darab sütemény, és az üvegben egyetlen csepp édespálinka. Hanem úgy a jegyző, mint a jegyzőné melegen megrázták Rádu pap kezét.

– Aztán lássuk még, tisztelendő úr, hozza el a feleségét is!

– Hajjaj – sóhajtott Rádu pap és szemével majd felfalta a jegyzőnét –, hajjaj, az én feleségem…

Legyintett, s azzal ment is kifelé.

A jegyző udvariasan a kerti kapuig kísérte. Ott még egyszer megrázták egymás kezét, biztosították egymást rokonszenvükről és támogatásukról, azzal elváltak. A pap csoszogott tovább az utcán, a jegyző visszatért a házba. A jegyző bent azt mondta a feleségének, hogy ez a pap, szegény, egészen rendes embernek látszik, csak kár, hogy olyan elhanyagolt, és kicsit talán bolond is. A pap pedig arra gondolt, hogy ez a jegyző könnyű ember, könnyen kezelhető ember. Nem veszedelmes. S a jegyzőné… na igen. Azonban itt megint Piroska kicsattanó arca jutott eszébe, s ettől jókedvűen fütyörészni kezdett.

Mire a tanítóéktól is kijött, már esteledett. Langyos barna színek hulltak a falura. Az úton békésen hajtották haza a csordát.

A tanító még az utcán is elkísérte egy darabig. Rádu papban akkor már volt még egy üveg pálinka, s még egy tálca cukrostészta. Kicsit botorkált is, legalábbis úgy látszott, mintha nehezen bírt volna a lábaival. De a nyelvével még nem volt hiba.

– Tudja, tanítócska, tudja, nem baj az, ha az én románjaim megtanulnak magyarul, jó az. Én is tudok, hát nem igaz? Ők is tudjanak. Jó lesz az nekik, tanítócska drága, nagyon jó lesz az nekik. Csak tanítsa őket ügyesen, hogy tudjanak. Úgy tudjanak, mintha magyarok lennének. Úgy jó az, bizony, úgy jó, tanítócska drága…

S a hosszú, sovány tanítócska, a derék és lelkiismeretes Aufbauer úr nem győzött hajlongani menet közben, ahogy a papot kísérte, nem győzött örvendeni, hogy végre megérti valaki a törekvéseit. Hogy végre méltányolja valaki azt a lelkes magyarosító munkát, amit annyi odaadással és türelemmel végez Istennek ebben az eldugott falujában, a Szent István-i haza felvirágoztatásáért.

Jó messzire elkísérte a papot. Mikor elváltak, hosszasan szorongatták egymás kezét. Még a tanító csontos vállát is megveregette örömében Rádu pap, hogy ilyen derék munkatársra bukkant ebben a faluban. Aztán a tanító jóleső megelégedéssel a szívében hazafelé fordult, a pap pedig ment tovább.

A bolt előtt megállt. Kicsit gondolkozott, méregette a lehetőségeket. Anasztázia asszony jutott eszébe, aki már várja talán a vacsorával. De aztán nagyot sóhajtott.

– Hajaj, a kötelesség… – dünnyögte s befordult a boltba.

A kocsmaasztalnál már ültek néhányan, iddogáló parasztok. Tisztességtudóan köszöntötték a papot. Ázik úr is előjött, kölcsönösen bemutatkoztak egymásnak, azután előhengeredett Ázikné is, és hívogatni kezdte a vendéget.

– Tessék beljebb kerülni, főtisztelendő úr, ide a belső szobába. Tessék megtisztelni minket. Az urak mindig ide jönnek. Tessék, na.

De Rádu pap meglátta a kocsmaasztal mellett Mitrut, a nagygazdát.

– Áhá, Mitrule, hát itt vagy! Áhá! Hát inni is szoktál te, testvérke, inni is szoktál? Mi?

Mitru elvörösödve rázta a fejét, hogy nem, dehogy, ne gondoljon rosszat róla a domnule parintye, csak éppen betért most egy pohárra, mert beteg a gyomra, azért… de másképpen Isten őrizz!…

Rádu pap tenyerével verte a térdét, úgy nevetett.

– Nanana, Mitrule, ne mentegetőzz, nanana! Igyál csak, igyál, nem árt az, ne félj tőlem. Nem szólok én erről, dehogy szólok. Adjál, zsidó úr nekem is egy poharat, hadd igyak én is a testvérkével, lássa szegényke, hogy nem haragszom rá ezért, jaj, dehogy haragszom…

Az ötödik pohár után már szónokolni kezdett Rádu pap a híveinek.

– Figyeljetek, testvérkék… figyeljetek na… hogy mondjak valamit… zsidó úr, figyelj te is… asszonyság, te is… figyeljetek… mit mond Rádu pap? Mit mond Konstantin? Azt mondja Konstantin, az Úristen papja: a bort is az Úristen teremtette, a pálinkát is az Úristen teremtette. Ha rossz dolog volna, ha bűnös dolog volna, biztosan nem teremtette volna. Ezt mondja nektek Konstantin, az Úr szolgája… az Úr egyszerű, szegény, bölcs szolgája, Rádu Konstantin: igyatok testvérkék s Isten segítsen benneteket és adjon szerencsét!

A tizedik pohár után végigcsókolta Mitrut és a többieket mind, akik ottan voltak, maszatos szakállát az arcukhoz dörgölte és nagyokat cuppogtatott és sírt, hogy ő mennyire szereti az embereket, minden embert, mert minden embert Isten teremtett, még az asszonyokat is, a lányokat is, s jaj, azokat hogy szereti ő, jaj, Mitrule drága, hogy szereti ő azokat… mert minden lányt és minden asszonyt az Úristen teremtett… talán még Anasztáziát is – súgta oda nekik, s körülnézett –, talán még őt is, de ez nem biztos…

A tizenkettedik pohár után elkezdett énekelni Rádu pap. Rákönyökölt az asztalra, fejét két tenyerére támasztotta, szakállán lecsurgott a pálinkaszagú nyál, úgy énekelt.

Éppen a tizenegyedik pohárnál tartott, s egy temetési éneknél, mikor csilingelve kinyílt az ajtó, s a sötét háttérben megszólalt Anasztázia hangja.

– A hangod után találtalak meg, Konstantin, te disznó. Gyere mindjárt haza!

Rádu Konstantin abbahagyta az éneket, csuklott egyet, s a feleségére nézett, aki úgy állt ott az ajtóban, csípőre tett kézzel, mint valami bosszúálló debella angyal.

– Várj, Anasztázikuca lelkem, nagy dolgokat kell mondjak – nyekeregte részeg hangon a pap –, nagy dolgokat… mi itt mind románok vagyunk, csak éppen a zsidó úr, ő nem az, ő zsidó… de nem baj, Krisztus is zsidó volt, nem baj… Anasztázikuca drága, itt mind románok…

De Anasztázikuca drága nem várta meg a végét.

– Hadd már abba, te disznó, hadd már abba. Gyere haza. Gyere.

Rádu pap hirtelen nagyot ütött öklével az asztalra.

– Hogy beszélsz te velem, Anasztázia Rádu? Hogy beszélsz te az uraddal, ennek a falunak a papjával, te rosszféle? Itt ezek a jóemberek tisztelnek engem, s te nem tisztelsz? Te nem, Anasztázia Rádu?

Az asszony közelebb lépett az urához. Vállára tette a kezét. Még le is hajolt hozzá, úgy mondta neki, angyali szelíden.

– Gyere haza, Rádu Konstantin. Édes uram, Rádu Konstantin, gyere haza.

S közben az öklével jót döfött hátulról Rádu pap bordái közé.

– Gyere, édes uram, Rádu Konstantin, gyere haza. Vár a vacsora, gyere.

Rádu pap motyogott valamit s fölemelkedett. Keze ledöntött egy poharat, a pálinka végigfolyt a ruháján. Botorkált, motyogott.

– Megyek, Anasztázikuca drága, megyek. Hogyne mennék. Mentem volna én úgyis, csak látod, nem hagyhattam a testvérkéket egyedül, ugye látod, nem hagyhattam a testvérkéket egyedül, ugye látod, hogy nem hagyhattam őket? Hiszen én vagyok a papjuk, én, Rádu Konstantin, ezt te is tudod, ezt az egész világ tudja. Hát nem hagyhattam őket, ha egyszer én vagyok a papjuk…

S ment engedelmesen a felesége mellett, aki belekarolt, mintha kisgyermeket vitt volna, aki járni tanul. Még az ajtóban is egyre mondta, még az utcán is.

– Testvérkék ők… az Úristen fiacskái… jó románok… nem hagyhatom őket… hogyan hagyhatnám őket, ha a papjuk vagyok?… Ugye, hát nem így van, Anasztázikuca?

Anasztázikuca mogorván hallgatott, akár egy őrmester. Néha nagyokat rántott tántorgó urán, s ilyenkor halkan dünnyögte.

– Hadd csak, hadd. Miket mondottál nekem mindenki előtt, te disznó. Te részeg disznó. Pap vagy te? Disznó vagy te. Hadd csak el, Konstantin, hadd csak el. Érjünk egyszer haza…

S mentől jobban közeledtek a papi lakáshoz, Rádu Konstantin szegény annál csöndesebb lett.

– Várj, Anasztázikuca drága, hát így beszélsz te velem?…

De már nem is ellenkezett, mikor a papné egy erélyes rántással bependerítette a kapun.

Kétnapi szobafogság után Rádu pap újra nyakába vette az utat. Most már nem szólhatott ellene Anasztázia asszony. Hivatalos útja volt. Doboji híveit kellett fölkeresse s a dászkált.

Árván s szomorúan ballagott az úton a kis szakállas ember, fejét lelógatta, botját szokása szerint maga mögött húzta. A románok tisztességtudóan köszöntötték, amerre elment, de ő csak bólintott nekik szó nélkül. Gondteltnek látszott Rádu pap.

A dászkál kijött elébe az udvarra. Öreg ember volt már Bács Alexandru, csupa csont és bőr, csak a szemei izzottak még mindig a pokol tüzében. Megölelték és megcsókolták egymást ott kint az udvaron, a pópa meg a dászkál. Aztán bementek a házba.

Asztalhoz ültek. Az asztalon azonban nem volt bor, sem pohár. Még csak édestészta sem volt. Egészen más dolgok voltak az asztalon. Kopott födelű könyvek, elnyűtt számadások, jegyzetek. Azok fölé hajoltak ketten. A dászkál magyarázta.

– Ezek azok, akik kölcsönt kaptak, hogy földet vegyenek. Akiket aláhúztam, azok a derék emberek. Megbízható románok, bármikor készek mindenre. Ezek nem kell megfizessék az adósságukat. Akiket kereszttel jelöltem meg, azokba hiba esett. Itt van például ez ni. Buzgó Lázár. Apja kapta a kölcsönt, amért átállott. Öt hold földet vett rajta, házat épített. Most a fia vissza akar térni a magyarokhoz. Már járt a papjuknál, csak nem meri még a pénz miatt. Egy másik kölcsönt akar kapni,

hogy abból fizesse vissza. Bolond, azt hiszi, a magyar pap tud szerezni neki. Mindegy. Ennek a Lázárnak van két fia s egy leánya. Még aprók. Meg kell várni, amíg nagyobbak lesznek. Meg kell várni, hogy mi lesz belőlük. Érted? Ha jó románok lesznek, törüld ki innen ezt a keresztet, s húzd alá a nevüket. Tartsák meg a pénzt. Ha nem… akkor tudod, mit kell tenni… az ügyvédünk Bocán Pétra.

– Akik nincsenek aláhúzva, azokat még figyelni kell. Itt van ez a kétkeresztes, Szűcs Juon. Ezt már perli az ügyvéd, kamatostul. Gyermekeivel együtt visszaállott magyarnak. Ez az egyetlen, mondhatom neked, mióta élek, ez az egyetlen. Rá is megy mindene, azt mondja Bocán.

– Ebben a másik könyvben a magyarok vannak. Azok, akikre idővel számítani lehet. Akiknek rosszul megy. Ezekre ügyelni kell, hogy még rosszabbul menjen nekik. Ne kaphassanak semmit. Részes földet sem, munkát sem. Ügyelni kell, hogy a gazdák se adjanak nekik. Az uradalommal rendben vagyunk ezen a téren. Ott van a fiam. Ha már nagyon puhák, akkor lehet kezdeni velük a dolgot. Itt van ni, ez a Forgács, alá is húztam. Ez már puhul, erősen puhul. Nem adok neki egy esztendőt sem, és elveszi a pénzt…

Rádu pap figyelt. Néha kérdezett valamit, kis szemei fürgén szökdöstek és ravaszul csillogtak, akár a rókáé. Maszatos ujjával végigkísérte a számadások sorait és olykor bólogatott.

– Jól állunk – mondotta elégedetten –, elég jól állunk.

– Nem kell itt senkitől se félni – oktatta később a dászkál, mikor már végeztek a könyvekkel –, a báró az főispán, sok dolga van…

– Okos ember – jegyezte meg Rádu pap.

– Honnan tudod?

– Voltam nála. Láttam a szemét.

A dászkál legyintett.

– Mondom neked, nem számít. Magosan lakik. Magosan él. Messze tőlünk, és messze a földtől. Itt van mögötte a tiszttartó. Szájas ember, de szamár. Az már a miénk, pedig nem is tud róla. A jegyző…

Rádu pap közbevágott.

– A jegyző tisztességes, jóakaratú, de rövidlátó. Nem ostoba, csak túlságosan egyszerűnek látja az életet. Azt hiszi, a világot íróasztalok mögül lehet vezetni. A tanító, az már ostoba. Nem is magyar. A jegyző sem magyar. Azt sem tudják, hogy mit akarnak. Nem veszélyesek.

– Ismered már őket? – csudálkozott a dászkál.

Rádu pap sunyin nevetett.

– Ittam velük, testvérke, ittam velük. Én mindenkivel inni szoktam. Igaz, hogy én is részeg leszek, testvérke, s a feleségem megver, de én kijózanodom másnap. Azonban ők nem józanodnak ki sohasem, s ez a fontos. Nem rúgnak be úgy, mint én, mégis részegebbek, mint én, ez az én politikám, hehehe… Mert én

csak bortól rúgok be, testvérke, vagy pálinkától. De ők saját maguktól, saját dicsőségüktől, hatalmuktól, hehehe, s én segítek nekik, testvérke, hehehe…

A dászkál hosszasan nézte a papot, aztán vállára tette a kezét.

– Te vagy a mi emberünk, Kosztán. Örvendek, hogy te jöttél ide, nem is tudom megmondani, mennyire örvendek. Már féltem, hogy meghalok, s nem lesz kinek átadjam a munkát. Hát most már mehetek, Kosztán, most már itt maradsz te a helyemen.

Úgy egy jó félóra múlva kijöttek a házból. Az udvaron megint megcsókolták egymást, aztán Rádu pap elindult.

– Rossz irányba mégy, Kosztán – kiáltott oda neki az udvarról Bács Alexandru –, jobbra vezet haza az utad!…

De Rádu pap ravasz róka arca visszanevetett.

– Ne félts te engem, bágye Szándu, nem tévedek én el. Csak még a kollégámat akarom megnézni, a magyarok papját!

S rőt szakálla mögül sunyin vigyorgott és jókedvűen.

Holló János otthon volt éppen. Alig néhány perce jött haza egy keresztelőből s jókedvű volt. A keresztelőknek mindig örvendett…

Mikor Rádu pap belépett az udvarra, éppen a méheket figyelte, kik úgy látszott, rajzani készültek. Úgy elmerült a gyönyörködésben, hogy meg se hallotta háta mögött a pópa köszöntését. Gergő bá' kellett reá ordítson, a pajta mellől.

– Tiszteletes úr! Gyütt valaki!

– Kicsoda, Gergő bá'? – vetette hátra Holló János a kérdést, anélkül, hogy letépte volna nézését a méhekről.

Gergő bá' hangja morgásba ment át.

– Hásztán tudom én?… Még a formáját sem láttam soha. Tán a prikulics. Nézze meg, ha kíváncsi reá…

Azzal morogva behúzódott a pajtába.

A tiszteletes megfordult, és szemben találta magát Rádu pappal. S mert addig még sohasem látta, csodálkozva szaladt föl a szemöldöke, és csak nézte, mint valami csudát.

Rádu pap azonban hajlongott kedvesen.

– Alásszolgája, kedves kolléga úr, alásszolgája. Dolgoznak a méhecskék, dolgoznak? Én is szeretem a méhecskéket, hehehe. Rádu Konstantin vagyok, a varjasi pap. Rádu Konstantin.

– Holló János vagyok – felelte minden kedvesség nélkül a tiszteletes, s mert a másik már ott rázta előtte a kezét, hát ő is odanyújtotta a magáét kelletlenül.

– Engem keres az úr?

Rádu pap szőrös arca ránevetett.

– Hehehe, persze, hogy a kolléga urat keresem, hehehe. Jöttem, hogy megismerkedjünk, hehehe.

A tiszteletes intett a jókedvű vendégnek.

– Akkor fáradjon be az úr hozzám.

Rádu pap körülnézett az egyszerű, szegényes lakásban. Elkomolyodott. Leült a felkínált székre, kezével megérintette a bibliát, aztán komoly hangon mondotta.

– Azért jöttem, tisztelt kolléga úr, mert úgy illik ugyebár, hogy együtt dolgozzunk, nem? Együtt dolgozzunk, hogy a népeink is együtt dolgozzanak. Hogy békesség legyen, ugyebár, mert Rádu pap mindig azt mondja, higgye el, kolléga úr, mindig azt mondja: a békesség a legszebb dolog a világon. Békesség az Isten. Békesség az emberi élet legszebb tulajdonsága. Igazam van, kolléga úr, vagy nincsen igazam?

A tiszteletes ránézett vörös kollégájára, sovány arcán kis gúnyos mosoly képződött, aztán elgondolkozva felelt.

– A szavakban rejlő igazságok nem komoly igazságok, tisztelt úr. A valódi igazságok a tettekben vannak, mint ahogy Isten is azok után ítél meg bennünket.

Rádu pap egy pillanatig tűnődve nézett a magyarok papjára, aki ilyeneket felel neki, azután lehajtotta a fejét.

– Igazság sokféle van, kolléga úr… – mondotta óvatosan, de hangjában már kevesebb volt az udvariasság és több a feszültség –, ami szavakban egyformán hangzik minden szájból, az cselekedetben különféle lehet… ezért jobb talán, ha egyelőre a szavaknál maradunk, kolléga úr, ahol megérthetjük egymást, mint pap a papot…

Holló János figyelmesen nézett az előtte ülőre.

– Az úr okosabb, mint amilyennek mutatta magát. Az úr színészkedni szokott? Miért?

Rádu pap meghökkent, aztán újra elöntötte arcát az a furcsa, bolondos mosoly.

– Kolléga úr túlbecsüli szerény kartársát. Én csak szegény oláh pap vagyok, buta és műveletlen, mint a többi oláh. Nem értek én az ilyen szellemes társalgáshoz. Csak úgy parasztosan tudok beszélni, de azért megértenek így is, hehehe. Jó nép az enyém, jámbor, alázatos, fél Istentől, és enged a papja után. Enged mindenki után. Mindenki után. Ha valamit akar tőlük, kolléga úr, csak tessék szólani nekem. Tessék szólani Rádu papnak. Én majd elintézem. El, el. Jó nép, szelíd nép, buta nép. Buta, mint a papja, hehehehehe!…

A tiszteletes nem nevetett. Csak nézte, nézte kis sunyi kartársát.

– Nézze az úr. Beszéljünk egyenesen. Az úr fajtáját én nem szeretem. Nem biz én. Még ha báránybőrbe búvik, akkor sem. Az úr se szeresse az enyimet, s akkor rendben leszünk.

Rádu pap egy pillanatig megdöbbenve bámult a hosszú, csontos, magyar papra, aztán felállt a székről. Arca most már mosolygós sem volt, szelíd sem volt.

– Kolléga úr – mondotta rekedtes, halk hangon, mintha súgni akarta volna a szavakat. – Kolléga úrnak biblia van az asztalán, és gyűlölet a szívében. Azért én nem mondom, hogy kolléga úr rossz pap. Az én asztalomon, Rádu pap asztalán

nincsen biblia. S ami a szívében van, arról csak az Isten tud, kolléga úr, s ez éppen elég. Azért Rádu pap is jó pap, ezt meglátja még kolléga úr. Hogy kettőnk közül melyik a jobb pap, azt nem a szavak fogják eldönteni, amik kettőnk között folynak. Mert ahogy kolléga úr is mondotta: az igazság a tettekben van. Majd azok, kolléga úr. Majd azok elbírálnak bennünket. Kettőnket. Kolléga urat s engemet, a szegény oláh papot. Kolléga úr is szegény, mégis nagyon büszke. Rádu pap nem büszke, Rádu pap alázatos, szerény, engedelmes. Meghajlik mindenki előtt. De… a kötelességét, az igazi kötelességét sohasem felejti el… hát bocsánatot kérek, kolléga úr, a szegény oláh pap bocsánatot kér a büszke magyar paptól, hogy zavarni merészelte… és ha egyszer a büszke magyar papnak szüksége lesz a szegény oláh papra, rendelkezzen vele… Rádu pap mindig nagy tisztelője lesz kolléga úrnak… mert kolléga úr őszinte ember. S az őszinte ember ritka… nagyon ritka!… Alázatos szolgája.

Azzal Rádu pap mélyen meghajtotta magát kollégája előtt, megfordult, és kiment a házból. Az udvaron jól fejébe nyomta a kalapot, s úgy kotródott onnan, mint aki magát az eleven ördögöt látta.

6

Gergő bá' jól megkefélte a Pillangó szőrét, a hámot bezsírozta, a szekeret is rendbe tette. Morogva, hosszasan szemlélte saját munkáját. Nincs-e hiba valahol. Mert a gazdája ma a tanyára megyen, a nemzetes asszonyékhoz, templomot tartani, s nagy baj származna abból, ha a nemzetes asszony hibát lelne valamiben.

Azon a vasárnapon Holló János tiszteletes is különös gonddal készült a prédikációra. Mert itthon a templomban nem olyan nagy baj, ha valahol valami kimarad, vagy elfelejti a szöveget, s dadog helyette mást. Itt az emberek úgysem azt figyelik, amit mond, csupán a hangját figyelik, s önmagukat. Az érzéseiket, amiket a templom ébreszt bennük, s a szavakat sokan utána mondják ugyan, de értelmét nem kutatják, a hangsúlyt hallgatják inkább, s az Istent, amit ott hallanak a szavak mögött.

Hanem a tanyán, ott a nemzetes asszony éppen szemben ül vele, és éles szemeivel folyton-folyvást nézi. Bíráló tekintettel hallgatja a beszédet, és ha valami nem tetszett neki, azt ebéd alatt megmondja kurtán és kereken. Hogy bizony, tiszteletes úr, ez meg ez…

Hát igyekezett Holló János, hogy ne legyen hiba.

Augusztus volt, meleg és derűs. Újkenyérre volt az úrvacsoraosztás. A falu fölött sárga gabonatarlók nyúltak végig, gerlék búgtak a füzekben. Az uradalmi tagon furcsán búgott a behemót gőzgép, amit csépelni hoztak, s melynek csudájára összegyűlt a vidék. Fával etették a gépet, rengeteg sok fával, külön gépésze volt, egy hosszú bajuszos, tudományos ember, s egy másik, aki fűtötte és megint egy harmadik, aki a cséplő tetején állott, s hányta beléje a kévéket, ügyesen

széjjelteregetve. Nézték a parasztok nagy csudálkozással, de még az urak is. Micsoda gyorsasággal végzett az a gabonával! S még meg is rostálta, ki is takarította! Ördög van abban bizonyára – mondották sokan az oláhok közül, s keresztet vetettek.

Haladt a pap szekere az úton, békésen poroszkált Pillangó. A tarlókon szóltak a tücskök, zümmögve, szomorúan. A poshadt szagú patakban egy-egy árva béka unkogott, álmosan, csupa megszokásból. Nagy-nagy halotti békesség volt kereken, az úton nem járt senki, csak távol a mezőkön látszott egy-egy kalangyákkal megrakott szekér.

A pap ült a szekeren, keze fogta ugyan a gyeplőt, de csak éppen, hogy le ne hulljon, Pillangó ment úgyis magától, tudta már az utat. Ült a szekeren, feje előrebillent, gondolkozott. Az életen, amelyik telik, jó s rossz között halad a maga útján, s ahogy telik, úgy fogy, míg egyszer elfogy egészen. Baj ez? Nem baj. Hadd fogyjon csak, úgyse sokat ér. Mindig csak egyedül, mindig magányosan: igazán nem ér valami sokat. Az ember… hát igen, az ember tulajdonképpen nem erre született. Arra született az ember, hogy kínlódjon, vergődjön, de legyen mellette asszony, legyen mellette gyermek, család, mert különben nincs értelme a kínlódásnak. Az ember el kell tudja hitetni magával, hogy mindezt valakiért csinálja, valakikért … mert csak úgy, becsületből… hát igen, ez is szépen hangzik, becsületből. De sok értelme valóban nincsen. A magyarság, a nép, a nemzet… széles és nagy fogalmak, és nagyon háládatlan fogalmak. Az ember dolgozik érettük, de látszatja nincsen és értelme sincsen a munkának. Az érdem azoké, akik az élen vannak, akik messzire látszanak: főispánok, képviselők, miniszterek… meg talán a püspökök… de a szegény falusi papot, azt meg se látja senki, ha szorgalmas, rendes, egyszerű. A falusi papot csak akkor látják meg, ha valami rosszat teszen, ha részeges, vagy szédelgő, vagy egyéb… A pap dolgozik, tartja a népben a lelket, a kitartást, buzdítja, neveli: két évben egyszer kijön valamelyik képviselő egy napra, mond egy beszédet, megnézi az emelvényről az emberek fejét, s ha tetszik neki a falu, s a nép, akkor eldicsekszik vele, hogy neki milyen községe van. S övé az érdem, a dicséret, meg rajta kívül legjobb esetben a főszolgabíróé.

Hát igen, ez már így van. De mind nem volna baj, mosolyogni is lehetne rajta. Csak éppen ne lenne egyedül az ember.

Holló János tiszteletes úr nagyon egyedül érezte magát. Nem mutatta senkinek, elrejtette jól, hogy ne is lássák. Különcködésképpen viselte. De magános estéin, otthon, a biblia mellett sokat, nagyon sokat gondolt a Maros menti kis falusi házra, arra a régi paplakra, ahol együtt élt Annával, azzal a szép, komoly barna asszonnyal, s a gyermekkel, Pistikével…

Régen volt. Istenem, milyen kicsiségeken múlik is az élet. Ha ő akkor azt mondja Annának: nem baj, Anna, maradjon minden úgy, ahogyan volt, a dolgot elfeledjük… akkor ott élnének most is, Pistike már nagy fiú volna, komoly,

érettségiző ember, s Anna… Anna olyan volna még mindig, mint húsz évvel ezelőtt, vidám, nevetőszemű, s ha kell, komoly, ha kell, igénytelen, ha kell, körömszakadtáig dolgozó, s ha kell, szerető pajtás.

De nem azt mondotta. Mást mondott, csúnyát, förtelmeset, amilyent csak egy hiú gőgjében megsértett hím állat mondhat, aki nem tud különbséget tenni hiba és bűn között, szeretet és vak szenvedély között, és egyetlen pillanat diadaláért odalöki az egész életet. Azt mondta akkor – jaj, hogy nem harapta le inkább a nyelvét, nem döfött tüzes kést a szájába –, azt mondta akkor: mehetsz. Keményen, gőgösen és bután kiáltotta ezt oda az asszonynak, ezt az egyetlen szót. S Anna, szegény, ment. Szófogadó volt mindig és szelíd. Belátta, hogy bűnt követett el, nem kellett volna azzal a másikkal, azzal a ronggyal, azzal a jegyzővel ott maradni egy éjszakára Vásárhelyt, nem kellett volna megszédülni mézes szavaitól, s a bortól, amit itatott vele… az asszony belátta, hogy bűnös volt, s maga vallotta be. Ha nem mondja meg, sohasem jött volna rá. Éltek volna tovább, boldogan, szeretetben, s nem történt volna semmi. De megmondotta, mert becsületes asszony volt. S az ő szíve abban a pillanatban olyan lett, mint a kő. A megsértett férfigőg tette azzá, egészen állati érzés volt, csúnya és szégyenletes. És ennyit mondott csak: mehetsz.

És Anna, szegény, lehajtotta a fejét, szót fogadott, és ment. Ment, Pistikével együtt. Három nap múlva lelték meg őket a Marosban, lent valahol Nyárádtő körül.

Istenem, egy szó volt az egész, amit nem lett volna szabad mondani. Egy szó. Félelmetes, milyen ereje van néha egy szónak. Sorsokat sodor, és életeket dönt. Egyetlen szó, amit nem kellett volna kimondani.

Mert Istenem, mit vétett Anna, szegény? Az emberek azt mondják, erkölcs, és bólogatnak hozzá ostoba képpel. Mi az erkölcs? Az élet tisztasága, mondják. Hát nem volt tiszta az Anna élete? Van annál tisztább élet? Kert, háztartás, gyermek, beteg parasztasszonyok: van annál tisztább élet, mint az övé volt? S mégis ez történt vele. Nem, ennek az erkölcshöz semmi köze. Ez olyan volt, mint a vihar, amelyik húsz évben egyszer söpri el a házfödeleket. Az ember mégsem haragszik érette a nyárra, vagy a reggelre, vagy az estére. Az ember elfelejti. Nem fontos. Rövid volt, elment, ismeretlen erők parancsára történt. Vihar volt. Jött s ment, nem lehet senkire haragudni érte.

Istenem… az emlékezet szeme tisztán látja: nyár volt, a szilvák érni kezdtek a kertben, az apró gyepen gondtalan csirkék pityegtek, egy szellő a vadszőlős hűs tornácon át bejött a szobába, s meglebbentette Anna csipkés függönyeit. Ő az asztalnak támaszkodva állt, emlékszik, egy kicsit szédült körülötte a világ… Hogy is volt csak? Megkérdezte Annát: hol maradtál reggelig? Anna ránézett, sápadt volt. Állt a szoba közepén, és csak nézett. Anna nem tudott hazudni. Hol voltál, Anna? – kérdezte tőle még egyszer, de már a gyanú ott lappangott akkor valahol a nyelve alatt.

S akkor Anna ránézett, felelt, és megmondta. És ez olyan volt, mintha megrepedt volna a mennyezet, és rájuk zúdult volna. Aztán hirtelen ellepte fejét a vér, érezte, hogy kegyetlennek kell lenni, gonosznak kell lenni, gyilkosnak, ördöginek kell lenni, és kinyújtotta keményen a karját az ajtó felé, és ezt mondta. Nem kiabálva, sziszegve inkább, keményen, gonoszul és gőgösen: mehetsz!…

Szegény Anna ott állt a szoba közepén, sápadtan, egy pillanatig rámeredt, aztán lehajtotta a fejét, megfordult s kiment. Egy hang akkor azt kiabálta a fülébe: eredj utána, eredj utána! Hívd vissza, szólj hozzá! Biztosan az Isten hangja volt. De ő csak állott. Mereven, dacosan az ablak mellett, és úgy fájt benne valami, hogy szinte szétszakadt.

Talán öt perc múlva ott ment el Anna az ablak előtt. Karjában vitte a gyermeket. Kétéves volt akkor. Ment, és az ablak előtt egy pillanatra megállt, és ránézett. Olyan volt a nézése, mint a kutyáé, amit gazdája elűzött. Mélyen, mélyen, nagyon szomorú volt, olyan éppen.

A hang újra sürgette lázasan: szólj hozzá, szólj! Hiszen azt várja! De valami ismeretlen erő, valami dacos ördögi erő megragadta, és elfordította az ablaktól. Sohasem látta többet Annát… csak a koporsót, amiben eltemették. Pap nélkül, suttyomban, mint a gonosztevőket… Pistikével…

Egyetlen szó miatt. Isten, pusztítsd el az emberi szavakat…

Kocogott a ló, döccent a szekér, vitték János papot az augusztusi meleg napsugárban a völgyön át. S mégis hideg volt, mégis olyan volt, mintha végtelen hómezőkön haladt volna vele az élet.

A záróének elhangzott. Az utolsó hangok még ott kóvályogtak a levegőben, magosan az emberek fölött, fönt a kék égboltozaton, aztán lassan szétfoszlottak benne, talán Istenhez érkeztek.

Az emberek még egy pillanatig ott állottak lehajtott fejjel, ahogy az imádkozás alázata hagyta őket, aztán lassan mozgolódni kezdtek. A nemzetes asszony felállt a nagy tölgyfa karosszékből, s felállt a nemzetes úr is. Erre a cselédek megbolydultak, asszonyok, férfiak összekeveredtek és zsongó beszéddel indultak szét a major minden irányába.

A nemzetes asszony megállt a fehér csipketerítővel borított asztal előtt, melyen ott csillogtak még a napfényben az úrvacsorai kelyhek, az ezüst boroskancsó és az ezüsttálca a kenyérrel. Ránézett a papra.

– Tiszteletes úr egészen jól mondotta. A kenyér valóban az Úristen legszebb ajándéka, amit az embernek adhat. Csak ott tévedett, amikor azt mondotta, hogy a kenyérhez mindenkinek mindenhol egyformán jussa van. Hát ez nem igaz, ilyen szamárságokat nem mondjon máskor. Itt csak a magyarnak van jussa a kenyérhez, másnak senkinek. Németországban a németnek, Ángliában az ángolnak és Oláhországban az oláhnak van jussa. De itt csak a magyarnak, érti? Na.

S botjával aprókat, és haragosakat koppantott a gyepen. Hogyisne. Még hogy jussa van. Jussa van az akasztófához. Menjen a saját országába, ott beszélhet a jussáról.

A tiszteletes elvörösödött, hosszú orrát ijedten lógatta le az álláig, s dadogva mentegetődzött.

– Nemzetes asszony nem értette jól…

– De, de, nagyon is jól értettem. Maga nem értette, barátom, amiket itt összebeszélt. Ha hallották volna az oláhok, meghíztak volna a maga beszédjétől. Jó, hogy nem hallották.

Mérgesen elfordult, és menni kezdett a ház felé. A nemzetes úr már a tornác alatt veregette a lompos vén kuvasz hátát. A pap nagy sietve összehajtogatta a palástját, hóna alá kapta a könyveit, s loholt utána.

– De csókolom a kezét – kezdte, mikor nyomába ért –, azt csak nem mondja a nemzetes asszony, hogy én kedvelem az oláhokat? Jaj, édes Istenem…

A nemzetes asszony szigorú arccal fordult feléje, és botjával újra koppantott egyet a földön.

– Nem mondom. De hogy szamárságokat beszélt, azt mondom. Na.

– De könyörgöm, ha a bibliában ez így van…

– A bibliát a zsidók írták, nem a magyarok. Na. Nekem ne jöjjön a bibliával. Mit tudta az a zsidó, az a Mózes vagy melyikből olvasott…

– Máté… – vetette közbe a pap.

– Hát legyen Máté. Mit tudta az, ezelőtt kétezer évvel, hogy mi lesz itt nálunk Erdélyben. A zsidóknak persze, hogy mindenhol jussuk van a kenyérhez, persze. Bolondok lennének, ha nem azt mondanák. De nekünk nincs mindenhol jussunk, érti? És ne is legyen! És másnak se legyen közöttünk jussa! Na! Ne a bibliát mondja maga is, hanem azt, ami igaz!

Dohogva ment föl a lépcsőn, botját a tornác fájára akasztotta, s belépett a házba. A nemzetes úr a virágoskert felé sétált, nézte a fákat, melyeket ő ültetett, s melyek immár akkora nagyok, s olyanok éppen, mintha öröktől fogva ottan állottak volna.

A pap fölment a tornácra, palástját, könyveit letette a kis kerek asztalra, közelebb húzott egy vesszőből font kerti széket, s leült. Szeretett ilyenkor, Istentisztelet után ott ülni egyedül a tornácon, ilyenkor úgy érezte, mintha odatartozna ő is a házhoz, s ez jó érzés volt. Nem törődött vele senki, nem udvariaskodott, nem akart mindenáron beszélgetni, s ebben volt valami jó családiasság, valami megszokott és meghitt melegség. Az ember csak akkor nem vendég valahol, ha nyugodtan magára hagyják.

Holló János ült a tornácon s a nemzetes asszony szavaira gondolt. Milyen igaza van, bizony, milyen igaza. Lám, van valami, ami a biblia igazságainak is fölötte áll, s ez a valami a nemzet igazsága. Önző igazság… de vajon nem minden igazság önző? S vajon nem azért ember az ember, hogy önzők legyenek az

igazságai? Bizony, bibliát kellene írni a magyaroknak. Magyar bibliát. Mely ne a zsidók történelméről szóljon, hanem a magyarokéról, arról a történelemről, mely húsukból és vérükből való, mely igazán az övék, és igazán biblia. Talán nem lehetne a magyar múltból bibliát írni? Talán nincs tanulsága éppen elég? Nincsenek hőslelkű apostolai, szenvedő mártírjai éppen elegen? Mi lenne a különbség a zsidók bibliája, s a magyaroké között? Egyiptomi vándorlás? Százötven éves török rabság? Átkelés a Vörös-tengeren s egyéb csodák? Hát nem elég csoda, hogy ez a nemzet újra és újra feltámadott, és mindig feltámadott? Hogy mindig akadt apostol, amikor kellett és mindig akadtak lelkes hívő seregek, akik hittek a magyarság föltámadásában? S adá őket az Úr a filiszteusok kezébe… így mondja a biblia… ha rosszak lettek, bálványokat imádtak, tivornyáztak, hitványul éltek: akkor adá őket az Úr a filiszteusok kezébe. Így hangzana ez a magyar bibliában: és adá őket az osztrákok kezébe, a Habsburgok kezébe, oláhok, rácok, gyülevész népek kezébe… hogy megismerjék az Úrnak erejét

Ebből a bibliából lehetne prédikálni!

És Holló János tiszteletes urat ott a tanyai ház tornácán meglegyintette hirtelen egy lelkes, hatalmas érzés: ő megírja ezt a bibliát! Megírja, ha vérén is, ha élete árán is. Ha összecsődülnek rá a püspökök mind, akkor is! A magyar bibliát magyarok számára!

Olyan nagyot érzett, hogy fölugrott a székből. Szemei izzottak, melle kitágult. Igen, ez célt ad és értelmet az életnek. Megírja, ha pokolra kerül a lelke, akkor is!

Nem bírta magában hordozni egy percig sem ezt a lelkesedést. Ott nyomban előszedett valami cafatos irkapapírt, s jegyezni kezdte a gondolatait. Lázasan és rendszertelenül készítette a jegyzeteket. Világ teremtése? Mi volt a magyar világ teremtése? A honfoglalás. Árpád s a vezérek. Dicsőséges hadak útja…

Észre sem vette, hogy a nemzetes úr ott áll mellette, és nézi figyelmesen.

– Hát maga mit firkál itt, így nekimelegedve?

A hangra fölrezzent, elvörösödött.

– Bibliát írok, nemzetes uram, a magyaroknak!

Varjassy István nem csodálkozott, csak megcsóválta szelíden öreg fejét.

– Bibliát, bibliát. Nem mondom, az is kell. De azt hiszem, a zsidóknak is jobb lett volna, ha bibliaírás helyett megőrizték volna a hazájukat. Nem gondolja?

Azzal lassú csoszogással továbbment a tornácon és halk füttyentésekkel felelgetett a rigónak, amelyik az orgonabokrok között incselkedett a nyári verőfénnyel.

A doboji paplakban attól a naptól kezdve készült az Írás. Éjszakákon át ült Holló János a mécses mellett, s nehéz kézzel rótta a betűket, melyek fölépítik majd a magyarok szent könyvét. Néha csak úgy ült a széken – ha Gergő bá' benézett este az ablakon, megláthatta –, csak ült mozdulatlanul, előtte lúdtoll, papiros. Gondolatai ilyenkor visszajártak távoli időkbe. Holló János ilyenkor ottan állt Árpád fejedelem mellett, István király mellett, László király mellett, vagy negyedik

Béla mellett, s hallgatta a szavaikat, amiket mondhattak, vagy amiket mondottak volna ezek a magyar apostolok, hogy idegen papok ellenében megteremtsék az öncélú magyar keresztény hitet. Mely keresztény bár, de ugyanakkor magyar. Mely hiszi az Istent, ugyanazt, ki mindenkinek Istene, de olyannak hiszi, mint Jehováját a zsidó: akinek választott népe egyedül csak a magyar lehet.

Sercegett a lúdtoll éjjel és nappal, gyűltek az árkusok az asztal fiókjában. Gergő bá' csóválta a fejét, ha bejött s látta, mit művel a pap. Hát még amikor beszélni kezdett. Prófétákról, kiknek kard volt a kezében pásztorbot helyett, s lovon vezették népüket a csatába. Kik páncélban jártak s buzogánnyal, s beverték Bizánc kapuját, megdúlták a Rajna melletti országokat, megmosták lovaikat a németalföldi tenger vizében, megadóztatták Páduát, Velencét: hallgatta Gergő bá', s csóválta a fejét, hogy na, sze fáin próféták vótak, Isten nyugosztalja üket.

– Olyanon hát! – csattant fel János pap ilyenkor. – Nem is mezítlábosan kódikálók és siránkozók, hanem férfiak, magyarokhoz illő kiválasztottak!

Hanem csóválgatni kezdték fejüket a falusiak is, ha a templomban olykor tűzbe jött a papjuk, s olyan prédikációt vágott ki Botondról vagy Zuárd vezérről, hogy csak úgy rezegtek a falak. Ejszen, bolondulásnak indult a papunk – gondolták, de azért tetszett nekik a virtusos biblia.

– Mert nem azt az embert szereti az Isten, nem azt a magyar, aki meghunyászkodik, és kezet csókol a világ urainak – mondotta László király, az Úr prófétája, akit szentnek neveztek volt a magyarok között –, hanem az olyan magyart szereti az Isten, aki szembe szegül a világgal a maga jussáért, s küzd, miként az angyalok seregei küzdöttek vala az ördögök seregeivel e világnak megmentéséért! Ezért atyámfiai, halljátok Istennek törvényét, amint azt a magyaroknak mondotta az ő prófétái által: ki fegyvert nem ragad, fegyver által vész el, s egy is az idegenek közül, ha kővel merészel megdobni téged, vagy a te atyád népéből valamelyiket, azt dobjad vissza a halálnak pusztulásával, mert százszorosan kedves énelőttem a fiú, aki az ő atyja házának védelmére kél! Jaj annak, atyámfiai, aki tehetetlen a védekezésben és hitvány a harcban, aki testének gyöngeségét, s lelkének gyávaságát az alázatosság és béketűrés tetszetős álorcájával takarja el: azt elpusztítja az Úr kínoknak kínjával, és reaküldi a filiszteusoknak seregét, hogy ülnének a nyakán, és sanyargatnák őt és tanítanák meg az Úr parancsolataira, aki ekként mondotta volt: én vagyok a te erős Urad, és erős Istened, s ki erővel szolgál engem, erőssé teszem azt a nemzetek között. Aki pedig gyönge énhozzám, és az én törvényeim szerint cselekedni hitvány: az nem méltó az életnek koronájára, s elpusztítom őt e földnek színéről.

– Így mondották ezt a mi prófétáink, atyámfiai, s jól gondolja meg mindenki tiközöttetek, hogy az Úrnak szeme egyenként rajtatok vagyon, s aki az ő harcának megküzdésére gyöngének mutatkozik e földi világban, annak ahhoz sem lészen ereje, hogy az Úr kegyelmének kapuját kinyissa. Valahányszor pedig gyöngének mutatkoztok igazság és küzdés dolgaiban: reátok bocsátja az Úr filiszteusoknak

seregét, hogy szolgálnátok őalattuk, s tanulnátok meg tisztelni atyáitoknak erős Istenét. Aki megbünteti az apák gyöngeségét a fiakban is, hetedíziglen. Míg csak nem lészen belőletek az ő akaratja szerint való cselekvő nemzet, harcos ivadék, fejedelmi papság. Mely megváltja a gonoszok bűneit kardnak, vérnek és igazságtevésnek általa, az egy erős, diadalmas és igaz Isten dicsőségére, Ámen.

Így dörgött le a szószékből Holló János tiszteletes a doboji magyarokra, kik tátott szájjal hallgatták, s most már odafigyelve valamennyien. Különösképpen a legények, úgy ették a szavát, hogy még a képük is kivirult tőle.

Az új magyari kereszténység hatása aztán hamarosan meg is mutatkozott. Az erős Isten Holló János által tolmácsolt parancsára három legény, név szerint Balla Mihály, Szigyártó Imre s Székely Ferkó egy vasárnap délután úgy kitakarították a kocsmából a románokat, hogy négynek közülök betörött a bordája, s Szamosújvárra vitették magukat orvosi látleletért.

Volt dolga Kovács Ferinek a magyari vallással s a bíróságnak is elég. A románokat kihányták a közbirtokossági legelőből, melybe harminc egynéhány évvel azelőtt befurakodtak. Fél falu ment a fél falu ellen, mikor az oláhok ki akarták hajtani rá a maguk marháit. Árpád, Botond, Zuárd próféták szellemében maga János pap is ott volt az ütközetben, irdatlan fustélyt lóbálva feje fölött, s úgy látszik, mégis volt valami igazság az új doboji bibliában, mert rövid harc után úgy megfutamodtak az oláhok, hogy még a faluban is alig tudták magukat összeszedni.

Kovács Feri is kitett magáért a perben. Hatot a magyarok közül elítélt ugyan a bíróság súlyos testi sértés címén, de a közbirtokossági legelőt visszaítélte a közbirtokosságnak. S Holló János szelídség elleni tanítása így nyerte első diadalát.

Az ítéletet követő vasárnap lelkes imában köszönte meg a magyarok Istenének a kivívott diadalt.

– Őseinknek erős Istene, Tehozzád emeljük hálatelt szívünket ebből az alkalomból. Köszönjük Neked, Uram, hogy bár megérdemelt büntetésül reánk ültetéd a filiszteusok seregét, de nem hagytad el nyomorúságában a Te népedet, hanem adtál neki erőt, hogy lerázza magáról apái bűnének súlyát. Köszönjük, Uram, hogy újra választott népeddé emeltél bennünket, szegény doboji magyarokat, s az alázatosságnak és gyávaságnak szégyenbélyege helyett visszaplántáltad a mi szívünkbe a bátorságnak virágát, mely íme erőt és diadalt szerzett, Uram, a Te dicsőségedre…

A templom tömve volt, nem úgy, mint régen, mikor még szakállas vén zsidók nyomorúságáról olvasott föl előttük a pap. Ez már a maguk dolga volt, ez az istentisztelet, magyarok dolga, érezték. Magyarok beszéltek a papon keresztül az Istenhez, magyarok szájával úgy, ahogy az a szívükben szólott. A vénemberek szeme megkönnyesedett, midőn a szószékből hallották, hogy miként áldozta föl magát tizenhárom hős vértanú ember Aradon a magyar nemzet feltámadásáért. Hogyne, hiszen maguk is ott voltak, ők maguk is egy kicsit vértanúk voltak, vén Balla Pálnak karja maradt ott Piskinél, öreg Szigyártó Dénesnek fél szeme világa.

S mennyiüknek áldozta föl magát az apja, testvére, rokona, ahogy a tiszteletes úr – jaj, áldja meg az Úristen a száját – olyan szépen mondta: a magyar nemzet föltámadásáért…

Hanem a doboji föltámadás nem ment olyan simán, mint kezdetben látszott. Egy szép napon csak behívatta az esperes magához Holló Jánost. A szamosújvári irodában aztán nekiesett.

– Tiszteletes úr, megvan maga bolondulva? Micsoda megátalkodott pogányságokat hirdet maga a szószékről! Hogy magyarok Istene, meg magyar próféták, meg hogy az Isten csak a verekedőket szereti! S aki megdob kővel, azt üssed agyon! Micsoda kereszténységet hirdet maga, az Isten áldja meg? Honnan veszi ezeket?

Holló János állva hallgatta végig az elképedt kövér öregúr dörgedelmeit, aztán nyugodtan ránézett, s ezt mondta:

– Hogy honnan veszem, nagytiszteletű esperes úr? Az Úristen legkézenfekvőbb kinyilatkozásaiból veszem. Az életből, meg a történelemből.

– De hogyan? – hebegte a jó öregúr. – Hát maga ezzel felrúgja a keresztyén egyház tanításait, édes fiam! Miket hirdet maga a híveinek?

János pap csak lógatta a fejét.

– Én, nagytiszteletű uram, csak a merő tiszta színigazságot hirdetem. S mint pap, s jó keresztyén ember, nem hihetem, hogy egyházunk törvényei ellenkeznének azokkal az igazságokkal, melyeket az Úr e földi élet törvényeivé rendelt nemzetem számára. Való igaz, hogy a szentírás szavait átfordítottam magyarra, mert úgy van az, nagytiszteletű uram, hogy ami jó volt a zsidók számára, az nem mindig talál a magyarokra. Krisztus Urunk ha magyarnak születik, bizonyára sok mindent másképpen mondott volna, s ugyanígy az apostolok, meg próféták is. Én szerény tehetségemhez mérten igyekeztem hű maradni hozzájuk azáltal, hogy úgy tolmácsolom őket, ahogy ők maguk is szólottak volna, ha itt éltek volna az én helyemen.

A derék esperes elszörnyülködve csapta össze a kezeit.

– De hiszen ez pogányság, tiszteletes úr!

– Téved, nagytiszteletű úr. Ez magyarság!

– Jó, jó – szelídült meg az öregúr ettől –, de mégis, mégis. Nem lehet verekedésre biztatni a népet a templomban! Ezt gondolja meg!

János pap ártatlanul nézett az esperesre.

– Én soha ilyesmit nem cselekedtem, nagytiszteletű uram. Én csak az Úr törvényeit hirdetem, ahogy azt a magyarok számára ezer esztendőn keresztül mondotta, s a történelemből gazdagon kiolvasható. Szent könyv a mi történelmünk, nagytiszteletű uram, magyarok szent könyve. Én abból prédikálok, és csak az igazat.

Az öreg, kopasz, kövér esperes gondtelten ingatta a fejét.

– Ez mind szép, mind szép, tiszteletes úr, ez a nagy hazafiság. Szép és dicséretes. De ne tessék összetéveszteni az anyaszentegyház tanításával…

Holló János keményen szólt közbe.

– Én elsősorban magyar vagyok, nagytiszteletű esperes úr, és csak azután keresztyén. S az én anyaszentegyházam a magyar nemzettel egy test, egy lélek, s attól el nem választható.

Az öregúr csak csóválta nagy, kopasz fejét.

– Baj lesz ebből, tiszteletes úr, baj lesz ebből. A tiszteletes úrnak az a kötelessége, hogy az egyház törvényeihez és szokásaihoz tartsa magát, s az evangéliumot prédikálja, ne pedig pogányságokat, bármennyire is tetszők azok a gyarló ember fülének…

János pap vállat vont.

– Az Úr jót s rosszat vegyesen küld az embernek fiára. Ha bajom lészen, nem lesz ez sem első, sem utolsó, ami e nemzetnek papjait érte. De én bizony az egyház általánossághoz szabott törvényeinél előbbre valónak látom nemzetem törvényeit, szokásainál népem jövendőjét. Amit pedig én prédikálok, nagytiszteletű esperes úr, az lelkem szerint való evangélium, mely e nemzet föltámadására szolgál…

A nagytiszteletű úr hallgatott. Orcája kissé megpirosodott, mert jó magyar ember volt ő maga is, apja Segesvárnál esett el Petőfivel, s egy testvérbátyja ott halt meg a kufsteini várpincékben. S a doboji pap beszéde, ha nem volt kimondottan Krisztus szolgájának szájába való, de jó magyar beszéd volt, igaz, derék és tiszta szándékú. Ezért hát hallgatott, s néhányszor föl-alá járt az irodában. Végül megállt Holló János előtt, ránézett, s ezeket mondta:

– Menjen haza, tiszteletes úr. Viselje gondját továbbra is a népnek, mint jó pásztorhoz illik. S igyekezzen összeegyeztetni nemzeti érzületeit az egyház törvényeivel, hogy följelentő leveleket ne kapjak többé.

A tiszteletes fölkapta a fejét.

– Följelentett valaki?

– Igen.

– Kicsoda?

– Brencsák intéző úr.

– Úgy… – János pap bólintott –, akkor nincs semmi baj.

Az öregúr álmélkodva nézett reá.

– Hogy érti ezt a tiszteletes úr?

– Krisztus urunknak is a farizeusok vették vérét, meg a félkézkalmárok. S ha a följelentés ettől az embertől ered, akkor bizonyos már, hogy helyes és igaz úton járok, s az Úr Jézus Krisztus tanítása szerint.

Azzal mélyen meghajolt, s elbúcsúzott az álmélkodó öreg esperestől.

Útját a Víz utca irányába vette. Hamarosan ott volt az alacsony földszintes ház előtt, melynek kapuja mellett egyszerű festett fatábla hirdette, hogy ott lakik

dr. Kovács Ferenc köz- és váltóügyvéd, s megtalálható hivatalosan délelőtt nyolctól tizenkettőig, délután háromtól hatig.

Befordult a kapun, végighaladt a köves udvaron, s egy földszintes ajtón benyitott. Akkor már segéddel dolgozott Kovács Ferenc, hogy legyen valaki, aki ügyeli az irodát, s beszél az emberekkel, míg ő tárgyalásokra jár. A segéd, Kulik úr, egy részeges vén ősjogász volt, nagy, vörös orrú, mindig borotválatlan és borzas. Ült órák hosszat az íróasztal mellett, s hol bicskájával faragta a körmeit, hol fogai közt vájkált a penna hegyével.

Dél volt, s Kovács Ferenc akkor jött vissza éppen a bíróságról. Apró sündisznó-szeme vidáman ragyogott a papra.

– Na, tiszteletes úr, újra van valami verekedés?

A pap rosszkedvűen tette le a kabátját.

– Még nincs, de lehet.

Az ügyvéd vidáman csapkodta az iratait.

– Lesznek most nagyobb verekedések. Képviselő-választás készül.

– Tán nem?

– De igen. Jövő hónapban.

Holló János elgondolkozott.

– Nálunk ki lesz vajon a jelölt?

– Kékesen? Várj csak, hallottam pedig. Hogyne. A hivatalos jelölt Sonkoly Edömér báró.

János pap elszörnyedve meresztette ki a szemeit.

– Hogyan? A zsidó báró? Ez a Krauszból lett magyar? Ez fog képviselni bennünket a haza színe előtt?

– Az hát. A kormány jelöltje. Legbiztosabb kerület, hiszen ő maga is odavaló, meg a főispán is. Nem állítanak ellene senkit.

A pap csak gondolkozott, gondolkozott. Aztán sok idő múlva megszólalt.

– Mégiscsak állítani kellene más valakit.

– Kicsodát?

– Tégedet.

Az ügyvéd hangosan nevetett. Még Kulik úr is elmosolyodott az íróasztal mögött, és szájába dugta a tollszárat.

– Engem? Ugyan ne beszélj bolondot. Engem, a főispán barátja ellen. Ugyan ki szavazna reám?

De a pap komoly maradt.

– Hogy kicsoda? Minden becsületes magyar.

Az ügyvéd is elkomolyodott a hangra.

– Ne is gondolj ilyesmit. Úgyse vállalnám. Nem haragíthatom magamra a főispánt.

De János pap csak gondolkozott még egy darabig, aztán búcsúzott és elment.

Egy hét telt el, s ott volt megint. Vidáman jött, szélesre tárta az ajtót, mintha tavasz lett volna. Pedig ősz volt, rosszféle idő, a fák hullatták leveleiket, s köd felhősödött a Szamos fölé.

Ezzel lépett be János pap az irodára:

– Na Feri, mégiscsak képviselő leszel!

Kovács Ferenc arca elkomolyodott.

– Miket beszélsz itt? Elment az eszed?

De a pap jókedvét nem lehetett lehűteni.

– Megbeszéltük az emberekkel. Végigjártam a községeket, s mindenki azt mondja, amit én: nálad különb képviselőnk nem is lehetne! Így is eleget dolgoztál érettünk, most dolgozz még többet! Ahogy a szentírás mondja, Feri öcsém: kevesen voltál hű, nagyobbra szánlak ezután. A zsidó báró akkorát bukik ezen a választáson, hogy olyant még nem látott a világ. Jelölésed meg is történt már, neked semmi dolgod. Még azt se kívánjuk, hogy kijöjjél közénk, mint a többi jelöltek szokták, programot hazudni. Ismernek az emberek, tudják, ki vagy, s mit várhatnak tőled. Na. Jól megcsináltam?

Kovács Ferenc lassan odajött hozzá, s megállt előtte. Komoran nézte a papot, összeráncolt homlokkal, szinte haragosan.

– Meg. Ezt jól megcsináltad. Hát azt akarod, hogy még jobban meggyűlöljenek az urak? Hogy összerúgjam a patkót mindenkivel?

A pap is elkomorodott.

– Azt – nézett keményen az ügyvéd szemébe –, azt akarom! Azt akarom, hogy olyan ember legyen a követünk, aki közülünk való, tudja a bajainkat, és ember ahhoz, hogy segíthessen!

– Hát pedig én nem fogadom el a jelölést! – vörösödött el Kovács Ferenc.

– Én pedig megátkozlak akkor – recsegte vissza harciasan a pap –, megátkozlak, hogy az a Jehova Isten pusztítson el a világ minden kínjával, ha csak olyan magyar vagy, hogy nem mered vállalni a hivatást, amit az Úr vállaidra rakott!

Úgy álltak egy pillanatig, farkasszemet nézve, haragosan.

Aztán az ügyvéd megfordult, visszament az íróasztalhoz, és leült. Fejét tenyerébe hajtotta. A pap lassan odament, s megállt előtte. Halkan mondotta:

– Feri öcsém. Sok szegény, rongyos magyar testvéred nevében kérlek: vedd magadra az ők gondjaiknak s nyomorúságuknak terhét. Kicsinyek vagyunk mi, s bizony nyomorultak. Nem adhatunk neked sokat, csupán bizalmunkat s szeretetünket, melytől tele van a mi szívünk irányodban. Vállald el, Feri, a mi bajainkat, s az Úr megáld érette, bizonyára.

Komoly volt, és rekedten meghatott a pap hangja. Kovács Ferenc fölemelte rá a fejét, egy hosszú pillanatig nézte a kopott, sovány, szomorú arcú embert, aztán lassan bólintott.

– Legyen hát, ahogyan akarjátok. S köszönöm, hogy ennyire bíztok bennem – savanyúan elmosolyodott –, köszönöm a nagy kitüntetést, s ha nektek lesz erőtök keresztülvinni, én majd megpróbálom hordani becsülettel.

Kulik úr, ki eddig fürge szemekkel figyelt, s még a pennát is a szájában felejtette a nagy megdöbbentéstől, ebben a percben hangosan elordította magát:

– Éljen szeretett képviselőjelöltünk!

S kezét lelkesen kivágta a mennyezet felé, akárha színpadon deklamálta volna a „Talpra magyart”.

Sonkoly-Krausz Edömér báró kortesei már a választást megelőző héten megindultak szerte a járásban, hogy ígérettel, fenyegetéssel, s főképpen pálinkával medret ássanak a hangulatnak. A detrefalusi uradalom megnyitotta zsilipeit. Ispánok, botosbírók indultak szerte a falvakba, vitték szekereken az ajándékborokat, községi bíróknak, módosabb gazdáknak, oláh papoknak, s osztogatták az ígéretet, ami könnyű volt, mert nem került semmibe. A főispán is kiadta a parancsot Brencsáknak: hangulatot teremteni a báró mellett. Brencsák aztán neki is fogott.

Legelőször összehívta a cselédeket.

– Aki nem a báróra szavaz, az szedheti a holmiját! – adta ki a rendelkezést.

Azután a falubelieket gyűjtötte össze.

– Aki nem szavaz a báróra, az többet ne jöjjön semmiért. Se rétet, se erdőt, se kapálót, se legeltetést az olyan ember nem kap. Még csak napszámot sem. Ameddig él, soha. Fiai sem, unokái sem. Az költözhet el erről a vidékről. Mert még csak az kell azután, hogy az ilyen ember tilosban hajtson, vagy rálépjen csak az uradalmi földekre! Nasze!

Így készítette elő Brencsák a haza ügyét. De Rádu pópa sem volt rest, mihelyt megtudta, hogy ellenjelölt is van, és hogy éppen ki az. Sorra járta az embereket:

– Ott legyetek mind a szavazásnál! Nehogy valaki elmaradjon! S el ne tévesszétek! A báróra, mind a báróra! Ha valaki tud kétszer szavazni, kétszer szavazzon! Nehogy bejusson az a másik, a magyaroké, mert akkor vége a jó világnak. A zsidó báróra kell szavazni mindenkinek.

Választás előtti héten otthon volt a főispán. Fölhívatta Rádu papot.

– Nem lesz hiba a választásnál, tisztelendő úr? – kérdezte, miután bort, szivart, mindent adott neki.

Rádu Konstantin szelíd vigyorgással hintázta magát a puha karosszékben. Két kezét ájtatosan rakta össze a mellén.

– Méltóságos uram. Ha Rádu pap mondja, már olyan, mintha képviselő is volna a kegyelmes báró úr. Ha egyszer Rádu pap mondja.

Áthívatta a főispán Holló Jánost is.

A doboji pap eljött, szomorúan, kopottan és soványan, leült a karosszékbe, ahol néhány órával azelőtt Rádu pap ült volt, de nem nyúlt sem a borhoz, sem a szivarhoz. Csak ült kopottan, és elszánt szomorúsággal.

– Na tiszteletes úr, hogyan lesz a választás?

– Ahogy az Úristen kegyelme rendeli, méltóságos uram – billentette oldalra nagy búsan a fejét a tiszteletes.

– Azt mondják, hogy az a bizonyos ügyvéd, az a Kovács, az is föllépett. Hallott erről a tiszteletes úr?

– Igenis, hallottam – bólogatott gyászosan a pap.

– Járnak már kortesei annak az ügyvédnek?

– Nem járnak, könyörgöm.

– Hát majd jönni fognak. Vigyázzon, tiszteletes úr…

A pap közbevágott.

– Nem fognak jönni, könyörgöm.

– Miért? – lepődött meg a főispán.

– Mert annak az ügyvédnek nincsenek kortesei, könyörgöm.

– Úgy. Annál jobb. Igyekezzen tiszteletes úr is, hogy a nép hangulata a báró mellett legyen. Ő a hivatalos jelölt…

A tiszteletes újra közbeszólt.

– Nehéz lesz, könyörgöm. A nép hangulata ama ügyvéd mellett vagyon.

A főispán arca elsötétült.

– Ez elég hiba. Úgy látszik, mégis dolgoznak a kortesei. Tiszteletes úr mindenesetre igyekezzen a magyarok közül minél többet megszerezni a mi részünkre. A románok azok úgyis…

A tiszteletes nagyot sóhajtott, és panaszos hangon újra csak megzavarta beszédében a főispánt.

– Alázatosan kérek engedelmet, méltóságos uram, de én ezt a feladatot lelkiismeretem szerint nem vállalhatom el…

A főispán szemöldöke ráncba szökött.

– Miért nem? – kérdezte élesen.

– Azért – felelte búsan a pap –, mert én éppen ama ügyvédnek vagyok a híve, könyörgöm…

A főispán arca elsápadt a haragtól.

– Úgy? – kérdezte hidegen. – És miért?

János pap olyan szánakozó szomorúsággal nézett a főispánra, mintha halottnézőben volna.

– Azért, könyörgöm engedelemért, mert engem magyar embernek nevelt az apám, s mint ilyen, nem bírnám jó lelkiismerettel látni, hogy egy derék és tisztességes szándékú magyar ember helyét oly fontos hivatalban idegen foglalja el, aki amellett a mi sok gonddal vívódó népünktől lélekben is messze áll, bennünket nem ismer, velünk nem törődik. Úgy érezném, hogy megtagadtam az én Istenemet, és magyar fajtámat, ha csak a magam gyöngeségével is hozzájárulnék ehhez.

A főispán mérgesen ütött az asztalra.

– S maga azt hiszi, hogy mi nem vagyunk jó magyarok? Én s a többi urak? A főszolgabírók, jegyzők, egyéb tisztséget betöltő hivatalnokok, az egész kormány!… Mi nem vagyunk talán elég jó magyarok a tiszteletes úrnak?!

Holló János csak lógatta a fejét szomorúan.

– Isten őrizzen, méltóságos uram, hogy ilyent gondoljak. Mind jó magyarok az urak, tudom én azt. A történelem lapjai beszélnek, és tanúskodnak méltóságodék magyarsága mellett: ahol vért kellett adni ezért a hazáért, ott elsők voltak a mi uraink mindig. De méltóságos uram, az urak távol élnek tőlünk, nem látják a mi apró kis nyomorúságainkat, csak az ország nagy dolgait látják. Kell legyen olyan is a törvényt tevők között, aki közülünk való. Ismeri a nép bajait, érti azokat. Akihez bizalommal elmehetünk a mi kis nyomorúságainkkal, olyan dolgokkal, amikkel nagyurakat nem zavarhatunk… de amik azért fontos dolgok, nagyon fontos dolgok, méltóságos uram, sokszor fontosabbak is a nagy dolgoknál. Sok kicsi baj együtt nagy baj… s ha a magyar nép elvész a bajok között, ki fölött uralkodnak majd az urak? Gondolja meg, könyörgöm, méltóságod, hogyha kátyúba kerül az ország szekere, nem fogja a vállát tartani sem a zsidó báró, sem az osztrák báró, sem a cseh jegyző, sem az oláh paraszt: csak mi, magyarok, egyedül kell kirántsuk onnan. S nem rossz gazda az, ki igásökrétől elveszi a szénát, hogy haszontalan jószágoknak adja?…

A főispán elgondolkozva nézte a papot. Aztán bólintott.

– Rendben van, tiszteletes úr. Mindenki cselekedjék meggyőződése szerint. Szeretem az őszinte és becsületes embert, még akkor is, ha más véleménye van, mint nekem magamnak. Tiszteletes úr bizonyára jó magyar ember a maga módja szerint. Én is az vagyok. Adja Isten, hogy egyszer még megérthessük egymást.

Azzal felállt, jelezve, hogy a beszélgetés véget ért.

Kovács Ferencnek nem voltak kortesei. Senki nem hívta össze gyűlésbe az embereket az ő nevében. Senki nem ígért semmit helyette, egyetlen pohár pálinkát nem osztogattak sehol azok számára, akik reá szavaznak.

Mindössze annyi történt, hogy a füzesi piacon, mikor Sonkoly-Krausz Edömér báró éppen programbeszédét mondotta egy kiüresedett hordó tetején, részegen kurjantozó kortesek között, és vékony, sipító hangján ígért ezt meg azt, s az emberek szelíd türelemmel álltak a piacon, és hallgatták, valahol hátul egy piros arcú fiatal legény hirtelen énekelni kezdett egy nótát:

Ígér a zsidó culágot,
Kovács Ferkó igazságot.
Jobb a Ferkó igazsága,
mint a báró pálinkája!…

Az emberek elmosolyodtak, és hátranéztek a legényre. Az pedig fújta tovább:

Detrefalvi üvegbatár,
benne van egy nyesett szamár.

Eredj szamár, ameddig jó:
megpatkol a Kovács Ferkó!

Az emberek már nevettek. A báró abbahagyta a beszédet, és rikácsolva kiabált valamit. A kortesek közt mozgolódás támadt. Az orcátlan legény pedig énekelte a harmadikat is:

Telt hordóval, üres fejjel,
jön egy zsidó széles mejjel!
Jobb nekünk egy üres hordó
s teli fejjel Kovács Ferkó!

A báró kortesei bottal taszigálták szét az embereket, hogy elcsípjék az énekelőt. De az emberek megtömöttődtek az éneklő legény körül. Morgás támadt, majd veszekedés, aztán az egyik kortes arcán elcsattant az első pofon. A következő percben csak egy nagy gomolyag látszott, s a báró hívei eltűntek benne. Sonkoly Edömér felugrott a hintóba, a kocsis a lovak közé vágott, s úgy robogtak el a füzesi piacról. Az emberek nevettek mögötte és csúfakat kiabáltak.

Kovács Ferenc ki sem mozdult szamosújvári lakásáról. Végezte a dolgát, mintha semmi sem történne. Nem ment körutakra, mint a többi jelöltek, nem fogadott korteseket, pálinkát sem osztogatott. Még csak nem is ígért semmit a hozzá bejövögető embereknek.

– Hásztán – vonogatta a vállát –, amit tudok, igyekszem…

Pedig a báró kortesei dolgoztak. Pénzzel, fenyegetésekkel, pálinkával. Amivel lehetett. Az egy füzesi esetet kivéve, sehol sem volt baj. Az emberek meghallgatták, bólogattak, megitták a pálinkát és hazamentek. Úgy látszott, hogy tökéletes győzelemre lehet számítani.

Aztán megjött a választás napja.

A románok kivétel nélkül a báróra szavaztak. Mind, valamennyien. A pópák vezették őket, s ügyelték szándékukat. Hanem a magyarok, azokkal már baj volt. Némelyek csak úgy jöttek, néma csoportban, sündörögve, húzódva, ezekről előre lehetett látni, hogy az ügyvédre szavaznak. De jöttek azután mások, énekelve, élükön a báró részeg korteseivel, pálinkásüveg a kezükben, éljeneztek és kurjantoztak… aztán leszavaztak valamennyien Kovács Ferencre.

A magyarok között csak éppen néhány megfélemlített cseléd szavazott a báróra, azok is szégyenkezve, s gyorsan eloldalogtak onnan. A varjasi tanya is kivonult, élén öreg Varjassy Istvánnal. Keményen lépett a szavazóbizottság elé zsinóros magyar ruhájában, ránézett fiára, a főispánra, aztán messze hangzó kemény szóval leszavazott: Kovács Ferencre. Ő, s az egész tanyai cselédség.

A szavazatok eddig szinte egyenlően álltak. A varjasi tanya, s a velük együtt fölvonuló varjasi magyarok döntötték el a sorsot: Kovács Ferenc többséghez jutott.

A bizottság urai sápadtan néztek össze. Erre senki sem számított. Holló János pedig égnek emelte tekintetét kint a kékesi piacon, és így imádkozott:

– Úristen, ki vagy a magyaroké, erős és vigasztaló Hadúr, szenteltessék meg a Te neved… amért nem engedéd orcánkat pirulni…

7

Minden héten volt egy nap, mikor a nevelőnő átvitte a gyermekeket ebédelni a tanyára. Ezt a főispán rendelte így, s szigorúan ügyelt, hogy feledésbe nem menjen ez a szokás.

Ezek a napok többnyire – ha különös akadály nem zavarta – csütörtökre estek. Délelőtt tíz órakor befogott valamelyik kocsis a járató szekérbe, a lépcső előtt már várták a gyermekek, felültek, a nevelőnő köztük, mellette kétoldalt Gáborka és Margit, Istvánka pedig a bakon.

Olyan volt ez, mint egy érdekes és szép kirándulás. Végigzörögtek a falun, látták az oláh pap kertjét, a jegyző-irodát, a postát, a boltot, minden nevezetességét a falunak, integettek Piroskának, aki az ablakban könyökölt rendesen, és a zsidó gyerekeknek, akik maszatosan álltak, és bámészkodtak valahol a bolt környékén.

Aztán leértek a rétre, elhagyták az országutat, átdübörögtek a patak hídján, s már a nádasnál voltak. A nádas nyáron zöld volt, ringott és suhogott, és amikor lépésben ment a szekér, hallani lehetett a nádi rigók vidám perlekedését, s a gerléket, ahogy a sűrű fűzfák ágai közt álmosan burukkoltak. Ősszel barna volt a nádas és vizes, és látni lehetett a szélén nagy, zöld fejű vadgácsérokat, ahogy a nyakukat nyújtogatták. Télen halott volt, és mozdulatlan, emberek tapostak benne ösvényeket, és nyulak, és aztán levágták az egészet, és olyan lett a helye, mint valami rét, vagy szántóföld, sima és jelentéktelen, akár a kopasz ember feje. Tavasszal, mikor a víz újra ellepte, és növekvő lándzsák halványzöld csúcsai emelkedtek sűrűn, akkor ismét megtelt érdekes élettel. A vízben hódák tikogtak, bíbic sikongott, vadrucák úszkáltak, a parton nyújtott nyakkal állottak a szürke gémek, s a füzesben visongva csapdostak le régi fészkükre a rétihéják.

Ilyen volt a nádas. Mindig új és mindig érdekes.

Odább, ahogy vitte őket a szekér minden csütörtökön, felcsillant a tó. Néha kéken, mint egy nagy csöpp halovány tinta. Máskor csillogva, akár az üvegdarab. Majd fodrosan, színeket törve szeszélyes játékkal, dombokat tükrözve, fákat, vetéseket, legelőt s a csordát. Közepén búvár úszott bóbitás fővel, fehér mellénye messzire csillogott a napban. Vadrécék szálltak át fölötte, halászsas keringett, vagy nagy, lomha gémek bódorogtak: a tó tele volt élettel, szabad élettel, kissé idegen, kissé titokzatos, embertől független élettel, és a gyermekek nem győzték nézni, csodálni, beszívni nyirkos, szabad tó-szagát.

Ez volt a tó. Utána emelkedni kezdett az út fölfele, a dombra. Már látszottak a tanya házfödelei, a kőrisfák két egyenes sora. Aztán már látszottak a cselédházak, az istállók, az öreg diófa s a ház. Aztán már ott is voltak.

Az öregek minden csütörtök délelőtt a diófa alatt ültek a vén, mohás padon, és várták az unokákat. Ültek, s nézték az utat, mely az ismeretlen, újjáalakult világot a tanyával még összeköti, nézték, s csak ritkán szóltak egymáshoz.

– Ez a bazsarózsa milyen szépen virít az idén, lelkem…

– A méhek rajzani akarnak, szólottam Ambrusnak, figyelje…

– Ennek a Daninak megint beteg a felesége, főzettem neki herbateát…

Azután lent a tónál megjelent a szekér, s többet nem beszéltek.

Mikor a gyerekek fölértek, ők már ott voltak a tornácon, mintha nem is vártak volna semmire. Nem jó, ha látja a gyermek, hogy várják – mondogatta a nemzetes asszony. Előbb Istvánka ugrott le a bakról, megsimogatta a bozontos vén Burkust, aztán fölment, és kezet csókolt az öregeknek. A nevelőnő, egy száraz, túlbuzgó francia vénkisasszony, kényeskedve és ügyetlenül mászott le a hátsó ülésről, majd leemelte Margitkát és Gábort.

– Allez vous – biztatta őket siránkozó hangon –, menjetek, csókoljatok kezet.

A két kisebbik viháncolva szaladt föl a tornácra, Gáborka egyenesen a nagyapjának esett, fölugrott rá, nyakába csimpaszkodott, akár valami kullancs. Margitka a nagymamának csókolt kezet, de közben fürge szemmel már az udvart leste, hogy merre van valami új, valami játszani vagy elrontani való. Föltipegett az idétlen franciáné is, köszönt, és olyan volt, mint valami émelyítő szirup a sok kérdezéstől: ó, hát hogyan vannak, hogy alszik mostanában madame la comtesse, ő bizony elég rosszul, mert így meg úgy… ó, hát a kézimunka megvan már, ó, madame la comtesse csupa szorgalom, ó ebben a korban… s áradozott, míg Varjassynét utol nem érte a bosszúság, és mérgesen elfordult tőle, mondván, persze magyarul, amit a jó lélek nem érthetett:

– Sületlen vagy, lelkem, mint mindig…

A gyerekek szerettek a tanyán. Játszhattak magukra, csinálhattak, ami jól esett. Az öregek hagyták őket játszani, nem kérdezősködtek, nem nyaggatták, csupán a tornácról figyelték melegedő szívvel vidám csivitelésüket, s a buzgó franciánét is maguknál tartották, bármennyire is unalmas volt szegény, hogy ne árthassa magát a gyermekek játékába, s érezzék ezen az egy napon jól magukat a tanyán.

– Majd futkoshat utánuk egy hétig megint – csitítgatta a nemzetes asszony, ha ugrani készült, hogy jaj, hol vannak azok a haszontalanok –, bár nem tartom helyesnek, ha folytonosan a nyakán ülnek annak a gyermeknek. Hadd fusson, azért gyermek. Hogy csintalan? Hála Istennek. Ha rosszat tesz, meg kell verni a kölyköt, de elvitte az ördög az olyan gyermeket, akinek csak jóságon jár az esze…

Ilyeneket mondogattak az öregek ott fönt a tornácon, s a madárfejű vénkisasszony nem győzte csóválni a fejét szörnyülködésében. Ó, Istenem, Istenem. Mon Dieu, Mon Dieu. És magában mindannyiszor elrettent a két vén barbár középkori nézeteitől.

A gyermekek szerették a tanyát. A nagy, széles majorudvart, a csűrt, ahova olyan jól sütött a nap, s ahol a padláson apró baglyok aludtak napközben. A ház fölé hajló nagy fenyőket, melyeken egész nyáron keresztül visítoztak a vércsék, a sűrű orgonalugast, a gyümölcsöst, hol alma volt, körte, málna, ribiszke és eper, és az öreg fákon nagy zöldharkályok kopogtattak.

Szaladgáltak az udvaron, a kertben, bújócskát játszottak, vagy egyebet. Mindig volt néhány béresgyerek, ügyes, életrevaló magyar kölykök, akik csatlakoztak hozzájuk a játékban, s ez különösen jó volt. Többen többfélét lehet játszani. Otthon a kastélynál nem volt játszótárs, csak a kocsis fia. A többi cselédgyermek oláh volt, bambán bámultak, s nem lehetett beszélni velük.

Délben a konyha előtt meghúzták a harangot. A játék abbamaradt, bár Gáborka folytatta volna sokszor, hanem Istvánka ilyenkor komoly arccal elindult a ház felé, és példáját kelletlenül követték. Istvánka komolyabb volt, nagyobb, érettebb. Megszokták, hogy ő a vezér.

Ebédnél illedelmesen hallgattak, s tűrték a vénkisasszony nyivákolásait, ahogy ebben-abban igazgatta őket.

– Hogy ül a széken?… tartsa feljebb a könyökét!… leves után nem iszunk vizet… siessen már, Gábor, sohasem lesz készen, ne bámulja a többieket… ó, Mon Dieu, Mon Dieu, mennyi baj van ezekkel a gyermekekkel…

Ezeken az ebédeken mindig olyan valami volt, ami kedvenc ételnek számított. Rántott csirke vagy paprikás csirke, tehéntúrós gombóc, madártej, pánkó, kürtőskalács… a nemzetes asszony előző nap estéjén hosszasan megbeszélte a szakácsnéval ezeket az ebédeket.

Ebéd után nem kellett lefeküdni, s ez nagy dolog volt.

– Nálam ilyesmi nincsen – jelentette ki a nemzetes asszony –, a gyermek aludjon éccaka, feküdjön le korán. Nappal mozogjon, szaladgáljon, használja ki a napot. Így nevelik a rest embereket, ezzel az ostoba divattal. Délutáni alvás! Ki hallott olyat egészséges embernél? Nappal dolgozni kell, nem lustálkodni. Alvásra az éccakát adta az Isten. Öste nyolctól reggel hétig bőven kialudhatja magát a gyermek, nem is tud annyit aludni. Felkelhet már hatkor.

A nevelőnő szörnyülködött, meresztgette a szemeit ennyi barbárságon, de a gyermekek azért ebéd után kiszaladhattak az udvarra, s folytathatták a játékot, ahol elmaradt.

Eleinte csak bújócska járta, fogócska, s ilyesmi. De később, ahogy az esztendők haladtak, előbb a pandúr-játék, aztán a háborúsdi, nyilazás és fészekkutató kószálás a tó-menti berekben. Aztán fürdés a tóban nyáron. Csónakázás, vadréce-les. Istvánkának már kispuskája volt, s büszkén hordta haza a vadrucákat.

Ahogy a gyerekek nőttek, s iskolába kellett menjenek, hosszú időkön át üresek voltak a csütörtökök. A két öreg kiült a diófa alá, ültek s beszélgettek lassú szóval az unokákról, kik budapesti intézetekben készülnek az életre. Bizony, az

életre. Amelyik jön s megy, s megállítani nem lehet. Ültek s beszélgettek róluk, teregették az emlékeket, mint száradni a vásznat, a nap alá. Aztán az emlékeken keresztül vizsgálgatták a jövőt: ez ilyen lesz, ha felnő, az olyan…

Istvánkát szerették legjobban a három közül. A nemzetes asszony azt mondotta rá: ez fog hozzám hasonlítani. Szorgalmas lesz, pontos, kötelességtudó. Gábor? Léha. Garázda-nagyapjára ütött. Az csak prédálni fog, és nem lesz komoly munkára képes. Esze egyik percben itt van, másik percben máshol. Ha valamibe belekezd, hamar elhagyja.

Az öregúr ezt mondta: István? Az hasonlít hozzám egyedül. Szereti a természetet, a fákat, a madarakat. Békés, nyugodt, józan gondolkodású. Kiskorában is megfontolt volt mindig, okos és engedelmes. Szeret egyedül lenni: gondolkozó ember lesz. Gábor? Kínozza az állatokat. Megvagdossa a fákat. Lármás. Nyugtalan. Mindent hamar megun, sohasem tudja, hogy mit akar.

Margitkáról nem részletezték véleményüket. Kedves, ügyes, talán lányhoz mérten túlságosan csintalan. Haszontalanságon töri mindig a fejét. De lány, hát nem sokat jelent. Elviszik a családból más családba.

De a két fiú, azoknak a jövőjén gondolkozni kell. István mindenesetre gazdának való. Szereti a természetet, józan, szorgalmas, komoly. Övé kell legyen a vagyon, ő is az idősebb. Talán… ha ők már úgyis hamarosan meghalnak, reá lehetne hagyni a tanyát. Ide költözhetne…talán megszeretné, itt is maradna, folytatná a munkát… bizony, bizony, milyen jó lenne: akkor nem veszett kárba az élet…

Gábor, az legyen hivatalnok. Vagy katona. Vagy politikus, ha bírja ésszel. Mehet a közigazgatáshoz, apja úgyis ezt a hivatást tartja legfontosabbnak, hát akkor szánja oda az egyik fiát. Persze nem a nagyobbikat, azért kár lenne. Majd Gábor, az jó lesz arra. Vármegyét igazgatni, ország dolgaiba beleszólni. Még vihetné is ott valamire, mert fürge észjárása van, csak éppen dolgozni nem szeret.

Így szövögette a tervet a két öreg, hosszú-hosszú estéken vagy csütörtök délelőttökön a diófa alatt, míg fáradt szemük megszokottan az utat nézte, amelyen nem érkezett senki. Lassan elrendeződött, tudattá alakult, hogy Istváné lesz a tanya, megházasodik, s ide költözik, s ő folytatja majd azt, ami abbamaradt. A munkát. Munkát a földdel, s munkát a néppel, a szerte kallódó magyarokkal, kikkel ebben a cifra új rendben alig-alig törődik valaki.

Lassan olyan is lett egészen, mintha máris Istvánkáé lenne a tanya, ők csak addig ügyelik, míg Istvánka fölnő. Akkor majd átadják, s félreállnak, pihenni. Vakációra ha hazajöttek a gyermekek, már meg sem várhatták a csütörtököt. Kocsit küldtek Istvánkáért a kastélyhoz, s Istvánka jött, boldogan. Végigvitték ilyenkor az istállókon, megmutatták a szaporulatot, csikót, borjat, bárányt, malacot, megtanították rendre a tehenek neveire, kocák neveire, elmondták, hogy ennek melyik volt az anyja, annak melyik volt, ez miért jó, az miért… lassan adogatták már át a tanyát ilyenkor.

Esténként, nyárutón, az öregúr levitte Istvánkát a tóhoz, megtanította neki a leshelyeket s a rég elhalt Mózsi bá' titkait: itt húznak legalacsonyabban a rucák, ott jön ki a róka, ha terelik, tavasszal ezen a réten ívnak a csukák, megannyi nélkülözhetetlen tudomány az életre annak, aki itt akarja leélni a dombon.

És Istvánka szerette a tanyát. Félórán keresztül elnézegette nagyanyja mellett a borjakat, a hízókat, amint moslékukat ették, kérdezte a teheneket: ez mennyi idős, az mennyi, ez melyiknek a borja, az mikor ellik le?… meg a földeket: ide mit vetnek, oda mit, itt mi volt tavaly, mikor trágyázták meg, mikor fogják megtrágyázni újra?…

Vagy állt nagyapja mellett a nádas széliben, és kérdezte: ugye ez a nádi rigó, ami így szól? Ez meg a poszáta? Hát ez mi? Haris? Azok ott ugye pergőrucák?

Susogott a nádas ilyenkor mellettük, és valami békés, lágy hangulat ömlött végig a tavon, és Istvánka úgy érezte, hogy sehol másutt a világon nincsen ez így. Ilyen szépen és ilyen megnyugtatóan, ennyire tele élettel, és mégis ilyen békességesen. Az öregúr pedig arra gondolt, hogy jöhet már az idő, amikor mindezt által kell adni: a tó hullámainak szelíd locsogását, ahogy a partot verdesik, a suttogást, ami kél a nád közt, ha megérinti az estéli szellő, az ég bársonyosan szelíd szép színét, mindent. Van már, aki mindezt átveszi. S a tudományokat, amik ezekkel járnak: hogy merről fúj a szél, ha másnapra eső lesz, hogy mit jelent, ha vörös az ég alja sokáig napnyugta után, s hogy melyik tocsogóra húznak ki este szívesen a récék. Mert fontos és nagy dolgok ezek mind, annak a számára, aki élni akar ezen a tanyán, békés, nyugodt és emberhez méltó derűs életet. Fontosak, sok mindennél fontosabbak talán, az ember nem is hiszi, csak ha távolról tekint az életére vissza, hogy milyen nagyon fontosak ezek. Egy esti les emléke, amikor az alkonyodás különösen szép volt és a nyár szagai szétterültek a szellőben, amikor a tücskök és békák zsongása lágy volt, és tökéletesen egyező: egy ilyen estének az emléke tovább él, mint sok minden más, ami akkor fontosabbnak látszott. Mert mi fontos? Az élet. Más semmi, csak ez az egy. Az élet: a nyugodt és megelégedett élet, melyben az ember békét köt önmagával és a világgal, és nem vágyik sehova és semmire, még arra sem, hogy teljék az idő. Ezt talán boldogságnak lehetne nevezni, pedig nem az. A boldogság már nyugtalanító, és aggodalmat ébreszt. Félelmet, hogy egyszer véget ér. A nyugalom, az maga a végtelenség, bölcs, szelíd és emberséges élet: úgy folyik, hogyha közben véget érne, nem is venné talán észre az ember.

Ilyen életet kért az Istentől ott a tó partján öreg Varjassy István az unokájának. Amilyen neki nem jutott, csak egy-egy percnyi kis ízelítő belőle, mert az élet akkor küzdés volt és bajnoki torna, azután pedig csalódás és bánat.

Istvánka szerette a tanyát. Nyáron, mihelyt hazajött az intézetből, kis szürke lován naponta átlovagolt. Vagy lesétált flóbertjével a tóra, becsúszott a halászok luntráján a nádas tocsogói közé, és leste órákon át a mocsár életét. Izgalmas, szép kószálások voltak ezek. Olykor zsebébe rakott egy darab kenyeret, s délre is ott

maradt, vagy fölment ebédelni a tanyára. Ilyenkor az öregúr hosszasan beszélt a madarak életéről, s a nemzetes asszony kézimunka mellől figyelte őket, és néha észrevétlenül elmosolyodott.

Istvánka szerette a tanyát. Magányosság után vágyódó természete jobban otthon érezte magát a tanyai házban, mint a kastély lármás életében, hol a növekvő Gáborral és Margitkával együtt a zaj is egyre nőtt, a csintalanság szeles tréfákká változott, és fölkavarta az életet. Azok ketten nagyon összetaláltak. Lassan elvadultak a tanyától, unták, és a csütörtököket sem tartották már be. Mikor aztán Gábor az egyik nyáron lelőtt a tanya fenyőfájáról egy vércsét, a barátság végleg elszakadt közte és nagyapja között.

Ez egy csütörtöki napon történt, ebéd után. Langyos augusztus volt, álmos csirkék kaparták a gyepet, a konyhában lusta hangon énekelt a cseléd, s a béresszekerek gabonát hordtak be a szérűbe. Istvánka az almafák alatt hevert a fűben, és Hermann Ottó könyvét olvasta a mezőségi tavak madarairól. Margitka a csűr mögött göröngyökkel dobálta a pulykakakast. Gábor új flóbertjével verebekre vadászott.

A ház melletti nagy fenyőfán azon a nyáron három vércsepár fészkelt. A vércsék odatartoztak a fenyőfához. Amióta a fenyők elérték a háztető magasságát, jó negyven esztendeje, a vércsék ott laktak mindig, tavasztól őszig. Ők voltak a tanya leghűségesebb madarai a feketerigók mellett. Mikor az első gyümölcsfa fehérbe bomlott, már megérkeztek. Rótták nagy, széles köreiket a tanya fölött, visítozva kergették egymást, vagy ültek mozdulatlan komolysággal a fenyő csúcsán és nézték a napot.

Az öregúr szerette őket. Nézte suhanó, sebes röptüket, ahogy vadászni jártak, figyelte, hogyan építik fészkeiket, etetik fiaikat, hallgatta a növekvő fiatalok cincogását, gyönyörködött bennük, mikor röpülni tanultak, s később, ősz elején, alkonyat előtt, mikor végtelen türelemmel rótták a köröket a tanya fölött, készültek az utazáshoz.

Sokszor elmondta a gyermekeknek, hogy a vércse milyen hasznos madár, ő pusztítja a mezei egereket, s ha nincs egér, akkor tücsökkel él, sáskával és bogarakkal. A nemzetes asszony sohasem hitte el egészen, hogy a vércsék nem fogják a csirkét, a kárért, amit a héja okozott, mindig egy kicsit a vércséket is okolta. Az öregúr ilyenkor újra meg újra elmagyarázta a vércsék életmódját, s a hasznot, amit a gazdának hajtának. Olykor civakodás is volt köztük emiatt. De azért a vércsék mégis a tanya szent madarai voltak, és még gondolni sem lehetett arra, hogy valaki bántsa őket.

Azon az augusztusi csütörtök délután, mikor Gábor éppen az új flóbertet próbálta, nyolc fiatal vércse üldögélt a fenyőn. Az öregek fönt keringtek magasan, vagy leültek a fenyő csúcsára. A fiatalok lentebb ültek az ágak hegyén, néha röpültek egy-egy kört, visítoztak, tanultak a szárnyaikkal bánni, aztán újra visszaültek a fenyőre.

Gábor megunta a verebeket. A kert felé indult, aztán megállt a fenyő alatt. Nézte a vércséket. Az egyik éppen szemben ült, komolyan, mozdulatlanul, egy alacsony ágon.

Gábor sohasem lőtt még vércsét. Körülnézett. Csak Margitkát látta a pulykák között, mást senkit. Fölemelte a puskát, megcélozta a vércsét, és elhúzta a ravaszt. A vércse megbillent, s puhán hullani kezdett, ágról ágra. A többi fölrebbent a fáról, s visítozva keringeni kezdett.

A vércse leesett a földre. Tompán puffant, aztán megmozdult, verdesni kezdett, és éles, cincogó hangon sírt. Gábor odaszaladt hozzá. A vércsének a szárnya volt eltörve csak. Szaladni kezdett, rémületében nagyokat szökdösött, de a gyerek utolérte, s rálépett. Lába alatt tovább sírt a madár.

Ebben a pillanatban élesen, mint egy ostorcsapás, felcsattant a nemzetes asszony hangja.

– Gábor! Azonnal gyere ide!

A fiú riadtan kapta föl fejét. A nemzetes asszony a konyha előtt állt.

– Azonnal gyere ide! – ismételte szigorúan.

Gábor levette lábát a madárról, és vonakodva, lassan megindult nagyanyja felé.

– Gyorsabban mozogj, ha hívlak!

De Gábor nem mozgott gyorsabban. Föltámadt benne a dac. Otthon nem beszéltek vele ezen a hangon. Hátravetette a fejét, és még lassabban lépett.

– Miért lőtted meg azt a vércsét?! – csattant rá az öregasszony. – Nem megtiltotta nagyapád, hogy vércsére lőjél?!

Gábor szemtelenül megvonta a vállát.

– Maradt még elég – felelte.

Nagyanyja odalépett hozzá.

– Add ide a puskát!

Gábor elvörösödött.

– A puska az enyém!

A következő pillanatban pofon csattant az arcán. Aztán még egy. Aztán a harmadik.

– Most pedig eridj nagyapádhoz, és kérj bocsánatot! Haszontalan, semmirevaló taknyos kölyke! Egy-kettő, lódulj!

Gábor arca vörös volt a pofonoktól és a méregtől. Megfordult és elindult. De nem a ház felé, ellenkező irányba.

– Gábor! Nem értetted?! Azonnal eredj nagyapádhoz!

De Gábor nem fordult vissza. Dacosan ment, előreszegett fejjel, az istállók felé.

– Gábor! Azonnal gyere vissza! Haszontalan, dacos kölyke! Úgy elbőröllek, hogy meghasad a bőröd! Taknyos csirkefogó! Ha nem fogadsz szót, többet a szemem elé ne kerülj!

Az istálló sarkánál Gábor visszafordult. Kiöltötte nyelvét a nagyanyjára.

– Maga boszorkány! Akkor lássam, mikor a hátam közepit!

Azzal beszaladt az istálló mögé.

A nemzetes asszony haragtól vörösen ment be a házba. Néhány perc múlva kijött az öregúr, kezében lovagló korbács volt. Egyenesen az istállóhoz ment. A tehenek jászla mellett találta Gábort, patkányt lesett. Felugrott, mikor nagyapját meglátta, de nem volt hova meneküljön. Az öregúr megállt előtte szigorúan.

– Aki a hasznos madarat meglövi, annak nem való puska a kezébe. Add ide a puskát.

Gábor nem mozdult. Keze görcsösen markolta a flóbertet.

A következő pillanatban lesújtott rá a korbács. Kemény ütés volt, a gyermek felordított, a puskát hirtelen mozdulattal nagyapja felé fordította, és elsütötte. A golyó az öregúr füle mellett süvített el, s leverte a falról a vakolatot.

A cselédek, akik a közelben voltak, csak a lövés pukkanását hallották, s utána sírást, jajgatást, és tompa ütések hangját. Aztán az istállóból kijött falfehér arccal a nemzetes úr, kezében a korbáccsal. Odakiáltott a kastélybeli kocsisnak.

– Fogj be azonnal, és vidd haza ezt a gyereket! Most, ebben a percben!

Aztán nagy léptekkel megindult a ház felé.

A nemzetes asszony a tornácon állott. Látta az urát haragosan jönni, hallotta, amit a kocsisnak kiáltott, de nem szólt semmit, csak az arcát figyelte. Régen, nagyon régen nem látta ilyen felindultnak.

Az öregúr feljött a tornácra, a korbácsot az asztalra lökte. Egy pillanatra megállott, és a feleségére nézett. Arca sápadt volt még mindig és feldúlt.

– Rám lőtt – nyögte ki rekedten – az unokám… borzasztó, Minka…

Azzal bement a házba, s az ajtót betette maga mögött.

Így történt.

Attól a naptól kezdve Gábor nem jött többet a tanyára. A szülők sohasem tudták meg, mi történt azon a napon. Az öregek sem szóltak róla. Csak megüzenték, hogy Gábor ne jöjjön többet.

Erzsébet asszony megsértődött ezért az üzenetért, és kárpótlásul az igazságtalanságért, még jobban kényeztette Gábort. Gáborral együtt Margitka is elmaradt a tanyáról. Attól kezdve már csak Istvánka járt oda, egyedül.

Őt aztán annál jobban szerették az öregek. Most már nyíltan is megmondták: az egész tanyát István örökli egyedül. Ő egyedül, és senki más. Erzsébet bosszankodott, mikor ezt meghallotta, a főispán vállat vont.

– Bogarasok az öregek.

Istvánka pedig most már napokon át a tanyán maradt néha. Míg Gábor és Margitka a szomszéd kastélyok gyermekeivel újabb meg újabb csínyeken törte a fejét, azalatt ő a tanyai gyümölcsfák alatt hevert a fűben, és régi könyveket olvasott, vagy az istállókat járta, vagy ült a tó partján, és leste a vadrucákat. Ritkán

barátkozott a szomszéd gyermekekkel. Éretlen tréfáikat nem szerette, unta örökös viháncolásukat, s nem érezte jól magát közöttük.

A Pohlenberg-kastélyba nyaranta német rokonok jöttek, egész sereg velük egykorú gyerekkel. A német gyermekeknek szamárfogatjuk volt, piros szekérrel. Arra a szekérre kapaszkodtak föl néha tízen is, és úgy jártak újabb csínytevések után. Egyszer Istvánka is velük volt egy ilyen szekerezésen. Anyja erőltette, hogy barátkozzon a vele egykorú szomszédokkal.

Azon a napon Bátony felé szekereztek. Sült pityókát dugtak a szamarak farka alá, úgy száguldoztak velük végig az országúton. Bátonyban, a falu végén, egy öregasszonyt láttak az árokban heverni. Rongyos, csúnya, vén-vén koldusasszony volt. A gyerekek megállították a szamarakat, s csúfolni kezdték az öregasszonyt. Az nézte őket, zavaros szemekkel, és nem szólott semmit. Erre dobálni kezdték. Az asszony néma maradt. Végül Gábor egy kővel a homlokán találta. Az asszony arcát ellepte a vér, fájdalmasan felkiáltott, aztán lefeküdt az árok aljára, és zokogni kezdett. A gyermekek nevették.

Istvánkát elfutotta a méreg.

– Gábor, ha még egyszer megdobod, pofon ütlek. Gyertek, menjünk innen. Ez csúnya dolog volt.

Gábor félt a bátyjától, így nem szólt semmit, csak röhögött. A többiek elkomolyodtak, s lassan fölültek a szekérbe.

A falu felől egy gyalogos parasztember jött. Meglátta a síró koldusasszonyt és megállt.

– Ne bántsák szegényt, úrficskák – mondotta –, sze bolond.

– Igazán bolond? – kérdezte Margitka.

– Bolond hát a szerencsétlen, már vagy hatvan esztendeje legalább. Bolond Ánának hívják. Lássák ott fönt azt a kicsi házat? Valamikor az övé volt. Ott lakott az uraságval, valami Bátonyi nevezetűvel, akinek itt régen kastélya volt, azt beszélik…

Kívül a falun, a mezők széliben kis düledező ház állott.

– Most ki lakik ottan? – kérdezte valamelyik gyermek.

Az ember arca elborult.

– Senki. Csak a gonosz lelkek szoktak ottan találkozni holdtöltekor, éccaka…

A gyermekek megborzongtak.

– Gonosz lelkek?

– Azok. Kísértetek, meg ilyenfélék. Éjfélkor tüzet gyújtanak a házban s azon égetik el a szerződést, amit az ördöggel kötöttek. De az ördög csak nem hagyja el őket. Én is láttam egyszer a tüzet, nem beszéd… azt mondják, annak a Bátonyi úrnak a lelke is közöttük van, aki miatt ez az asszony megbolondult. Elhagyta volt az úr, öt gyermekkel. Elment. Gonosz ember volt. Azért nem nyugodhatik…

Azon az éjszakán valamennyien a kísértetek házáról álmodtak. S másnap újra elmentek Bátonyba, hogy megnézzék a házat. Istvánka is velük ment.

A szamárszekeret lent hagyták az országúton, úgy mentek föl, gyalogosan a házhoz. Begyepesedett szekérút vezetett arra, aztán arról is le kellett térni. A ház kis dombon állott, alatta bedűlt kávájú kútban békák brekegtek. Az elhagyatott udvart sűrűn benőtte a csalán, meg a bürök. Ösvény nem vezetett rajta keresztül.

Úgy törtek utat a házhoz a dudván keresztül. Lassan haladtak, egymás nyomában. Elöl Istvánka ment, ő volt a legidősebb. A ház üres ajtói és ablakai sötéten és titokzatosan tátották szájukat. Teteje behorpadt, falain mély repedések látszottak. És csönd volt körülötte, félelmetes és hátborzongató csönd.

Még a lélegzetüket is visszafojtották, úgy lopakodtak a ház felé. Szívük vert az izgalomtól, félelem és irtózat didergett bennük, de vitte lábukat előre a kíváncsiság.

A feketén tátongó ajtónyílás előtt megálltak. Szólni egyikük sem mert. Aztán Istvánka óvatosan előrelépett és benézett. A többi ott szorongott mögötte. A háznak nyirkos elhagyatottság-szaga volt.

Először semmit sem láttak. Homály volt bent és gaz, meg piszok. Aztán tisztán kivették a csupasz, szürke falakat, a behajló korhadt gerendákat. Egyéb semmi nem volt a házban.

– Nagyszerű rablótanya volna… – súgta az egyik Pohlenberg fiú.

Abban a pillanatban valami megmozdult mögöttük. Rémülten fordultak hátra. Néhány lépésre tőlük ott állt Bolond Ána, kerekre nyílott eszelős szemekkel, bozontosan, rongyosan, sovány és ráncos vénasszony-arcán valami félelmetes vigyorgással.

– Hát megjöttetek, megjöttetek… – hörögte, és feléjük nyújtva aszott karjait, begörbülő, hegyes boszorkány-ujjakkal közelebb lépett.

– Megjöttetek…

A borzalom ijedtsége szaladt végig a gyermekeken. Az egyik leány elsikoltotta magát és esze nélkül futni kezdett lefele a dombról, a sűrű burján között. A többi utána.

– Boszorkány volt – lihegték lent az úton –, biztosan boszorkány volt…

S rémült szemekkel, borzadva néztek föl a magányos, elhagyatott házra.

Istvánka elmesélte ezt a történetet egy este a tanyán.

Az öregek összenéztek, aztán sóhajtottak. Az öregúr lassan pipára tömött. Aztán újra sóhajtott.

– Azt a házat ismerem…

– Ismeri, nagyapa?

– Ismerem. Egy nagyon kedves, régi jó barátom lakott ottan, sok évvel ezelőtt. Bátonyi Péter.

– Az a gonosz ember?…

A két öreg egyszerre riadt föl.

– Hát ezt ki mondta neked?

– Egy ember.

– Az az ember hazudott, fiam. Bátonyi Péter hős volt és nagy hazafi. A hazáért halt meg. Megölték az osztrákok szegényt. Akkor, mikor én is fogságban voltam.

– És ott élt abban a házban?

– Ott. Az oláhok felgyújtották negyvennyolcban a házát, leölték a családját, feleségét, gyermekeit, mialatt ő a hazáért harcolt. Kicsit megzavarodott a fájdalomtól, de nem tört meg. Elölről akarta kezdeni az egész szabadságharcot. Már mindent megszervezett, csak a fegyvereket várta Itáliából. Valaki beárulta. Elfogták, Kufsteinba vitték. Sohasem láttuk többet.

– Nagyapa is Kufsteinban volt, ugye?

A nemzetes asszony felelt.

– Minden jó magyar ember, minden igaz hazafi ott volt.

Istvánka elgondolkozott.

– Alfréd bácsi is?

– Ő nem.

– Miért? Ő nem jó hazafi?

– Ő Pohlenberg, fiam. Német. Ellenünk volt akkor.

Csönd volt a tornácon. A nyári este végighevert a tanya udvarán, szelíden és békességesen. A gyermek hosszasan elgondolkozott.

– Hogy lehet, hogy valaki egyszer ellenség, azután meg nem az?…

Az öregek sóhajtottak, de választ nem adtak a kérdésre. Egy idő múlva a gyermek újra kérdezett.

– És ez a Bátonyi Péter ott lakott, abban a házban?

– Ott lakott.

– Egyedül?

– Nem… nem egyedül…

– Kivel lakott? – firtatta tovább Istvánka – hiszen feleségét és gyermekeit megölték az oláhok!…

Az öregek lopva összenéztek megint. Aztán az öregúr csöndesen felelt.

– Megházasodott megint. Elvett egy szegény asszonyt.

Vastag füstfelhőt szippantott a pipából s mélyet sóhajtott.

– Hej, szegény Péter…

A gyermek nézte az este puha színeit, sokáig. Aztán hirtelen megkérdezte.

– S az a bolond asszony vajon mit keres annál a háznál? Most ő lakik ott?

A nemzetes asszony egy percig tétovázott, aztán megmondta.

– Az a bolond asszony, fiam, szegény Bátonyi Péternek a felesége…

Ennek a beszélgetésnek az emléke sokáig ott élt Istvánkában. Magányos üldögélései közben kinőtt a gondolataiból Bátonyi Péter alakja, hatalmasan, magasan, fegyveresen, kinőtt olyanná, amilyen az lehet csak, aki hős és vitéz hazafi.

Ez az alak lassan betöltötte egész képzeletvilágát, már nem is Bátonyi Péter volt többé, hanem ő maga. Amilyen lett volna akkor, ha élt volna azokban az időkben. Amilyen kellett volna, hogy legyen, amilyen szeretett volna lenni. Aztán átalakult a jövendő álomképévé: ilyen akarok lenni! Hős, vitéz, igazi hazafi. Aki Kufsteinba megy, míg a detrefalusi gyermekek itthon maradnak, mert ők németek, s így nem lehetnek magyar hazafiak.

Senkinek sem szólott erről a magának alkotott belső Bátonyi Péterről. De egyre sűrűbben kérdezgetett olyan dolgokat, amik ezzel összefüggésben voltak. És a nagyapa szívesen mesélt. A negyvennyolcas időkről. Kossuth Lajosról. Bemről, akinek a táborában szolgált több mint fél esztendőt. Mesélt a márciusi fiatalokról, Petőfi Sándorról, akit még látott Segesvárnál a hídon állani, aztán soha nem látta senki többé; az aradi vértanúkról, a magyar nemzet szabadságáról, diadalmas csatákról, melyekből véres fejjel menekült az osztrák: jaj, nagyapa nagyon belejött a mesébe néha, egészen megifjodott tőle.

A gyermek lázasan itta a szavakat. Szeme kigyúlt, ha szabadságról és győzelemről volt szó. Keze ökölbe szorult, ha vereségről, ármánykodásról, zsarnokságról hallott.

– Jaj, nagyapa, ha én is ott lehettem volna!…

Az öregúr ilyenkor elmosolyodott.

– Még ott lehetsz, ne búsulj. A magyar szabadság még nincsen eligazítva.

Ilyenkor felcsillant a gyermek szeme.

– Lesz még háború, nagyapa?

– Lesz, lesz. Háború mindig van elég.

– De az osztrákokkal?

– Lehet még azokkal is. Ki tudhatja azt? Biztosan lesz még azokkal is.

És Istvánka készült a háborúra. Az intézetben lelkesen tanult vívni, otthon célba lőtt, lovagolt, vágtató ló hátáról próbálta eltalálni a kitett céltáblát.

A két öreg boldogan figyelt. Önmagát ismerte föl az unokában mind a kettő. Vasárnaponként, ha átjött János pap Dobojból, hármasban melengették a reménységet: ez az unoka, ez igen, ez méltó folytatása lesz a Varjassyaknak.

A tanya boldog volt és megelégedett. Olyan szépen és simán haladt minden, mintha jó, derék angyalok egyengették volna a világ útját a jövendő felé. Mintha már a jövendő is tető alatt állott volna, a tanya jövendője, a varjasi magyarok jövendője, az egész nemzet jövendője, maguk építette tető alatt úgy éppen, ahogy ezt valamikor megálmodták. Aztán a tető hirtelen beszakadt.

Egy nyári este történt. Istvánka tizenhét éves volt akkor. Lóháton indult haza a tanyáról. Szürkület volt, este. Az öregek elbúcsúztak tőle a lóistállónál, kedvesen és szeretettel búcsúztak. Gyere holnap is, mondták, s ő megígérte: hogyne, holnap újra eljön, puskát hoz, és lemennek a tóra.

Ügetve indult lefele az úton, sietett, nem akart elkésni a vacsoráról. Már majdnem elhagyta a bérházakat, mikor az utolsó kerítés mögül hirtelen egy mérges

kis kölyökkutya ugrott ki sivalkodva a ló elé. A ló hirtelen félreugrott, megbotlott egy kiálló fagyökérben és elesett.

Istvánka keresztülesett a ló fején, egyenesen neki egy kőrisfának. A ló a következő pillanatban talpon volt, nagyot nyerített, s vágtatva indult hazafele. Istvánka ott maradt a fa tövében, mozdulatlanul.

A kutyaugatásra, lónyerítésre a béresasszony kinézett az ajtón. Látta a szürkületben elvágtatni a lovat gazdátlanul, s egy darabig utánabámult, aztán az útra nézett, s meglátta a fiatal bárót.

– Jézusomszentisten! – sikoltotta s rohant oda hozzá.

Istvánka arccal lefele fordulva feküdt a földön, orrából, füléből szivárgott a vér. A béresasszony hangos jajgatására a szomszéd házakból is összegyűltek az emberek. Valaki felszaladt az udvarra a hírrel.

– Jaj, nemzetes asszony drága, csókolom a kezit, méltóztasson azonnal jönni, Istvánka báró leesett a lóról!…

A nemzetes asszony nyugtalanul nézett végig a hírhozón.

– Hásztán, ha leesett, fölkel. Mért menjek le azért?…

– De nem kél föl, instállom! Ott fekszik, s nem is mozdul!…

A nemzetes úr kiejtette kezéből a pipát, s szó nélkül megindult a cselédházak felé, amilyen gyorsan csak tudott. A nemzetes asszony mögötte. A hírvivő asszony siránkozva követte őket.

– Jaj Istenem, miért is engedik lóra ülni…

Istvánka ott feküdt még a fa tövében, éppen csak a hátára fordították. Az öreg Varjassy hamuszürke arccal guggolt le melléje. Keze reszketett, ahogy a csuklójáért nyúlt. Kissé nyugodtabban eresztette el.

– Ver – mondotta –, fogjátok meg ügyesen, Ambrus, be kell hozni. Nincs nagy baj – nézett sápadt arccal a nemzetes asszonyra –, talán csak egy kis agyrázkódás.

Az orvos, akit még azon az éjszakán kihoztak Szamosújvárról, hosszasan vizsgálta, majd megcsóválta a fejét.

– Nemcsak agyrázkódás. Egyéb is van. Törés.

– Hol? – rettentek össze az öregek.

Az orvos komoran nézett rájuk.

– Gerinc.

Elsápadtak. Ajkuk szederjes lett. Az öregúr homlokán kiütött a veríték.

– Nem lehet segíteni rajta?… – kérdezte akadozó szájjal.

Az orvos tanácstalanul vonta meg a vállát.

– Istennél a segítség, méltóságos uram…

A főispán nem volt otthon. Erzsébet hintóval jött le, sápadtan és reszketve, rémülten. Istvánka ájult volt még. Az orvossal együtt föltették a hintóba, és lépésben elindultak vele a kastély felé. Az öregek gyalog mentek a hintó mögött. Nem is tudták, miért mennek, csak mentek, mint akik életük reménységét kísérik,

hogy jaj, nehogy egy percre szem elől tévesszék, s nehogy itt hagyja őket, öregeket, egymagukra ezen a világon.

Éjfélt meghaladta már az idő, mikor a kastélyhoz fölértek. Istvánkát bevitték a szobába, Erzsébet betette mögötte az ajtót, s a két öreg kint maradt a sötét előszobában. Rettenetes nagy fáradtságot éreztek mind a ketten, talán még soha az életben olyan fáradtak nem voltak. Leültek egymás mellé az előszoba padjára, csüggedten, szótlanul gunnyasztottak ott a sötétben, foguk vacogott, lelkük didergett, és arcukon egyre csorogtak a könnyek.

Reggelre Istvánka magához tért. Két szeme tétován és nyugtalanul keresett valamit az emlékezésben, de mereven feküdt, mozdulni nem tudott.

Két napig feküdt úgy, mintha halott lett volna, csupán a szeme élt. Két napig ott ült a két öreg az ágya mellett, vagy a kastély valamelyik szobájában, vagy az udvaron, vagy valahol. Két napig nem feküdtek le, nem aludtak, haza se mentek. Két nap alatt megtörtek és nagyon-nagyon megöregedtek. Lomposak lettek és hajlott hátúak, ráncosak, megviseltek, rettenetesen vének. Két nap alatt.

A harmadik napon Istvánka megmozdította a fejét, és hörögve, halkan felnyögött.

– Jaj…

– Megmenekült – mondotta diadalmasan az orvos –, csak éppen béna marad.

– Béna? – kérdezte Erzsébet, és borzadás futott végig az arcán.

– Béna! – döbbent meg a főispán, és arca elsötétült.

– Béna… – nézett össze Margitka és Gábor megrettenve.

Ott állt a két öreg is az ágy mellett, hallották az orvos szavát. Élni fog! – pezsgett át rajtuk egy pillanatra az öröm. Nyomorék marad, sötétedett el a következő pillanatban körülöttük a világ.

Aztán lassan megfordultak, az ajtóhoz mentek. Onnan még egyszer visszanéztek az unokára, aki olyan volt, mintha az Isten adta volna ajándékul egy hosszú élet végére, s aztán az Isten meggondolta, és gyorsan visszavette tőlük.

Keresték a tekintetét, de nem tudtak összeakadni vele. A beteg nem ismert rájuk.

Lassan kimentek a szobából. Hajlottan, nagyon fáradtan lebotorkáltak a lépcsőn, felültek a várakozó régi sárga kocsiba, s elindultak haza. A tanyára, amelyikről tudták, hogy ezentúl üres lesz, és nagyon szomorú.

Nem szóltak egymáshoz, de egyformán úgy érezték mind a ketten, hogy mégis csak kár volt végigélni ezt a hosszú és fáradságos életet. Nem volt semmi, de semmi értelme.

A főispán nem nyugodott bele a sorsba.

– Vannak még híres orvosok Bécsben, hátha azok segíthetnek rajta!

Az öreg háziorvos tanácstalanul ingatta a fejét.

– Lehet – mondotta –, nem teljességgel lehetetlen…

Mikor az öregek megtudták, hogy van még egy remény, szinte megfiatalodtak tőle. A nemzetes asszony maga vitte el a pénzt a fiának, ami a bécsi útra kellett.

– Csak vigyétek, vigyétek, minél hamarabb.

Hosszú heteken át lesték Bécsből a postát. Erzsébet írta: biztatnak az orvosok… talán sikerülni fog… van itt egy professzor, valami új módszerrel kísérletezik…

Az öregek ilyenkor felvidultak. Sikerülni fog, kell sikerüljön! Heteken keresztül gondoltak makacsul arra az egyetlenegyre, hogy sikerülnie kell… beleélték magukat ebbe a gondolatba, már nem is hitték: már tudták, hogy sikerülni fog, és mikor Istvánka hazajön, olyan lesz megint, mint amilyen volt, erős, egészséges, jövendőre termett ura a tanyának, méltó és büszke folytatás…

Négy hónapig tartották Istvánkát Bécsben a professzorok. Négy hónapig írta Erzsébet, hogy talán… lehet… van remény… Négy hónapig nőtt hitté ez a remény, épült tudattá a hit, hogy kell segítsenek rajta, fognak segíteni rajta, visszajön, és az lesz megint, aki volt… talán nem is igaz, amit az orvos mondott, nem is lehet igaz…

Négy teljes hónapig.

Amikor hazahozták Bécsből, s a hír felérkezett a tanyára is, a két öreg azon nyomban befogatott, s a kastélyhoz hajtott. Némán, és aggodalomtól súlyosan ültek egymás mellett az úton, de mind a kettőjükben ideges türelmetlenséggel reszketett a remény, hogy biztos… biztosan segítettek rajta ott fent a tudósok.

Lábuk alig találta meg a hágcsót, amikor a kastély előtt leszálltak a kocsiból.

Istvánka ott feküdt sápadtan egy ágyon. Arca fehér volt és megnyúlt, kék szemei nagyok és világosak, a szája kicsit nyitva… de úgy feküdt éppen, mint négy hónappal azelőtt, mozdulatlanul.

– Nagyapó… Nagyanyó… – suttogta halkan, és ahogy vergődve rájuk nézett, a szeme lecsukódott mindjárt, és két nagy ezüstszínű könnycsepp csúszott ki a sápadt szemhéjak alól.

Az ágynál ott állt az orvos, egy ápolónő és Erzsébet. A két öreg rájuk nézett, aztán az unokára, aztán újra rájuk. Arcuk fehér volt és kemény, mint a fal, és nem volt már rajta semmi reménység.

– Hát… hát nem segíthettek?… – suttogta reszkető hangon az öregasszony.

Erzsébet némán nemet intett a fejével, és elfordult.

Az orvos suttogott valamit Istenről, orvosi tudományról, de azt már nem értették.

Egymásra néztek. Szemük egy percre némán összekapcsolódott, aztán elfordultak. Zsebkendőt emeltek a szemükhöz, s félrehúzódtak a szoba két sarkába.

Először az életben sírtak mások előtt, mind a ketten.

8

A kastély élete zökkent egyet, aztán visszatért lassan a régi vágásba. A zökkenés nem volt túlságosan nagy. A főispán sűrűbben látogatott haza, Erzsébet asszony kisírt szemekkel járt reggelenként kamarázni. De a rend maradt tovább, úgy ahogy volt.

Egy ilyen nagy háznak megvan a maga élete. Külön élet, mely együtt tartja és irányítja a benne lakók életét, megszabja napi rendjüket, lassan saját egyéniségéhez alakítja őket, felfogásukat, a látást, amivel a világ dolgait szemlélik.

A szakácsné reggel hatkor fölkel, fölveri a cselédséget, tüzet gyújt a konyhán, odaállítja a szolgálóleányt a sepréshez, tisztogatáshoz, vizet forral, készíti a reggelit. Inas, szobaleány kitörli szeméből az álmot, nekifekszik a szobáknak, seper, takarít, szellőztet, felkeféli a parkettpadlót… aztán meleg vizet visz be a hálószobákba, a cipőket megtakarítja, a ruhákat kikeféli, s igyekszik, hogy szokott időben mindennel elkészüljön.

A háziasszony kinyitja a szemét, ijedten az órára néz, kiugrik az ágyból, gyorsan magára kapja a pongyoláját, és siet kamarázni. A szakácsné már várja, meg kell beszélni az ebédet, a vacsorát, ki kell adni a hozzávalókat… csörögnek a kulcsok, csikorognak a szekrényajtók, senkinek sincs ideje, hogy önmagával foglalkozzon. A ház él, megköveteli a maga pontos rendjét, sok ember lakik benne, azoknak mind enni kell adni, azokat mind dolgoztatni kell, s ügyelni rájuk, hogy mit hogyan csinálnak…

Nem, egy ilyen nagy ház életében nem lehetnek zökkenők. Egy ilyen nagy ház életében nem szabad észrevevődjön, hogy valaki beteg, hogy valakit életre szóló szerencsétlenség ért, hogy valakinek szomorúsága van. Ha egy ember kilép a ház életéből, azért a többi ott marad, és a ház él tovább. Az üresség néhány napig érzik még, aztán a rend összenő fölötte, s minden megy tovább a maga szabályos útján. A szakácsné főz és kéri az ételhez valót, a szobalány takarít, az inas keféli a parkettet, és a szolgáló pityókát hámoz. A mosóné mos és szappant kér, és meg kell számolni a ruhákat, amiket kivisz, vagy bead, a darabont fát vág, és veszekedni kell vele, ha lustálkodik, a csurgóról hordani kell cseberben a vizet: egy pillanatra sem lehet megállni, hogy az ember számba vegye a maga érzéseit.

A kastély élete csak éppen zökkent egyet, de folyt tovább a régi mederben. Margitka és Gábor intézetben tanultak, Budapesten. Ha szünidőben hazajöttek, lármájuk fölverte a szobák csöndjét. Lovagoltak, jártató-szekéren zörögtek keresztül a falun, csikókat tanítva, sűrűn látogatták a szomszédokat, és újabb haszontalanságokon törték a fejüket. Margitka tizenhat éves volt már, Gábor tizenöt. Az idővel mindössze annyit változtak, hogy tréfáik vadabbak lettek és merészebbek. Margitka karcsú alakján már megakadt a vendégfiúk szeme, másképpen nézték, mint régen, s Margitka tudta ezt. Ha kerítésen mászott át, és szoknyája térdig fölcsúszott, hetykén nézett le a fiúkra, és néhány pillanatig a kerítésen maradt.

A csínyekben jó segítőtársuk volt Bács Jani, az ispán. Különösen Gábort fűzte hozzá erős szövetség. Bács Jani vidám volt, és mindenre kapható. Ha hajtó kellett a vadászathoz: kirendelte a cselédgyermekeket. Ha rejtekhelyet kellett ásni: küldött a napszámosokból. Ő adta Gábornak az első cigarettákat is, és ő hozta össze az első leánnyal.

A leányt Szavétának hívták, és napszámos volt. Kapálni, aratni, csépelni járt az uradalomhoz, nagy testű, jó szájú fehérnép. Gábor már régen hergelődött vele, mint a többi napszámoslánnyal. Szavétát Jani rendelte föl egy esős őszi délutánon a tehénistálló szénapadlására, és ő őrködött a létra alatt, nehogy valaki arra tévedhessen. Használható ember volt Jani.

Jani lopta a pénzt is, mert a főispán szűken mérte a gyermekek zsebpénzét. De Jani gondoskodott pénzről, ha kellett. Egy-egy rakás fa, amiről nem kért számot senki, egy-egy kalangya nád: mindig akadt Janinál pénzforrás, ha szükség volt valamire. Persze, ezekről Brencsák is tudott többnyire. És egy-egy rakás fa, egy-egy kalangya nád ilyenkor magával vitt ötöt-hatot a Jani hasznára.

Gábor egyébként jó gazdának indult – ahogy a főispán gyakran mondogatta vendégek előtt, szerény apai büszkeséggel. Mindig járt valamiben, mindig próbált valamit. Ha kapott ajándékba egy malacot, azt fölnevelte, meghizlalta, s jó pénzért eladta. Ilyenkor maga ment a szamosújvári vásárba Bács Janival, alkudozott a mészárosokkal, és a disznó árán borjút vásárolt. A borjú két év alatt tehénné nőtt az uradalom istállójában, a tehenet eladta, s vett rajta hat borjút. Lassan egész kis gazdasága lett Gábornak, kocája volt, lova, borjai, juhai. Az ő kocája mindig többet malacozott, és fölnevelte valamennyi malacát. Erről Jani gondoskodott. Az ő juhain volt a legtöbb gyapjú, az ő juhai adták a legtöbb sajtot.

Gábornak fürgén járt az esze. Megvette a parasztok szilváját, Szavétával szilvaízet főzetett belőle – Szavéta napszámát a gazdaság fizette –, a szilvaízet eladta Kolozsvárt.

– Üzleti szellem van a fiúban – büszkélkedett az apja –, gazdának született.

A főispán minden örömét Gáborban lelte. A szerencsétlenség, ami a másik fiával történt, mélyen lesújtotta. Józanul és tiszta szemmel látta a helyzetet: István már olyan, mintha nem is élne. A család számára, a jövendő számára halott.

És István valóban halott volt. Élete bezáródott a kastély keleti sarokszobájába, ahova csak a kocsik halk dübörgése hallatszott, amikor vendégek jöttek vagy mentek, vagy a háziak indultak valahova. Néha behallatszott a kertből a nevetés, ha nyitva volt az ablak, s néha egy-egy vendég udvariasságból, lábujjhegyen bejött, mondott egy-két közömbös szót: ennyi volt az egész. Mozdulatlanul feküdt, csak fejét fordította az ablak felé, melynek világos négyszögében az égnek egy darabját látta, s a szemközti domb tetejét, melyen néhány magányos borzolt fa állott.

Minden harmadik nap eljöttek az öregek a tanyáról, leültek az ágya mellé, nézték lesoványodott, sápadt arcát, és beszéltek az állatokról, a vetésekről, egyéb dolgokról. István néha halkan kérdezett, hogy megjöttek-e már a vadrucák a tóra,

jár-e vidra a halászok vészáinál, a nagy zöldharkály kopogtatja-e még az almafákat? Néha egészen furcsa dolgokat kérdezett, például hogy a Burkus megkapja-e ebéd után a csontokat, vagy hogy azt a kis fenyőt, ami vadon nőtt az orgonabokrok mellett, nem kaszálták-e le a napszámosok.

Máskor Erzsébet asszony ült az ágy mellett és felolvasott, Jókai-regényt többnyire, s ha otthon volt a főispán, ő is bejött és ült szótlanul. Nézte a fiát, és nem tudta, mit mondjon neki.

A testvérek ritkábban jöttek hozzá. Élményeikről, kalandjaikról tudtak csak beszélni, vidámak voltak, és képtelenek a szomorúságra. Érezték, hogy nem illenek a betegszobába, s így néha napokig elkerülték.

Margitka sokat sírt eleinte, mert szerette a bátyját. Gábor borzongva gondolt arra, hogy milyen lehet az, ha az ember nem tud mozogni, lóra ülni, kerítéseken mászkálni, Szavéták után futkosni. Aztán lassan megszokták, mindenki megszokta, hogy van a kastélyban egy sarokszoba, ahol egy szomorú, sápadt ember fekszik, aki hozzátartozik ugyan a családhoz, de olyan mégis, mintha nem tartozna sehova sem, mintha nem is volna.

A mozdulatlanul fekvő beteg körül valami furcsa és titokzatos átalakulás történt. A világ megnőtt. Azelőtt olyan szűk volt: néhány mezőségi dombból állott, kastélyokból, falvakból, apróbb városokból és Budapestből. De ott a betegszobában egyszerre megnőtt. Kiterebélyesedett, széles lett és nagy, tág határai közé országok fértek és nemzetek, és belefért a végtelen nagy idő, mely egyszerre olyan lett, mint egy óriási tenger, se vége, se hossza. Igen, az idővel is történt valami. Tisztán és világosan emlékezett reá: ameddig benne élt, szűk volt, mint a rosszul szabott ruha. Falai voltak, korlátai, amikkel számolni kellett. Alig kezdődött, vége volt folytonosan. Olyan közel volt hozzá, hogy csak apró darabkákban láthatta, mindig csak azt a darabot, ami éppen szeme előtt volt.

Ott a betegszobában eltávolodott tőle az idő is. Már nem voltak végei: egyetlen nagy hatalmas boltozat volt, mely mozdulatlan lomhasággal ült a világ fölött, és összetartozott vele.

Sokat olvasott, mindenfélét. És sokat gondolkozott. A könyvek lapjairól kinőtt az élet, akár a mag, mikor csírába szökken. Kinőtt, ellepte a szobát, a falakat a világ négy sarkáig tágította, s ő ott feküdt a világ közepén, egy csodálatos nagy világnak a közepén, mely ezerszínű volt, ezer hangon beszélt, és titokzatos törvények szerint változatta magát.

Földrajzot és történelmet olvasott legszívesebben. Halomra nőttek szobájában a könyvek, és fejében egyre gyűltek a képek a világról, s minden kép olyan volt, mint egy mese: szép és csodálatos, és a betegszoba valóságától nagyon távol álló.

Ha kifáradt az olvasásban, lehunyta a szemét, és játszott népekkel, országokkal, épített és rombolt, felszabadított és leigázott, kereste az igazságot, és közben újabb és újabb elfogultságok árkába csúszott: játszott a világgal, mint az Isten, vagy mint az ember évezredek óta. Órák hosszat feküdt így lehunyt

szemmel. Az ápolónő azt hitte, alszik, és lábujjhegyen kiment. De nem aludt, csak álmodott. Végigálmodta mindazt, amit végigéltek mások, vagy amit nem éltek végig, csak szerettek volna végigélni, vagy kellett volna végigéljenek. Itt-ott javított, itt-ott rontott a játékon, és szinte észrevétlenül megtanulta, hogy a világ áll és változatlan. Az idő csak életeket éget, ő maga nem mozdul, s újra meg újra eljátssza ugyanazt, más-más szereplőkkel. Vagy talán a szereplők is ugyanazok, csak nem tudnak róla? Az is lehet. Hiszen olyan egyforma minden, ami történt. Föl és alá, előre és vissza, mint a járgányba fogott ló, amelyik körben tapos. Olyan egyforma, hogy már törvénye is kell legyen valahol, játékszabály, melyhez igazodik minden… talán Isten a neve ennek a törvénynek?…

Gyakran hívatta magához Holló Jánost. Az öreg pap szívesen eljött. Hozott egy-egy lapot a készülő írásból is, felolvasta, a részleteket megbeszélték, itt-ott javítottak rajta. A betegnek tetszett a magyar biblia. Eleinte kissé furcsa volt. Szokatlan, szinte bántó. De aztán rájött, hogy tulajdonképpen ez se más, mint az igazi: ebből is, abból is a világ és az emberi élet örök igazságai tűnnek elő. Csakhogy míg az a régi a zsidókról szólott, ez tanulságaiban is, lelkében is a magyaroké volt.

Egy szép tavaszi délelőttön, mikor a nyitott ablakon ibolyaszag és rügyező nyírfák szaga áradt be a szobába, a beteg hirtelen megkérdezte:

– Tulajdonképpen miért is él az ember?

A kérdés váratlan volt. A pap ott ült az ágy melletti széken, kopott ruhájában, csizmásan. Könyökét a térdén támasztotta, állát a tenyerében nyugtatta, sovány, barázdás arca mozdulatlan volt. Hosszasan nézett ki az ablakon, ahol a halványkék égbolt csillogott s a langyos levegőben méhek és szerelmes bogarak dongtak. Szálkás szemöldökei alatt félig lecsukódtak a szemhéjai, úgy nézett sokáig, rebbenéstelenül.

– Azért, hogy gyönyörködjön a világban, amit Isten teremtett – mondotta sok idő múlva, hirtelen.

A beteg sóhajtott halkan.

– És az, aki nem gyönyörködhet benne?

A pap lassan elfordította fejét az ablaktól. A betegre nézett. Hosszasan és szótlanul tartotta rajta a szemét.

– Istenben a lélek gyönyörködik – felelte csöndesen –, és ami szép, az mind Isten.

A beteg feje nyugtalanul megmozdult.

– Tiszteletes úr… én néha azt hiszem… én nem tudom, hogy mi a lélek…

Holló János lehajtotta a fejét. Igen, ezt az érzést ő is ismerte. Kétségbeesett, magára maradt ember érzése ez.

– A lélek – mondotta nagyon komolyan –, a lélek az, ami mozdulatlan, süket és vak testben látja a világot, hallja a világot, múltban és jövőben messzire szárnyal, és Istent keresi akkor is, amikor tagadja létezését.

Kint, az ablak alatt hangosan fütyölt egy sárgarigó. Halk szellő lebbentette meg a függöny fodrait, szálló virágpor szagát hintette szét a szobán.

– Jaj, úgy szeretnék újra élni…

A sóhajtás elszállt, szó nem felelt reá. A pap lehajtott fejjel a padló kockáit nézte, ahogy a székben meggörnyedt, alakja fáradt volt, öreg és szomorú. Kint újra fütyölt a rigó.

– Bizony, mindnyájan szerettünk volna élni…

Keserű volt a hang. A beteg mozdulatlan szemmel a mennyezetet nézte, és arra gondolt, hogy milyen furcsa is ez a szó: élni. Egyetlen értelme van csupán, és mégis minden embernek egyebet jelent.

Abban az évben vették észre a tanyai emberek, hogy a nemzetes úr megöregedett. Járása lassúbb lett, válla meggörbült, mintha a föld vonzotta volna. A régi derűs mosolygás helyett valami különös szórakozottság költözött az arcára. Csak állt néha mozdulatlanul a tornácon, és nézett a tó felé, keresztül a völgyön.

A nemzetes asszony ilyenkor aggódva megkérdezte:

– Mire gondolsz, lelkem?

Az öregúr arca zavart lett, legyintett furcsán a levegőbe, és azt felelte:

– Semmire, lelkem… semmire…

Aztán vette a botját, és elindult a kertbe. Egy-egy fa előtt megállt, nézte, éppen mintha beszélgetett volna vele. Máskor a harkályt figyelte, ahogy a gyümölcsfák vén törzsén kukacot keresett. Burkus mögötte kullogott, néha magához hívta, és megveregette a fejét.

Egy nap azt mondotta ebédnél. Csak úgy, váratlanul.

– Minka lelkem, ha meghalok, oda temessetek a két kőrisfa közé. Már mutattam volt egyszer régen. Nem akarnám, hogy elfeledjétek.

Az öregasszony ránézett, nem szólt.

– Nehogy a kriptába, oda föl – és fejével a kastély felé intett.

– Jó, jó, ráérsz még – dünnyögte a nemzetes asszony, s többet nem beszéltek erről.

De néhány nap múlva Ambrust, az öreg udvarbírót levitte magával a kertbe, és megmutatta a két kőrisfát.

– Ide ni. A kettő közé ássátok a sírt. Érted?

– Értem, instállom. De ejszen én hamarabb elmegyek erről a földről, mint a nemzetes uram!

– Azt sem te nem tudhatod, sem én…

Igen, mindenki látta: az öreg nemzetes úr barátkozott a halállal. Mert ez a rendje, a halállal barátkozni kell annak, aki készül találkozni vele. Előbb csak ritkán gondol rá, aztán egyre sűrűbben. Először csak úgy félve kerülgeti, később hozzászokik, mind gyakrabban foglalkozik vele: ez már a barátkozás. Végül rájön, hogy nem is olyan rossz. Hozzá tartozik az élethez az is, mint sok minden egyéb, amit rendre megszokott az ember.

Egy délután – ez nyáron történt már, az uradalmi szérűn cséplőgép búgott – a kastély verandáján összetalálkozott fiával, a főispánnal. Ketten voltak csak. Az öregúr a beteget látogatta, s éppen hazakészült. A főispán akkor jött be a cséplőgéptől. A délutáni nap langyosan sütött be a veranda üvegablakain.

– Papa megy már?

Az öregúr bólintott és kinézett az ablakon.

– Megyek.

Az udvaron vidám csoportban lármáztak a Pohlenberg gyerekek. Gábor hosszú madzagon bádogdarabokat kötözött egy kopó farkára. A kutyát Margitka fogta, mellette nyurgán, divatos fehér nadrágban, kihajtott inggel ott állott a Sonkoly fiú, Edömér báró fia, Béla. Gábor befejezte a műveletet, a kutyát elengedték. Szegény boldogan igyekezett elmenekülni, de ahogy megmozdult, zörögni kezdtek mögötte a bádoglemezek. Ettől megijedt, futni kezdett. A farkára kötött akaszték még vadabbul zörgött. Riadtan iramodott végig az udvaron, s eszeveszett száguldással eltűnt az istállóknál. A társaság hahotázott, mindenki Gábor ötletét dicsérte.

Az öregúr fent a verandán csak a fejével intett feléjük.

– Ezek kerülnek a helyünkbe egyszer. Miféle emberek lesznek? Kínozzák az állatokat.

A főispán elmosolyodott.

– Haszontalanok. Majd megjön az eszük.

– Kínozzák az állatokat – ismételte az öregúr makacsul –, léhák és kegyetlenek. Miféle világ lesz az, amit majd ezek teremtenek itt?

A főispán nem felelt. Némán álltak az ablaknál és nézték a fiatalokat. Sonkoly Béla Margitkához hajolt, és súgott valamit a fülébe. A lány hangosan fölkacagott, és arcul ütötte a fiút. Az elkapta a kezét, dulakodni kezdtek.

Az öregúr a fiára nézett.

– Ez a zsidó fiú sokat jár hozzád, Gábor.

– Melyik?

– Ennek a Krausznak az unokája.

A főispán vállat vont.

– Szomszédok. Apjával együtt dolgozunk a politikában. Jófejű ember.

– A zsidó mind jófejű, az a baj.

– Nem zsidó már. Katolikus.

– Elég baj. Amíg a zsidó megmarad zsidónak, még el lehet viselni. De a keresztény zsidó veszedelmes.

A főispán türelmetlenül ráncolta össze a homlokát.

– Művelt és komoly emberek. Felesége rokonunk is.

– Elég szégyen a Bándy családra, hogy zsidóhoz adta a lányát…

A főispán hangja ingerültté változott.

– De értse meg, papa, már nem zsidó! Még az apja kikeresztelkedett!

Az öregúr legyintett.

– A zsidó zsidó marad. Nem a vallás a fontos, hanem a fajta. A vér. Azon pedig nem segít még az se, ha húsz pap önti rá a keresztvizet egyszerre.

A főispán ujjai idegesen doboltak az ablakdeszkán.

– Ma már nem lehet az ember ilyen elfogult.

Az öreg gúnyosan nézett a fiára.

– Nem? S ha vajon a te őseid sem lettek volna elfogultak, és összevissza házasodtak volna mindenféle idegen fajtával, te most milyen nemzethez tartoznál?

– Az európai nemzethez.

– Van olyan nemzet?

– Lesz!

Öreg Varjassy István megcsóválta a fejét.

– Csak a vér s a nyelv tudja összetartani az embereket, s a közös múlt emléke. Ha ez megszűnik, fölbomlik a világ…

A főispán nem felelt, csak gúnyosan mosolygott. Néztek ki az udvarra, hallgattak.

– Nem szeretném, ha unokámnak ez a zsidó fiú lenne az ura…

A főispán türelmetlenül megrándult.

– Ugyan, papa, miket gondol. Amért együtt játszanak, még nem kell mindjárt összeházasodjanak!

Az öregúr csöndesen bólogatott.

– Akik együtt játszanak, együtt élnek. Azért akartam mindig, emlékezz vissza, hogy a magyar cselédek gyerekeivel játszódj…

Nagyot sóhajtott, öregeset.

– Bizony, Gábor fiam, nem jó úton jártok…

Az istállótól akkor hajtott elő a tanyai kocsi. Az öregúr elfordult az ablaktól, megcsókolta a fiát, s lassan, öregesen lement a lépcsőn. A főispán elgondolkozva, hosszasan nézett utána.

A főispán az utóbbi időben rosszkedvű volt. Sok minden nem úgy haladt, mint szerette volna. A feltörő polgárosodás iszaptömegében mintha elakadt volna a haladás szekere. Lassan ment minden és nehezen. A politikai élet összekavarodott, egyre zavarosabb lett. Újabb és újabb emberek bukkantak föl, és egyre többet beszéltek apró, felesleges személyi dolgokról, és egyre kevesebbet arról, ami fontos.

Az országvezetés párt-csatározásokká alakult át, mindenki csak a vezetéssel törődött, az országgal senki. Érezte, hogy valahol elcsúszott valami, félresiklott az egyenes útról. De nem tudta, hogy hol és miben történt a hiba. Érezte, hogy az irány, amelyben az ország halad, egyre távolabb kerül a valóságtól, egyre nagyobb a szakadás polgár és ország között. Ideges volt.

De kifelé makacsul tartotta magát. Önmagának is szégyellte volna bevallani, hogy tévedett valamiben. Összeszorított fogakkal, keserű lélekkel makacsul haladt

előre azon az úton, melyen elindult egykor. Csak néha érezte, mikor az apjára gondolt, hogy talán van mégis egy másik út is, s hogy hátha az az igazi. De tudta, hogy az életben a hibákat kijavítani nem lehet. Az élet olyan, mint a mellény: ha rosszul gombolta az ember, hiába keresi rajta a hibát. Ki kell gombolni végig az egészet, és kezdeni elölről.

Azt pedig ötvenéves fejjel már nem lehet.

Néha egészen különös dolgokat vett észre, olyanokat, amik addig fel sem tűntek. Hogy például vannak polgárai az országnak, akik nem akarnak jó magyarok lenni. Akik még csak rossz magyarok sem akarnak lenni: egyszerűen ellenségnek érzik maguk fölött az országot.

Aztán meg olyanok is vannak, akik az országból élnek, annak zsírjából, munkájából. Felhasználják az előnyeit, erejét, védelmét, törvényeit: de érette áldozni semmit nem akarnak. Sokan még csak a nyelvét sem akarják megtanulni. Vagy ha meg kell tanulják, lázadnak ellene.

Ilyenkor megdöbbent. Mi ez? Hát mi van itt? Rosszul ítélte volna az embereket?

Talán egy hónappal azután, hogy az öregúrral az a beszélgetés történt a kastély verandáján, egy kora őszi napon nyúlvadászatra mentek Pohlenbergékhez. Ő hátul ült a kocsiban Margitkával, Gábor elöl a kocsis mellett. Különös volt, folytonosan apja jutott az eszébe. Talán azért, mert Margitka néhány elejtett szóval megdicsérte Sonkoly Bélát, amikor elindultak? Lehet. De amíg a friss harmatszagú reggelen végigkocsikáztak a sárga tarlók és színesedő kukoricatáblák között, egyre az öregúr hangját hallotta: Bizony, Gábor fiam, nem jó úton jártok…

Rosszkedve volt. Pedig úgy ontotta szelíd illatait a reggel, s a nap akkor kélt föl vörösen az akasztófahegy mögül. Figyelte Margitkát, ahogy ott ült mellette, és néha mélyen beszívta a harmatszagú levegőt. Szép napsütötte arca kipirult, a hűvös szellő játékosan meglobogtatta hajtincseit.

– Nagylányom van már – gondolta –, maholnap férjhez megy. Öreg vagyok?… Néhány év múlva nagyapa leszek. Megbolondult az idő, úgy telik…

A detrefalusi kastély tele volt vendéggel. Az előszoba fogasán puska puska mellett lógott, zöld ruhás jágerek sürögtek, vizslák nyüszköltek, a majorudvaron gyűltek már a hajtók.

Az öreg Pohlenberg bajor vadászruhában az ajtó előtt fogadta a vendégeket. Széles, jókedvű mozdulatokkal tessékelt mindenkit befelé.

– Á, Weidmannsheil! Grüss Gott! Tések, tések, vár a régéli! Ein Schnaps, wass?

A hosszúra húzott ebédlőasztal körül vadászruhás urak hangoskodtak, zöld hajtókás vadászruhában voltak a Pohlenberg kisasszonyok is, mindenki beszélt, ki magyarul, ki németül, olyan hangzavar tombolt, mint valami újféle Bábelben.

Aztán előhajtott a kocsik hosszú sora, a házigazda egy papírlapról felolvasta a sorrendet, hogy ki kivel, melyik kocsira kell felüljön. Dörömböltek a hátrataszított székek, mindenki puskáját, töltényeit kereste, s a társaság elindult.

Kellemes, szép idő volt. A Mezőség kitett magáért az idegen vendégek tiszteletére. Nyúl is volt bőven, szólott a puska. Estére járt az idő, mikor hazaértek. Mindenki sietett átöltözni, hogy minél előbb ebédnél ülhessen. A hosszú asztal mellett alig fért el a társaság. A teríték piros vadszőlő-lombbal, vadbogyókkal, őszirózsával ékesítve kellemes látványt nyújtott. A lányok díszítették gonddal és ízléssel.

Szótlanul kanalazták a forró húslevest. Éhes volt a társaság. A főispán mellett egyik oldalról a kisebbik Pohlenberg leány, másik oldalról Sonkoly Edömérné, a szép Bándy Katinka ült. Asztalfőn a legidősebb házikisasszony, szemben vele, az asztal másik csücskén a háziúr.

Leves után egyszerre megindult a beszéd, mint egy hömpölygő nagy áradat. Mindenki egyszerre akarta elmondani, hogy mit hogyan lőtt, mi hogyan esett, ki mit miért hibázott. A beszéd zűrzavara a mennyezetig csapott.

A főispán lopva Margitkát figyelte. Sonkoly Béla ült mellette, azzal beszélgetett. Néha hangosan nevetett, ilyenkor kipirult az arca, és nyakát hátrahajtotta. Hogy is mondotta csak az öregúr, ott a verandán… vajon igazán készül valami közöttük?… A vadászaton is folyton együtt voltak…

A fiú gazdag, művelt, jóvágású. Igaz, hogy… na, de talán mégsem komoly a dolog.

Ebéd után a pipázóban folytatták a beszédet. Kis csoportok alakultak itt is, ott is. A fiatalság külön, a kártyások külön. A főispán a kandallónak támasztotta hátát, amíg az inasok körbehordták ezüsttálcákon a feketét és a különféle pálinkákat. Mellette állott a házigazda, egy dunántúli rokon társaságában, akit szintén Pohlenbergnek hívtak.

– Unerhört – magyarázta a vendég élénk kézmozdulatok közepette, és mély megbotránkozással az arcán –, hallatlan, hogy a gyermekeim magyarul kell tanuljanak az iskolában! Az én gyermekeim! Hogy jövök én hozzá? Nem igaz?

A főispán kíváncsian kérdezte meg.

– Hol járnak iskolába a gyermekeid?

– Pécsett. És képzeld, magyarul kell tanuljanak! Unerhört!

– Talán azt szeretnéd, hogy német iskolát állítson fel Pécsett az állam?

Pohlenberg rámeredt a főispánra. Nagy, csontos, sovány ember volt. Borotvált arcán megütközés sötétlett.

– Természetesen! Nem kívánhatja az állam, hogy az én gyermekeim magyarul tanuljanak! Elvégre a monarchiában vagyunk!

– Azaz Magyarországon – javította ki komolyan, és kissé szigorúan Varjassy Gábor.

A vendég-Pohlenberg rácsodálkozott, de nem mondott semmit. Szótlan megbotránkozással kavargatta a kávéját. Ekkor lépett hozzájuk Sonkoly Edömér. Udvariasan mosolygott.

– Nekünk, magyaroknak kényes pontunk a monarchiával való viszony – magyarázta németül a dunántúli vendégnek –, különösen mi, erdélyiek féltékenyen ügyelünk a szabadságunkra, ezt meg kell bocsásd nekünk.

– Á, mátyár szábádság! – kontrázott bele a házigazda – mein lieber Vetter, ezt meg kell értsed, kedves rokon. Mi jó magyarok vagyunk. Az én gyermekeim mind magyarok. Magyar iskolában tanultak. Vad magyarok. Igen. Ez a helyes. Mátyár szábádság!… Tja… dass muss man verstehen…

Varjassy Gábornak, ahogy ezt a beszédet hallgatta, egy pillanatra valami furcsa, fájdalmas nevetőingere támadt, alig bírta legyűrni. Egy német és egy zsidó védik a magyar szabadságot, hát nem, ez már nem lehet igaz… mindennek kell határa legyen…

De nem volt határa. Sonkoly báró lelkesen helyeselt a házigazdának.

– Igen, ezt meg kell érteni. A mi őseink évszázadokon keresztül véreztek ezért a földért, és ennek a népnek a szabadságáért, azért ragaszkodunk hozzá jobban, mint mások. Ezért is vagyunk talán érzékenyebbek, mint illene…

A főispán émelyedni kezdett. Szerencsére a német odébb sétált és a hazafias szónoklatnak vége lett. A házigazda is más vendégcsoporthoz szegődött. Ketten maradtak, Sonkoly Edömér néhány percig szótlanul kavargatta a kávéját, szeme fürgén figyelte a vendégeket.

– Béla fiamnak jó ízlése van – mondotta egy idő múlva, kis hamis mosollyal.

A főispán a mosoly irányába nézett. A terem túlsó sarkában egy alacsony pamlagra kuporodva ott ült Margitka, mellette földre terített medvebőrön a Sonkoly fiú hevert. Éppen egymásra néztek és nevettek.

– Én nem bánnám… – mondotta halkan és tapintatosan Edömér báró, és újra mosolygott.

Varjassy Gábor összehúzta a szemöldökeit.

– Gyermekek – mondotta mosolytalanul, szinte bosszankodva.

Sonkoly Edömér ránézett.

– Gyermekek? – és arcát valami szenvelgő, fáradt mosolyba öltöztette. – Bizony már nem gyermekek, Gábor. Nagy emberek már, felnőtt emberek. Gondoltál már valaha arra, hogy ötvenéves vagy? Telik az idő, Gábor!

A főispán idegesen legyintett.

– Jó, jó. Mindenki annyi éves, amennyinek érzi magát.

De Edömér báró nem hagyta el a megkezdett hangot.

– Gondoltál már arra, mit jelent az, hogy ötvenéves vagy? Hogy az élet egy része elmúlt? Amire ma úgy nézel vissza, mintha csak tegnap történt volna, az annyi idő, amennyit nem érsz meg még egyszer.

Színpadi mozdulattal ürítette ki a pálinkás poharát.

– Ismered azt az érzést, hogy még húsz év és vége? Húsz év: ennyi, meg ennyi idő. Pontosan kiszámíthatod, ha visszagondolsz arra, hogy húsz évvel ezelőtt mi történt. Félelmetesen megdöbbenhetsz. Na még egy ennyi előre… s azzal vége. Érzed az élet szűk korlátjait?

A főispán ingerülten mordult.

– Nem értem rá ilyesmire gondolni.

– Látod, ez a hiba mindnyájunknál. Élünk a munkáért. Másokért. De azt mondd meg nekem: ki fizeti meg nekünk az életet, ami nem jön többet vissza? Mert nem jön vissza, azzal tisztában kell legyünk. Egy életünk van, és az lassan elfogy. Mindennap kevesebb lesz. Ki fizeti meg nekünk az eltelt napokat, amikor nem azt tettük, ami örömet okozott volna, hanem ami másoknak jó volt, vagy hasznos, vagy egyáltalában csak egy kötelességnek nevezett vaskorlát között mentünk előre vakon… ki hálálja ezt meg? És hogyan? Mivel lehet engem kárpótolni a soha vissza nem térő életért?

Szinte mérgesen vágta ki a főispán a szót.

– Kárpótolja az embert a tiszta lelkiismeret, és a tudat, hogy minden tőle telhetőt elvégzett tisztességen, nemzete és hazája szolgálatában. A nyugodt lelkiismeret a legszebb jutalom, amit valaki élete végén kaphat.

Sonkoly Edömér gúnyosan elmosolyodott ezekre a szavakra. Homloka ráncait fölhúzta, válla kissé előregörbült, feje előrehajlott, és keze ösztönös, ősi zsidó mozdulattal meglendült az álla alatt.

– Na és? Mondd már, mi a haza? Egy ország, amelyikben a hetven évemet le kell éljem. Mit bőkezűsködjek azzal a rongy hetven évvel?… Nem igaz? Nekem nincsen több!

Szerencsére új vendégek csatlakoztak hozzájuk, mert Varjassy Gáborban már ölni készült a gorombaság. A következő pillanatban már másról beszéltek. Vadászatról, nyulakról, rókákról. Szerencsére. Varjassy Gábor nem érezte jól magát. Talán beteg vagyok? – döbbent meg önmagán –, vagy ez a társaság okozza? Elszoktam már az emberektől? Lehet, hogy igaza van Erzsébetnek, túlságosan lefoglal a munka, maholnap remetévé változom…

Igyekezett érdeklődést ébreszteni magában a társaság beszédtémái iránt. Lassan kószált egyik csoporttól a másikig, figyelt, itt-ott beleszólt, tele volt jó szándékkal. Nem sikerült. Nem érdekelte, hogy ki miért hibázta el a nyulat, hogy kinek raktak vizes szivacsot az ágyába múlt este a lányok, hogy kinek gyorsabbak a lovai, ki bírja jobban az ivást, és ki nyeri el kártyán a másik pénzét.

– Mégis beteg vagyok – gondolta rosszkedvűen és észrevétlenül Margitka mellé húzódott.

– Figyelj ide – súgta neki –, én hazamegyek. Fáradt vagyok, nem érzem jól magamat – magyarázta zavartan a lány kérdő tekintetére –, de ti csak maradjatok. A kocsit visszaküldöm.

Csöndesen kiment, senki se vette észre. Megkereste a kabátját, puskáját, az inasoknak sem szólott semmit. Maga ment az istállóba, megkereste a kocsist, befogatott.

A falu, a dombok némán és sötéten hallgattak az éjszakában. Minden sötét volt és komor. Csak a kastély kivilágított ablakainak fénye ragyogott végig a völgy fölött, messzire.

Ahogy a kocsiban ült némán és fáradtan, hirtelen újra eszébe jutott az öregúr szava: bizony, Gábor fiam, nem jó úton jártok… Mintha a kerekek is azt zörögték volna, azt súgták volna a dombok kereken, és az egész hervadás-szagú őszi éjszaka.

Aztán egy fordulónál újra meglátta messziről a kastély kivilágított ablakait. A fény messzire vetődött, vakította a kocsist és a lovakat. Hideg fény volt.

– Talán valóban nem jó ez az út… – gondolta, és a szívében egyszerre valami ijesztő-nagy ürességet érzett, egy ok nélkül való, hasztalanul átdolgozott élet félelmét.

Aztán hirtelen a kastély fényeire gondolt. Milyen üres fény, milyen céltalan és semmirevaló. Melege nincs, nem is világít. Az utat keresőket csak elvakítja, ha szembenéznek vele. Nem látják meg a fordulókat, s árokba szaladnak.

Nagyon fáradt volt, mire hazaért. Sötét volt minden és néma. A falu, a kastély, beletemetkeztek az éjszakába, és lesték a csöndet, mely tele volt ijesztő, üres várakozással.

– Beteg vagyok – gondolta, mikor fölment a lépcsőn –, talán abba kellene hagyjam a munkát…

Valami nyomasztó rossz érzés feküdt a lelkén.

Megivott egy pohár pálinkát, aztán lefeküdt. Nem volt álmos. Az ágyban szivarra gyújtott, hátha megnyugszik ettől. Keserű volt a füst, nem ízlett. Hamar eldobta.

Késő́re jött álom a szemére. Összefüggéstelen gondolatok kergetőztek az agyában, néha olyan volt, mintha az egész ország a fejében kavargott volna, a maga sok bajával, küzdésével, gonoszkodásaival, pártviszályaival, egy egész feneketlen nagy mocsár, amelyben süllyed az ember, süllyed az akarat, süllyed a jó szándék, süllyed a magasabb emberi hivatás…

Az iszap egyre fárasztóbb lett, egyre mélyebb, egyre szélesebb, egyre szürkébb… egyszer egy sovány arc látszott benne, és szitkozódott, hogy magyarul kell tanuljanak a gyermekek Pécsett… aztán egy püffedt, gúnyos ábrázat vigyorgott, na és, mondd már, mi a haza?… Egy ország, ahol hetven évet…

Egyre nőtt az iszap, egyre mélyebbre süllyedt benne… már a nyakáig ért… már az álláig… már alig kapott levegőt… aztán összecsapott fölötte a sötétség, és elaludt.

Reggel dörömböltek az ajtón.

Álmosan mozdult.

– Méltóságos báró úr… méltóságos báró úr…

Érezte, hogy rázzák a vállait. Szemhéjai ólomnehezek voltak, amikor végre ki tudta nyitni.

– Na mi az?…

Az ágy előtt, képéből kikelve, sápadtan és borzosan Feri állott, az inas.

– Méltóságos báró úr – lihegte –, alázattal jelentem… éccaka meghalt az öreg nemzetes úr.

9

A nemzetes asszony ott állt a nappali szoba közepén, pergamensárga arccal, szigorúan, keményen, és pihenés nélkül rendelkezett.

– Ide állítsátok a ravatalt, nem úgy, te szamár, oda ni a középre… Ambrus fiam, az új fekete gúnyájába kell öltöztetni a nemzetes urat. Kardját melléje tegyétek… azt, amelyiket a megyegyűlésen hordott mindig, mit kérded, te szamár. Azt na, azt. Lajiék ássák meg a sírt, pontosan ott, ahol mutattam…

De azért maga is kiment Lajiékkal megmutatni a helyet. Ott fönt, a kert sarkában, két vadon nőtt kőrisfa között, ahonnan le lehetett látni a tóra, s végig a völgyön. A völgyön, melyen annyi idő folyt át, s mely úgy idekötözte őket az élet lassú szálaival.

– Imre fiam, ide készítesz majd egy padot, ide ni, látod? Ide a kőrisfa alá.

A nemzetes asszony keményen viselte a halált. Nem sírt, nem búsongott. Ha István utoljára még ezt is a vállára rakta, hogy hamarabb elment, s reá hagyta az utolsó elintézéseket is, hát vállalta. Sok mindent vállalt már az életben, és sok mindent megcsinált Istvánért. Ezt az utolsót, ezt már igazán elvégezheti még. Jöttment a házban, szinte megfiatalodott a cselekvés lázától. A szakácsnét keményen lehordta.

– Mit sírdogálsz itt, te Mári? Tán azt szeretnéd, hogy örökké éljen az ember? Aki megvénült, meghal. Hála Istennek. Na ne mind jajgass, hanem eridj, s készítsd a frustukot, mert mindjárt megjön a fiskális, és éhes lesz bizonyára.

A fiskális, Kovács Ferenc után még hajnalok hajnalán elment a fogat. Idejében legyen itt, sok végezni való van.

Lassan elkészült a ravatal a nappali szoba közepén. Ambrus felöltöztette Varjassy Istvánt új, zsinóros fekete ruhájába, lábára húzta könnyű szattyánbőr csizmáját, melléje fektette a rezes kardot. Úgy feküdt ott Varjassy István, megbékült arccal, parádésan, mint aki az Úristenhez készül látogatóba. Ahhoz a régimódi Istenhez, aki zsinóros ruhában, csizmásan, kardosan szereti a magyarokat. A régi vágású magyarokat, amilyen Varjassy István.

Mire a főispán sápadtan, és vonagló szájjal megérkezett, már készen volt minden. Hamar ment. A koporsó készen volt sok-sok esztendő óta. A doboji

szőlőhegy diófájából készült, és sok nyáron, sok télen át várt türelmesen a padláson arra az időre, amikor majd szüksége lesz reá a gazdának.

A főispán bejött, s döbbenve megállt a ravatal előtt. Megállt, mintha leszögezték volna, néhány pillanatig mozdulni sem tudott. Sápadtan, és kimeredő szemekkel nézte a megbékélt arcú, szakállas halottat, aki ott feküdt a nyitott koporsóban, fenyőágak s őszirózsák között, komolyan, kardosan, csizmásan, feketében, mint valami régi fejedelem. S aki az apja volt.

Az apja. Ez a szó egyszerre olyan furcsa lett. Mintha messziről, nagyon messziről tért volna vissza valaki, egy emlék, vagy csak egy szó: apa. Valahogy olyan volt éppen, mintha újra gyermekké változott volna, mintha itt élnének most is a tanyán, mint akkor… igen, mint akkor, amikor eljött az az osztrák tiszt a katonáival, és elvitte apát… Kufsteinba, a börtönbe… igen, ilyen volt az is éppen. Ott álltak a tornácon, ő és Ilonka, apjuk fölvette parádés ruháját, aztán kocsiba ült, a kocsi elindult, s mögötte lovon mentek a katonák, akik érte jöttek. Most is érte jöttek… szigorú paranccsal, s nem lehet ellene tenni semmit…

Nem lehet tenni semmit. Valami nagy-nagy fájdalom tépett hirtelen a szívébe, s a szeméből kigördültek a könnyek. Újra gyermek volt, újra vitték apát a katonák, ismeretlen katonák, ismeretlen útra… és nem lehetett tenni semmit. Hiába főispán, hiába nagy úr, hiába hatalmas ember: az ellenség újra hatalmasabb.

Bejött az öregasszony. A főispán odament hozzá, szó nélkül lehajolt, és kezet csókolt. Arcán könnyek folytak végig. Anyja megcsókolta a homlokát, kezével végigsimított a fején.

– Látod – mondotta csendesen –, látod? Itt hagyott.

De sírás nem volt a hangjában, s a szeme is száraz volt, mélyen ülő, fáradt.

A főispán fölemelkedett.

– Készítik már a helyet, szólottam. A kriptában.

A nemzetes asszony ránézett csodálkozva, aztán megrázta a fejét.

– Nem lehet. Tudod, hogy nem lehet. Már ássa Laji a kertben, ahol kívánta.

A kriptát néhány évvel azelőtt építették. Széles, nagy kőkriptát, címereset, a kastélykert fenyői között. A főispán úgy szánta, hogy valamennyien elférjenek benne, még az unokák is. Nem is gondolt arra, hogy az öregek máshol akarjanak. Ijedten nézett az anyjára.

– De mama, hiszen azért…

Az öregasszony csak rázta csöndesen a fejét.

– Nem lehet, fiam, tudod, hogy nem lehet…

Istenem, csudálkozott magában, hogy is nem érti meg ez a nagy ember, ez az ő fia, hogy azt nem lehet. Hogy ők itt éltek, ezért éltek. Ez volt számukra az otthon, az élet, a világ… ők csinálták, a maguk két kezével… hát hogyan is lehetne máshol?…

Kocsi robogott a ház elé. Varjassyné kihúzta magát, megint a régi volt.

– Mári! A fiskális úrnak hozhatod a frustukot. Oda a vendégszobába, fiam.

Kovács Ferenc fekete ruhában leszállt a kocsiról, a tornácon kezet csókolt a nemzetes asszonynak, mondott halkan néhány szót, aztán bement. A főispán felé mély meghajlással köszönt, s megállt a ravatal előtt.

Nézte a vén halott magyart, csontos, megbékélt arcát, szelíd mozdulatlanságát. Senkije sem volt neki ez az ember, mégis valami szomorú meghatottságot érzett, mégis, mintha az övé is lett volna egy kicsit, ahogy ott feküdt kardosan, parádésan, nagyon nagyurasan, ahogy csak az feküdhetik, aki minden dolgát elvégezte jól, s most audienciára megy, jelentést tenni, az Úristen elébe.

A nemzetes asszony eligazított néhány virágot a ravatal mellett, aztán intett az ügyvédnek.

– Jöjjön, fiskális úr. Várja a reggeli.

A vendégszobában csak ketten voltak. Mikor Kovács Ferenc megreggelizett, a nemzetes asszony elővett a fiókból egy darab papirost.

– Itt van ni, nézze, fiskális úr. Ez a végrendelet. Ő írta, két hónappal ezelőtt. Tanúkat is tett rá, egyik a tiszteletes úr, másik Ambrus, régi cselédünk. Ebben mindent megtalál, István szegény rendes és pontos volt mindig. Megleli azt is, hogy mi van, s azt is, hogy mi legyen vele. Ez akkor lesz érvényes, ha én is meghalok. Csak csinálja meg mentől előbb, hogy biztosan lássam, mert ejszen én se húzom már soká. Ne beszéljen, ne bosszantson. Az ilyen vénasszony minek éljen tovább. Eddig se volt sok értelme, most meg éppen semmi.

– Na, ide figyeljen. Ezeket el ne tévessze. Ambrus, az öreg, kap két tehenet, amit ő választ magának. Megkapja azt a három hold kertet a faluban, amit most is használ. S kap a pénzből négyezer pengőforintot, hogy vénségére gondja ne legyen. Érti? Mári… na, a többit megkapja itt, apróra följegyezve. Az egyház kap húszezer forintot, hogy fölépítse Varjason a templomot, amit az oláhok leégettek volt annak idején. A többi, a földek itt mind, a major, a ház, az állatok és a pénz, ami marad, az lesz a mi István unokánké. Érti? Szegényke, nem sok hasznát fogja venni… bizony, nem így gondoltuk el régen…

– Na, mindegy. Ide figyeljen. Itten áll az is: az ő halála után Gábor kapja, azzal a kikötéssel, hogy sem eladni, sem megterhelni a birtokot nem szabad. S köteles azt annak a fiának által adni huszonöt esztendős korában, aki vállalja, hogy ide költözik, ebbe a házba, itt él élete végéig, és egyébbel, mint e földnek megmunkálásával nem foglalkozik. Ha ilyen gyermeke nem akadna, vagy pedig ő nem tartaná be azokat, amiket itten kikötöttünk, akkor az egész vagyon, mindenestül az anyaszentegyházra száll. Érti, fiskális úr? Hát eszerint csinálja.

– S tegye a végire, hogy mindezeknek a végrehajtásával és felügyeletével magát bízzuk meg, s tesszük felelőssé az Úristen előtt!…

A főispán ezalatt ott állt a tornácon egyedül. A tanya fölött ragyogott a szeptemberi reggel, az égen nagy, bodros felhők húztak át. Burkus a tornácon hevert, mogorva vén szemekkel nézte az ajtót, amely mögött a gazda feküdt,

fenyőágak s őszirózsák között, ravatalon. Talán érezte már, hogy a gazda nincsen itthon? Talán érezte, hogy utána kellene menni, oda messze, ahova útját vette, hogy soha többé vissza ne térjen?

A főispán a kék eget nézte s a felhőket, ahogy fehéren tovaúsztak a tanya fölött. Érezte: így úsztak el az évek is, simán, szelíden és félelmetesen mégis. Félelmetesen, ha így visszatekint az ember, s látja, hogy már annyi minden eltelt, és annyi minden változott, és érzi, hogy valahol belül is szövi hálóját az idő nagy pókja, s a háló rendre elfödi ezt, meg azt… félelmetes.

Állt, nézett, és arra gondolt: mennyi minden történt itt ezen a tanyán. Mennyi minden. Úgy mélyen az emlékei mögött látta, ahogy a házat építgették, fődelét foltozták, fákat ültettek… hiszen semmi sem volt, csak egy kopár, nagy domb, ócska zsellérházzal, régi istállóval, düledező csűrrel. Két ember akarta, hogy élet nőjön ezen a dombon és élet nőtt rajta. Barátságos kis ház, négy széles istálló, két csűr, egy gabonás, tizenkét cselédház, gyümölcsös, kert, fenyők… és most egy sír is hozzá. Egy sír. Igen, mert közben eltelt két élet. Csak ennyi volt, és eltelt. Minden élet csak ennyi? Az ember akar valamit, építget, rakosgat, törekszik erre-arra… aztán vége. Amiért élt, az itt marad másoknak, akik idegenül állanak előtte, sokszor lebontják, s újra kezdik a maguk akarata szerint. Ha nem is bontják le: igazítanak rajta ezt meg azt, s letörlik lassan az emlékezés nyomát a régi életek ösvényeiről.

Igen, a sír. Az is itt lesz, ebben a kertben. Hogy azzal is idekötözze az életet, ehhez a dombhoz. A főispánban keserűség hullámzott. Miért itt? Miért mindig a tanya, az alacsony élet, a szegényes egyszerűség? Hát nem jó az, amit ő csinált: a kastély, az uradalom, a haladás, az európai kultúra nem szép, nem jó? Mit vétett a kastély, és a fölfele törekvő győzelmes életforma, hogy még a halálban sem lehet megbocsátani neki? Nem visszatetsző, nem nevetséges valósággal, hogy ott van a szép nagy kripta üresen, címeres családi kripta, amilyen illendő, hogy legyen minden nagy családnak, s ugyanakkor itt is legyen egy sír, itt a tanyán, ahova úgysem temetnek mást többé, csak bérest, meg parasztot?

Az úton fölfele emberek jöttek. Lassú mozgású, vén parasztok, kis tömött csoportokban. A tornác előtt megállottak bátortalanul. A főispán rájuk nézett.

– Mit akartok?

Néhányan levették a kalapjukat.

– Úgy hallottuk… – kezdték zavartan –, azt beszélik… hogy talán meghótt volna a nemzetes urunk?…

A főispán csak bólintott. Arca komoly volt, sovány, szakállas. Az emberek gondolták: hasonlít az apjához s az édesanyjához is… a szigorúsága… Lehajtották a fejüket, bólogattak.

– Isten nyugusztalja…

Bólogattak.

– Szép kort megért…

Egy fehér bajszú öreg sóhajtott.

– Ez a rendje, hiába… élünk s meghalunk…

Álltak, bólogattak.

A főispán ideges lett. Mit akarnak ezek? Mit állnak itt és mit bólogatnak? Úgy tesznek, mintha az ő halottjuk volna. Pedig senkijük, semmijük, semmi közük hozzá. Még cselédei se voltak, hogy azért jönnének, becsületből.

Kinyílott a vendégszoba ajtaja, s jött a nemzetes asszony, mögötte az ügyvéd. Az emberek egyenesre szedték magukat, köszöntek. A nemzetes asszony rájuk nézett, arcán megenyhült a szigorúság. A tornáclépcsőnél megállt.

– Na, Máté – szólott a vén fehér bajuszúra –, bizony, eltőtt az idő!

Arca olyan volt, mint máskor: szikár, ráncos, mosolytalanul szigorú. De a szemében, mely máskor éles volt és kemény, ha emberre nézett: a szemében ködös fátylakat bontott valami, talán a bánat, vagy talán csak az idő, mely eltelt. A ráncos szemhéjak alatt két szürke szem lapult most, két egyszerű, szürke öregasszonyszem, kicsit bánatos, kicsit aggódó, kicsit messzire néző. Nem kutatott élesen az emberek arcán, nem hasított metszőn a vesékig, nem villámlott és nem csillogott bátran az élettel szemközt. Olyan volt, mint minden öregasszony szeme, aki egyedül maradt, mert meghalt az ura.

Az emberek nézték mély nézéssel, kicsit lehajtott fővel, topogtak a keményre taposott földön, és elkezdtek újra bólogatni.

– Bizony – sóhajtották –, bizony… szegény nemzetes úr szép időt megélt, Isten nyugosztalja…

Ennyit mondottak, semmi többet, csak álltak. Idő múltán megszólalt Máté, az öreg.

– Így akarta az Úristen, hát így akarta… hanem, hogy nekünk ezentúl ki viseli gondunkat, azt már nem tudom…

Mind bólogattak, s mind lehajtották a fejüket.

– Bizony, münk tudjuk, mit vesztettünk… münk bizony…

A nemzetes asszony a fiára nézett. A főispán ott állt a tornác karfájának dűlve, s elnézett az emberek feje fölött. Talán nem is hallotta a szót. Talán nem is ügyelte.

Most már a nemzetes asszony is bólogatni kezdett, úgy éppen, mint az emberek, akik odalent állottak kis, szomorú csoportban.

Kocsi robogott föl az úton, Erzsébet ült benne. Fekete ruhában volt, kezében roppant nagy virágcsokor, s a kocsi bakján ott ült az uradalmi kertész, remekbe készült koszorút tartott.

Az emberek félrehúzódtak a tornác mellé, a kocsi megállt. Erzsébet leszállt, kezében a csokorral, a kertész hozta mögötte a koszorút. Szó nélkül fölment a lépcsőn, meleg asszonyos mozdulattal megölelte az öregasszonyt, és hosszasan megcsókolta.

– Minka néni, maga átjön hozzánk – súgta meghatottságtól halk és könnyes hangon, s nagyon melegen –, mi elintézünk mindent, menjen szépen haza a kocsival. Már elkészítettem a szobáját is.

A nemzetes asszony megrázkódott ezektől a szavaktól, aztán kiegyenesedett. Szemeiről eltűnt a köd, nézése újra éles volt és vágott.

– Eszembe sincs – felelte élesen –, hogy is gondoltál ilyen szamárságot, hogy elhagyjam a házamat éppen mostan? Na, nézz te oda! Hallottátok? – fordult a tornác alatt álló emberekhez –, hogy az asszony csak úgy egyszerűen hagyja ott a házat, amelyikben az ura holtteste fekszik, szökjön meg egyszerűen! Na, szép is volna. Ilyesmit is csak ezek a mai dámák tudnak kigondolni, ezek, persze. Otthagyni a házat, amikor a legtöbb a baj s a dolog!

Mérgesen koppantott a botjával, aztán elindult lefele a lépcsőn. Lentről visszaintett Kovács Ferencnek.

– Jöjjön na, fiskális úr, kezdjük a leltározást mindjárt az istállókon.

Erzsébet a férjére nézett. Aztán megdöbbenés, zavar és sértődés látszott. Piros volt, és a szeme könnyes. Hogyne, hiszen ő jót akart az öregasszonynak, nyugalmat, pihenést, kényelmet. Hát nem értette meg?…

Varjassyné már ott haladt az udvaron keresztül, mellette Kovács Ferenc, írószerszámokkal a kezében, s mögötte kis komoly csoportban a varjasi magyarok. Egyenes derékkal ment, magosra emelt főkötős fejjel, csak éppen egy kissé jobban támaszkodott a botra, mint máskor.

Sokan jöttek el másnap a temetésre. Hogyne, hiszen a főispán apját temették. Ott volt a Pohlenberg család, Sonkoly Edömér báró gyermekestül, a környék előkelőségei közt szorongott talpig feketében, és lógó orral, mint valami bánatos csókamadár, Prosperjeck jogtanácsos úr is. Brencsák, a jegyző, Aufbauer úr, sőt hátul ott ácsorgott Ázik zsidó is, vadonatúj pepita ruhájában.

János pap komoran állott a ravatal előtt, melyet kivittek az udvarra, a ragyogó szeptemberi ég alá, hogy mindenki részt vehessen a temetésen, kicsinyek és nagyok, egyformán. A nemzetes asszony akarta így. Sonkoly báróné és a Pohlenberg lányok gúnyosan összemosolyogtak.

– Temetés istállók között – súgta ajkbiggyesztve a báróné –, érzitek a trágyaszagot? A felesége nagyon rusztikus volt midig…

Az úrinépek mögött, széles nagy karéjban ott állt a cselédség, és két falu magyarjai mind. Sokan voltak, rengeteg sokan. A nemzetes asszony szeme megkönnyesedett, amikor a néma embersokaságot meglátta. Bólintott, és halkan odasúgta a fiának, aki mellette állott:

– Látod, hogy szerette apádat a nép? Téged is így szeretnek vajon?

A főispán idegesen felelt és röviden:

– Kíváncsiak.

A főispán bosszús volt. Úgy érezte magát, mintha népünnepélyen lett volna, lepényevéssel, ökörsütéssel egybekötve. Restellte apja temetését az úri ismerősök

előtt. A szegényes, egyszerű tanyát, az istállók között fölállított ravatalt. Micsoda komédia ez mamától – bosszankodott –, ott lenne a módja ennek a kastélyban, és a kripta előtt. Olyan ez itt, mintha egy gazdag parasztot temetnének, kinek egy falura való atyafia van…

János pap pedig állt a ravatal előtt, szeme komoran végignézett a tömegen, gazdagon és szegényen egyformán, aztán mély, rekedt hangon elkezdte a beszédet.

– Atyámfiai! Gábor próféta mondá, ki fejedelem vala Erdélyország fölött a Bethlenek nemzetségéből: aki munkálkodik a maga nemzetének boldogulására, az kedves lészen az Úr előtt. Aki pedig nem ezt cselekszi, hanem léhasággal, dölyfösséggel, és hiú önzésekkel cseréli föl nemzete iránti kötelességeit, legyen az kicsiny vagy nagy, szegény avagy gazdag, hatalmas vagy pedig hatalom nélkül való, azt megbünteti az Úr az ő fiaiban, hetedíziglen. Mert akit farkasnak teremtett vala az Úr, az legyen az erdők farkasaival közös sorsban élő, akit pedig sasnak teremtett, avagy hernyónak, avagy bármifélének a teremtmények közül, az legyen a maga fajtájához hűséges és hasonlatos, mint gondolatban, mint cselekedetben, mint jóban és rosszban egyaránt. Ugyanígy éppen aki magyarnak született ezen a földön, az legyen magyar, és a maga nemzetének hűséggel szolgáljon. Mert jaj annak a nemzetnek, melynek fiai egymást elhagyják: a nagyok a kicsinyeket s a kicsinyek a nagyokat. Ott romlás lészen és gyűlölködés lészen, és konkolyt hint el a gonosz a búzavetésekbe, hogy kikelvén, idegen magvakat teremjenek azok, melyek ellepik a földet, s elveszik a nemzetnek erejét. Azért atyámfiai, mondom néktek: az Úr számon tart benneteket, kicsinyeket és nagyokat egyaránt. S egy is ha elvész a magyarok közül, az Úrnak haragja sújtja le azt a pásztort, aki a vigyázásban gondatlannak mutatkozott. Akit az Úr magasabbra emelt, többet is kíván attól. Akinek pedig módja volt a vigyázásban, és elmulasztotta azt, az eltörültetik e földnek színéről nemzetségével együtt. Nem tudván szolgálni a maga fajtáját, arra sem méltó, hogy az Urat szolgálja. Mert így mondja az Úr: én vagyok az erős nemzetek Istene, s aki hiszen énbennem, hiszen önmagában is, és megerősítem én azt munkának és harcnak erejével, hogy első lehessen a nemzetek között. Aki pedig nem hiszen énbennem, de megfeledkezik apáiról és nagyapáiról, és nem féli a törvényt, melyet e világért tettem, azt romlással sújtom és kárhozattal, hogy szolgálna idegen nemzeteket, mind e világnak végezetéig.

– Atyámfiai! A törvény, az Úr törvénye így szól: mindenki számadással tartozik az ő testvéreiért, akikkel egy nyelvet beszél. Mindenki, külön-külön felelős az egészért, s egy is közülök ha elvész, megbüntetem érte valamennyit. Így hangzik atyámfiai az Úrnak törvénye, melyet tett minékünk és minden nemzeteknek. Azért úgy vizsgálja meg mindenki magát, és úgy élje a maga életét, hogy aki hitványnak találtatik, az elvész, és magja sem lészen többé az Úrnak parancsára.

– Itt, ebben a koporsóban egy atyánkfia fekszik, ki ismerte az Úrnak törvényeit és hűséggel tartotta azokat. Ki fegyvert nem fog, fegyver által vész el,

mondja az igaz írás, és nemzetes báró Varjassy István urunk markolta a fegyvert, ahányszor csak kellett, mindannyiszor. Harcolt a nemzetért, annak szabadságáért az önkény és gonoszság ellen, s midőn elbukott e harcban a nemzet, ő akkor sem hagyta el: hűséggel állott szenvedő népe mellett a bajnak nehéz esztendeiben, várfogságon és minden szenvedéseken keresztül, mert igaz ember volt, és igaz magyar. A szenvedésnek és keserűségnek pusztasága volt ez a föld, testvéreim, üszkös romok és véres mezők fölött a gyűlöletnek keselyűi keringtek, hogy lecsapjanak a magyarra, s ő akkor emelt e dombra új Siont, sziklára épült várat, hogy védelmére legyen a szegényeknek, üldözöttnek és hazátlanná váltnak. Sokat változtak azóta az idők, de e nemzetnek sebeit nem gyógyító írral gondozzák ma sem e világnak urai, csupán színes és haszontalan kendőkkel takarják, hogy szemük vígságát ne sértse az.

– Nemzetes báró Varjassy István, búcsúzom tőled e maroknyi magyar nép szívével, kinek te voltál gondos ura, harcos vezére, aggódó és szerető édesatyja. Vajha azt mondhatnánk valaha, hogy az ürességet, amit magad után hagytál miközöttünk, bétölthette más, ki helyedre állott, hogy atyja legyen e atyjavesztett népnek.

– Az Úr kegyelme, s mindnyájunk áldó szeretete legyen teveled a nyugodalomban, mind az időknek végezetéig. Ámen.

– Miatyánk…

A hallgatóság egészen különbözőképpen fogadta ezt a beszédet. Hátul, a cselédek és falusiak széles gyűrűjében, ahol ember ember mellett tömötten állott, az ünneplő parasztruhák fölött megilletődött, komoly arcok fordultak a pap felé, a szájak kissé nyitva voltak, egy-egy tenyér tölcsért formált a fülhöz, hogy el ne vesszen egyetlen szó sem. A fejek néha bólogattak ellágyult megereszkedéssel, a szemek mélyén őszinteség csillogott: igen, úgy igaz mind, ahogyan a tiszteletes úr mondja, bizony úgy igaz. Kár az ilyen emberért, hogy nem maradhat örökké fiatal, kár, hogy ilyen ember nincs még egy az urak között. Bizony, öreg volt már ő is, s hogy meghalt, az annak gond csak, aki itten maradott. Beszélni sem kell arról, tudja azt mindenki: ha a tanya az uradalomhoz kerül, vége a részes kapálásoknak, aratásoknak, szénagyűjtéseknek, vége bizony. Ha egyszer ráteszi a lábát a tiszttartó erre a földre, már csak az oláhoknak terem az ezentúl, nem a magyaroknak. Bizony. S az emberek ott hátul bólogattak a pap szavain, gondtelten, szomorúan.

A második gyűrű, ahol a kaputosok állottak, magukra erőszakolt komolysággal, már híjával volt minden egységnek a beszéddel szemben. Aufbauer úr például alig győzte az elszörnyedést viselni, amit a pap pogányos beszéde belőle kiváltott. Felháborodva tüzelt az arca, néha fújt egyet-egyet a megbotránkozástól, tátogatott, mint a partra vetett csuka, és elképedve nézett hol egyik, hol másik szomszédjára. János papnak egy-egy sajátgyártotta bibliából vett idézete után remegő hangon súgta oda szomszédjának, a jegyzőnek:

– Hallod? Hallod? Hiszen ez gúnyt űz a vallásból!… Ez a krisztusi tanítások kicsúfolása! Borzasztó, jaj, Istenem, bocsáss meg neki…

A jó Aufbauer úr ájtatos szemforgatásai nem sok hatással voltak a kis keszeg jegyzőre. Franyek Zoltán azt figyelte csak, hogy melyik mondatból lehet majd olyan fegyvert kovácsolni, ami kitekeri ennek a papnak a nyakát. Mert Franyek jegyző úr torkig volt már a doboji magyar pappal. Ez nem jó neki, az nem jó neki, folyton izgágáskodik, beleszól már abba is, hogy ki a bíró, ki a kisbíró, ki a dobos, ki a postás… mi köze van ezekhez egy papnak? Miért nem tud olyan békés és alázatos lenni, mint ez a csúnya kis román pap? Bezzeg ez sohasem veszekszik, ennek jó minden, ez nem szól bele abba, hogy Mitru lesz-e a bíró, vagy más, hogy Jepuruc hordja-e a postát, vagy nem Jepuruc. Ilyen a jó pap, mint ez a román. Nem politizál, nem kotyog bele a közigazgatásba, szelíd, vidám és alázatos. Ilyen kell legyen az új magyar pap is, aki ennek a helyére kerül majd. Mert, hogy ennek most ki lehet törni a nyakát, ezzel a beszéddel, az biztos. És a jegyző apró hörcsögszemei figyelmesen tapadtak a pap szájára, hogy minél több pogányságot lessen el, minél többet és minél súlyosabbakat. Néha elmosolyodott, alig észrevehetően. Ez igen, ez jó volt. Na, megállj, Holló János, ezt nagyon jól mondtad. Éppen elég tanú hallotta.

A jegyző mellett ott állt pecsétes fekete ruhában Rádu Konstantin. Szakállban hegyesedő vörös rókaképe sunyin lapított, és nézte az összegyűlt uraságokat. Hahhá, nagy temetés, nagy. Főispán apja, hahhá. Magyar úr, nagy magyar úr. Meghalt. Hahhá. Föld. Sok föld. Uradalomhoz kerül? Persze, persze, hova kerüljön? Sok föld, sok jó föld. Brencsákhoz kerül, Bács Jonelhez kerül, sok jó magyar föld. Hahhá. Testvérkék, lesz föld, hahhá. Nézzétek, hogy búsulnak a magyarok, a részesek. Tudják. Nem kapálnak többé, nem kapálnak többé ezen a földön, hahhá. Jól van Isten, jól van Máiká Sfintá, nagyon jól van. Hahhá, nagyon jól van. Ez a pap is, hahhá, beszél, beszél. Beszéddel nem sokra megyünk. Mi nem beszélünk, hahhá, nem bizony. De majd Bács Jonel, majd az… hahhá, testvérkék, rumunykák, nincs semmi baj!…

Prosperjeck János jogtanácsos úr egyenesen állott és komolyan, kemény fekete kalapját két összetett kezében tartotta a hasa előtt, és mereven a földet nézte. Hivatalos arcán a kötelességteljesítés komoly elszántsága tükröződött: a főispán apjának temetésén vagyok, a főispán jogtanácsosa vagyok, tehát illendő, hogy itt legyek. Hallgatta a papot, de nem figyelt rá. Arra gondolt, hogy lesz megint egy rakás munka az átírással, leltározással, örökösödési illetékekkel, mindenfélével. Vigyázott azért, hogy egyenesen álljon, arca résztvevő legyen és tisztelettel teljes, s vigyázott arra is, hogy ne legyen túlságosan közel szomszédjához, a román paphoz, mert hát elvégre az ember mégiscsak jó hazafi és úriember.

Kovács Ferenc szerényen húzódott hátrább, majdnem a parasztok közé. Kereken, barna ábrázatából két komoly szem a papot figyelte, minden szavát magába itta, arca olykor kipirult tőlük, olykor elszorult a lélegzete, és lelke mélyén

őszinte bánatot érzett. Talán az egész kaputos társaságban ő volt az egyetlen, aki Varjassy Istvánra gondolt, s arra, hogy meghalt. Ő is, akárcsak háta mögött a parasztok, anélkül, hogy tudott volna róla, néha megbólintotta a fejét, ha a pap szíve szerint való igazságot mondott. Bizony, gazdátlanul marad ez a nép, bizony, kár, hogy nincsen magához való utódja az ilyen embernek. Szeme olykor meg is könnyesedett, érezte sok szegény magyar bánatát, érezte a pap fojtott, rekedtes szavaiban a veszteséget, ami mindnyájukat érte, s ha nem is az embert – hiszen Varjassy Istvánt, az öreget, jóformán alig ismerte –, de őszintén gyászolta a varjasi tanya egyszerű, józan gondolkodású urát, a küzdelmes életű öreg magyar, akihez hasonló sok kellene ennek az országnak.

A többiek: főszolgabíró, szolgabíró, szomszéd jegyzők, vármegyei tisztviselők mind egyébbel voltak elfoglalva. Eljöttek, mert megkívánta az illedelem, hiszen a főispán apjáról van szó. Eljöttek és álltak a helyükön, nézték az istállók falát, a kifutóban szaladgáló borjakat, vagy nézték a főispán családját, vagy nézték a szemközt levő asszonyokat.

Az asszonyok sem tettek egyebet. Ők meg a férfiakat nézték. A jegyző Gizikéje megállapította, hogy ez az új főszolgabíró nem is csúnya ember, sőt. Hetyke bajuszkája egészen kívánatos. Elképzelte, hogy milyen lehet a főszolgabíró, amikor csókol, és ettől a gondolattól kellemesen libabőrös lett a háta. Piroska kisasszony egyre Kuka Bercit nézte, ahogy ott veresedett kiszűkült fekete ruhájában, melyet valaha diákkorában viselhetett, mikor legációba járt az alföldi falvakba. Szűk volt szegénynek a ruha, keze csuklón felül idétlenül kilógott belőle, gallérja magosan kiállott, még a csíkos ingből is kilátszott egy darab, s nyakkendője úgy fityegett, idétlen csomóra kötve, mint kuvasz nyakán a madzag. Vajon mikor kéri már meg a kezét? Vagy arra vár, hogy ő kezdje el? Istenem… csak lenne alkalom… És Piroska arra gondolt, hogy nemsokára vége van a meleg szép időnek, esti sétáknak, és az a kevés alkalom is megszűnik, ami így néha-néha van. Talán, ha ma este sétálnának újra… talán rádőlhetne a fiú vállára, talán magához húzhatná a fejét, és megcsókolhatná… juj, milyen szép lenne!

Ezen a körön belül, melyet a kaputos rend alkotott, egyetlen keskeny körben ott ültek a ravatal körül a család tagjai és a szomszédok. Különböző kihordott székeken ültek, feketén és némán. Ott voltak a Pohlenberg lányok, mind a hárman, soványan, gyászosan és szótlanul. Nem néztek sehova, csak a földre, kezüket ájtatosan összefogták, s gyászolták az időt, mely eltelt felettük is. Mellettük Sonkoly Edömér feszített feleségével, a szép Bándi Katinkával. Fejét feltartotta, nézte az eget, a szemben levő arcokat, tekintete közömbös volt és unatkozó. Mintha meg akarta volna mutatni a halottnak, hogy nem miatta ül itt. Hogy nem felejti el a képviselő-választást. Csak éppen azért jött el, mert a főispán apja volt, s a főispán neki barátja. Csodálatos, hogy egy eszes, művelt embernek ilyen bogaras apja lehetett. És ilyen közönséges. Szegény Gábor. Mit érezhet ő most. Temetést

rendezni tanyaudvaron, marhabőgés között, kereken rakva koszos parasztokkal. Hiába, az öregasszony bolond volt mindig, szegény mama is emlegette.

A széksor végiben az unokák ültek. Margitka, Gábor s a három Detre fiú. Ilonka nem jöhetett el, tavasz óta fekszik, csak egy szép hosszú levelet írt az anyjának s kérte, jöjjön el hozzájuk. A gyermekek vígan voltak, alig tudták nyelni a jókedvet. Gáborka valahonnan fekete vattát szerzett, azt mutogatta suttyomban, hogy majd a fülébe teszi, hadd gyászoljon az is. Így fog lemenni a falusi táncba, vasárnap. Aztán fölfedezte a pap ádámcsutkáját, s rájött, hogy minden mondat után nyelni szokott egyet, s ilyenkor a sovány nyakon fel- s leszalad az ádámcsutka. Elvihogta magát, aztán köhögni kezdett, hogy ne vegyék észre, egészen belevörösödött. Odasúgta a többieknek is, és Margitka attól kezdve mereven a papra szögezte szemét, arcát erre-arra hajtotta, hogy zavarba hozza a beszélő embert.

A ravatal lábánál ott ült a főispán. Összehúzott szemmel nézte a koporsót, a pap szavait nem is hallotta, apjával beszélgetett, aki bent feküdt a koporsóban, zsinórosan, kardosan és némán, mint egy darab múlt. Nem akarod megérteni – kérdezte a főispán a koporsót –, hogy az a helyes út, amelyiken én járok. Ez a fölfele haladás egyetlen eszköze: a civilizáció, a polgárosítás, a város és kastély, a magasabb életforma. Amit te csináltál, az jó volt akkor, védekezésnek. Romantikus volt, talán hasznos is volt. Vagyont gyűjtöttél, az bizonyos. Én is azt teszem. De te csak a tanyáról láttad a világot, és birkaszagú parasztok dolgain keresztül. Az ország dolgai ennél magasabbak és csak föntről láthatók tisztán, kastélyok ablakaiból. Külföld felé kell nézni, nyugat felé. A paraszt csak paraszt, sohasem nemzet. Ez is buta szó, hogy nemzet és elég üres. Az ország polgárokból áll, jó és rossz polgárokból, szorgalmas és rest polgárokból, gazdag és szegény polgárokból. Az ország gazdagsága a polgárok gazdagsága, ezt kell először megérteni. Mindegy, hogy ki az a polgár. Adót fizessen, gyarapodjon, tartsa fönt az országot. És az haladjon előre, aki arra való. Zsinóros ruha, micsoda szégyen és szamárság az is. Még parádéskocsison elcsúszik, megbámulják az idegenek. De már az inas legyen olyan, mint máshol a világon. Az ember pedig igyekezzen inkább a kulturált népekhez hasonlítani, nem a régi barbárokhoz. Egy németnek sem jut eszébe, hogy páncélba öltözzön, vagy ökörszarvakat vegyen a fejére, mint a régi teutonok. Ez a tanya is, a maga elmaradt rendszerével. A parasztok feljönnek a szobába, ha valami bajuk van. Persze, hogy megnő a szarvuk. Éreztetni kell velük a tekintély súlyát, amit a kultúra jelent. Vagy talán azt gondolod, hogy a paraszt a maga tudatlanságával bele kell kotyogjon az ország dolgaiba? Itt van ez a Kovács Ferenc is. Kellett belőle képviselőt csinálni? Parasztfiú. Az országházban egyebet sem tud, mint apró paraszt-ügyekről beszélni. Hogy az oláh paraszt elnyeli a magyar paraszt földjét. Hát aztán? Legyen szorgalmasabb és ügyesebb. Már mindenki unja ezt a Kovács Ferencet az örökös siránkozásával. Mikor beszélni kezd, a képviselők kimennek szivarozni. Itt egy ezeréves ország dicsőségéről van szó, azt kell

ünnepelni és mutogatni külföld felé, hogy ismerje meg a magyart. Nem lehet ezt a magasztos hangulatot apró nyavalygásokkal csúfítani, ilyenre is csak egy parasztfiú képes. De persze, ahhoz, hogy az ember megértse ezt, föl kell emelkedni a tanya porából.

A főispán mellett ott ült Erzsébet, asszonyosan, puhán, vörösre sírt szemekkel. Mélyen és tudatosan érezte a gyászt, és a temetés bánatát. Férjének az apját temette – ó, nem azt a csizmás, istállószagú, furcsa öregurat, hanem a férjének az apját, gyermekeinek a nagyapját, a legöregebb Varjassy bárót, aki láthatatlan és előkelő feje egy nagy családnak –, és az illedelem határain túl is érezte az őszinte fájdalmat, ami a szívében volt. Istenem, hiszen a halál, az valami nagyon szomorú és nagyon sötét dolog. Időnként meglátogatja a családokat, és emlékeztet mindenkit arra, hogy az élet nem végtelen, és ez nagyon, nagyon szomorú. Mert az embernek eszébe jut, hogy rendre mind temetések lesznek, ez is, az is meghal, a világ üresebb lesz, mind üresebb, míg végül az embert is eltemetik. Erzsébet asszony olykor megtörülte kis fehér zsebkendőjével a szemét, s szinte megbotránkozva nézett anyósára, aki ott ült mellette ráncos, sovány, szigorú arccal, és nem sírt, még csak nem is volt könnyes a szeme. Pedig az ő férje volt… Istenem, jaj, ha Gábort temetnék… és Erzsébet asszony újra elő kellett vegye a zsebkendőt.

A nemzetes asszony eleinte szigorúan figyelt a papra. Minden szavát megrágta, megemésztette, mint évek óta már. De aztán eltévedtek gondolatai a koporsó és a pap között, s attól kezdve nem hallotta, hogy miket mond a pap. Lelke a halálnál járt s az életnél. Annál, ami volt, s annál, ami nem lesz már többé soha. Aztán az urára gondolt, és megnézte jól a koporsót. Sokszor látta fönt a padláson, diót, mogyorót tartottak benne évekig. De most… most más volt benne. És lassan kezdte megérteni, hogy István meghalt.

Eddig annyi munka volt: rendezni ezt, rendezni azt, mindennek utána nézni, hogy rendben legyen… István adta ezt a dolgot is, mint annyi mást, és el kellett végezni becsülettel. De ott a koporsó mellett, a sok fekete ruhás ember között, amíg a pap beszélt, nem volt semmi munka. Csak ülni és nézni a koporsót, amelyikben István alszik. Alszik?… Csakugyan alszik?…

És akkor egyszerre rádöbbent. Élesen hasított belé a tudat: István nincsen többé. Nincsen. Éppen úgy, mint ahogy nincsen meg a tegnapi nap és a sok-sok többi, ami elmúlt. István is elmúlt. Nem utazott el, mint máskor is, egy-két napra. Nem utazott el. Itt van, és még sincsen sehol. Nincs. Nem is lesz többé soha sem… jaj…

Nem járkál a tornácon többet, és nem üldögél a diófa alatt. Nem veregeti meg a kutya nyakát, nem nézegeti a virágokat, nem pöfékel este a lámpa mellett nagy bolyhos füstfelhőket a pipából, és nem beszéli meg Ambrussal a szántást. A szobáknak nem lesz pipaszaguk többé, s kabátja, botja, puskája úgy hevernek gazdátlanul, mint céltalan és felesleges holmik, amiket valaki örökre itthagyott…

És az öregasszonynak ott a ravatal mellett egyszerre mintha valami jéghideg kéz szorította volna össze a szívét. Agyában a magárahagyottság borzalmas félelme vonaglott, hogy jaj, jaj, mi lesz, hol találom meg Istvánt, hova menjek, hova menjek érette… s mi lesz most, mi lesz, ha csakugyan nincsen többé… István, jaj, István…

A pap befejezte a beszédet, imádkozni kezdett. Mindenki felállt. S az emberek csak annyit láttak, hogy a nemzetes asszony támolyogva a koporsóhoz lép, leroskad rá, átöleli két sovány karjával, és hangos fájdalommal fölzokog:

– Jaj, István, jaj, mért hagyott el engem…

10

Az ispánlakás belső szobájában sírt a gyermek. Esztike ringatta szorgalmasan, mégis sírt. Egészen aprócska volt még, alig két hónapos. Sándornak keresztelték, de apja Szándinak nevezte.

Bács János, az ispán, a külső szobában ült az asztal mellett, csizmás lábait kényelmesen kinyújtotta, s nagy gonddal próbálgatta az új dohányvágó gépet, mely izmos kezének nyomása alatt vékony barna szeletkéket vágott a beléje préselt szűzdohányból. A dohányt ügyelte a fiatal ispán, de azért minden figyelme az előtte álló nagy bozontos emberre irányult, aki riadt ábrázattal forgatta kezében a kalapot. Az embert Szűcs Jánosnak hívták, és olyan volt ott az ispánlakás szobájában, mint egy nagy fekete tanácstalanság.

– De ispán úr, kérem alázattal, hiszen az a föld sokkal többet megér…

Bács János egykedvűen nézett föl a dohányról. Húsos száját elbiggyesztette.

– Ide figyelj. A földet elárverezik, s akkor ennyit sem kapsz érte. Vagy ide adod így, ahogy mondom, vagy aztán… csinálj, amit akarsz. Ennyi pénzem van, ennyit tudok adni. Többet nem.

A nagydarab ember könyörgőre fogta a hangját.

– De ispán úr. Megadja később a többit. Öt év múlva, úgy is oda adom. De nem kívánja, hogy éppen ingyen…

– Nézd – emelte föl Bács János a fejét –, kifizetem az adósságot, elintézem az ügyvédet, s még kapsz két tehénre való pénzt is. Jól gondold meg. Ha árverésen megy el, semmi sem marad neked belőle, ezt előre megmondom. Csinálj, ahogy akarsz, én ennyit adok, és kész.

Szűcs János forgatta kezében a kalapot, megvakarta a fejét, topogott, aztán sóhajtott egy nagyot.

– Ispán úr installom, megbeszélem az asszonnyal is, aztán eljövök a válasszal holnap.

– Jó – vonta meg Bács János a vállát –, amennyit mondtam, annyit adok, egy fillérrel se többet.

Az ember köszönt, az ajtóhoz ment, kicsit tétovázott, aztán kilépett. Kint hűvös novemberi délután volt, szél futott a szürke ég alatt, lába felkavarta a lombot, és megzörgette a kupacba gyűjtött törökbúzaszárt. Szűcs János fölnézett az égre, aztán lenézett a földre, de egyformán szürke volt és barátságtalan mind a kettő. Nagyot sóhajtott, s megindult a falu felé.

Amíg a majorból levezető sáros út szélén lassan bandukolt, egyre azon törte a fejét: hova is menjen? Kölcsönt kellene kapni, persze, akkor nem árvereznek, s akkor nem kell eladni a földet. Kölcsönt. De honnan? Kitől?

Az ég hűvös volt, nem felelt. A sár szortyogott a repedezett kérgű csizma alatt, a szél pedig dúdolt a kastélykert kerítésén. A fák fölött varjak keringtek a szélben, károgtak, és szárnyukkal nagyokat suhintottak a levegőbe, melynek már szinte hószaga volt.

Szűcs Jánost nagyon nyomta a gond. Sajnálta a földet, a nehezen együvé gyűjtött hat holdat. Sajnálta az asszonyt, aki elveszti a házat, melyben tizenöt éve él, és sajnálta a négy gyermeket is, kik új otthonhoz kell majd szokjanak valahol, ki tudja hol, valamelyik uraság cselédlakásában.

Csak éppen egyet nem sajnált, a bajnak az okát. Ezt az egyet nem. Megtette. S ha erre gondolt, egyenesebb lett a dereka, fekete képe földerült. Mert megtette. Visszaállt magyarnak. Igen, ennek így kellett lenni. Már évek óta nem volt nyugodalma miatta. Éjszakánként eljött az apja az ágya mellé, és nem szólt semmit, csak nézett, de borzasztóan nézett. Mikor megtette, már akkor is érezte, hogy nem kellett volna. Marta valami belül. De hiába, két hold jó földet vehetett a magáé mellett, és három meg kettő az öt. A kölcsönt ingyen adták, s a föld nagyon szép föld volt, és éppen eladó.

De most már mindegy. Kihúzták nevét a románok közül, de kihúzzák a telekkönyvből is, abból a nagy könyvből, amit nem régen csináltak az urak Szamosújvárt, s amiben minden benne van. Az is, hogy kinek mennyi az adóssága.

Igen, az adósság. Az ördögnek tartozik azzal a pénzzel. Hej, ha vissza lehetne fizetni neki. De honnan?

És Szűcs János gondolatai megint csak visszatértek erre az egy pontra: kihez fordulni, kitől kérni kölcsön? Ilyen nagy összeget? Valami bankból talán? De hogyan, miféle módon? Meg kellene kérdezni valakit, egy urat, aki ért hozzá.

Szűcs János leért a faluba. Az utcán gondolt egyet, s betért a jegyzőhöz.

A jegyző még az irodán volt. Amióta Kuka Berci eljegyezte Piroskát, azóta több dolga volt az irodán. Részben azért, mert Berci legtöbbet a postán tekergett, dolgát sem vette komolyan, hiszen tavasszal egybekelnek, s elhelyeztetik magukat innen. A főispán, akit Piroska egy vakmerő percében megkért, hogy támogassa törekvésüket, megígérte, s így biztos, hogy tavaszra elkerülnek innen. Másik oka pedig az volt a jegyzőnek, hogy mióta Berci eljegyződött, a felesége olyan ideges, hogy nem lehet bírni vele otthon. Házsártos, zsörtölődő, azonnal sírni kezd, ha ellenkeznek vele. Franyek Zoltán úr szelíd ember volt, és nem szerette az ilyen

jeleneteket. Nyikulicáné ugyan azt mondta, hátha kisbabát vár a jegyzőné, s attól ilyen. De nem, erről szó sincsen. Valami más baja lehet Gizikének. Franyek Zoltán gondolta is, hogy mi, s ettől a gondolattól szótlan lett és haragos.

Ilyen hangulatban volt éppen, mikor Szűcs János nagy óvakodva benyitott hozzá.

– Na, mi kell? – reccsent rá az íróasztal mögül.

Szűcs János köszönt alázatosan, megforgatta kalapját a kezében.

– Instállom, jegyző úr…

Franyek Zoltán csak ekkor ismerte meg.

– Te vagy az? Ahha. Egyszer román, egyszer magyar, mi? Most melyik vagy? Román vagy magyar?

Szűcs János elvörösödött a szégyentől.

– Magyar – mondotta halkan, és legszívesebben elszaladott volna.

– Úgy – nézett rá gúnyosan a jegyző –, magyar. Most így előnyösebb, mi?

– Instállom, jegyző úr… – dadogta szegény Szűcs János.

– Na ki vele, mi kell?

– Instállom, jegyző úr, tanácsot jöttem kérni, ha meg nem sérteném…

– Na halljuk.

– Egy kis pénzre lenne szükségem, kölcsönre. Árverezik a házamat s a földemet, azért. Hogy megtarthassam. Gondoltam, egy kis kölcsönnel…

A jegyző felhúzta a szemöldökét, arca gúnyosra rándult.

– Úgy? Szóval ezért lettél magyar, mi? Ezért állottál vissza? Azt hiszed, most innen is kapsz valamit! Mint a képviselőválasztáson. Kire szavaztál te akkor?

– Kovács Ferenc képviselő úrra.

– Na, akkor eridj hozzá, barátom. Vagy az oláhokhoz, hátha azok jobban megfizetnek. Mert mi nem fizetünk. Érted? A magyar állam nem fizet az áttéréért, mert a magyar államnak egészen mindegy, hogy egy semmirevaló ember, amilyen te vagy, magyarnak hazudja-e magát, vagy nem. Egészen mindegy! Érted?

Értette szegény Szűcs János, jaj, hogyne értette volna. Azt hitte, elsüllyed vele az iroda padlója, s el az egész világ. Szólni se tudott, csak állt, s a jegyző úgy kiabált már, hogy kihallatszhatott az utcára is. Aki arra jár, mindenki meghallja. Jaj, sütötte a szégyen Szűcs János arcát. Egyet se szólott, csak megfordult sötét szégyenével, s ment ki az irodából. Még köszönni is elfelejtett. Úgy állt meg az utcán, lesújtottan, megalázottan, mit a kivert tolvaj.

– Én Istenem – nézett föl az égre –, engem aztán eligazítottál. Élhet még így ember, ezen a világon?

Állt egy-két másodpercig, s gondolkozott. Hazamenjen? Adja el mindenét az ispánnak, s költözzön más vidékre? Vagy próbálkozzon még? Kinél? Sze az urak előtt csak a szégyen eszi.

Lassan megindult. Botorkálva ment az úton, igaz, hogy sár volt, de a keserűség jobban húzta a lábait annál. A korcsma előtt szemére húzta a kalapját, s befordult az ivóba.

– Tessék kérem, tessék – ugrott elébe fürgén Ázik úr a rács mögül. Hétköznap volt, s még nagyon korán, üres volt a korcsma.

– Pálinkát kérek.

– Tessék kérem, tessék. Erőset, gyöngét?

– Erőset.

Ázik úr fürgén töltött az egyetlen korsóból, amiből az erőset is és a gyöngét is egyformán adni szokta, azzal a különbséggel, hogy aki erőst kért, annak egy-két krajcárral többet számított a kívánsága miatt.

Szűcs János felhajtotta az italt. Nem is ült le, csak állt, és nézett ki az üvegajtón. Feje nehéz volt, mintha őszi sárral lett volna tele az is.

– Na még egyet.

A zsidó töltött, s beszélgetni kezdett.

– Elvetették a búzát?

– Én el – felelt az ember lassan –, azt se tudom, kinek.

Ázik úr nem csodálkozott el ezen. Megszokta, hogy az emberek, akik hozzá járnak, furcsákat mondanak, és tele vannak ismeretlen bajokkal. Nem sokat bánta a bajaikat, kíváncsi sem volt rájuk, csak éppen unalmában, és az üzlet kedvéért beszéltette őket. Most is minden érdeklődés nélkül vetette oda a kérdést.

– Miért? Hát magának.

Az ember lehajtotta a második pohár pálinkát is, és legyintett.

– Már én magamnak többet soha, ebben a faluban, Ázik úr.

– Elköltözik? – ütötte föl a fejét a zsidó.

– El.

– S a föld? A ház?

– Elárverezik azt.

– Na?

– Adósságba.

A kis köpcös zsidó kidüllesztette a hasát, aztán végigsimított csapzott vörös szakállán, ami nála a gondolkodás jele volt. Végül megigazította fején a széles karimájú fekete bársonykalapot, két kezének bütykös hüvelykujjait szokás szerint mellényébe akasztotta, s megfontoltan kérdezte:

– Nem próbált kölcsönt szerezni?

Szűcs János szájából kibukott az igazság.

– Abban járok éppen

A zsidó kíváncsian nézett az ember sötét arcába.

– Nem kapott?

– Nem.

Ázik úr két hüvelykujjával kifeszítette jól a mellényét, általában kissé meghintázta magát, aztán fontoskodva, és nagyon lassan mondotta.

– Én adhatnék…

Az ember ábrázatán egyszerre kinyílott az öröm.

– Igazán, Ázik úr? Jaj, a Jóisten is megfizeti magának!…

A zsidó fölényesen biggyesztette el a száját.

– Nana – mondta –, nana. Nem olyan biztos, kérem. Nekem nem elég, ha a Jóisten megfizeti. Én biztosítva kell lássam a pénzemet. Nem? Én abból élek, kérem!

– Sze megadom én, Ázik úr drága, ahogy lehet, megadom! – lelkendezett az ember.

Ázik úr billegett kifeszített mellényével, nézte az ivó padlóját, és megkérdezte.

– Mennyi kellene?

Szűcs János megmondta.

– Phüha. Az nagyon sok – csóválta meg Ázik úr a fejét, és elkezdett gondtelten föl-alá járni –, nagyon sok az, sok pénz, püha…

Szűcs János szegény veszni látta újra a reménységet, hát nem győzte ígérettel.

– Megfizetem én, lelkem Ázik úr, ha addig élek is. Megfizetem én a két kezem munkájával is, ha kell, csak most az egyszer segéljen. Eljövünk mi dolgozni, amikor kell, az egész családommal, a kamatért, még a mosást is elvállalja a feleségem, akármit elvállal…

Ázik úr néhányszor fel-alá sétált, aztán megállt Szűcs János előtt.

– Hát ide figyeljen. Megkaphatja a pénzt. De csak három hónapra.

– Három hónapra? – ijedt meg az ember.

– Három hónapra. Nem elég? Nekem is kell a pénz, én is forgatom a pénzt, mi? Három hónap múlva meghosszabbíthatjuk, ha kell. Megint három hónapra. S megint. Nekem csak az kell, hogy forogjon a pénz…

Szűcs János elsötétedve nézett maga elé, s már sokkal csöndesebben és szomorúbban mondta.

– Hát akkor… úgy is jó lesz, Ázik úr…

Még aznap este megcsinálták az írást. Tanúként aláírta Rádu pap és Mitru, a bíró, akik éppen bejöttek volt iddogálni együtt. Írás-szerkesztés közben nem sajnálta Ázik úr az italt sem Szűcs Jánostól. Mire felolvasták neki, már veresnek látta a világot egészen, és csak odanyomta hüvelykujját a keresztre, amit Ázik úr tett tintával az írás alá. A pénzt azon nyomban megkapta. Úgy sietett haza vele, hogy alig győzte a boldogságot. Még az ajtóból is utána szólott a zsidó:

– De aztán minden csütörtökön elküldje ám a feleségét mosni!

– El, el! – kiáltotta vissza Szűcs János az útról, s legszívesebben énekelni kezdett volna, hogy nem kell eladni az ispánnak a házat, meg a földet. Így is

félrecsapta fején a kalapot, s mikor a jegyzőség előtt elhaladt, hetykét és nagyot köpött a léckapu felé.

Rádu pap pedig ezalatt bent az ivóban rákönyökölt az asztalra, fél karjával átölelte Mitrut, úgy kacagott.

– Huppá, frátye, de megpatkolta ez a zsidó a magyart! Huppáhá! Igyál, Mitrule, a zsidó úr egészségére s, a magyar úr egészségére, s Rádu pap egészségére, na, mert az én vagyok… ameddig nem jön Anasztázikuca, te… mert az az asszony, váj Mitrule… na, Isten éltessen sokáig…

Szűcs János úgy röpült be másnap Szamosújvárra, mint a madár. Gyalogosan ugyan, mint szegény emberhez illik, mégis repülve az örömtől, hogy megszabadul az ügyvédtől ezen a napon. Mert ügyvéddel összeköttetésben lenni szegény ember számára nagy gond és veszedelem – ezt tudta jól Szűcs János. Sohasem lehet tudni, micsoda papirosokkal áll elő az ügyvéd. Az ember el is felejti már, s akkor egyszerre csak ott van, mint a gonosz kísértet, mesterkedik az írásokkal, s egyből leszedi az emberről a gúnyát.

Hát ezért jobb, ha az ember mentődik tőle minél hamarább.

Hajnalban indult, még sötétség őrködött a falun. Tarisznyával, bottal kilépett a házból – az asszony még utána szólott: aztán vigyázzon a pénzre, János lelkem –, s már egyből kint is volt az utcán. A lécajtó csikordult mögötte, fent a cigánysorban vonyított egy kutya, egyébként nagy-nagy csöndesség lapult a házakra. Valahol lent a negyedik udvaron nyikorgott egy kútgém, ahogy vizet húztak vele reggeli itatásra a marhának.

Szűcs János megtapogatta tarisznyájában a pénzt, ott volt, kendőbe kötve. Körülnézett, hogy lám, milyen idő lesz. Az égen felhők futottak, nagy, tépett szoknyájú őszi felhők, de lent nem érzett a szél. Hűvös novemberi reggel volt, szinte keményedett alatta a sár.

– Eső lesz, vagy hó – gondolta Szűcs János, azzal megmarkolta a botot, s nekilódult az útnak.

Hosszú az út Varjastól Szamosújvárra, bizony hosszú. Hintónak, négyesfogatnak semmiség, de már az egylovas parasztszekér van mit döcögjön odáig. Hát még a gyalogos ember. Van dolga a lábainak négy órán keresztül, ameddig beviszik. S egyszer föl, egyszer le. Igaz, hogy sár nincsen, mert a gyalogos ember nem az úton jár, hanem a szélin, s igaz az is, hogy változatos vidéket láthat a szeme. Egyszer kopár legelőt sárga vízmosásokkal, máskor vizes rétet borzas fűzfákkal. Vagy szántások kockáit, s a domb tetejin erdőt. Aztán hogy jól beleszokjon, hát mind csak ezeket, váltakozva. Mert ilyen a Mezőség.

Ezért aztán az egyszerű gyalogos ember nem siet, nem tereli a kíváncsiság, hogy vajon mi jön ezután, mert tudhatja előre. Vagy vízmosásos legelő, vagy mocsaras rét (a patak partján fűzfák), vagy lankás domboldal szántásokkal. S fent a gerincen néha egy-egy erdő. Így aztán a gyalogos ember komótosan halad, nem sokat nézdelődik, hanem inkább számot vet magával, meghányja-veti az életet, s

igyekszik azt elrendezni magában kedve szerint. Mert ilyenkor arra való a gyalogos ember ideje. Terveket csináljon, s elgondolja, hogy így milyen jó volna, s úgy milyen jó volna. A terveket tovább szője, gyönyörködjön növekedésükben, örvendjen nekik, s rájöjjön általuk, hogy mégiscsak szép ez az élet, ha csúnya is.

Szűcs János is ezzel töltötte az időt. Tarisznyájában volt a pénz, amelyik megszabadítja az ügyvédtől. Télen vállal egy kis erdővágást, azzal is keres, a disznót nem vágják le, hanem eladják – ők majd megélnek valahogyan –, s mire lejár a három hónap: egy részét a pénznek visszakaphatja a zsidó. A többit meghosszabbítják. Tavasszal majd derekasan nekiáll, megdolgozza a földet, májusra el lehet adni a Bimbó borját, és a zsidó újra kaphat valamit. Nyáron nagy részt vállal az udvari aratásból, az öt hold is terem, ha ad az Úristen egy kis jó időt, s ami felesleges, az újra megy a zsidóhoz. Így lassan-lassan, két év alatt, három alatt lekopik az adósság rendre. Akkor aztán vesznek két bornyút, jövő esztendőben újra kettőt, jó ökörbornyút, aztán csak egy tehenet tartani, a másikat eladni s helyébe két ökröt… persze, az az igazi, ökör… a föld is jobban teremne mindjárt, ha ökör szántaná… aztán venni fognak három malacot, abból kettő kihízik, egy eladásra, egy otthonra az asszonynak, s a harmadik megmarad kocának. Minden évben malacozik hetet, nyolcat: azokat fölnevelni, eladni, mindjárt lesz pénz a háznál. Lehet a gyermekeknek csizmát venni, ruhácskát, az asszonynak is… szegények, elég ócskán járnak mostanában. Na, de ezentúl másképpen lesz. Elrendeződik. Minden baj elrendeződik, csak ki kell várni a végét. Ki bizony. Aztán jön a jó. Most már a jó jön, ezentúl… két ökör, koca, kis csizmák, kis gúnyák… a három juh mellé is kellene még venni, persze, a juh az szaporítja a pénzt … hogy legyen legalább húsz… húsz hát, annyi is kell legyen, annyi is lesz…

És Szűcs János egyre könnyebben lépte az utat, s csak alig igazított egy keveset az életükön, már ott is volt. Már látszott a kövér örménytemplom, mint valami kotló a ház-csirkék fölött, s már a nap is fent volt, jól elhaladta fele útját a délnek.

Jókedvűen lépett be Bocán ügyvéd piszkos irodájába.

– Elhoztam a pénzt – mondotta, s elővette a megcsomózott kendőt.

Bocán kis rosszképű, görbearcú, fekete ember, mogorván nézte végig, tintás kezét a nadrágjába törülte, majd elővett egy nagy rakás iratot, és számolni kezdett. Szűcs János közben kioldotta a csomót, s a pénzt szép rendben kirakta az asztal sarkára, megolvasva, egyenként, gondosan.

Az ügyvéd maszatos keze álmosan fogta a ceruzát, számokat írt, összeadott, még írt hozzá, szorzott, újra összeadott, s végül ránézett apró disznó-szemeivel az emberre.

– Itt van a pénz? – röfögte

Szűcs János biccentett a fejével.

– Itt.

Az ügyvéd keze egyszerre megserényedett, ujjai begörbültek, mint a ragadozóé, és rávetette magát a pénzre. Hangosan számolta végig. Aztán felhúzott szemöldökkel rábámult újra az emberre, és elbiggyesztette a száját.

– Ez nem elég.

Szűcs János úgy megrándult, mintha mennykő csapott volna az orra elé.

– Nem elég? Sze ennyit tetszett kérni!…

S hökkenve nézte az ügyvédet. Az meg őt, gúnyosan.

– Jaj, barátom, az akkor volt. Azóta hozzá jött a kamat, a perköltség, foglalási díj, kiszállás, minden… ajaj…

Szűcs János riadtan nézte az ügyvédet. Nem értette a dolgot. Hiszen ha ő ezelőtt két hónappal ennyivel tartozott, akkor most sem tartozhatik többel? De tudta, hogy az ügyvéddel nem lehet perbe szállni. Az ügyvéd ír, s amit ír, az szent, még akkor is, ha legnagyobb tolvajság a világon.

– Mennyi kell még? – kérdezte rekedten.

Bocán megmondta.

Szűcs János elsápadt tőle, még meg is tántorodott egy kicsit.

– Installom, hiszen ez nagyon sok… ez majdnem fele az egésznek… amivel tartoztam!…

Az ügyvéd vállat vont.

– Nem tehetek róla. Ennyi és nem kevesebb. Addig a többit sem vehetem át, amíg az egészet be nem hozza.

Szűcs János előtt elsötétedett a világ.

– Jaj Istenem, de sújtod azt, aki szegény…

Az ügyvéd vállat vont, s elfordult. Szűcs János lassan megindult az ajtó felé, kezét a kilincsre tette, lábával a küszöbre lépett, de keze, lába nehéz volt és fáradt, akárha ólomból készültek volna. Kint megállt a fal mellett. Jaj, hol voltak már az előbbi tervek, szép, megnyugtató, békés gondolatok. Hideg novemberi szél süvített a város szennyes utcáján, a kilökött szeméten kolontos sovány kutyák turkáltak, s a tovasiető félúri népek rá se néztek Szűcs Jánosra.

És akkor hirtelen eszébe jutott Kovács Ferenc, a magyar ügyvéd. Akire szavazott választáskor. Az megsegíti bizonyára. Kibogozza az igazat. Mert nem lehet, hogy ez igazság legyen. Nem lehet az.

Már ott is volt a Víz utcában. Megkopogtatta az iroda ajtaját, s belépett.

– Adjon Isten minden jót…

A köszönésre senki sem felelt. Az egyik asztal üres volt, a közbülső, a másik mellett ott ült álmosan és borzasan Kulik úr, és fogát vájkálta a penna hegyével.

– Na mi az? – kérdezte, anélkül, hogy abbahagyta volna ezt a műveletet.

– Az ügyvéd urat keresném – bátortalankodott Szűcs János.

– A képviselő úr Budapesten van – javította ki Kulik úr jóindulatú fensőbbséggel a tudatlant –, mi kéne tőle?

– Valami kis segítség az én dolgomban…

Kulik úr még jobban belefeküdt a székbe.

– Hadd halljam.

Szűcs János pedig elkezdte mondani a maga baját. Jó messziről kezdve, és körülményesen, hadd lehessen megérteni úgy, ahogy van. Kulik úr pedig vájkálta a fogait közben, néha valami ételmaradékot kipiszkált közülök, azt megcsámcsogta, s kiköpte a padlóra. Mikor aztán Szűcs János befejezte a magáét, és egész aggodalmának didergő figyelmével várta a szót, mely eldönti sorsát és megmutatja az igazságot, akkor Kulik úr éppen csak egy kicsit küljebb húzta szájából a tollszárat, s úgy vetette oda, egykedvűen.

– Már pedig, barátom, ezt ki kell fizetni.

Szűcs János kétségbeesetten csapott a térdére.

– De tekintetes uram, igazságos ez? Hogy ma ennyi s holnap már annyi?

– Ami lehetséges és végrehajtható, az olyan éppen, mintha igazságos volna – felelte mély filozófiával Kulik úr fogpiszkálás közben.

Az ember nagyot sóhajtott, aztán legyintett egy súlyosat, s az ajtó felé fordult.

– Na, Isten megáldja.

Kulik úr biccentett, és Szűcs János kitopogott nehéz csizmáiban, mázsányi gondjával a Kovács-irodából.

Hazafelé az út már nehezebb volt. Fárasztóbb, kedvtelenebb. Az idő is elromlott: északi szél támadt, s aprószemű, hideg esőt vert alá a földre. A dombok borzongva nyúltak el a nyirkos párák között, fölöttük felhők tömöttödtek, szürkék, nyúlósak, színtelenek, olyanok éppen, mint az úton lévő sár, mely az ember lábára ráragad, és húzza le a földhöz.

Ment, ment Szűcs János a keserűség alatt, ment lelógó fejjel. Az úton szembejött a tiszttartó úr kétkerekű kordéja, még annak is elfelejtett köszönni. Pedig úgy ült benne a tiszttartó úr, mint valami jóltáplált vörös Isten. Meg is nézte Szűcs Jánost, rá is ösmert. S nagyon megdagadt a nyaka, mikor hasztalan várta a köszönést.

Mit törődött Szűcs János most ezzel. Nagyobb baja van most neki ennél. Sokkal nagyobb.

Korcsmába se tért be az eső elől, pihenni sem állt meg. Mégis öste lett, mire lucskosra ázva a faluba érkezett. Csontjáig érezte a nyirkos hideget. Egyenesen Ázik úrhoz ment.

– Itt a pénze, Ázik úr – mondta nagy sóhajtással, s lecsapta eléje a bogozott kendőt.

A korcsmában többen is voltak, felnéztek mind a hangra, Szűcs Jánost nézték, az orcáját, melyen végigcsurgott az esővíz, s mely szürke volt és beteg. A kis köpcös zsidó fürgén gurult a pulthoz, rátámaszkodott, nézte a kendőt, s azután Szűcs Jánost.

– Nem kell? – kérdezte megütközve.

– Nem.

– Hát mért?

– Kevés – mordult az ember –, számolja át, s adja vissza az írást.

De Ázik úr nem nyúlt a pénzért. Szaporán pislogott.

– Mennyi kellene még?

Az ember ránézett sötéten, aztán megmondotta. Ázik úr dörzsölgetni kezdte szakállát.

– Hüha. Az sok. Az sok pénz. Hüha.

Csettintett az ujjával, mormolt magában valamit zsidóul, aztán újra ránézett Szűcs Jánosra.

– Jöjjön be – intett neki a fejével.

Szűcs János szívében megdöngött valami. Tán csak nem… de hátha… hátha megadná azt is! És a lelke egyszerre úgy megtelt reménységgel és hálával a kis szakállas zsidó ember iránt, hogy szinte sírva fakadott.

Ázik úr bement a belső szobába, megvárta Szűcs Jánost, és betette mögötte az ajtót.

– Figyeljen ide – mondotta –, én adom magának a pénzt. Ezt is.

Szűcs János arca kigyulladt az örömtől.

– Igazán adja, Ázik úr?…

Olyan volt a hangja, mint a gyermeknek. Ázik úr azonban nem ért rá érzékenykedni. Komolyan folytatta.

– Adom, adom. Én megbízok magában, lássa. Nem kell új írást csinálni, majd hozzáírjuk a régihez. Hanem maga is kell tegyen nekem valamit.

– Mondja, Ázik úr – ömlött ki a hála az emberből –, megteszem én, még ha embert is kell öljek!

De Ázik úr sokkal anyagiasabbat kívánt.

– Vettem az uradalomtól egy hold erdőt. Azt maga levágja nekem és rendre behordja. Érti?

Szűcs János nem lett volna földdel bajlódó parasztember, ha nem futotta volna meg agyát hirtelen a számítás, hogy egy hold uradalmi erdő, az hetven-nyolcvan rakás… azon egy ember eldolgozik tíz-tizenkét napot… a behordása hetven-nyolcvan fuvar… naponta csak egyszer lehet fordulni… jaj, ez bizony rengeteg munka, két tehénke van mit kínlódjon benne egész télen, még jó, ha bele nem pusztul valamelyik, mert a széna kevés…

Lelkesedése nagyon lelohadt. Hiába, a szegény ember öröme is szegény. Lehorgasztotta a fejét, s halkan nyögte ki a szót.

– Jaj, sok munka az, Ázik úr drága, nem bírom én azt, sem a két kis tehenem…

A kis kövér zsidó egyszerre meghegyesedett.

– Nem? Hát hogy gondolja, kérem? Ingyen adjam a pénzt? Mi? Azt elfogadná, ugye? De dolgozni érte már nem akar!

– De Ázik úr, kérem, értse meg…

– Megcsinálja vagy nem csinálja? Ezt mondja meg!

Szűcs János előtt elsötétedett a szoba, lehajtotta a fejét.

– Megcsinálom na – nyögte –, ha beledöglöm, akkor is.

– Na – nyugodott meg Ázik úr –, megértjük egymást akkor. Hát várjon, hozom a pénzt.

A sarokba ment, kulcsokkal zörgött, felnyitott egy nagy ládát, kaparászott benne egy keveset, aztán a ládát újra becsukta, s visszajött.

– Itt van, számolja meg.

Szűcs János megszámolta a pénzt. Annyi volt. Szó nélkül bekötötte a kendőbe a többi mellé. Meg se köszönte, csak begyűrte a tarisznyába. Mit köszönjön rajta? Sok az a hold erdő, éppen elég sok, köszönetnek.

– Na, Isten megáldja, Ázik úr.

– Aztán a jövő héten lehet kezdeni a vágást!

– Jó, jó, ne féljen semmit…

Az ivóban ülők felfigyeltek, amikor kijött, nézték, de nem szóltak hozzá. Megkerülte a rácsot, végigtopogott a korcsmán, az ajtóhoz ment, s kinyitotta. Sötétség és hideg esőszag volt odakint. Szűcs János szemére húzta az ázott kalapot, s már kint volt megint az utcán.

Ahogy hazafele haladt, a keserűség lassan lelohadt benne, elnyugodott. Hát lesz valahogyan. Jó, hogy megvan a pénz, holnap be lehet menni újra, s odalöki az oláh ügyvéd elő, hogy esne bele a féreg. Ennyi töméntelen pénzt annak a rusnyának. Négy hold földet lehetne venni ezen a pénzen, s még maradna két borjúra való is… vagy az Árszintya szőlejét, azt is meg lehetne venni a kaszálóval együtt…

Ej, majd lesz valahogy.

Ahogy a felázott úton hazafele cubukkolt, az iroda kivilágított ablakában ott látta állani a jegyzőt, pipával a szájában nézett a posta felé. Az ablak nyitva volt, a füstöt szellőztették. A posta ablakán le volt eresztve a függöny, de a függönyre néha árnyék rajzolódott.

– Könnyű az uraknak – gondolta Szűcs János keserűen, és meggyorsította a lépéseit.

Franyek Zoltán megelégedetten nézett ki a sötét estébe. A kályhában sistergett a nyers fa, kellemes meleg volt, s a tiszttartótól kapott szűzdohány ízlett a pipában. Érdekes volt figyelni a postahivatal lefüggönyözött ablakát a reá vetődő árnyékokkal. Piroska van ott Bercivel. Csak azt sajnálta, hogy a felesége nem látja ezt az árnyjátékot, biztosan örvendene neki, gondolta kajánul.

Franyek Zoltán egyébként is nagyon elégedett volt, mert remekbe fogalmazott följelentésére éppen aznap indult meg a vizsgálat az egyházmegye részéről Holló János doboji pap ellen. Kijött az esperes, és vele még két idősebb papi ember, először őt keresték föl, az irodán, kihallgattak néhány embert – az embereket természetesen ő maga rendelte oda, és azt mondták, amit kellett –, csóválta a fejét a

sok derék nagytiszteletű úr, jegyzőkönyvbe vették a hallottakat, aztán elmentek Dobojba, a paphoz. Holnap térnek vissza onnan Szamosújvárra. Ezt már nem viszi el szárazon Holló János. Megszabadul tőle a két község s főképpen ő, meg az uradalom. Majd az utódját kézbe veszik mindjárt az elején, hogy ne legyen ideje elvadulni annak is. Izgágáskodni, hergetni a népet, viszálykodást teremteni a békés lakosság között. Mert békés és jóféle nép az itteni magyar is, nem csak az oláh. Nyugalmas, béketűrő, csak kell érteni a bánást. Ha keményen rákiált az ember, mindjárt leveszi a kalapját az is, s ha nem is köszön kezitcsókolommal, de olyan félénken néz, akár a gyermek. Jó vezető kell a népnek, akkor nincs baj vele.

Franyek Zoltán úgy érezte, hogy ő éppen az a jó vezető, aki erre a vidékre kellett. Úgy érezte, hogy senki sem tudna helyesebben bánni ezzel a néppel, mint ő, igazságosabban, előrelátóbban és eredményesebben. Mert mi a jó vezető hivatása? Békét, nyugalmat teremteni a dolgozó lakosság között, engedelmességhez, alázatossághoz szoktatni őket a felsőbb akarattal szemben és kiválogatni az érdemeseket, félretolni az érdemteleneket.

Jó elégedett érzése volt, hogy megfelelt ennek a hivatásnak. Mindig és mindenben az ország érdekeit tartotta szem előtt, és a főispán többször meg is dicsérte. Na, Franyek, ezt vagy azt jól csinálta. Hát igyekezett is. Folyton igyekezett, hogy jól csinálja. Olyan polgárokat neveljen a rábízott községek népéből, akikre bátran támaszkodhatik az ország: akik belenyugszanak a parancsokba, nem zúgolódnak az adó miatt, engedelmesek, alázatosak, és megsüvegelik az úri kocsikat. Mert ez kell ahhoz, hogy rend legyen, rend és békesség, és zavartalan nyugalom az országban. Ilyen jól nevelt, alázatos, szelíd nép. Mint ezek az itteni oláhok. Ó, ezeknek fát lehetne vágni a hátukon, akkor sem röffennének össze. Nem úgy, mint az ilyen Holló János-félék. Na meg az ő doboji magyarjai között is vannak konkolyhintők, izgágák, okoskodók. Akik a község gyűlésen bele merészelnek szólni az ő dolgaiba. Na de eljön most nekik is az idejük, csak menjen el a pap. Mert az mind hergelte őket, az dugott taplót a fülükbe.

Érthetetlen, hogy egy-egy ilyen embernek mi bújik a bőre alá.

Franyek Zoltán jegyző úr nyugodtan és megelégedetten könyökölt ki az ablakban. Tisztának érezte a lelkét, sőt egy kis szerény büszkeség is önérzeteskedett benne. Hogyne, hiszen ő a nagy purifikátor, aki megtisztítja az országot a szeméttől.

Nézte a lefüggönyzött ablakot, és arra gondolt, hogy nemsokára új segédjegyző kell, mert ez, ha megházasodik, elmegy. A főispán biztosan betaszítja valahova a megyéhez, ha szépen megkérik. Biztosan Piroska fogja megkérni erre. Persze a postára is jön majd valaki új. Csupa társadalmi változatosság lesz Varjason. Vajon milyen lesz az új kisasszony?

És Franyek Zoltán úr az ablakban egy karcsú, szőke valakiről álmodozott, aki ügyes lenne és szorgalmas, és kedvesen mosolyogna rá, valahányszor

összetalálkoznak. És tisztelettel nézne utána, ha elmegy, ő, a falu első tisztviselője, aki az állam képét viseli Varjason, Dobojban s még Áldomban is, az ország dicsőségére. Mely a Kárpátoktól az Adriáig ér és hatalmának súlyával kellemesen emeli őt a többi emberek fölé.

A szamosújvári szekér, amikor azon az estén Dobojba megérkezett, olyan fekete volt a papoktól, mintha villával hányták volna rá a gyászt. Az esperes, meg két nagytiszteletű társa, terjedelmes, jól táplált emberek voltak valahányan. Csak úgy guvadtak ki a parasztszekér keskeny üléséből, pedig az egyik elöl ült, a szekeres ember mellett, hogy jobban férhessenek. Komoly volt és gondtelt a három tiszteletreméltó férfiú arca, s zord szótlanságba burkolódzva döcögtették magukat a kátyúk közt lépésben vergődő szekeren, ahogy emberséges hóhérokhoz illik, kiket egy emberi élet kivégzésére küldöttek. A kellemetlen feladat mellett még az eső is verte őket, s így hát igazán nem volt beszédhez kedvük. Behúzták nyakukat fekete kabátjaikba, nézték a szürkeségbe szomorodott, vizes novemberi világot, s figyelték a nagy, kövér csöppeket, ahogy kalapjuk karimájáról egyenként aláhullottak.

A párló szalmafödelek alól csudálkozó szemek kísérték az ázott úri szekerezőket végig a falun. Néhány sovány kutya megugatta idegen szagukat, néhány kátyúban majdnem megrekedtek, csak a lovak becsülete mentette meg őket ettől, meg az ostor, na meg a szekeres ember nem éppen istenes biztatgatása, amit lovaihoz intézett. Azért mégis megérkeztek. A papi udvar kapuja csukva volt, és sehol nem látszott élő ember. A szekeres morogva leszállott, nekivetette vállát az otromba kapunak, s szélesre lökte.

Már ott álltak az udvar közepén, s éppen kászálódott le a nagytiszteletű társaság, mikor a pajta ajtaja kinyílott s Gergő bá' barátságtalan arca kinézett.

– Na – csudálkozott jámboran –, hát ide gyüttek, hozzánk?

– Jöjjön, öreg, jöjjön – szólott meg ázott kalapja alatt az esperes –, hát mondja, itthon van a gazdája?

– Itthon hát, hol hogy legyen? – adta vissza a szót Gergő bá', de nem mozdult ki az ajtóból.

– Van hely a lovaknak? – kérdezte a szekeres.

– Hely? – az öreg benézett a pajtába, aztán végigmustrálta a lovakat, a szekeret, a szekeres embert, majd újra megnézte a pajtát, s csak azután felelt. – Hát hiszen éppen van, ha nagyon kell…

Az esperes és két kísérője a tornácon rázták le kabátjukról a vizet, mikor kinyílott az ajtó, s csodálkozva, de cseppet sem megrendülve kilépett Holló János.

– Ritka szerencse, nagytiszteletű uraim. Fáradjanak beljebb szerény otthonomba. Bizony, az időjárás nem a legkedvezőbb az ilyen utazásra.

A három derék úr sorra kezet fogott az áldozattal, akit kivégezni jöttek, aztán bementek a házba. Az első üres szobán hamar átterelte őket a pap, hideg volt ott és

lakatlanság-szag, de a másodikban égett a tűz, s a széles parasztkemencén jó szagú ennivaló fortyogott.

– Tessék letenni a felöltőket, nagytiszteletű urak, sajnos csak ebben az egy szobában élek, nagyobb kényelemmel nem szolgálhatok, de amim van, azt örömmel megosztom ritka vendégeimmel. Tessék helyet foglalni, tessék ide, nagytiszteletű esperes úr…

A három komoly, fekete papi ember, mindhárman jómódú családos polgáréletet élvezők, csodálkozva és kissé megrökönyödve néztek körül a doboji paplakás egyetlen szobájában. Bizony, szegényes volt és kopott minden: az egyetlen szekrény, az egyetlen ágy, az asztal a három rozoga székkel… bizony, dísztelen volt, és túlságosan is egyszerű a doboji pap szobája.

Levetették a kabátjukat, János pap szép sorjában felakasztotta mind a hármat a kemence fölé, a gerendába vert szögekre, hadd száradjanak. Aztán a szekrény tetejéről leemelt egy üveget, s az asztalfiából előkotort három csorba szélű poharat.

– Szilvórium, nagytiszteletű urak. Jót fog tenni az ázás után. Egyik hívem hozta ajándékba, múlt héten.

Sorra töltötte a poharakat.

– Tiszteletes úr nem tölt magának? – nézett rá csodálkozva az esperes.

János pap megrázta a fejét, és savanyúan mosolygott.

– Nem élek szeszes itallal, könyörgöm.

A három vendég összenézett. Némán felhajtották az italt.

– Talán még eggyel méltóztassanak – kínálta jó szívvel a házigazda –, nehogy hűlés legyen az ázásból. Azt mondják, jó az ellen.

Azt is kiitták. Megint összenéztek, de gyorsan elkapták egymásról a tekintetüket. Egyik sem akarta elkezdeni. Az esperes körülnézett a szobában.

– Szerényen él a tiszteletes úr, látszik, hogy magányos ember…

János pap furcsán elmosolyodott.

– Jól tetszett mondani, igazán az vagyok. Magányos ember. Magányos magyar ember ebben a faluban, s ebben az országban is, úgy látszik.

Azok hárman megint egymásra néztek.

– Látom, valami írással is foglalkozik a tiszteletes úr – mondotta az egyik nagytiszteletű, az asztal közepén tömötten álló papírcsomóra mutatva.

– Igen – felelte János pap szerényen –, írom az új bibliát.

– Micsodát? – horkant föl egyszerre mind a három nagytiszteletű.

– Az új bibliát – ismételte még egyszer változatlan nyugalommal Holló János, és magyarázólag hozzátette –, a magyar bibliát, a mienket.

Azok hárman újra összenéztek, aztán az esperes hátradőlt a recsegő széken, két kezét türelmesen összefogta a hasán, s nagyot sóhajtott.

– Hát magyarázza meg ezt nekünk a tiszteletes úr, ezt a bizonyos új bibliát. Mivelhogy éppen evégett jöttünk.

És János pap magyarázni kezdett. Szélesen, alaposan kifejtette az okokat, melyek kényszerítették, hogy ebbe a munkába belefogjon. Kiszínezte a különbséget a magyar lélek és a zsidó lélek között, kiszínezte a különbséget a két nép életkörülményei között, s hogy mi az, ami az egyiknek jó volt, s a másiknak nem az, ami az egyiknek hasznos igazság volt kétezer évvel ezelőtt, a másiknak azonban kártékony igazság mai helyzetében. Szélesen, mély bölcsességgel fejtette ki ezeket, közben izgalomba jött, föl-alá járt a szűk kis szobában, néha föllapozta a papirosokat, és olvasott belőlük, valósággal lázba jött a gondolataitól.

– Mert merő ostobaság, ha én azt prédikálom ma a népemnek, hogy aki megdob kővel, dobd vissza kenyérrel, ostobaság ez és öngyilkosság, nagytiszteletű uraim! Mert ezt a népet itt kővel dobálja ma mindenki, s ha utolsó kenyerét is kiadja kezéből, akkor vérét veszik az idegen gazok, s a magyar nép lesz ezen a földön ama húsvéti bárány, akinek nem lészen föltámadása többé. S hazugság, ha azt hirdetném, hogy aki fegyvert fog, az fegyver által vész el, mert ez a föld fegyvernek és vérnek a földje ezer esztendő óta, kezünkből a fegyvert véglegesen kicsavarni semmi hatalom nem tudta még! De ha magunktól engedjük el ezt a fegyvert, akkor kihull a kezünkből, és védtelenebbek leszünk ama egyiptomi búzavetésnél is, melynek kalászait barmok legelik, hogy ne teremhessen magot az Úrnak dicsőségére. Barmok legelnek bennünket, nagytiszteletű esperes úr, gonoszságnak és gyűlölködésnek barmai, s gyönge ellenükben a szeretet, ha nincsen furkósbot a kezében… oláh, tót, rác, cseh, sváb, mind ebben az akolban akar kövérre hízni, s bizony a jó pásztor ma új és célszerűbb törvényt kell szabjon magának a pásztoroláshoz, ha menteni akarja a reá bízott nyájat…

Hallgatták a nagytiszteletű urak a doboji papot, hallgatták, s az arcuk egyre sötétebb lett, fejük egyre lejjebb hajlott. Pogány beszéd volt, ami fülüket érte, keservesen pogány. De felháborítóan igaz beszéd volt sajnos, minden pogánysága mellett. Érezték, tudták, bent a lelkükben igazat kellett adjanak neki. Bent mélyen, ahol az anyaszentegyház minden embert egyforma szemmel néző nevelése alatt még mindig pogányok: magyarok voltak ők is. Mert jó magyarok voltak mind a hárman. Családjuk volt otthon, szorgos kezű, házias feleségük s gyermekeik, virgonc, csintalan gyermekek, kik szívesebben hallgatták negyvennyolcas nagyapák meséit a vörössipkásokról, mint a zsidó próféták bajlódásait.

Holló János elfáradt a beszédbe, s elhallgatott. Állt a szekrény mellett, kezében az új magyar biblia teleírt lapjaival, nézett maga elé távolba látó keserű arccal, aztán sóhajtott, s a papírcsomót visszatette az asztalra.

– Hát ezt vállaltam én, nagytiszteletű uraim, s végzem gyarló emberi erőm s lelkem szerint való igaz hitem szerint…

Csend terpeszkedett végig a szobán. A három vendég nem mert egymásra nézni, csak a padlót bámulták, sokáig. Aztán az esperes lassan fölemelte a fejét, s sóhajtott egyet ő is, és a papra nézett.

– Tiszteletes úr szép s jó munkát végzett – mondotta halk, dörmögő hangon –, s mi azért jöttünk, hogy megdicsérjük érte mint magyarok. Mint papok azonban azt javalljuk: kérje tiszteletes úr a nyugdíjaztatását…

Holló János fölemelte a fejét, s az esperesre nézett. Az esperes pedig reá. S ráemelte a szemét a másik kettő is. Így nézték egymást néhány pillanatig. Aztán a doboji pap lehajtotta a fejét, s halkan, fáradtan, kicsit keserűen mondotta:

– Megértettem a szót, nagytiszteletű uram…

Aztán az ajtóhoz ment, s rikkantott Gergő bá' után, hogy tegyen tüzet a vendégszobába, s fusson Mári nénihez, mert vacsora kell.

A három főpap bent a szobában összenézett. Szótlanul. Aztán szinte egyszerre sóhajtott mind a három.

– Kár érte…

– Kár…

– Kár…

Kint beszéd hallatszott. Gergő bá' dörmögő hangja, s egy asszonyhang, izgatott, síró. Aztán a pap hangja s megint az asszonyé. Azután csönd.

Egy idő múlva bejött a pap. Az ajtót lassan betette, néhányat lépett előre, s a szoba közepén megállt. Arca furcsa volt, megilletődött, ünnepélyes és nagyon keserű.

– Most már – kezdte különös rekedt hangon, és nem nézett egyikre sem, hanem föl, a mennyezet gerendáira nézett –, most már igazán csak az Úristen ha ügyel az én magyarjaimra, más senki többet. Ma délután meghalt a nemzetes asszony…

– Magyarok Istene, vedd irgalmadba azokat, akik munkálták a Te népednek igazát…

11

Azóta, hogy a sír odakerült a tanyai fák alá, a nemzetes asszony mindennap készült a halálra. Reggel, alig végzett a kamarázással, abrakolással s egyéb dolgokkal, már ment le a sírhoz, körüljárta, aztán leült az új faragott padra, aminek még erdőszaga volt, és nem csinált semmit, csak nézett maga elé.

Soha nem ült még addig úgy, dologtalanul, mióta csak élt, a cselédek, kik messziről látták, nem győztek csodálkozni. Csak ő nem talált ezen semmi meglepőt. Egyszerűen nem volt mit dolgozzon többet, nem volt. Megszűnt a munka célja, értelme, megszűnt minden, ami hozzákötözte eddigi életéhez. Miért? Kinek? István nem jön vissza.

Nem olyan ez, mint amikor háborúban volt, és nem is olyan, mint amikor Kufsteinba vitték. Akkor kettőzve kellett vállalnia a munkát és az életet, kettő helyett. Mert biztos volt, hogy visszajön, gondolni sem lehetett arra, hogy ne jöjjön vissza. Csak éppen azt nem lehetett tudni, hogy mikor. Keserves, hosszú, de szép

várakozás volt az. Minden este számadást csinálni: ha holnap megjönne, mit szólna vajon? Ehhez? Ahhoz? És minden este büszkén gondolni: ennek örvendene, ez úgy van, ahogy akarta, ezt is megcsináltam… azt is… a vetést bevégeztük idejében, nem talál hibát benne… az állatok szépek… most meg az aratást… szántást… ide ezt vetettünk, oda azt, úgy, ahogy rendelte… Igen, az más volt, célja, értelme, diadala volt a magányos munkának. De most?… Mire lehet most várni? Csak arra, hogy megszűnjön az élet, elmúljon, eltávozzon, megmentődjön tőle az ember. Erre várakozni munka nélkül is lehet.

Ült délig a padon, ha nap sütött, ha szél fújt, ha eső esett, mindig. Ült és visszagondolt az életre, sok apróságra, erre, arra, ami éppen eszébe jutott. Istvánra gondolt, látta őt fiatalkorában, kardosan, egyenruhában, majd látta véresen, piszkosan Segesvárról jönni, látta bujdokolva, látta a szekéren, ahogy jöttek, szökve, Kolozsvárról… látta az arcát, amikor megpillantotta a Torligeg, hágójáról a leégett otthont… Istenem, milyen kemény volt az az arc… de olyan lehetett akkor az övé is. Igen, kemény életük volt. Nem olyan, mint ezeké, nem olyan cifra, kényes, páváskodó és léha. De többet is ért az életük, mint ezeké, a mostaniaké. Többet követelt, de többet is adott. Büszkeséget. Akaratot. Erőt. Ej, mit tudják ezek az Erzsébet-félék, hogy mit ér az élet. Az élet, amely idő és alkalom, szinte végtelennek látszó idő, és örökösnek tetsző alkalom arra, hogy tegyen az ember, cselekedjen, alkosson, építsen, küzdjön… eh, mit értenek ezek az élethez…

Mit tudják ezek, hogy mi az, ha az ember fiatal, van ideje dolgozni, akarni, tenni… van ideje, módja, célja, értelme… majd ha ők is megöregszenek, s kifogynak ezekből a kincsekből, az élet egyetlen igazi kincseiből, akkor talán majd ők is rájönnek… ha nem lesz idő, nem lesz mód, nem lesz kiért, miért s minek… ej, nem jó megöregedni…

Ott ült az öregasszony délig a padon, aztán felkelt, s botjára támaszkodva fölment a házhoz. A tornácon megállt, lehajolt a földön heverő kutyához, és megveregette a fejét.

– Ezt ő küldi neked, Burkus, ő küldi, a gazdánk! Ott voltam nála!

A kutya úgy tett ilyenkor, mintha értette volna. Ráemelte nagy, szomorú kutyaszemeit, csorba száját kinyitotta kissé, mintha mosolygott volna, s néhányat vert hálából a farkával.

Bekiáltott a konyhába, hogy hozhatják az ebédet, aztán a szobába ment. Ott úgy volt minden, mint azelőtt. A kopott, zöldhuzatos bútorok, az íróasztal, a puskaállvány. A puskaállványon a gazda puskái, vadásztarisznyái, botjai, ostora, vadászkése. Mellettük rendben a pipák, kicsi asztalkán a vágott dohány, szurkáló, fidibusz… fogason a kalap, bekecs… úgy éppen, mintha csak kiment volna a szobából, de dolga akadt valahol, s elmaradt. Azonban minden percben megjöhet, s akkor szükség lesz mindezekre. Úgy állott a szoba éppen.

Az öregasszony körülnézett, hogy rendben van-e minden. Aztán a nagy, sötét keretes falitükörhöz lépett, és nézte magát. Sovány arcát, pergamenszínű bőrét,

ezernyi ráncát, a csipkés fekete főkötő alól kilátszó szürke haját… száját, mely így is keskeny maradt és szigorú, szemét, melyben a régi csillogás helyett valami furcsa köd maradt csupán… és arra gondolt: bizony, öreg vagyok. Bizony ideje, hogy meghaljak én is.

Meghalni: olyan furcsa gondolat volt. Olyan közeli, és egyáltalában nem nyugtalanító, mintha azt mondta volna: holnap Kékesre megyek. Olyan volt, mint valami előre megbeszélt útiterv, ami egészen biztos, hogy nem marad el. Éppen csak az a kérdés, hogy mikor. Mert az indulás majd hirtelen jön és… hát igen, nem lehet előre tudni, hogyan és miképpen, kicsit zavaros ez a része a dolognak, olyan… olyan kétséges, és egészen tisztázatlan… na de a többi, ami azután jön, az már bizonyos és megnyugtató. Minden megszűnik, s az ember marad azzal, amit a lelkében magával visz ebből az életből. Istennek hála, van mit vinni, s ha az ember gazdagon indul el, jó nyugodalma lesz. Azok között, akikhez lélekben tartozik. Valamiképpen mindenki ott lesz. István elsősorban persze, így vagy úgy, valamiképpen… ördög ért rá gondolkozni effélén, ameddig élni lehetett. Majd kiderül. Lesz valahogyan, s ez éppen elég.

Az ebéd rendszerint rövid volt. Keveset evett. Olykor zsörtölődött közben a cseléddel, de csak úgy megszokásból.

– Hogy fogod azt a tálat, te… tégy már ide egy kanalat, az Isten áldjon meg…

Ebéd után leült a régi karosszékbe, behunyta a szemét, s olyan volt éppen, mintha István is ott ült volna még mindig a másikban, bodros felhőket eregetve a pipájából, halk pöfékeléssel. Érezte a pipafüstöt, hallotta a halk kis mozgásokat a másik karosszékből, egy-egy kis reccsenést, mikor valaki keresztbe rakott lábait megcseréli, koccanást, midőn a pipaszár a karfához ütődik… s lassan elaludt.

Így ment ez mindennap. Este bejött Ambrus, nehézkesen, otrombán, és beszélt a szántásról, az őszi vetésekről, a borjakról meg a kocákról, és néha nagyokat sóhajtott közben. Az öregasszony nem szólt közbe, mint régen. Mindent reá hagyott.

– Jól van, Ambrus, csak csinálják tovább, maga tudja, hogyan kell…

Szelíd, jó érzés volt: minden megy a maga rendjén, minden jól van, rendben van, eligazítatlanul semmi sem maradt. Ambrus tudja, mit kell csináljon holnap, s mit kell csináljon jövőben, s mit azután, éveken át, tudja előre. Akármikor itt lehet hagyni a házat s az életet. A rend nem zökken. Az abrakolás reggel ötkor rendesen megtörténik, tudják, mit hova kell vetni, melyik ökröt kell kicserélni, melyik tehenet eladni, mit hogyan s mikor végezni… meg se látszik, ha István után megy ő is… Ambrus attól kezdve majd eljárogat három-négy naponként a szegény beteg unokához, s elmondja neki a dolgokat, ugyanígy, ezzel a lassú, dörmögő hanggal, szegény nyomorék majd közbe kérdez, mond, rendel ezt-azt, kedve jön a tanyához, talán ide is költözik szegény, és megy tovább az élet, ha nem is olyan jól és nem is olyan szépen, mint kellene, de megy… Ó, Istenem, szegény, szegény unoka,

micsoda ember lett volna pedig, akár a nagyapja, olyan éppen… hej, hej, bizony Ambrus, bizony… na, csak csinálják így tovább, Isten megáldja, jóccakát…

És egy délután, egy esős, csúnya novemberi napon nem kelt föl többé a karosszékből a nemzetes asszony. Minden úgy ment azon a napon is, mint máskor. Fekete esőgallérjában ült a sír mellett, aztán feljött, megsimogatta a Burkust, nézte magát a tükörben, megebédelt, s ebéd után leült a szokott karosszékbe. Végignézett a puskaállványon, a pipatartón, kalapon, bekecsen, úgy látta, hogy minden rendben van, s lehunyta a szemét. Érezte, hogy István ott ül szemben, meggyújtja a pipát, pöfékel, az égő fidibuszt a földre löki, s rátapos… ej, István, István, sohase szokja le, kiégeti a padlót… István csöndesen elmosolyodik a pipa mögött, megsimogatja kis fehér szakállát, lábát átrakja a térdén… kint esik az eső, és minden rendben van, és béke van, és csend van, és jó-jó nyugalom… És a nemzetes asszony elaludt örökre az ócska karosszékben.

A főispán csak másnap estére érkezett haza Budapestről. Az állomáson várta a födeles kocsi, csurgott a rosszkedvű novemberi eső, az állomás melletti vásártér olyan volt, mint egy nagy szennyes mocsár. Cuppogtak a lovak az út agyagos sarában, döccent a hintó erre-arra. A főispán behúzódott prémes felöltőjébe, szivarra gyújtott, s nézte az esőben elvesző dombokat, az ázott kopárságot, ami az út két oldalán kísérte. Nézte, gondolkozott. Szomorú volt, valami furcsa szomorúsággal. Nem úgy, mint mikor az embert valami hirtelen veszteség éri, hogy megdöbben tőle, és egyszeribe elfeketül minden: nem úgy volt szomorú. Ez a szomorúság lassan jött, ki tudja, honnan indult el, s már ott lapult régóta a lelkében. Talán már apja halála előtt is ott volt, érezte városon, ha egyedül sétált az utcákon, érezte hivatalban, ha az ablakon kinézett és kint borongós, szürke idő volt, érezte máskor is… tulajdonképpen régóta ott hordta magában.

Tudta, hogy az anyja is meghal, hiszen mindenki meghal egyszer. De úgy érezte, hogy nemcsak ők halnak meg, az öregek, de velük együtt valami más is, amit nem lehet pótolni többet. Hogy micsoda? Istenem, ezt nem is lehet tudni, nem lehet szóval kifejezni. Valami… talán az egész életből valami, talán az életnek egy része, egy nyugalmas és biztos kis darabja… igen, ez lesz az: az életnek egy darabja. Ha jobban elgondolkozik rajta, akkor már neve is van mindjárt ennek a darab életnek. Így hangzik: tanya. Tanya: békesség, rend, kicsit olyan világtól elmaradt rend, és világtól elmaradt békesség, de megnyugtató és biztonságos. Jó volt tudni, érezni, hogy van. Minden mögött: a politika kavargása, irányok, célok, utak összevisszasága, érdekek és intrikák, barátságok és ellenségeskedések, népi kérdések és országos célok szövődményes útvesztője mögött jó volt tudni, hogy valahol messze, a Mezőségen, szinte-szinte a világ végén már, van egy ház, és két öreg ember, és van egy egyszerű, istállószagú élet, mely egyforma nyugalomban áll és nem változik semmit. Nem változik semmit. Amikor kereken a világban minden változik, percről percre: az emberek és a célok, a politika, a felfogás, a szempontok sokasága, nyugtalanítóan változik minden, egyszer ez kerül felszínre,

egyszer az, egyszer innen kell nézni az igazságot, egyszer túlról… egyszer ezeréves ország a Kárpátoktól az Adriáig, egyszer nemzetiségi viharsarok, egyszer hatalmas monarchia… az egyik miniszter ma ezt mondja, holnap a másik azt… kormánypárt és ellenzék, és a látható felszín alatt örökös hullámzás, váltakozó célok, érdekek, irányok… jó volt tudni, hogy van egy tanya. Ahol, ha bosszantó is a konok maradiság, a mezítlábas cseléd, a trágyaszagú ispán: de állandó és változatlan benne a rend és az irány, és talán a maga ősi egyszerűségében helytálló és igaz. Alap, amelyik van. Az ember érzi a földet és a föld szagait. Az ember érzi, hogy erő és néha talán azt is érzi, hogy szebb, jobb és embernek valóbb élet, mint az a másik kavargó valami, mert gyökere van. Mély, mély gyökere, amely lenyúlik egészen az ősi primitív dolgokig, a munkáig, a születésig, a földig és a békességig.

– Hátha én is így élnék? – vetődött föl benne a gondolat.

Nem volt új gondolat ez, gyakorta előjött, különösen az utóbbi hetekben, ha fáradt volt és rosszkedvű. Az utóbbi hetekben sokszor volt fáradt és rosszkedvű. Az ország dolga egyre zavarosabb lett, bonyolódott ez is, az is… valahogy nem érzett földet a lába alatt, megszűnt az a biztonság, ami régen támasztotta.

– Eh, ott kellene hagyjam az egészet…

Nézett ki a födél alól a szomorú, szürke esőbe, a csatakos, lompos őszi dombokra, és arra gondolt, hogy meghalt valaki. Csak egy száraz, szigorú öregasszony, nem is nagyon értették egymást soha… és mégis… mintha a világnak az egyik fele vele együtt meghalt volna, s csak a másik fele maradt: ez a csúnya, csatakos, kietlen és szomorú fele.

– Érdekes – gondolta –, sohasem hittem, hogy ennyire hiányozni tud valaki, akivel nem is éltem együtt… csak azért, mert az anyám…

És nézte az esőt, amely csorgott szürkén, és egyre távolabb vitte a dombokat.

Este volt, mire hazaérkezett.

Először egyenesen a tanyára akart hajtani, de aztán meggondolta magát. Minek most, úgyis mindegy. Majd holnap, temetés előtt. És azután is. Igen, azután is gyakran fog kijárni a tanyára. A ház úgy marad, ahogyan van. Talán később, egyszer – ha Gábor majd megnő, megházasodik – ők ketten Erzsébettel kiköltöznek oda. Nem lesz más dolguk, csak nyesni a gyümölcsfákat, nézni a vetést, aratást, és lejárni esténként a tóra vadrucát vadászni. Talán… bizony, nem is volna rossz. Gondoznák a két öreg sírját, s még az is megtörténhetik, hogy a kripta egészen üresen marad, s ők is odatemetkeznek a kőrisfák alá. Nem lehet tudni azt, ha az ember hosszasan él ott fent, sok mindent másképpen lát, másképpen ítél… nem lehet tudni azt, mire fordul az ember.

A szürkület barátságtalanul nyomta a falut. A kert ázott fái ködöt dideregtek, bevágott a kerék mélyen, fújtak a lovak, ahogy belefeküdtek a hámba. Aztán fölértek, s a fődeles hintó megállt a kastély lépcsője előtt.

Az inas ott állt a helyén. A verandán lámpa égett.

– Itt van a báróné?

Az inas csodálkozva nézett.

– Igenis… a méltóságos báróné itthon van…

Bosszankodva ment föl a lépcsőn. Mit néz úgy ez a marha. Lehetne a tanyán is, sőt, hiszen…

A verandán ott állt Erzsébet, telt, kissé hízásnak induló alakját szinte lányosra karcsúsította a hosszú fekete ruha. Szemei vörösek voltak, látszott rajta, hogy sírt. Sírt? A főispán megcsókolta a feleségét, és elgondolkozott ezen. Miért sírt? Hiszen nem szerette az öregasszonyt. Milyen furcsák az asszonyok. Sírnak, azt sem tudják, miért. Valaki meghalt, hát sírnak. Ha nem is szerették, hiszen Erzsébet sem szerette… ő nem sírt, pedig… ő nem sírt, nem is jött, hogy sírjon. A sírás és a szomorúság az egészen különböző dolog. Erzsébet nem szomorú, de sírt. Őszintén sírt, látszik a szemén. Furcsák az asszonyok…

Erzsébet halkan mondta:

– A nagy ebédlőben van a ravatal… mindent elintéztem… holnap délelőtt jön az esperes…

A főispán megdöbbenve nézett rá.

– Hol? Ide hoztad?

– Persze – mondta az asszony –, a nagy ebédlőben van. Sajnos, virág kevés van most, ami volt a virágházban, azt oda tétettem… szegény Minka néni, szerette a virágot…

S úgy nézett a férjére, odaadó, meleg asszonyi nézéssel, mint aki azt mondja: látod, úgy csináltam mindent, ahogy szereted…

A főispán állt, halántékában lüktetett a vér, keserűség és bosszúság lepte el hirtelen.

– Ide hoztad? Az anyámat? Miért?

Az asszony tiszta szemmel, csodálkozva nézett reá.

– Miért? Mert innen könnyebb kivinni a kriptába, s különben is, a tanya szűk, hogy férnénk el egy kicsi szobában? Az udvaron nem lehet ilyen időben… s egyébként is… apádat ma áthoztuk a kriptába, hogy együtt legyenek.

A főispán csak nézett maga elé, sápadt, meggyötört arccal, aztán sóhajtott.

– Jó… ha már megtettétek… úgy akarták, hogy ott legyenek…

Az asszony tiszta, nyugodt tekintettel nézett rá.

– Igaz, hogy ők úgy akarták, de nekik már mindegy. S te azt akartad, hogy a kriptában legyenek. Hát azért csináltam. Egyébként is…

Nem figyelt az asszonyra. Levetette a felöltőjét, áthaladt a pipázón, s benyitott a nagy ebédlőbe. A nagy terem közepén ott állt a ravatal. Körülötte gyertyák égtek, fenyőszag és hervadt virágok szaga volt a levegőben, s az öregasszony ott feküdt a nyitott koporsóban, éppen úgy, mintha aludott volna.

Lábujjhegyen ment a ravatalig. Ott megállt s nézte az anyját. A csontos, sovány arc olyan volt, mintha még élt volna. A száj szigorúan összecsukódva, a hegyes áll makacsul és dacosan előreugorva, s a száj körül és a szeme körül keserű

és kissé bosszús ráncok: mintha éppen arról álmodott volna, hogy nem teljesítették a parancsait.

– Mégis ott kellett volna hagyni a tanyán… – mondotta a főispán halkan, amikor kijött, és kezével végigsimított a homlokán.

Erzsébet vállat vont, elfordult, és nem felelt semmit.

A szertartást az öreg esperes végezte. Hosszú beszédet mondott, áradozót, tele dicséretekkel. Mögötte hallgatagon állott Holló János, palásttal a vállán, és lehorgasztott fővel nézte a ravatal virágait. Sem cseléd, sem senki a parasztok közül nem volt bent a szobában. Hogyne, hogy behozzák a sarat.

A szegénység kint állott a kastély udvarán, félrehúzódva a konyha mellé. Tanyai cselédek, öreg falubeli magyarok, kik őszinte és igaz bánkódással jöttek el, hogy megadják a nemzetes asszonynak az utolsó tisztességet. Szitált a hideg eső, lucskosra áztatta valamennyiüket, de azért álltak türelmesen, és halkan beszélgetve várták, hogy bevégződjön a szertartás, és legalább annyit megtehessenek ők is, hogy elkísérjék utolsó útjára azt, akit hatvan évig féltek és szerettek, s aki hatvan évig szidta és szerette, gondozta és segítette őket.

Aztán megláthatták a koporsót, amint cifrazsinóros halottas szolgák kihozták a kastélyból, rátették az ökrösszekérre, telerakták koszorúval, s elindították. Láthatták a főispánt a koporsót vivő szekér mögött haladni, és még sok más úri népet, s a végire ők is odasorakozhattak, szerényen és illedelmesen, nem szólt érette senki. Láthatták a kriptát, homlokán a címerrel, hallhatták az öreg esperes éneklő hangját, aminek csak a végit értették meg, a miatyánkot. Azt mind együtt mormolták, födetlen fővel a szitáló esőben, néhányan dideregve is a novemberi széltől. Aztán látták a koporsót még egy pillanatra, ahogy a nagy, hideg kőkripta tátott szája elnyelte, s vele együtt sorra a koszorúkat is. Az úri nép oszlani kezdett, erre ők is összenéztek, ázott fejükre fölrakták a kucsmát, s lassú, cammogó csoportokban elindultak vissza, ki-ki a maga gondjai közé. Isten nyugosztalja azt, aki meghalt, és segítse meg azt, aki még él.

Ugyanebben az időben Brencsák, a tiszttartó, tekintélyének teljes súlyával birtokba vette a tanyát. Nehogy a gaz cselédek ellopjanak valamit, azonnal leltározott, számba vett, rendelkezett. Kovács Ferenc, mikor a temetés után kiment a tanyára, hogy kötelességének eleget tegyen, már ott lelte az istállóban, amint Ambrussal hangoskodott.

– Márpedig vegye tudomásul, hogy ezentúl az lesz itt, amit én mondok, s nem amit maga! Érti?! Vén tolvaj! S ha nem tetszik, menjen az Úristenhez!

A régi cselédek összeverődve hallgatták a tiszttartót, féltek, nem tudták, mi lesz velük. Ambrus, az öreg, aki abban a percben érkezett haza a temetésről, falfehéren állt az istálló ajtajában, aztán szó nélkül megfordult, s kiment.

– Én már öreg vagyok – mondotta Kovács Ferencnek –, ezennel kilépek a szolgálatból. Tessen megmondani, fiskális úr annak a tiszttartónak, mert én ilyen emberrel szóba nem ereszkedhetek.

Azzal el is ment haza. Kovács Ferenc pedig odament Brencsákhoz.

– Az úr mit csinál itten? – kérdezte szigorúan.

– Hm? Mit? Leltározok – felelte az, és végignézett az ügyvéden –, miért kérdi ezt a képviselő úr?

– Mert én vagyok megbízva a végrendelet végrehajtásával, és abban nincsen arról szó, hogy magának az itteni dolgokba beleszólása lenne!

Brencsák két nagy tenyerét a szívére csapta.

– De kérem! Én csak a gazdámat szolgálom! Én csak azt akarom, hogy itt ne lopjanak el mindent ezek a gazemberek! Képviselő úr nem tudja, hogy milyen a cseléd, milyen a paraszt! Egy fél percig vegye le róluk az ember a szemét, már mindent széthordanak!… Én tudom!…

De Kovács Ferencet nem volt könnyű lerázni. A vagyon Varjassy Istváné, s a Varjassy István dolgaiba Varjassy Gábor tiszttartójának semmi beleszólása nincsen. Ambrust visszahívták, s Kovács Ferenc ezeket mondta neki:

– Öreg, magát teszem felelőssé mindenért. Maga végezze a dolgát tovább, ne törődjön semmivel és senkivel. A maga gazdája a beteg István báró, neki tartozik számadással. Az Úristen előtt pedig elhalt gazdáinak. Érti? Hát úgy ügyeljen.

Brencsák nagy dohogva elment. Három napig várt, aztán a főispán elé állott.

– Méltóságos uram, engedelmet kérek, hogy beleszólok olyan dologba, ami nem tartozik reám, de azzal a tanyával tenni kéne valamit. Sze jó, azt mondják, az Istvánka báróé. De Istvánka báró nem mehet, hogy utána nézzen, hát mégis csak mi kellene tegyünk valamit!…

A főispán rosszkedvű volt. Vissza kellett térjen a városi környezetbe, várta egy rakás elmaradt dolgok, pártgyűlések, bizottsági gyűlések, elvégezni valók a megyeházán, csupa kellemetlen és fárasztó kötelesség. Élesen nézett a tiszttartóra.

– Miért? Valami baj van a tanyán?

Brencsák felhúzta a vállait, két kezével sajnálkozó mozdulatot tett, aztán kibökte:

– Én nem mondok semmit, méltóságos uram, de nem tetszik nekem, amit ez az Ambrus ott egymagában mível. Régóta figyelem már azt az embert. Ne méltóztassék hinni, hogy rosszindulatból mondom, de én mindig hűséggel szolgáltam méltóságodékat, és nem szívesen látom, ha tolvajlás folyik a vagyonban!

A főispán összehúzta a szemöldökét. Egyébként is bosszús volt a végrendelet miatt, micsoda nevetséges ötlet volt erre a szegény beteg gyermekre hagyni mindent. Hogy gazdálkodjon szegény az ágyból? S egyáltalán, mit kezdjen egy birtokkal ebben az állapotban? Még csak örvendeni sem tud a vagyonának.

– Azt mondja, Brencsák, hogy ez az Ambrus nem tisztességes?

A tiszttartó behúzta nyakát a vállai közé, két karját széttárta, aztán összecsukta megint, és sajnálkozva ingatta a fejét.

– Én nem mondok semmit, méltóságos uram. Én látok, amit látok, de nem az én dolgom, hát nem mondok semmit.

A főispán bosszúsan harapta el egy szivar végét, s rágyújtott.

– Ide figyeljen, Brencsák. Vegye át a tanya felügyeletét is. Ambrus megmaradhat állásában, azonban maga rendelkezik fölötte, érti?

A tiszttartó arcán elégedett kövér mosoly lapult, azonban elrejtette gondosan.

– Nem lehet, méltóságos uram; Kovács képviselő úr azt mondotta, hogy nekem ott semmi keresnivalóm sincs. A tanya nem tartozik az uradalomhoz.

A főispán bosszúsan fújta a füstöt. Megint ez a Kovács.

– Ide figyeljen, Brencsák – mondta keményen és haragosan –, azt tegye, amit mondok magának. A birtok a fiamé, tehát ő rendelkezik fölötte. Ő magát bízza meg, vagyis én bízom meg magát, mert én vagyok a fiam vagyonának a gondozója. Ebbe a képviselő úrnak semmi beleszólása nincsen. Kap egy felhatalmazást, és ellenőrzi Ambrust, irányítja a birtokot. Éppen úgy és azzal a felelősséggel, mint az uradalom többi részeit. Értette?

Brencsák kövéren hajladozott.

– Igenis, megértettem, méltóságos uram.

– Mielőtt elutaznék, még kimegyünk oda, és megnézünk mindent. Fogasson is, mert kevés az időm

A főispán még nem volt a tanyán a temetés óta. Folytonosan készült rá, de valahogy nem volt bátorsága. Most, hogy ott szortyogott vele a kocsi a sáros tanyai úton fölfele, egyszerre megrohanta mindaz a sok érzés, ami elől menekülni akart. Ott voltak a cselédházak, s a lombtalan, nyúzott kőrisfasor az út két oldalán, látszott a nagy diófa is, csupasz ágain varjak gunnyasztottak, mint nagy sötét foltok a novemberi ködben. Istenem, mikor ezeket a kőrisfákat ültették, itt játszott éppen a béresgyerekekkel. Két cigány ültette a surgyé csemetéket, s az öregúr, meg az öregasszony nézték és ügyelték a munkát. Szépen megnőttek a fák azóta, megnőttek, kiterebélyesedtek. Megnőtt és kiterebélyesedett az élet is, és messzire hagyta maga mögött a fákat… vajon jól volt ez így? Vagy itt kellett volna maradni a fákkal, gyökereket ereszteni a földbe?

A kis ház zárt ajtóval, elhagyottan állt. Tornácán sáros nyomok éktelenkedtek, a konyha mögül előcammogott Burkus, öregen, lomposan, állt és nézte a kocsit szomorú kutyaszemekkel. Hátha éppen most jön haza a gazda?

A főispán pattintott neki, de még a farkát sem csóválta.

Ambrus előkerült a kulcsokkal, kinyitotta az ajtót. Nyers, hideg levegő volt a szobában, lakatlanság szaga. A kis pipázóban úgy állott minden, mint azelőtt. A zöld huzatos bútorok, a fegyverállomány, pipatartó, minden. Szinte élt a szoba, szinte olyan volt, mintha csak be kellene gyújtani a kályhába, s mindjárt bejönnének az öregek is, elfoglalnák helyeiket a két karosszékben, s az óra fönt a falon elkezdene ketyegni…

– Ez a szoba itt így marad – mondotta a főispán halkan, amikor kijöttek –, nem szabad hozzányúlni. Semmihez. Értik?

– Igen – mondották egyszerre Ambrus meg Brencsák.

A főispán Ambrusra nézett.

– A tiszttartó úr majd utána néz a dolgoknak, Ambrus. Minden utasítását tartsa be, és az ő tudta nélkül sem eladni, sem vásárolni nem szabad. A pénztárt majd az uradalmi pénztárral együtt a tiszttartó úr kezeli.

Ambrus nem szólt semmit, csak lehajtotta a fejét és sóhajtott. Brencsák diadalmasan nézett szét az udvaron, mint egy nagy kövér, vörös kakas, aki csatát nyert a szemétdombon.

A főispán elment a ház sarkáig, kinézett a kertre, meglátta a felbontott sír sárga földjét, és gyorsan megfordult.

– A házat pedig ügyelni kell, Brencsák, rendesen gondozni és tatarozni, hogy baja ne essék. A Burkusnak viseljék gondját, amíg él.

Azzal fölült a kocsira.

– Brencsák, maga most maradjon itt, és vegyen át mindent. Hetenként egyszer menjen föl István báróhoz, és referáljon neki. Na, mehetünk.

Magára húzta a pokrócot, és amíg a kocsi lassan dagasztott lefele, nem nézett se jobbra, se balra, csak egyenesen a lovak füleire. Így is mintha a magányosan maradó ház nyögését hallotta volna, így is a lelkébe tépett valami kegyetlen rossz, hideg érzés, és egy hang súgta, súgta a kerekek szortyogásában: hűtelen vagy, hűtelen vagy… eltemeted az életünket, ami még itt maradt…

Brencsák minden vasárnap délután négy és öt között bekopogott a betegszobába. Az ápolónő ilyenkor abbahagyta az olvasást, az ajtóhoz ment, kinyitotta és Brencsák bejöhetett. A beteg sápadtan mosolygott az ágyban, már várta ezeket az órákat, egész héten keresztül várta, amikor hírt kaphat a tanyáról. Emlékében úgy élt elevenen a tanya, ahogy utoljára látta: békésen, dolgosan, szelíden, tele a gondoskodás ezer apró jelével. S ilyenkor újra látta, újra ott élt, érezte a szobák szagát, hallotta a békákat zsongani lent a völgyben: egy kicsit élt ezekben az órákban, minden vasárnap délután négy és öt között.

Először Brencsák beszélt. Hogy mit dolgoztak a héten, mit adtak el, mit vettek, hány borjú született, ez, meg az, amit följegyzett a noteszébe mint elmondani valót.

Aztán a beteg kérdezett. Hogy megvan-e még a Burkus? Hát a Zsófi bivaly? Most is annyi tejet ad? Hát a két sárga, Szellő meg Fürge? Jönnek-e még krajcár után a béresgyerekek?

Brencsák mindenre megfelelt. Burkus, hogyne, él még. A Zsófi bivaly, az bizony öreg már, tejet sem ad, jó volna eladni. Szellő megdöglött, Fürgét múlt hétfőn megvette egy fuvaros, egyébre sem volt jó már. A béresgyerekek pedig ne is jöjjenek, egye meg a fene őket, csak gazemberségeket csinálnak mindig.

Aztán a beteg rendelkezett még, a maga módja szerint, apróságokat. Hogy vigyázzanak a Burkusra, mert nagyapa nagyon szerette, Zsófi bivalyt nem szabad eladni, nagymama kedvence volt, hadd éljen nyugdíjban, ameddig tud. Fürgét sem kellett volna eladni, hozzá még fuvarosnak. Megkínozza szegényt, pedig jó ló volt, becsületes…

Ilyenkor mindig elszomorodott István, tehetetlenül emelgette sovány karjait. Istenem, ha ő most ott lehetne, nézhetné, csinálhatná… bizony, az ember ide s tova húszéves elmúlt és olyan, mintha nem is élne…

Szemében könnyek csillogtak, az ápolónő titokban intett Brencsáknak, s a tiszttartó fölkelt, köszönt, ígérte, hogy minden úgy lesz, kívánság szerint, még azoknak a tolvaj kölyköknek is adhat néhány krajcárt, ha kell… azzal kitopogott nagy csizmáiban a betegszobából. Ahol állt, a parketten maradt egy kis sáros, szürke folt, s a beteg azt nézte hosszasan. Ez volt az egyetlen, ami a következő vasárnap délutánig összekötötte a külső világgal, azzal, amit közönséges szóval életnek neveznek.

A beteg így élt: reggel hétkor bejött az inas, tüzet rakott, felhúzta az ablak függönyét. Miután kiment, az ápolónő – egy kövér, jóindulatú, idősebb nő – felkelt a túlsó fal mellé állított ágyból, melyet egy tarka mintás olaszfal takart, felhúzta a papucsait és slapp, slapp… odacsoszogott a beteghez.

István ilyenkor már nyitott szemmel feküdt, és a mennyezetet nézte. Ismerte jól a fehér vakolat árnyékfoltjait, még a legkisebbet is. Tudta, hogy reggel, amikor a függönyt felhúzzák, a mennyezet közepén, ahol a függőlámpa számára magányos horog éktelenkedik, bár sohasem használták, egy nagy madár körvonalait fogja látni. A nagy madár egy ágon ül, lehet sas, de lehet valami nagy bagoly is. Fején kis konty van, csőre hosszú és hajlott. A repedezett vakolat árnyéka odább egy lovas embert mutat. A ló vágtat, farkát magasan tartja, s a lovas kezében kard van. Ott túl a bal sarokban apró kis kutya ül, nagyon barátságosan néz, és éppen az ágyra. Ismerte ezeket az árnyékokat mind, esztendők óta és reggel, mihelyt a világosság szétterjedt a szobán, megkereste őket. Nézte a baglyot, a lovas embert, a kutyát, és nem gondolt semmire.

Az ápolónő odacsoszogott, és édeskés hangon megkérdezte:

– Na, hogy aludtunk? Lesz-e székletünk ma?

Az ápolónőnek, akit egyébként Amália madámnak hívtak, és nagyon derék, jóindulatú asszonyság volt, ez az utóbbi kérdés képezte legkomolyabb gondját. Eredménytelen kísérletezések után valósággal aggodalom ütött ki rajta, nem lelte helyét, tett-vett a beteg körül, és azonnal ricinusolajat akart beléje önteni.

Mikor ezzel készen voltak, bejött az inas, fölemelte a beteg élettelen, könnyű testét, és Amália madám azalatt gyorsan lepedőt cserélt, megigazította az ágyat. Mosdás után betakarta dunyhával, és kinyitotta az ablakot. Ez a napnak egyik öröme volt. Bejött a friss levegő, fák, lombok, füvek szagával töltötte meg a szobát, behallatszott a madarak hangja, cinkéké, pirókoké, varjaké, nyáron

vadgalamboké és sárgarigóké, és hallatszott a kutyák ugatása és marhabőgés: élet volt, csupa élet mindenütt és csupa mozgás… igen, mozgás.

István nem tudott mozogni. Csak a karjai engedelmeskedtek és a lábfejek. Néha órák hosszat eljátszott a kezével vagy a lábujjaival, mozgatta őket, hogy érezze a mozgás szabadságát. Combjától föl a válláig érzéketlenek voltak az izmok. Nem is izmok voltak már – néha végigtapogatta magát a kezével –, csak lötyögő, furcsa húsdarabok a bőr alatt, halottak, mozdulatlanok. Időnként egyik vagy másik oldalára kívánkozott, ilyenkor Amália madám fordította meg, akár egy darab fát. Ahogy ott feküdt, napokon, heteken, éveken keresztül, úgy gondolt a mozgásra, mint valami különös, titokzatos isteni adományra, ami az életet kitölti, életté teszi. Úgy emlékezett rá, mint valami távoli szép álomra. Hogy valamikor megmozdította magát és felült, anélkül, hogy gondolt volna erre a cselekedetre. Aztán fölállt, kiegyenesítette a gerincét, s a lábai a földön voltak, a feje fönt, úgy nézett széjjel. Majd egyik lábát a másik elé tette és járt. Járt, ment ide és oda, úgy végezte ezt, mint valami természetes dolgot, és nem is érezte, hogy az, amit végez, csodálatos és rendkívüli ajándéka a sorsnak.

Ablakcsukás után jött a reggeli. Kávé, pirított kenyér vajjal. Abból is csak keveset evett. Amíg a pirított kenyeret rágta, emlékezett, hogy valamikor élvezet volt az evés, mulatság, öröm. Nem értette, hogy miért. Talán a mozgáshoz tartozott az is?

Délelőtt bejött az anyja, beszélt vagy olvasott. Néha Margitka is bejött, ült egy félórát, aztán elment. Dolga van – mondotta, de látszott a szemén, hogy lovagolni megy, vagy vendéget vár, vagy egyéb mulatsága van. Gábor ritkán nézett be, két-három naponként. Akkor is csak jött nagy lármával, leült, szétvetette a lábait, és hangosan beszélt a lováról vagy vadászatáról, vagy valami újabb tréfáról, amit elkövetett. Néhány perc múlva felugrott, na szervusz, mondotta, megyek lovagolni, vagy leszaladok a tóra, megjöttek a vadrucák… vagy disznót jelentettek a Torligetben… azzal már dübörgött is kifelé.

Ezek a látogatások kifárasztották a beteget Rosszkedvű volt utánuk, irigyelte a testvéreit, hogy mozoghatnak, jókedvük van, terveket csinálnak, Gáborra valósággal haragudott, amiért olyan vígan tudta mondani, hogy vadászni megy, vagy lovagolni megy.

Neki nem volt egyebe, csak a könyvei. Anyja hozatta őket, ládaszámra. Délelőtt rendesen saját maga olvasott, mert szeretett olvasni. Délutánra kifáradt a szeme, olyankor az anyja vagy Amália madám vették át a könyvet, és olvastak fennhangon. Ilyenkor sok baj volt vele. Ideges volt és bosszús, ha akadozva vagy rosszul olvastak. Kényes volt a hangsúlyozásra, folytonosan beleszólt, kijavította, és újra meg újra föl kellett olvasni ugyanazt a részt, amíg megelégedett a hangsúlyozással. Legszívesebben kalandos regényeket vagy utazásokat olvasott. Szeretett utazni, olvasva, a könyv lapjain át. Ilyenkor gyakran abbahagyta az

olvasást, lehunyta a szemét, és látta tisztán a hegyeket, a folyókat, a tengereket, végigélte mindazt, ami a könyv lapjain történt, élt, mozgott, akár a többi ember.

Így telt el a délelőtt, így a délután. Este meggyújtották a lámpát, bejött az anyja, beszélgettek a könyvekről, s erről-arról, ami adódott. Ha apja otthon volt, ő is bejött ilyenkor. De többnyire csak hallgattak, nem volt mit beszéljenek együtt.

Vacsora után korán eloltották a lámpát. Álmos vagyok – mondotta, és behunyta a szemeit. Olyan volt ez, mint egy szabadulás. Ilyenkor sötét lett, az ápolónő átment varrni a szomszéd szobába, és nem zavarta senki. Ilyenkor élt. Amit a sok könyvből összeszedett, kalandos utazást, szerelmet, harcot, életet: azt ilyenkor mind újraálmodta. Kiszínezte, költött hozzá új cselekményeket, izgatókat, érdekeseket. Vidékeket képzelt el, amiket sohasem látott, csodálatosan szép szőke leányokat kísért nagy, sűrű erdőkön át, harcolt érettük fenevadak ellen, gonosz emberek ellen, erős volt, ügyes, bátor, győztes harcban, szerelemben és mozgott, mozgott, mozgott…

Így csalta meg az életet, amelyik hűtlenül elhagyta, nap nap után minden este, bele a késő éjszakába, amíg csak el nem aludt. S reggel kezdődött újra minden elölről.

Csak annyi változott, hogy ablaknyitáskor egyszer meleg tarlószag és békazsongás jött be a szobába, máskor őszi varjúkárogás, esőcsorgás, vagy hideg, hószagú szél. Az ablaküvegen néha zúzmara ült, néha ibolyacsokrot hoztak az ágya mellé. Ennyi volt az egész, amit az idő hozott.

Haladt a tél, s a főispán még egyszer sem volt a tanyán. Készült néha, ha pár napra vadászni hazajött, de valahogy mindig elmaradt. Magyarázta magának ezzel-azzal, hogy mért nem lehetett, de érezte, hogy mindez csak csalás. Félt a tanyára menni, ez volt az igazság. Félt a tanyától.

A háztól, amelyik ott áll üresen és elhagyottan, a kerttől, a fáktól, a tanyai emberek tekintetétől. Úgy érezte, hogy tartozik valamivel a tanyának, s ezt a tartozását nem tudja megadni. Hogy mivel is tartozik? Igen, hát ezt nehéz megmondani. Talán egy élettel tartozik, talán éppen a magáéval. Hiába, már nem tudja megadni.

Brencsákkal sem szívesen beszélt a tanyáról.

– Jelentse Istvánnak – tért ki olyankor, ha a tiszttartó előállt valamivel.

Egyszer aztán ezt jelentette Brencsák:

– Ambrust el kellett küldjem.

– Miért? – ütötte föl a fejét rosszallólag a főispán.

– Rájöttem a dolgaira – mondotta titokzatosan a tiszttartó –, öreg ember, régóta szolgál, hát nem akartam bajt csinálni belőle. Elküldtem szépszerével.

A főispán elgondolkodott.

– És most ki ügyeli a tanyát?

– Odaköltöztettem az ispánt, méltóságos uram.

– Bácsot?

– Igenis, őt.

A főispán homloka elborult. Nem, talán ezt mégsem kellett volna, rágta belül egy hang. De aztán legyintett türelmetlenül.

– Jó na, jelentse Istvánnak.

Így került Bács János a tanyára. Nem az Ambrus-féle házba, hanem a nagyba, az udvarba, oda költözött az ispán. Kell lakjon ott valaki – jelentette Brencsák –, különben elromlik a ház, ha lakatlanul áll. Így legalább ügyelik, ahogyan kell. A vendégszobát, az ebédlőt és a konyhát foglalták el maguknak az ispánék a házból, a bútorokat otthagyták, csak kissé átrendezték. A belső szoba, a pipázó maradt úgy, ahogy a főispán kívánta. Éppen csak hogy a puskákkal Bács János járt vadászni, ő viselte a bekecset is, és ha vendég jött, abba a szobába vitték. A kis Szándi már hatéves volt, a pipákat sorra ellopkodta a polcról, s hordta szét a béresgyerekeknek, játszani. A ház mögött néhány fát kivágtak télen és eltüzelték, a nemzetes úr ottmaradt régi vadászkalapját pedig Esztike egy nagylelkű pillanatában odaajándékozta Vaszi cigánynak néhány fűzfakosárért.

Bács János odavitte a saját kutyáját, az első nap elverte Burkust a háztól. Burkus szegény ott csellengett néhány napig az istállók körül, kiéhezett, lesoványodott, végül a béresek elkergették. Ezek a béresek egytől egyig új emberek voltak, nagyobbára oláhok. A tiszttartó cserélte ki őket, mert a régiek lusták voltak nagyon – legalábbis így jelentette Istvánnak, a betegszobában. A kutyát még látták lemenni az úton, a falu felé. Állítólag Dobojban verték agyon a cigányok, hogy lehúzhassák a bőrét.

– Hogyne, jól van a Burkus, nincs semmi baja – felelgette Brencsák továbbra is minden vasárnap délután a betegszoba ágya mellett –, kövér és úgy eszik, mint a farkas, habár nincs már egyetlen foga sem…

12

A tél vége felé járt. Keleti szelek húztak át a falu fölött, a hó vizet engedett, s a dombok egyszerre megteltek csörgő patakokkal. Itt-ott, déli lankákon, kezdtek már a gazdák kijárni a földekre, nézegették az őszi vetéseket, s terveket építettek tavaszra, nyárra. Az idő biztatónak látszott, szépen haladt előre a tavasz, mintha Isten nem akarná elhagyni mégsem a szegény embert.

Egy ilyen biztató ígéretű napon magához hívta Ázik úr Szűcs Jánost. Szűcs János csodálkozott, mikor az oláh cselédlány érte jött, hogy mi dolga lehet vele a zsidónak. Hiszen az erdőt levágta, s be is hordta becsülettel. Igaz, hogy a kisebbik tehén elvetélt az erős munkától, s így az egyik borjúra való reménység belepusztult ebbe az adósságba. De az sem baj már. Itt a tavasz mindjárt, s neki lehet fogni a munkának derekasan. Majd a többi meglesz valahogy.

Elindult tehát Szűcs János a zsidóhoz. A jármot, amit éppen faragott téli időtöltésből, letette szépen a fal mellé, kucsmáját fejébe nyomta, magára

kanyarította az ujjast s elindult. Az úton jó szagú szél vágott az arcába, tele volt napsugárral és vidám gondolatokkal. Az ember szinte megfiatalodott tőle.

Csilingelt a boltajtó, amikor belépett.

– Adjon Isten – köszönt bátran és vidáman.

Ázik úr és Ázikné a pult mögött állottak, és vesződtek néhány vevővel.

– Maradj itt, fiam – mondotta Ázik úr Áziknének, s azzal magához intette Szűcs Jánost –, na jöjjön.

Bementek a belső szobába. Ecet- és vaníliaszag volt és barátságtalan homály. Ázik úr betette az ajtót. Aztán megállt Szűcs János előtt és ránézett.

– Na – kérdezte –, itt a pénz?

– Micsoda pénz? – hökkent meg Szűcs János.

– Micsoda pénz? Hát amit kölcsön adtam!

Szűcs Jánosban megfagyott a vér.

– De Ázik úr, drága, hiszen arról volt szó…

– Arról volt szó, hogy három hónapra adom a pénzt. Úgy is csináltuk az írást.

– Igen, de úgy beszéltük, hogy meghosszabbítsuk!

– Ha lehet, ha lehet. De nem lehet. Nekem kell a pénz, kérem. Kell az üzletbe!

Szűcs Jánoson úgy erőt vett az ijedtség, hogy a szavakat is alig találta.

– De Ázik úr, hiszen azért vágtam egész télen az erdőt, azért hordtam azt a töméntelen sok fát…

Ázik úr rázni kezdte arca előtt a kezeit.

– Kérem, kérem, az a kamat volt, hát értse meg! A kamat! És nekem most kell a pénz, hát aztán nincs mit sokat beszélni, értse meg, kérem. Elhozta a pénzt?

Szűcs János csak állt, s úgy érezte, hogy forog körülötte minden.

– De hát honnan hozzam, Ázik úr drága, honnan, azt mondja meg?

A kis köpcös zsidó előrenyújtotta a nyakát, két kezével a mellére ütött, és megbotránkozva kérdezte.

– Én mondjam meg? Én? Nekem egészen mindegy, hogy honnan hozza azt a pénzt. Nekem csak a pénz kell.

– De Ázik úr, az Isten szerelmére…

– Nézze – tette rá a kezét Ázik úr az ember vállára –, adok magának egy hetet. Nem bánom, várok egy hetet, érti? De egy hét múlva itt legyen a pénz, mert ha nem, akkor ügyvédhez viszem az írást! Na. Egy hét alatt csináljon, amit tud, de itt legyen a pénz.

Szegény Szűcs János csinált is mindent, amit tudott. Fejébe húzta a sapkát, kitámolygott a boltból, kint az utcán aztán káromkodott egy cifrát, s azzal hazament. Egyebet igazán nem tudott csinálni. Eltelt a hét, el kettő, és jött Bocán ügyvédtől újra a levél. Akkora nagy szám állott rajta, hogy nem is volt mért fáradni vele. Annyi pénzt úgysem lehet összeszedni.

Bocán ügyvéd pedig összeütötte a fejét Rádu pappal. Rádu pap Bács Jánossal, s Bács János magához hívatta Szűcsöt, most már a tanyára.

Szűcs János járt máskor is a tanyán. Egy-egy télen kölcsön-gabonáért, fáért, olykor még ő vitt tojást, kotlót vagy fűzfakosarat. Ismerte jól a nemzetes urat s a nemzetes asszonyt, valahányszor ott járt, elbeszélgettek vele, kérdezték asszonyát, gyermekét, s megemberelték egy pohár pálinkával, egy marék dohánnyal, ezzel vagy azzal. Igaz, hogy mindez régebben volt, még mielőtt azt a hibát elkövette volna. Mert attól kezdve, hogy átállott, nem mert a szemük elé kerülni többet. Igaz, hogy a nemzetes asszony meg is izente: úgy őrizkedjék, hogy ha a szeme elé kerül valahol, ostorral vág végig a képin. Hej, Istenem, bár megtette volna akkor mindjárt. Vagy azelőtt még, mielőtt az első rossz lépés megesett. Bár verték volna el jól annak idején a nemzetes úr meg a nemzetes asszony, hogy mind futvást vigye vissza a pénzt annak az átkozott dászkálnak. A gonosz pénzt, amelyért a becsületét adta. A két hold föld elviszi magával a többit. Hiába, így van ez: gonoszság csak gonoszat fiadzik.

Dél volt, mire a tanyára ért. Jó melegen sütött a nap, a földeken mindenhol serényen folyt a munka, pacsirták szálldostak a ragyogó tiszta ég felé és a kertben már bontották fehér virágaikat a gyümölcsfák.

Az ispán a tornácon állott, zsebre dugott kézzel. Ott, ahol hajdanta a nemzetes úr szívta pipáját, s beszélt az emberekkel. Csakhogy a tornác most piszkos volt, csupa sár és szemét. Sarkában seprű hevert, kacat és szemét, tört üveg, mindenféle.

– Na, Szűcs János, eladod a földet?

– El – nézett az ember keményen az ispánra –, még a házat is. Elmegyek innét. Még csak ne is lássam soha ezt a falut!

– Nagyon megharagudhattál rá – vigyorgott kajánul az ispán.

De Szűcs János sovány arca kemény maradt.

– Meg, saját magamra, ispán úr! Amért eladtam lelkemet az ördögnek.

Az ispán is elkomolyodott.

– Mit kérsz az egészért?

– Aki megveszi, vállalja az adósságot, s ráadásul fizessen egy rend gúnyát nekem, egyet az asszonynak, s egyet-egyet mind a négy gyereknek. Lábbélivel együtt. Aztán viheti az egészet. Öt hold jó föld, ház, pajta, csűr, fél hold kert hozzá. Látni sem akarom többet!

Bács János elgondolkozott, számított magában, aztán bólintott.

– Jó. Megtartom. De a ruhához bocskort kaptok csak, nem csizmát.

– Már pedig én bocskorban nem járok! – vetette föl a fejét sötéten Szűcs János.

– Mért nem? – csodálkozott az ispán.

– Mert az vitt bajba engemet, a bocskor! Azért! Ha az ispán úr nem adja meg érte a csizmát, megadja más.

Megadta Bács János a csizmákat is. Ott mindjárt írást csináltak, a belső szoba íróasztalánál. Ott vándorolt át Szűcs János földje Bács Alexandru dászkál fiához, annál az íróasztalnál, amely mellett hatvan évig a nemzetes úr ült, pipázott s küzdött a tanyáért s a magyarokért. Ahol pislogó olajmécs mellett késő éjszakáig írta a titkos leveleket negyvennyolc után, amely mellől Kufsteinba vitték, amely mellett hatvan év alatt lassan-lassan úgy látszott: mégis föltámad az elpusztított élet. Ott, éppen ott, annál az asztalnál.

A hevenyészett szerződés alá Bács János odakanyarította a dátumot: 1898. március 15. Aztán odakanyarította a nevét. Szembe vele Szűcs János nevét írta, s keresztet tett alája. Szűcs János rányomta bütykös hüvelykét a tintakeresztre, s Varjas egy magyar gazdával újra megszegényedett.

Ugyanakkor, éppen délidőben, az iskola előtti térségen díszes nagy ünnepséget rendezett Aufbauer tanító úr. Lelkes beszéddel örvendeztette meg a falu népét, dicsérvén a magyar korona ezeréves nagyságát és hatalmát, a Kárpátoktól az Adriáig. Marzsinyán Árszintya tízéves kisfia elszavalta a Szózatot, s az emberek jámboran bólogattak kereken. Főhelyen ült a jegyző, a jegyzőné, Piroska, és virággal a gomblyukában Kuka Bertalan. Mindnyájan elégedettek voltak, szinte büszkék, hogy íme: sikerült a kultúra útján magyarrá tenni a falut.

Azon a tavaszon nyugdíjba ment Holló János, a doboji pap. Maga kérte a nyugdíjazását. Öreg már – mondotta –, s beteges. Érzi, hogy valami baj van a fejében is, néha úgy kavarog előtte minden… az ilyen ember jobb, ha félreáll, és átadja helyét a fiataloknak.

Csak egyetlen búcsúlátogatást tett Holló János: azt is a kastélyban. De nem a főispánt, nem a méltóságos asszonyt, hanem csak István bárót kívánta látni. Beengedték hozzá.

Szép tavaszi délelőtt volt. Azon a napon érkeztek meg a vadgalambok, s a kert tele volt szerelmes búgásukkal. Az ápolónő kinyitotta az ablakot, s a friss rügyszagú szellő játékosan lebbentette meg a függöny könnyű selymét.

A beteg jókedvűen nézett a papra.

– Tavasz van – mondotta –, szép idő!

– Tavasz van – felelte a pap, és sokáig nézte a sápadt, fiatal arcot. Mintha a nemzetes asszonyt látnám, gondolta és valami fájt benne nagyon.

– Búcsúzni jöttem – mondotta lassan, s lehajtotta a fejét.

– Elmegy? – csodálkozott a beteg.

– El. Nyugdíjba.

– Hiszen még nem öreg?

– Nem vagyok öreg? – a pap csontos arca kigyúlt, szemei kimeredtek, szája köré keserű ráncok gyűrődtek. – Nem vagyok öreg? Ezeréves vagyok én, Istvánka báró, legalább ezeréves. S ami ezer év alatt velünk történt, azt mind itt érzem, itt bent…

Csontos, sovány öklével néhányszor a mellére vert, aztán lehajtotta a fejét.

– Bizony, öreg vagyok én, s nem ebbe az országba való. Ahol vakok hajtják a szekereket, süketek lesik a hangokat, és némák beszélnek csak az igazságról. Magyarnak lenni ma annyi, nemzetes báró úrfi, mint süketnek, vaknak és némának lenni. És fáradtság dolgában ezeresztendősnek. Mert aki nem ilyen, azt ilyenné teszi a törvény és a rend. És a sok meggyűlt idegen, akinek nem kell sem a magyar szem, sem a magyar száj, sem a magyar fül. Egyedül csak a magyar vér.

A beteg megdöbbenve hallgatta a pap szavait. Soha nem hallott még ilyen beszédet. Magyar – ez számára annyit jelentett csak, amit régen iskolakönyvekben megtanult, s Jókai regényeiből összegyűjtött. Magyar: ez együtt járt tudatában azzal a szóval, hogy ország. Az ország és a nép az egy: így tudta eddig. Hullámot vertek benne a pap szavai. Kérdezni szeretett volna, de a pap már búcsúzott.

– Isten megáldja, nemzetes Istvánka báró. Arra kérem csak, hallgassa meg az öreg magyar prédikátor szavát: a nemzetes báró uraknak a magyarok Istene többet mért ki a kötelességekből, mint bárkinek ezen a földön. S aki gyönge ahhoz, amit az Úr reá mért, az elpusztul erről a világról az Úrnak törvényei szerint. Nemzetes báró úrfi egy nagy vagyont örökölt dicsőséges nagyszüleitől, de ez a nagy vagyon nem csak örömökkel jár. Kötelességekkel is. Nem hiú hízelgésből mondtam ezt, hogy dicsőségesek voltak a nagyszülei, azért mondottam, mert valóban azok voltak. Magyarok és tiszták. Harcos szelleműek és kedvesek az Úr előtt, akik a semmiből teremtettek életet. Nemzetes báró úrfi örökölte ezt az életet, s bár testi ereje gyönge és szerencsétlen, azért az Úr számon tartja a nemzetes úrfi kezeire adott életet. Mert nem az a fontos, hogy valaki testben milyen, hanem hogy lélekben erős-e és tiszta. Szerencsétlen dolgok történnek ott, ahol még néhány hónappal ezelőtt az öreg nemzetes úrék tartották a rendet, szerencsétlen dolgok, nem magyaroknak tetsző dolgok. Én csak azt kérem távozásomkor a nemzetes úrfitól, legyen lélekben olyan erős, mint nagyszülei voltak, az én jóságos patrónusaim, és vezérelje ezt a mi kis töredék magyar népünket tiszta szándékkal tovább, mert maholnap elvész, és magja sem marad. És meglátják majd akkor az urak, hogy mit ér a hintó, ha nincsen ló előtte. Mindnyájunk Istene vezesse nemzetes ifjú-uramat, igaz törekvéseiben…

Azzal az öreg pap meghajtotta magát, megfordult, s kiment a szobából. Senkihez nem szólott, senkit nem keresett. Felült a rozoga szekérre, megcsapdosta a vén, csontos Pillangó farát, s hazadöcögött. Otthon előszedte a régi zöld ládát, belerakta az új biblia írásait, belerakta mindenét, amije volt. Még egyszer fölment a templomba, végignézett az üres padsorokon, a szószék terítőjét megsimogatta, sóhajtott egyet, aztán kijött onnan is. Kint zsongott a tavasz, méhek döngtek, virágok illatoztak.

– Holnap új ember jön – gondolta –, holnap valakinek minden elölről kezdődik. Így van ez. Az egyik megy, a másik jön, s az élet meg telik.

Lent megveregette Gergő bá' vállát – na öreg, áldja meg az Isten –, a ládát fölrakta a szekérbe, maga is fölült, kezébe vette a gyeplőt s rászólt a lóra.

– Gyű te, Pillangó…

Úgy éppen, mint sok-sok évvel ezelőtt, amikor megérkezett.

Gergő bá' az üres pajta ajtajából utána bámult, két megvénült kis szeme könnybe lábadt, s halkan dörmögött valamit. A nap sütött, a rigók fütyöltek, könnyű kis tavaszi szél borzolta a zsönge rügyek fejét…

Éppen olyan volt minden, mint sok-sok tavasszal azelőtt.

István azt mondotta másnap az anyjának:

– Ki akarok menni a tanyára.

És makacsul, konokul kitartott a kérése mellett.

Azután Brencsákot hívatta.

– Mi van a tanyán? A régi cselédek ott vannak még?

– Ott vannak, hogyne – felelte Brencsák.

– Semmi sem változott?

– Mi változott volna?

– Csak magyarok vannak szolgálatban?

– Természetesen, báró úr, hiszen magyar vagyok én is!…

Alig ment el Brencsák, újra kezdte.

– Ki kell menjek a tanyára. Ki kell menjek. Látni akarom. Valami nincsen rendben a tanyán. Érzem, valami nincsen rendben.

És nyűgösködött és makacskodott, és nem lehetett bírni vele.

Szombat volt, és szép meleg idő. Aznap jött haza a főispán.

– Miért ne vihetnők ki? – kérdezte este a feleségét –, ha olyan nagyon akarja? Meleg van, föltennénk egy szekérre, a szekér lépésben elvinné… mért ne tehetnők meg?

Margitka bólogatott.

– Bizony, meg kellene tenni, ha úgy kéri.

Csak hárman ültek vacsoránál, Gábor Óváron volt, az akadémián, gazdaságot tanult. Hárman tanakodtak a kérdés fölött.

Másnap reggel aztán megmondták neki. Délelőtt, mikor már jó meleg van, kiviszik a tanyára. Sokat nem ülnek, csak éppen egy órát, legfeljebb kettőt. Nehogy kifárassza nagyon a szekerezés.

Alig várta a tizenegy órát. Akkor bejött az inas meg a kertész, megfogták ketten, takaróba csavarták, és kivitték az udvarra. Ott állt a szekér két igáslóval, a szekéren szalma, a szalmán pokrócok. Ráfektették Istvánt a szekérre. Erzsébet melléje ült.

Lépésben haladt a szekér. A kert üdezöld fáin búgtak a vadgalambok, méhek döngtek, ibolyaszag volt. A beteg mélyen beszívta a kert szagát, az illatokat külön választotta: ez az ibolyáké, ez a fenyőké, ez a rügyező kőriseké… Kék volt az ég, mint a harangvirág, a nap ragyogott tisztán és derűsen. A beteg feküdt a lépésben haladó szekéren és örvendett az éltnek.

Elhagyták a falut, átmentek a réten, feltértek a dombra. A tavon hápogtak a vadrucák, nagy csapatokban húztak át a szekér fölött, iszapszag volt és nádirigó cserregett. Fent a dombokon hangos ságatással szántották a földet, s a pacsirták olyan magasra repültek, hogy látni sem lehetett őket, csak a hangjuk hullott alá könnyedén az égből, mint valami vidám üzenet.

A főispán lóháton követte a szekeret. Furcsa volt és nagyon szomorú: így menni a tanyára. Ősz óta ő sem volt ott, szeretett volna már túl lenni ezen a napon. Valami érthetetlen szorongást érzett, maga sem tudta, miért. Erzsébet asszony némán ült a fia mellett, az anyák egykedvű szomorúságával az arcán.

A szekér haladt. Már a tavat is elhagyta, már fölfele ment a dombon, már látszottak a tanya cselédházai.

A beteg minden lélegzeténél mélyen beszívta a tavaszi föld erős, nyers szagát. Szemei előtt a tanyát látta: a békét, a rendet, a tisztaságot. A tornác szelíd napsütését, a Burkust, ahogy farkcsóválva jön, a galambokat, ahogy az istálló tetejére szállnak, a ház szobáit, régi rendjüket, mindent, mindent látott, úgy éppen, mint hat évvel ezelőtt.

A cselédházak mentén néhány kőrisfa hiányzott. A beteg idegesen forgatta a fejét.

– Papa, mi lett a kőrisfákkal?

– Biztosan kiszáradtak – felelte a főispán a lóról.

De nem, valami nem volt rendben. A cselédházak előtt ismeretlen asszonyok álltak, és nem is köszöntek, csak nézték és bámulták a szekeret. A házak előtt piszok volt, szemét és rendetlenség. Nem, valami nem volt rendben.

Fölértek. Ott állt a ház, ott az istállók, mind a helyükön. A beteg arcán mégis döbbenéssé fagyott a várakozás. Valami mégis hiányzott. De micsoda vajon?

A szekér megállt. A ház ajtaja kinyílott, s egy fejkendős parasztasszony nézett ki rajta. Eltátotta a száját, aztán odaszaladt.

– Jaj, kezitcsókolom – lelkendezett oláhul –, hát hogy jöttek ki így, hogy nem is szóltak, jaj Istenem, kezitcsókolom…

És erővel kezet csókolt, még a betegnek is. A ház ajtaja újra kinyílott, s egy gyermek jött ki rajta. Hatéves forma fiúcska volt, állt a tornácon, és bambán bámulta a szekeret.

– Hát te ki vagy? – kérdezte a főispán.

A gyermek állt bambán, és nem szólott. A fejkendős asszony is rászólt oláhul.

– Na, hát mondd meg szépen, hogy hívnak téged!

– Bács Alexandru – köpte ki a szót kurtán a gyermek, s elfordult.

– Az ispán úr fia – nevetett az asszony –, szégyelli magát…

Bács János futva jött az istállók felől. Akkor már a főispán leszállt a lóról, a kantárt a kocsisnak adta, s bement a házba. Az ispán megállt a szekér előtt. Szólni sem tudott hirtelen a csodálkozástól, mikor a beteget meglátta.

A beteg pedig megszólalt:

– Hol van a Burkus?
– Megdöglött – felelte az ispán.
– Hol van Ambrus?
– Elsejétől én vagyok a helyén.
– Miért ment el?
– Öreg már, azt mondta.
– Feri, a kocsis hol van?
– Az is elment.
– Márton, a tehenész?
– Az is.
– Ki van helyette?
– Deleán Mitru.
– Hát Feri helyett?
– Rád Indrei.
– Hívassa ide Gomborkát, a kondászt.
– Azonnal, instállom. Csak már a disznókkal sem az van, hanem Puj Vaszi.

A beteg hangja mérgesen csattant föl:

– Ki van hát a régiek közül?

– A régiek közül? – az ispán dadogni kezdett – azokból bizony senki sincsen már, instállom, mind elmentek…

A beteg arca elvörösödött, nyakát erőlködve emelte, hogy az ispán szemébe nézhessen.

– Úgy? Hát mind vissza kell venni őket, megértette? Mind, mind…

Hirtelen megakadt a szeme valamin. Arca eltorzult, egyszerre megértette, mi az, ami első perctől olyan nagyon hiányzott. Nyaka megrándult, erei kidagadtak az erőlködéstől, s egyszerre felült a szekérben. Keze kinyúlt és az udvarra mutatott.

– A diófa! Hol van a diófa?!

Erzsébet asszony fölsikoltott, és a szekérhez rohant.

– István! István! Mi történt? Te ülsz?!

De a kéz mereven mutatott a diófa helyére tovább.

– Hova tettétek a diófát? Hova?…

Az ispán arca kivörösödött, alig tudta kinyögni:

– Száraz volt… le kellett vágni…

A beteg ült a szekérben, arca eltorzult a haragtól, vézna melle lihegve szívta a levegőt, szája szélére hab verődött.

– Ki engedte meg?! – rikácsolta. – Ki engedte meg, hogy levágják?! Ki volt az a gazember, aki hozzá mert nyúlni?! Kitakarodjanak innen, akik most jöttek ide, mind! Kitakarodjanak! Jöjjenek vissza a régiek, egyet se akarok az újak közül látni! Majd csinálok én rendet itt a sok betyár között, azt a keserves mindenségit a fejeteknek!…

Kifáradt, hátrahanyatlott. Hörögve lélegzett, tüdeje sípolt.

– Bitangok – hörögte –, tolvajok, jaj, csak ember lennék, mind megnyúznám őket, mind…

Erzsébet takargatta és lelkendezett.

– István, Istvánkám, ülni tudsz! Meggyógyulsz, Istvánkám! Csak most vigyázz magadra… hadd el ezeket, ne bosszankodj miattuk, fő, hogy ülni tudsz, István, ülni tudsz!…

Ekkor kivágódott a ház ajtaja, s kilépett rajta a főispán. Arca kék volt a haragtól, szemei villogtak. Mögötte Eszterke ijedt, szeplős arca világított sápadtan.

– Bács! – ordított a főispán. – Megmondtam maguknak, hogy ahhoz a szobához hozzá ne nyúljanak! Megmondtam, hogy minden úgy maradjon, ahogyan volt! Minden össze van piszkolva, tépve, rongálva! Csupa mocsok az egész! És hol vannak a puskák? Hol vannak a pipák? Hol van a bekecs és a kalap? Hol van a fokos? Az ostor? Mi? Hol vannak ezek?!

Bács János szürkén állott a szekér mellett.

– Jelentem, méltóságos báró úr, én így vettem át… én nem tudom…

– Ne hazudjon! Nekem előteremtsen mindent, mert a bőre alól szedem elő! Ne beszéljen, amikor én beszélek! Ebből a házból nem fognak oláh pajtát csinálni, megértette?! Kihányom innen az egész társaságot! Mocskos banda!

Erzsébet a férjéhez szaladt, lefogta hadonászó karját.

– Gábor, Gábor! István meggyógyult! Ülni tud! Ülni!

A főispánba belerekedt a szó. A szekérhez ment. Hangja reszketett még a haragtól, de az örömtől is.

– István, igaz ez?…

A beteg egészen kicsit fölemelte az arcát, mely fehér volt már megint, sovány, beesett. Halkan, suttogva mondta, aztán visszahanyatlott.

– Menjünk haza… nem akarok látni többet… nem akarok, semmit…

– Kifáradt – súgta halkan az asszony. A főispán csak nézte fia sápadt, beteg arcát, és a bosszúság helyét nagy-nagy szomorúság váltotta föl benne.

A szekér megfordult és indult lassan vissza. Lépésben csak, és a kocsis ott haladt a lovak előtt, hogy még a lépésük is lassú legyen. A főispán a szekér mögött ment, lovát kantárszáron vezetve, s mellette a felesége, gyalog szintén. Így hagyták el a tanyát. Az udvart, a megrettent ispánt, a megrökönyödött cselédeket, a tornácon szepegő ispánnét, és a tátott szájjal bámuló gyermeket. Elmentek a kivágott diófa helye mellett, a rendetlen cselédházak mellett, melyeknek udvarán oláh gyermekek kiabáltak, elmentek a megritkult, bánatos kőrisek mellett, leereszkedtek a dombról.

A beteg mozdulatlanul feküdt, szemét lehunyta, száját keményen összezárta, csak a lélegzete zilált.

Lent a tónál a báróné is fölült a szekérre. A főispán gyalog ment tovább mögöttük. Mikor kiértek az országútra, éppen akkor fordult ki a faluból egy parasztszekér. Két kajla szarvú kis tehén húzta, és a szekéren volt két nagy

tulipános láda, egy szekrény, egy asztal, két ágy s egy rakás apróság. Meg volt rakva úgy, hogy jobban nem is lehetett. A tehénkék előtt egy ember haladt, a szekér mögött egy asszony s négy kicsi gyermek. Mind a haton vadonatúj gúnya volt s vadonatúj csizma. Az ember, aki a tehénkék előtt ment, Szűcs János volt.

Mikor az udvari szekér s a parasztszekér egymás mellé értek, Szűcs János köszönt.

– Adjon Isten sok szerencsét a méltóságos báró úréknak!

Erzsébet biccentett, a főispán szótlanul kalapjához emelte a kezét.

A beteg szemei kinyíltak.

– Ki volt az?

– Egy paraszt – felelte a báróné.

A beteg mondani akart valamit, mozdította a száját, de hirtelen köhögés fogta el. Görcsös, csúnya köhögés rázta az egész testét, arca szederjesre kékült. A két szekér pedig haladt, ellenkező irányban, s lassan távolodott egymástól. Az egyiket elnyelte a falu, a másikat a Mezőség hallgatag dombjai. Melyek álmosan nyújtóztak a tavaszi napban, mint nagy, barna macskák.

Az orvos kijött a betegszobából.

– Tüdőgyulladás – mondta, és levette a pápaszemét –, ami a gerincet illeti, az valóban csodával határos. Csak valami nagy lelki megrázkódtatás válthatta ki. Ha a lázat le tudjuk küzdeni, talán meg is gyógyul a régi bajából.

Szemüvegét megtörülte, s eltette egy kis fekete bőrtokba. A főispán aggodalmas arccal állt előtte. Vonásai megbújtak a szakáll puha takarója alatt, de fáradtság és idegesség látszott rajtuk így is.

– Mit gondol, doktor úr… – kérdezte, s a hangja rekedtes volt –, lehet segíteni rajta?…

Az orvos ránézett a főispánra, aztán maga elé nézett a parkett fényes kockáira.

– Isten kezében vagyunk mindannyian… – felelte csöndesen.

Az orvos három napig maradt a kastélyban.

Azután hazament. A temetést már nem várhatta meg, dolga volt.

Mielőtt kocsiba ült volna, még illendően elbúcsúzott, részvétét fejezte ki a szülőknek, s orvosi tárgyilagossággal megjegyezte, hogy talán jobb is így szegénynek, egész ember úgysem lett volna már soha, ha meg is gyógyul.

A szülők sokáig álltak még a verandán, és néztek ki a nyitott ablakon a tavaszba, mely virággal öntötte tele színültig a kertet. Szívük súlyos volt, és süketen kongott mélyén a gyász. Csak álltak egymás mellett sokáig, és nem szólottak semmit.

Kint egy sárgarigó első füttyeit próbálgatta éppen.

Rádu pap meghúzatta az oláh templom harangját. Hadd sirassa az is a főispán fiát. Az oláhok, akik meghallották, házban, udvaron vagy kint a földeken akárhol, jámboran keresztet vetettek.

– Uram, segíts nekünk… – dadogták alázatosan.

A kripta körül kis fekete embercsoport állott, levett kalappal. A pap imádkozott. Sok-sok tavaszi virág között egy sima, fekete tölgyfakoporsó nézett föl a kripta címerére, mely kőbe faragva őrizte a halált.

Pontosan abban az időben a varjasi tanyaház tornácán egy kis fiúcska ült. A földön ült, s nagy fehér krétával betűket rajzolt a küszöbre. A betűket akkor tanulta.

Arra a küszöbre sok-sok éven keresztül egy szelíd és egyszerű, magyar ruhás nemzetes úr csizmája taposott, és sok-sok éven keresztül egy kemény és szigorú nemzetes asszony járt rajta át, de erről a gyermek nem tudott.

Ő csak rajzolta a betűket a nagy fehér krétával úgy, ahogy tanulta. És gyönyörködött bennük, amikor sikerült összehozni a nevét, otromba fehér betűkkel a régi küszöbön:

Alexandru Baciu.

Prosperjeck János úr zsinórral díszített fekete ruhában jelent meg a temetésen, mint a járási Tulipán-egylet örökös díszelnöke. Még fekete pantallójára is jutottak apró zsinórocskák, a magyar újjászületés képviseletében. Aufbauer tanító úr irigy szemekkel nézte, és elhatározta, hogy kopott ferencjóskájára ő is varrat három sor zsinórt, és megalakítja Varjason a Tulipán-egyesületet.

A kastély hidegen nézte őket. Magosan állt, végiglátott a völgyön. Egészen a tanyáig látott, ahol Bács Szándika gondtalanul firkálta nevét a küszöbre és fütyörészett. A délutáni nap megnyújtotta árnyékát, torzra, hosszúra. Egészen a faluig lenyúlt az árnyék, rávetődött az apró házakra, és sötétbe borította körülöttük a tavaszi gyepet.

13

Sok-sok év után egy fáradt öregember jött föl a tanyai úton, gyalogosan. Néha megállt, botjára támaszkodott. Arcát szürke szakáll lepte, fején vadászkalap volt. Nézte a nyár végi délutánt, ahogy langyosan ráterült a tóra, a völgyre s a dombok hátára kereken. Hallgatta a tücsköket, ahogy halk zsongásukkal ringatták a mezők békességét. Állt keveset, aztán ment tovább.

Lassan haladt, hiszen öreg volt már.

Fent, ahol néhány régi cselédház romja látszott, az út szélén egy görcsös, vén kőrisfa őrködött magányosan. Az öregember megállt mellette, eres vén kezével meg is simogatta s valamit mormogott magában.

Aztán továbbment, föl a tanyaudvarra, melyet vastagon benőtt a fű, s a fű között a majoros malacai turkáltak, libák legeltek. Egy rozoga istálló állott ott fönt, meg valami szekérszín-féle és a ház. Az eleje műhelynek látszott, lőcsök, kerekek, tézslák támaszkodtak a falnak, a küszöbön egy törött felhérc hevert s a tornácon nyers szerszámfa, egymásra rakva ügyesen. A ház hátsó felét, ami régen konyha volt, lakta a majoros családja. Ez volt alkalmasabb, mert a másik két szobának a

hátsó fala megrepedt, és baj volt a gerendázattal is. A ház mögött egy magányos fenyő állott és néhány öreg szilvafa. Odébb, a legelő lankáján, ahol két bivalyborjú legelt, még néhány kőrisfa is állott, nyurgán és soványan, mert ágaikat gondosan levágták, hogy ne vessen árnyékot a fűre. Lentebb egy sor elvadult akác mutatta, hogy ott valamikor sövény kellett legyen.

Az öregember fölment a műhely tornácára, és ott megállt. Nem ment be, pedig hallani lehetett, hogy bent valaki gyalul. Csak állt botjára támaszkodva, fáradtan és öregesen, és nézett. Nézte a düledező istállót, a begyepesedett udvart, a majoros két malacát rajta, és nézte a földeket, amik oda látszottak.

Lentebb, a domboldalban két eke szántott. Lassan mozdultak a tarló sárga abroszán, mint valami lassú, furcsa bogarak. A tó sima, kék tükrén hanyatt esett a délutáni langyos fény, és túl rajta, az országút fehér szalagján hosszú, szürke sorban katonaszekerek haladtak.

Az öregember nézte a domb körül megbúvó földeket, és fölmérte a szemével azt, ami még az övé. Aztán átsiklott a nézése arra, ami már más urat szolgál: ott is ekék szántottak, hosszú csíkokat martak a fekete földbe, lassan, de halálos, elszánt nyugalommal.

Ott túl, egy ház is épül. Rikító, piros cseréptetővel. Nem volt nagyon messze, ha megerőltette a szemeit, kivehette homlokzatán az írást. Fölül egy évszám volt: 1920. Alatta a név: A. Baciu.

Az öregember elfordította a fejét. Végignézett a völgyön, a kastély felé. Sóhajtott. Kezét a szeméhez emelte, talán egy bogárka beleröpült.

Sokáig állt ott, a düledező vén ház tornácán, egyedül.

Közben az ekék itt is, ott is haladtak lassan, a délutáni árnyék megnőtt a tavon, s a katonaszekerek hosszú sora is tovahaladt.

Mögöttük pusztán maradt az országút, s úgy görbült bele a völgybe, mint egy nagy, fehér kérdőjel.

Vége